40 MAANDEN ORANIËNBURG

Dr FLOR. PEETERS

UITGEVERIJ "HET VOLK„
Forelstraat, 22
GENT

UITGEVERIJ M. VAN HAVER
Heistraat, 103
ST-NIKLAAS-W

40 Maanden Oraniënburg — Dr Flor. Peeters

VEERTIG MAANDEN ORANIENBURG

Met beste groeten
van uwen oudste
April 1946
Floreat

VEERTIG MAANDEN ORANIËNBURG

DOOR

Dr F. PEETERS

UITGEVERIJ M. VAN HAVER, ST-NIKLAAS-W.

Lina lasz das Weinen sein,
Uebers Jahr, wenn die Rosen blühn
werd'ich wieder bei dir sein.

(Uit een gevangenenlied).

Voorwoord

Ik heb dit voorwoord geschreven toen het werk ten einde was.

Het eerste wat ik zeggen wilde, is dat ik er niet geslaagd ben het onnoemelijke lijden van de vele duizenden te vertellen in al zijn aangrijpende wreedheid. Ik voel nu bij het einde van dit werk de behoefte aan de vele dooden te zeggen, dat ze slechts een zeer onbekwame vertolker hebben gehad om al het lijden te vertellen, dat zij hebben meegemaakt. Ik heb gedaan wat ik kon.

Ik ben geen letterkundige. Ik geloof overigens, dat een letterkundige niet beter zou slagen, want om op de hoogte van het onderwerp te zijn zou men moeten het genie van een Dante hebben.

In het kamp was het onmogelijk aanteekeningen te maken. In den beginne hadden we noch papier noch potlood. Later, toen we wel schrijfgerief hadden, bleef nog steeds het gevaar bestaan van een doorzoeking van kasten en schuiven in het kamp en op de werkplaats. Wanneer de SS iets vond beteekende dat de dood. De kampleiding wist wel dat dergelijke nota's niet dienen zouden om later veel goeds te schrijven over het kamp en zijn meesters.

Maar gedurende mijn verblijf in het kamp, vooral gedurende de tweede helft van 1944, heb ik 's avonds veel gewandeld en al wandelend steeds gepoogd mij de gebeurtenissen terug voor den geest te roepen en heele verhalen innerlijk

reeds op te stellen. Soms stelde ik mij ook voor, dat ik voor een publiek stond en daar aan onze menschen vertelde wat de SS met ons gedaan had. Zoo stelde ik innerlijk heele conferenties op.

Dat is de goede methode geweest.

Na de bevrijding heb ik mij onmiddellijk aan het werk gezet en alles met enkele woorden opgeteekend in chronologische volgorde.

Het schema heb ik te danken aan twee vrienden, die mij toelieten mijn steekkaart in het commando D.A.W. en in het hospitaal af te schrijven. Buitendien konden ook de brieven, die ik aan mijn echtgenoote stuurde, dienen in zekere mate om mij sommige gebeurtenissen in herinnering te roepen.

In dit woord vooraf zou ik graag den vromen lezer vragen na de lezing van dit werk in al zijn gebeden de vele duizenden dooden te gedenken, die in Oranienburg ten gevolge van ziekte en mishandeling gestorven zijn. Maar vooral mijn drie goede vrienden Minister Vanderpoorten, Minister Verschuur en Pater van Ostayen.

Minister Vanderpoorten, die in Oranienburg reeds op den goeden weg was naar de Kerk zijner voorouders en die zeker wel christelijk gestorven is in Bergen-Bilzen.

Minister Verschuur, de vrome ingoede Hollander, die mij vóór zijn vertrek naar Bergen-Bilzen omhelsde alsof hij mijn vader was, met wien ik op Kerstdag 1944 in den kelder van Hospitaal 2 het Kerstverhaal gelezen heb in mijn « Manuale Christianum ».

Pater van Ostayen, die mij vóór zijn vertrek naar Bergen-Bilzen zijn zegen gaf, terwijl we tusschen de bedden stonden van de slaapzaal van Block 15. Ik hoor nog zijn stille woorden « Benedictio Dei omnipotentis » en ik zie nog zijn handen, mager en geel, heel schuchter het gebaar maken van de zegening.

En gij communisten, die mij hebt willen breken, gij Buchmann en Rotkegel, die mij naar het commando Speer hebt gestuurd om er te crepeeren, gij Harri Hüttel, die mij uit het hospitaal geworpen hebt om mij naar Bergen-Bilzen te doen sturen, gij zijt hoogst waarschijnlijk ook alle drie dood, en ik vergeef U wat ge aan en sukkelaar, een professor uit het kleine België misdaan hebt in uw blinden klassenhaat en uit angst om uw postje te verliezen. Ook U beveel ik aan in de gebeden van degenen, die dit verhaal gelezen hebben. In het kamp waart gij de uitverkorenen, wij noemden U de « Lageradel » ; ik wensch U dat ge zoudt mogen onder de uitverkorenen van God zijn.

Een communistisch onderwijzer uit Kiev, die langen tijd met mij in hetzelfde bed geslapen heeft, vroeg mij op zekeren avond « of ik reeds de materialistische philosophie kende van Marx en Bebel ». Ik zou graag de vraag omkeeren : « weet gij reeds dat de geestelijke krachten veel sterker werken en dat het geloof veel meer uithoudingsvermogen geeft dan de pillen, die de SS toediende om zekere gevangenen drie dagen en drie nachten zonder rust, zonder eten, zonder drinken te laten marcheeren, kortom, dat uw materialistische philosophie onzin is ? »

Geheel mijn verblijf in het kamp heeft het bewijs geleverd dat zoowel Nationaalsocialisme als Bolsjewisme te veroordeelen zijn. Vóór den oorlog schreef ik een werkje tegen het Nationaalsocialisme. Het droeg den titel « Het bruine Bolsjewisme ». Hetgeen ik in het kamp ondervonden heb doet mij denken aan het « Roode Nationaalsocialisme ».

Alleen Christus en zijn Evangelie zal ons arme dompelaars van menschen uit de miserie helpen. Geen klassenhaat en materialisme, maar geloof en liefde kunnen ons helpen.

F. P.

Inleiding

Degenen die reeds lang in het kamp waren vertelden me dat Sachsenhausen-Oranienburg in 1936 gesticht werd door gevangenen die kwamen van het kamp van Esterwegen. Ze woonden een tijd lang in een buiten gebruik gestelde brouwerij in Oranienburg en gingen elken morgen van daar uit om te werken aan de ontbossching van de streek tusschen de stad Oranienburg en de gemeente Sachsenhausen. Deze dwangarbeiders — toen waren het allen Duitschers — hebben deze beide plaatsen verbonden met een breede asphaltbaan. Op de ontboschte terreinen werden er ten Zuiden van deze baan talrijke militaire gebouwen opgetrokken zooals kazernen, garagen, magazijnen en werkplaatsen. Ten Noorden van deze baan lag het kamp met daarrond talrijke werkhuisbarakken. Het geheel van dit compleks was omgeven door de zoogenaamde S.S.-Siedlung. Dat was een nieuwe wijk bestaande uit kleinere en grootere villa's gebouwd door de gevangenen en bewoond door de leden der S.S.-formaties. De schoonheid en uitgebreidheid van de villa en den hof varieerde naargelang den graad die de bewoner had bij de S.S.

Wanneer we van Oranienburg komende, in het kamp willen komen, gaan we door een groote dubbele poort waarachter een slagboom en rechts de barak van de poortbewakers. In dezen muur zijn vierkante torens ingebouwd voor wachtposten en boven op de muur is een dubbele lijn electrisch geladen prikkeldraad aangebracht. De groote rechthoekvormige ruimte achter dezen muur is voorbehouden aan de barakken van de commandantuur van het kamp. Daar slapen de Block-

führers, daar is een keuken, een cantine, voorraadkelders en bureelen.

Achter deze groote rechthoek loopt de muur van het eigenlijke kamp. Deze tweede muur vervoegt de eerste muur daar waar het « Kommandanturbereich » ophoudt. Deze tweede muur is meer dan twee meters hoog. Bovenop een driedubbele lijn electrisch geladen prikkeldraad. Op regelmatige afstanden zijn er weer observatietorens ingebouwd die boven alle gebouwen uitsteken en waarin posten opgesteld zijn, gewapend met machinegeweer. Achter den muur loopt er rond het geheele kamp een breede weg voor de wachtposten, de zoogenaamde « Schlauch ». Dan volgt er — weer eens rond geheel het kamp — een electrisch geladen prikkeldraadversperring van twee meter diep en meer dan twee meter hoog. Daarachter een neutrale zone, waar de gevangenen niet op mogen. Op-regelmatige afstanden zijn hier zwarte plaatjes aangebracht met een witten doodskop en andere houten bordjes met de bedreiging : « Neutrale Zone ! Es wird ohne Anruf sofort scharf geschossen ».

We komen in het kamp binnen door de eerste poort en over de breede asphaltbaan die door het « Kommandanturbereich » naar de tweede poort gaat. Dat is eigenlijk een poortgebouw met vele vertrekken en bureelen. Dwars daardoor gaat een ruime gang die afgesloten is door een zware ijzeren poort, die het opschrift draagt « Arbeit macht frei ». Tegen deze poort in het gebouw, is de kamer voor de wachtposten van dienst, de zoogenaamde « Blockführerstube ». Wanneer we door de poort zijn, staan we op het appelplein dat den vorm heeft van een halven cirkel wiens diameter de muur is. Rond dezen halven cirkel staan de barakken opgesteld met hunne smalle zijde naar het plein, ongeveer zooals de spaken van een wiel rond den as. De eerste ring van barakken ligt onmiddelijk tegen het plein, daarachter de tweede, de

derde en de vierde ring. In 't geheel een zeventig tal barakken.

We staan nu op het appelplein met den rug naar de poort. Bovenop deze poort is er nog een schiettoren. In de uiterst linksche hoek zijn de hospitaalbarakken met den kelder, die als lijkenhalle dienst doet en vlak daartegen, gedeeltelijk er bovenop, een barak, die dient als « bordel », officieel heet dat « Sonderbau ». Van de poort uit loopt er dwars door het kamp — perpendiculair met den muur waarin het poortgebouw is — een breede betonbaan, de « Lagerstrasse ». Links van deze baan bevindt zich de wasscherij, rechts de keuken met de voorraadkamer. Al de overige gebouwen zijn woonbarakken op enkele uitzonderingen na : de effectenkamer waar onze reiskoffers bewaard worden, de bekleedingsbarak, de cantine en de ontluizingsbarak. Aan de rechter hand liggen de barakken der Russische krijgsgevangenen en de barak der strafcompagnie, de beruchte S.K.. In 1945, na de bombardementen op een vrouwenkamp waar gasmaskers gemaakt werden, heeft de lagerleiding daar enkele barakken ontruimd om er vrouwen in onder te brengen. In dezen hoek bevindt zich ook de gevangenis of « Bunker » met folterkamer en nog meer rechts enkele barakken die als werkplaatsen dienst doen. Dat zijn de « Verwaltungswerkstätten » waar uitsluitend voor de S.S. gewerkt wordt. Vervolgens het Kommando der « Ledertrenner », waar de honderdduizenden paren schoeisels van allen aard, die toebehoord hebben aan in Lublin en Auschwitz vermoorde Joden worden uiteengetrokken om er de edelsteenen, het goud en de banknoten uit te halen. Tenslotte was er daar een werkplaats voor uurwerkmakers en een valschmunterij, waar valsche buitenlandsche banknoten gemaakt werden.

Achter het kamp, tusschen de eerste en de tweede omheining, liggen nog enkele commandowerkplaatsen, de gaskamer, het crematorium en de executiegracht.

In het midden van het kamp, t.t.z. op de Lagerstrasse, daar waar ze de barakken in twee groepen deelt op de grens van het appèlplein zijn er twee gemetste gaten in den grond om den galg op te richten. Op de wanden der barakken die naar het plein gekeerd zijn, staat een spreuk van de puurste nationaal-socialistische huichelarij : « Es gibt einen Weg in die Freiheit, seine Meilensteine heissen Ordnung, Sauberkeit, Gehorsam und Liebe zum Vaterlande ».

* * *

Het opperste gezag over geheel het kamp met al zijn bijgebouwen berust bij den Lagercommandant. (1) Hij is meester over de S.S.-mannen der Kommandantur en over het kamp zelf. Bovendien staan de S.S.-mannen van de 4de compagnie der Adolf Hitlerstandarte, die gewoonlijk de bewaking doen, ook voor den duur van den dienst onder zijn bevel.

Voor het kamp zelf wordt hij bijgestaan door den Lagerführer die den graad heeft van Oberstumführer. Deze is practisch heer en meester over leven en dood van de gevangenen. Hij is de leider van de hoogere administratie van het kamp. De voornaamste organen waarmee hij het kamp bestuurt zijn : het censuurbureel, de Politische Abteilung en de Blockführers.

De *censuur* doorsnuffelt alles wat er in en uit gaat aan druksels en schriften. De gevangene mag elke veertien dagen schrijven en als hij het niet doet wordt hij ertoe gedwongen. Het reglement is echter zoo enggeestig en streng dat er aan schrijven slechts weinig plezier verbonden is. Ware het niet dat een briefje een teeken van leven was, velen zouden minder

(1) Langen tijd was dat Obergruppenführer Loritz.

of zelfs niet geschreven hebben, want nieuws kon men toch niet geven.

De « *Politische Abteilung* » was een bureel in het « Kommandanturbereich », dat zich met alle officieele aangelegenheden bezighield zooals het geven van volmachten, het legaliseeren van handteekens, kennisgeving van geboorten, overlijdens, testamenten, enz., enz.

Vroeger werden de overlijdens in het kamp geregistreerd op het bureel van den burgerlijken stand der stad Oranienburg. De nazi's hadden daarbij de onaangename ervaring opgedaan, dat er over het groote getal overlijdens tot in de buitenlandsche pers geschreven werd. Later hebben ze daarom de overlijdens geregistreerd in de « Politische Abteilung », zoodat nog alleen de naaste familie ingelicht werd en het niemand meer mogelijk was nog een algemeen overzicht te krijgen. Onnoodig te zeggen dat bij het naderen der Russen in April 1945 alles wat er in deze bureelen lag verbrand werd. Ook de documentatie van het hospitaal, die voor de verloopen jaren, d.i. zonder 1944 en 1945, de ziektepapieren van rond de 30.000 dooden bevatte, werd gansch vernield. Meermaals heeft de kampleiding het geheele nummersysteem veranderd om elke ernstige enquête onmogelijk te maken. Toen ik in Januari 1942 in het kamp kwam, kreeg ik nummer 40981. Er waren toen in het kamp en de buitencommando's rond de 12.000 gevangenen. Het verschil van 28981 gevangenen is geen getal dat men statistisch juist kan heten om het getal dooden aan te geven, om de heel eenvoudige reden dat vele nummers tusschen 1 en 10.000 onbezet gebleven zijn. De misdadigers kregen een tijdlang de nummers beneden de 10.000 en de politieke gevangenen kregen de nummers boven de 10.000. Er bestaat echter reden om aan te nemen, dat er in de periode van 1936 tot Januari 1942 veel meer dan 28.981 gevangenen gestorven zijn. Vanaf 1 Januari 1942

heeft men regelmatig doorgenummerd en men bereikte in 1945 als hoogste nummer 138.000. In diezelfde periode steeg het getal bewoners van 12.000 tot rond de 40.000 voor het kamp zelf en de daarvan afhangende commando's en dit voordat de groote transporten weggingen naar Bergen-Bilzen, waar er nog duizenden van Oranienburg gestorven zijn aan typhus. We kunnen dus grosso modo volgende becijfering opstellen :

Van Januari 1942 tot begin 1945 stijgt de nummering van 40981 tot 138.000, zoodus 97.019 nieuwelingen. In dezelfde tijdspanne stijgt het getal bewoners van ong. 12.000 tot ong. 40.000, zoodus 28.000 meer. Het verschil tusschen 97.019 en 28.000 geeft voor de jaren 1942 tot begin 1945 ongeveer het getal overlijdens, d.i. ong. 70.000 dooden.

Het feit dat er in den loop van die jaren gevangenen op transport gezonden werden, die dus van het effectief getal moeten afgerekend worden, en wier nummers « onbezet » bleven, wordt geneutraliseerd doordien :

1) een groot getal dezer transporten zoogenaamde « Himmelfahrttransport » waren, t.t.z. zieken, kreupelen en uitgeputten die naar de gaskamer gingen in een ander kamp waar grootere installaties waren ;

2) in de overige transporten is het sterftecijfer zeker grooter geweest dan in het kamp omdat ze alle aan de uitvoering van zware werken gezet werden met nog slechter voedsel dan in het kamp. Dat konden we vernemen van enkele uitzonderlijke gelukkigen die konden ontsnappen en terugkomen ;

3) in Januari en Februari 1945 werden er gansche camions lijken en stervenden binnengebracht die nooit een nummer gehad hebben ;

4) talrijke nieuwelingen bleven aan de poort staan en werden onmiddellijk doodgeschoten zonder opgenomen te zijn in het nummerstelsel ;

5) de laatste dagen werden er nog meerdere honderden zieken en ook verdachten, die tot de bewoners behoorden, naar de gaskamer en het crematorium gestuurd ;

6) tenslotte werden er rond de 12.000 Russische soldaten, die geen nummer hadden, in 1942 doodgeschoten en verbrand.

Met vernoemd totaal van ong. 70.000 voor die jaren komen we tot een gemiddeld sterftecijfer per dag dat 58 bedraagt (1). Dat gemiddelde schijnt wel niet overdreven te zijn indien men bedenkt dat in 1942 en 1943 het sterftecijfer per dag geschommeld heeft tusschen 200 en 100 en dat, naar getuigenis van den secretaris der doodenhålle het laagste getal dat hij gekend heeft, 17 is. Dat in de beste periode van 1944, toen er paketten kwamen en het voedsel van het kamp zelf ietwat beter en overvloediger was.

Ik herhaal, in dit getal, dat zooals de lezer oordeelen kan, gedeeltelijk op gissingen steunt, zijn de overlijdens in Bergen-Bilzen en de slachtoffers van de evacuätie in April 1945 niet begrepen.

Buiten de censuur en de Politische Abteilung, waren er als helpers van den Lagerführer, de zoogenaamde « *Blockführers* ». Dat waren S.S.-mannen, die elk een zeker aantal barakken onder zich hadden en echte geschoolde sadisten waren.

In principe was het verboden aan een gewoon gevangene, zelf het woord te richten tot een S.S. Later is dat veel minder streng geworden, maar nooit officieel opgeheven.

Geheel de lagere administratie van het kamp was in de handen van gevangenen. Aan het hoofd stond de « *Lagerälteste* », die aangesteld werd door den Lagerführer. Deze Lagerälteste benoemde in overleg met den Lagerführer de

(1) Voor 1942, 1943, 1944 en 1945 reken ik 1200 dagen.

barakhoofden of « *Blockältesten* » ; en daar elke barak ingedeeld was in twee vleugels had elke Blockälteste voor den anderen vleugel een vertegenwoordiger, de « *Stubenälteste* ». In elken vleugel waren er vijf of soms zes tafels en aan het hoofd van elke tafel een « *Tischälteste* ». Rond deze barakoverheden bevonden er zich dan nog enkele kalfaktors die moesten kuischen, en de « Auskeller », d.i. degenen die de soep uitscheppen.

Deze Block- en Stubenältesten hadden volmacht van de S.S. om de andere gevangenen te straffen, te mishandelen en hun op ale denkbare manieren het leven bitter te maken. Ze waren in den hatelijksten zin van het woord « collaborateurs ». De S.S. waren lang niet talrijk genoeg om een zoo groote massa gevangenen aanhoudend in een toestand van angst en terreur te houden, dien ze wenschten. Hoeft het gezegd dat machtsmisbruik, kliekjesgeest, diefstal ten nadeele van de gevangenen, mishandeling in de ruwste vormen, valsche beschuldiging, haat en nijd hoogtij vierden. Het waren immers de besten niet die zich leenden tot dat hatelijke knechtenwerk. Opstand tegen deze gevangenen werd gestraft zooals muiterij, en een beroep op de S.S. was practisch onmogelijk. Dat zou ten andere slechts gevoerd hebben tot mishandeling door de S.S. en tot weerwraak van deze komuiten, die over alle macht beschikten om iemand, die hun in den weg liep, stillekensaan dood te martelen.

Hier reeds kan men zien, dat het opperste beginsel in de gedragslijn van de S.S. tegenover de gevangenen de oude spreuk is « divide et impera », verdeelen, oneenigheid zaaien om meester te zijn.

Maar zelfs met hunne knechten waren de S.S.-overheden van het kamp niet « bevriend ». De S.S. gebruikte ze natuurlijk voor alle vuile werkjes ten hunnen voordeele zooals b.v. het stelen uit de paketten. Maar deze « prominen-

ten » waren het onderling ook niet eens en kuipten, intrigeerden en lasterden tegen malkander bij de S.S. en onderling. De S.S. vroeg niet beter en wakkerde dit spelletje aan door den verrader steeds met een of ander goed postje te beloonen. Dat alles had voor gevolg dat er in dat personeel een aanhoudende afwisseling en vervanging plaats vond ; een aanhoudend komen en gaan van andere knechten, van andere kliekjes.

Dit spelletjes was niet zeer moeilijk om toepassen want de samenstelling van de bevolking van het kamp leende er zicht buitengewoon goed toe.

Daar was eerst en vooral de tegenstelling tusschen de Duitschers en de buitenlanders.

Bij de Duitschers moest men bijrekenen de Oostenrijkers, Dantzigers en de Volksduitschers uit Sudetenland en Poolsch Opper-Silezië. Maar deze Duitschers waren ook nog ingedeeld in talrijke categorieën. De oudste groep vormden de politieke gevangenen, die als onderscheidingsteeken een rooden driehoek nevens hun nummer droegen op de linker borstzijde van de jas. Binnen deze groep waren er ook nog vele verschillende soorten van gevangenen. Vervolgens waren er de « Berufsverbrecher » ; kortheidshalve schreef men B.V. en men sprak uit « Befauer ». Dat waren misdadigers (moordenaars, dieven, inbrekers, aftruggelaars, smokkelaars, zwendelaars, enz.) die hun straf hadden afgezeten en daarna onmiddellijk in het kamp kwamen. Een andere groep Duitschers waren de « Sicherheitsverwahrer », hortheidshalve S.V. geschreven en uitgesproken « Esfauer ». Velen van deze groep hadden iets mispeuterd omdat ze hoopten daardoor in de gevangenis te komen, waar ze rekenden het beter te hebben dan in de vrijheid. Maar ze werden naar de concentratiekampen gestuurd met de verzekering, dat ze na den oorlog hunne straf in de gevangenis zouden mogen uitboeten. De

« Befauers » hadden een groenen driehoek met den punt naar beneden. De « Esfauers » een groenen driehoek met den punt naar boven.

Vervolgens waren er de « Bibelforscher ». Een protestantsche secte, die gesticht werd door een Amerikaansch rechter, Rutherford, en die tamelijk veel aanhangers telde in Duitschland. Ze waren alle dienstweigeraars en droegen in het kamp een purperen driehoek. In religieuze aangelegenheden waren ze even dom als fanatiek ; ze noemden zichzelf « getuigen van Jehovah » en spraken malkander aan met « Broeder ».

Dan waren er de asociale elementen (beroepsdoppers, arbeidsschuwen, bordeelbazen, handelaars in vrouwvolk, ontaarde vaders). Ze droegen een zwarten driehoek. Vervolgens de zoogenaamde « Hundertfünfundsiebziger » of homosexueelen die in toepassing van artikel 175 van het Duitsche strafwetboek, veroordeeld waren wegens tegenatuurlijke ontucht. Tenslotte de gestrafte S.S. en Wehrmachtsmannen met een omraamden driehoek.

Tegenover deze groepen van Duitschers stonden dan de buitenlanders, die allen binnenkwamen naargelang de Duitschers de verschillende landen van Europa inpalmden. Er waren Tsjechen, Polen, Belgen, Franschen, Hollanders, Luxemburgers, Noren, Denen, Russen, Ukraïners, Spanjaarden (in Zuid-Frankrijk gevat), Kroaten, Slovenen, Slowakken, Serben, Grieken, Hongaren, Italianen, Engelschen, Amerikanen, Zwitsers en bovendien een extra kamp voor Russische en en voor Engelsche soldaten.

Ik moet niet zeggen dat er tusschen deze zoo talrijke en zoo uiteenloopende nationaliteiten veel verdeeldheid en vijandschap heerschte, vooral daar ieder in dezen bitteren strijd om het leven in gevaar verkeerde door anderen onder de voeten te worden geloopen.

Maar dwars door al deze nationale groepen liep er de indeeling en de tegenstelling der politieke opinies. Er waren communisten in alle nationale groepen en daaronder waren er bij de Duitschers dan ook weer die in Duitschland zelf werden aangehouden ; anderen die in Frankrijk werden gesnapt : de zoogenaamde « Spanienkämpfer » die op de zijde der Republikeinen tegen Franco hadden gestreden en de mannen van de Fransche « légion étrangère ». Er waren socialisten uit alle landen ; fascisten, nationaalsocialisten, democraten, monarchisten, republikeinen. Alleen het feit dat ze opgesloten waren voor hun politieke overtuiging of voor daden die daarmee verband hielden, fanatiseerde natuurlijk de meesten in hunne overtuiging, en alhoewel politieke gesprekken verboden waren en ten strengste gestraft werden, was er zeker geen plekje op aarde waar zooveel over politiek gesproken werd als in het kamp. Die gesprekken werden natuurlijk meestal op het werk gevoerd, daar er in het kamp practisch geen vrije tijd was buiten den Zondagnamiddag. In het kamp waren ook alle sociale standen en beroepen vertegenwoordigd, en dit was een groote oorzaak van wrijving, daar er langen tijd met het beroep absoluut geen rekening gehouden werd (op het laatste slechts in sommige gevallen) wanneer het er op aankwam het werk te verdeelen. Proportionneel waren er voor het werk, dat er moest geleverd worden, veel te veel intellectueelen, en daar die geen stiel kenden werden ze bij voorkeur aan het werk gezet dat in de normale samenleving verricht wordt door ongeschoolde arbeiders ; dus zeer zwaar werk. Langen tijd was het aan de geneesheeren zelf verboden hun beroep uit te oefenen : dan kon men het tragicomische schouwspel beleven dat een geneesheer, gekwetst gedurende een arbeidsongeval bij het lossen van een binnenschip of een spoorwagen, door een werkman verbonden wordt. De sociale tegenstellingen deden zich ook voelen,

vooral nadat we toelating gekregen hadden om paketten te ontvangen, en dat gaf soms aanleiding tot scherpe woordenwisselingen en diefstallen. De verschillende opvoeding, de graad van ontwikkeling, kortom geheel het complex van sociale verworvenheden, dat men zoo maar niet van zich afwerpt, voert natuurlijk tot gisting in een dwangsamenleving waarin prinsen, boeren, graven, zwarthandelaars, arbeiders, arbeidsschuwen, bordeelbazen, volksvertegenwoordigers, professoren, studenten, advokaten, bandieten, rechters, moordenaars, barons, dieven, tolbeambten, smokkelaars, geneesheeren, kwakzalvers, officieren, soldaten, politiemannen, burgemeesters, straatvegers, letterkundigen, journalisten, geleerden, musici, zangers, handelaars, bedienden, onderwijzers, industrieelen, priesters en dominé's verplicht zijn samen te leven en van malkander alle groote en kleine onvolmaaktheden te verdragen die alleen de liefde verdraagbaar maken kan.

Verder waren er atheïsten en anderzijds geloovigen die behoorden tot alle protestantsche secten ; er waren katholieken, orthodoxen, mohamedanen en anglikanen.

Deze babelsche verwarring, dit gewoeker van vijandigheden en tegenstellingen, ontwikkelde zich in sommige oogenblikken tot een rabiate wederzijdsche bekamping onder den druk van den arbeidsdwang die op iedereen woog.

De organisatie van den dwangarbeid was als volgt opgevat :

Aan het hoofd stond een S.S., de « Arbeitseinsatzführer ». Die had een groep gevangenen in zijn dienst en poogde door een speciale cartotheek een overzicht te krijgen over de beroepen in het kamp. Dat was niet zoo eenvoudig omdat zeer velen door valsche aangiften poogden te ontsnappen aan zwaar werk of vervolgingen. Barons en grondeigenaars hadden zich meestal gemeld als landbouwer uit angst voor de communisten en uit angst voor de S.S., die er

velen om het leven brachten. Ongeschoolde werklieden poogden door te gaan voor bediende of poogden een of ander beroep op te geven, om dan met de hulp van vrienden gemakkelijker werk te krijgen en niet gedwongen te worden met piek en schup te werken of ergens schepen en wagons te lossen. Deze organisatie onder de leiding van den Arbeitseinsatzführer, is er slechts in den loop van het jaar 1944 gekomen. Voordien was het een gevangene die besliste in welk commando iemand werken moest. Dat was de « Arbeitsdienst ». Deze hield zich later nog alleen bezig met het uitvoeren van de bevelen van den Arbeitseinsatzführer, met de controle op de commando's en degenen, die op verdoken wijze aan elken arbeid wilden ontsnappen.

De arbeid werd gepresteerd in de zoogenaamde arbeidscommando's. Een arbeidscommando is een groep gevangenen die samen werken. Elk commando, dat buiten de omheining van het kamp gaat werken, wordt begeleid door wachtposten onder de leiding van een « Kommandoführer ». De posten zijn bewapend met geweren, revolvers en mitrailletten en vergezeld door wolfshonden. Op de werkplaats zelf is er een « Werkmeister », die de hoogere leiding van het werk in handen heeft. Gewoonlijk is dat een S.S. die iets of wat kent van het te leveren werk ; soms ook een burger, lid van de N.S.D.A.P., die stielman is. Onder hem staat de « Vorarbeiter » die de opdrachten van den werkmeester ontvangt, het werk verdeelt en moet toezien dat er gewerkt wordt. Hij is verantwoordelijk tegenover den werkmeester en moet beletten dat er zwart werk gedaan wordt, dat er werktuigen of grondstoffen meegenomen worden naar het kamp. In de taal van de gevangenen noemt men dat « organiseeren », een woord dat overgenomen werd uit het jargon van de S.S.

Men kan de arbeidscommando's in Sachsenhausen indeelen in twee groepen. Eerstens de « Aussenkommandos ».

Dat zijn degenen die buiten het kamp werken. Deze kunnen nog in twee soorten ingedeeld worden : de commando's die elken dag terugkeeren naar het kamp om er te slapen, zooals de afladers van het station van Oranienburg en van Sachsenhausen, de afladers van Berlijn, de mandenmakers van de Deutsche Ausrüstungswerke, het woudcommando en vele andere. Vervolgens de commando's die op de plaats van het werk blijven overnachten. Ze wonen in kleine kampen die administratief afhangen van het centrale kamp, zooals b.v. de commando's Klinker, Heinkel, Falkensee, Bad Sarow, Küstrin, Bernau, Trebnitz, Gransee, enz...

Tweedens waren er de « Innenkommandos » die in het kamp of minstens binnen de buitenste omheining of in instellingen van de S.S. vlak bij het kamp werkten. Zoo was er het commando « Revier ». Daartoe behoorden de geneesheeren, verplegers, laboranten, Blockältesten, tandartsen, oogmeesters, blockschrijvers en apothekers. De cantine en de keuken van het kamp. De cantine en keuken van de S.S. De wasscherij, de effectenkamer, de ontluizing, de S.S.-coiffeurs, de « Politische Abteilung », de konijnenkweekerij, het crematorium, de varkensstal, het hoenderhok. Deze commando's, samen met de posten van Blockälteste en voorarbeider, waren de zoogenaamde sleutelposities omdat daaraan allerlei voordeelen verbonden waren : meer eten, meer slapen, geen appèl, lichter of geen werk, meesterschap over anderen, regelmatig zuiver linnen, betere kleeding, de gelegenheid tot sjacheren en om politieke tegenstanders of vijanden te duvelen. Het aantal gevangenen dat daar kon te werk gesteld worden was in verhouding tot de bevolking van het kamp zeer klein en de groote massa werkte in de gewone commando's. Vandaar een onophoudelijk intrigespel om anderen een voetje te lichten, « ôte toi que je m'y mette ».

Steeds waren deze betere posten en commando's in

handen van Duitschers : communisten en Befauers. Later werden onder den dwang van de S.S.-overheden een groot aantal communisten afgezet en op transport gestuurd, omdat ze bij het naderen der Russen vreesden voor een communistisch complot. De vacante posten werden dan gegeven aan « nationaalgezinde » Duitschers en enkele Duitsch-sprekende buitenlanders.

De arbeidsvoorwaarden op zichzelf waren reeds een ware marteling. Hooger heb ik reeds gezegd dat er bijna geen rekening gehouden werd met het beroep dat de gevangene in het burgerlijk leven had uitgeoefend. Dat had zeer dikwijls rampzalige gevolgen voor de gezondheid. Daarbij kwamen de slagen, beleedigingen, de chicaneerderijen en revolteerende grofheid van de voorarbeiders, voormannen en S.S. Practisch was men op de been van kwart vóór vier 's morgens tot negen 's avonds. Na elf uren werk nog een avondappel. In den beginnen, d.i. 1942 en 1943, drie appèls per dag in sneeuw, regen, vorst en zengende hitte en stuifzand. Gedurende den ganschen arbeidstijd was het rooken verboden en het werd gestraft met maatregelen die iemand het leven konden kosten of zijn gezondheid voor altijd vernielen. Het voedselregime voerde den gevangene door langzame uithongering tot een zekeren dood. Later hebben de paketten daarin verbetering gebracht, maar dan liet ook de lange arbeidstijd en alles wat er daarbuiten nog van de gevangenen geëischt werd (appèls, baden, geldafhalen, luizencontrool, strafstaan) bijna geen gelegenheid meer om nog van het voedsel te genieten. De overbevolking in de barakken, waar men met vijftig man aan een tafel zitten moet waar normaal slechts twaalf kunnen plaats vinden, dwong de meesten staande te eten of te wachten tot de tweede of derde ploeg aan de beurt was. Met twaalf man in één kast, waar plaats is voor twee, om al den rommel van schotels, waschgerij, bekers, linnen, paketten, enz.

onder te brengen. Aanhoudende diefstallen, met vijf in twee bedden slapen, onder dekens die zonder ontsmetting iedereen op zijn lichaam heeft gehad, in een slaapzaal die veel te klein is en waar aanhoudend een atmospheer heerscht van een varkensstal. Een ononderbroken strijd moeten voeren om een klein beetje zuiverheid op linnen en lichaam temidden van Russen, Polen en Ukraïners die zich slechts schijnen wel te voelen in de vuilste vuiligheid. Deze levensvoorwaarden in het kamp maakten het onmogelijk door voeding en rust eenigermate de bij het werk verloren krachten te herwinnen. Een algemeene slaapnood en zenuwachtigheid « Lagerfieber » (kampkoorts) genoemd, waren daarvan de gevolgen. Het was een ware roofuitbuiting van de krachten der gevangenen. In principe was er een « arbeitsportion » voorzien voor de gevangenen ; maar omdat er te weinig waren hing het van den voorarbeider af wie er eene kreeg. Hier ook vierden favoritisme en omkooperij hoogtij. Later is dat beter geworden en mocht alleen nog de werkmeester het brood onttrekken.

De hygiëne bij den arbeid was een echte bespotting ; meestal noch water, noch zeep noch handdoek. De verluchting en verlichting uiterst slecht in barakken waarin het door tallooze spleten tochtte en zelfs binnensneeuwde. Velen stonden den ganschen dag in weer en wind en het was verboden te schuilen gedurende de vreeselijke regenbuien die daar in de streek zoo dikwijls neerkomen. Er was geen de minste preventieve maatregel tegen de slechte gevolgen van het werk zelf. In werkplaatsen waar meubels en planken mechanisch werden glad geslepen op groote rollende schuurpapierbanden niet de minste maatregel tegen het stof. Tegen de verderfelijke uitwasemingen van de nieuwe soorten verf in schilderwerkplaatsen, de uitwasemingen van gasgeneratoren in garagen, het bizonder schadelijk lederstof in de werkplaatsen waar schoeisels werden uiteengetrokken, geen enkel hygiënische

inrichting. De closetten bestonden slechts uit een breede plank met een zeker aantal gaten en onder elk gat een ton of een put. De stank kon men al van verre rieken.

De arbeidstijd werd willekeurig vastgesteld en verlengd door de zoogenaamde « Kommandiererei ». Normaal had men 's middags veertig minuten om de raapkoolsoep binnen te spelen, maar dikwijls werd de soep aangevoerd op het werkterrein en kreeg men slechts tien minuten. Des avonds werd voor sommige commando's de arbeidstijd verlengd tot negen uur, halftien en zelfs elf uur ! Dat was vooral het geval voor diegenen die treinen moesten lossen, want de trein mocht niet stilstaan. « Räder müssen rollen für den Sieg » stond er op de treinen !

Het loon ? In den beginne was men tevreden geen slagen te hebben gekregen ; meestal ging er geen voorbij zonder slagen, schelden, schoppen of zinlooze critiek. Later kreeg men een halven mark per week, terwijl sommige voorarbeiders zich tot tien en vijftien mark per week toeëigenden. Geheel dat systeem van ongeschreven wetten en gebruiken was een beleediging voor de menschelijke waardigheid. Terwijl de hongerlijders en gevangenen die zwaar te werken hadden, nauwelijks nog voortstrompelen konden, gingen de blockältesten en voorarbeiders, goed doorvoed wandelen in het kamp, zich amuseeren in het bordeel of naar een muziekuitvoering luisteren. De arbeid volgens de ongeschreven wetten van het kamp was eigenlijk een langzaam uitmoorden van de gevangenen. 's Avonds was de groote meerderheid zoo moe dat ze nauwelijks de kracht nog hadden in de bedden te klauteren. Dit regime was doodend voor elke verstandelijke werkzaamheid. Van lezen kwam er niets meer, temeer daar de lezerskaarten — een beperkt aantal voor elke barak — ook weer in beslag genomen werden door dezelfden die niet

werkten maar op de anderen lossloegen als ze een oogenblik probeerden op adem te komen.

Een van de hatelijkste maatregelen was de zoogenaamde « Filzung » die meestal gehouden werd wanneer het arbeidscommando in het kamp terugkeerde na het werk. Alles wat men in de zakken had moest worden afgegeven en niemand kon er door slibberen zonder gecontroleerd te zijn. Vuurtuigje, pijpje, cigarettenbuisje, zakdoek, cigaretten, pennemes, brieftasch, kortom, alles bleef daar op de « Lagerstrasse » liggen en werd met bezems bijeengevaagd. Waarheen dat ging? Ik weet het niet. Vermoedelijk eigenden de S.S. en de Blockältesten zich daar een deel van toe. Al deze kleine maar zoo noodige dingen die men in den loop der maanden had verworven door er een stuk brood of wat tabak voor te geven, wàs men verloren en men kon weer van vòoraf aan opnieuw beginnen.

Behalve de arbeid, die een zeer zware straf was, waren er de eigenlijke straffen voor nietigheden dikwijls en voor vanzelf sprekende vergrijpen tegen een reglement dat met recht en reden idioot kan genoemd worden. Behalve het slaan, uitschelden en schoppen dat dagelijksche kost was, bestond er als straf : het onttrekken van het eten dat in de gegeven omstandigheden soms een onuitstaanbare kwelling met honger beteekende. Vervolgens de vijfentwintig of vijftig stokslagen op het zitvlak. Dan « sport », wat beteekent dat soms wel honderden menschen 's avonds na een vermoeienden arbeidsdag nog enkele uren op het appèlplein moeten draven, springen, rollen, huppelen in slijk en sneeuw, regen en wind en zonder eten. Een harde straf die dikwijls werd toegepast en bizonder hatelijk was, omdat wegens het vergrijp van één enkele de gansche gemeenschap daaronder te lijden had. Deze manier van terreur uitoefenen gaf aanleiding tot een nieuwen vorm van terreur. Onderling poogden de

gevangenen feiten die aanleiding gaven tot zulke beestachtige straffen te voorkomen door wederzijdsche controle, daaruit volgden eindelooze chicane, favoritisme en vervolging van minder gewenschten. De eene mocht alles, den andere was niets toegelaten.

Een andere straf was het staan aan de hoofdpoort van het kamp zonder jas en zonder muts in alle weren, uren lang, soms dagen en zonder eten of drinken. Dan was er de straf van het staan op het appèlplein, ook een collectieve straf. Geheel de barak, geheel het kamp of geheel het commando moest daar maar blijven staan na het avondappèl. Soms duurde dat een paar uren, soms tot middernacht, soms den ganschen nacht door en ook twee of drie dagen (telkens als er een gaan loopen was). Verder waren er als straffen het collectief verbod voor geheel het kamp om nog te rooken, het verbod om nog brieven en paketten te ontvangen en de strafarbeid des Zondags namiddags. Maar dat alles is nog slechts weinig in verglijking met hetgeen er zich afspeelde in de gevangenis van het kamp, de Bunker zooals men zegde, met al de onbeschrijfelijke sadistische wreedheden in de barakken der strafcompagnie (de beruchte S.K.), op Barak 58 en op den « opvoedingsblock ».

Tenslotte was er de doostraf in de gaskamer, door den kogel of de strop. De verhangingen werden steeds in het openbaar in aanwezigheid van alle kampbewoners uitgevoerd. Soms werd de veroordeelde eerst nog met een zwaren knuppel afgeranseld, voor dat hij opgehangen werd en na de ophanging moest geheel het kamp defileeren voor het lijk dat aan de galg hing te bengelen.

Systematisch werd de verdeeldheid onder de gevangenen aangestookt : de vijandschap tusschen de Duitschers en de « dreckige Ausländer » ; de strijd tusschen Duitsche communisten, Befauers en Nationalen ; de nationaliteiten onder-

ling ; de tegenstelling tusschen Germanen en de anderen ; de tegenstelling tusschen « Westeuropeanen » en « Ostvölker ».

Meest opvallend was de tegenstelling tusschen de « prominenten » en de gewone gevangenen. Met alle denkbare middelen hadden deze Duitschers (communisten, befauers en nationalen) zich een positie weten te veroveren in het kamp, die best kan vergeleken worden met die van den adel der middeleeuwen tegenover de laten. Deze prominenten hadden hun coiffeur, hun schoen- en kleermaker ; hadden meer dan genoeg eten. Meestal ontvingen deze roovers geen paketten maar door het bestelen der anderen hadden ze meer dan de paketontvangers. Ze gingen baden en zuiver linnen halen als ze wilden. Ze bezochten regelmatig het bordeel ; lieten zich in het hospitaal met de bizondere lamp een bruine huid branden in de « Höhensonne », terwijl de zieken die het noodig hadden er dikwijls niet konden van genieten. Deze prominenten waren een echten adelstand in het kamp ; velen lieten hun schoenen kuischen, hun kleeren borstelen en eten koken door en eigen knecht of kalfakter. Ze stuurden anderen op transport, deelden slagen uit, pasten straffen toe en brachten den ganschen dag door in lui nietsdoen, en zeer dikwijls waren zij de oorzaak van de collectieve straffen waaronder zij het minst, de anderen het meest te lijden hadden.

Een ander middel om den moed en de moreele weerstandskracht te breken was de propaganda. Het was zoo goed als onmogelijk iets van de andere zijde te vernemen. Hier en daar op de commando's werd er wel eens geluisterd naar de zenders van Londen en Moskow, maar deze berichten bleven in zeer beperkten kring en bereikten de groote massa der gevangenen slechts onder den vorm van « Lagerparolen » d.w.z. door overdrijving en misvorming, geheel onbetrouwbaar

geworden nieuwsjes. De Franschen noemden dat de berichten van « Radio barbelé ». Anderzijds werden heel in het begin de « Sondermeldungen » over al de successen der Duitsche troepen doorgegeven en toen het in den loop van het jaar 1942 een beetje tot staan gekomen was, werd de berichtgeving per radio afgeschaft. Tegen het einde van 1943 werd elken avond door de groote luidsprekers in het kamp de avondzending der nieuwsberichten doorgegeven.

Om te verhinderen dat er van elders berichten zouden binnenkomen werden de strengste straffen toegepast op degenen die durfden een woord te wisselen met krijgsgevangenen of burgers waarmee men soms in contact kwam op de werkplaatsen.

Alleen nationaalsocialistische dagbladen, weekbladen en tijdschriften kwamen in het kamp en werden betaald aan de cantine. In de meeste barakken kwamen aldus de « Völkischer Beobachter », de « Deutsche Allgemeine Zeitung », de verschillende illustraties, de « Nationalsozialistische Monatshefte », « Der Sturmer », « Das Schwarze Korps », « Der Angriff », « Zeitschrift für Geopolitik » en de « Ludendorff's Monatshefte ». Alleen de Noren en de Denen mochten nationaalsocialistische dagbladen uit hun eigen land ontvangen. Zelfs « Volk en Staat » en de « Brüsseler Zeitung » waren verboden. Wanneer bij toeval daarvan eens een exemplaar doorglipte in een paketje deed het de ronde van alle Belgen, bizonder om er het plaatselijk nieuws in te lezen. Er was in het kamp een kleine boekerij met uitsluitend Duitsche boeken, die grootendeels waren genomen uit het reisgoed van de nieuwen die toekwamen, of geschonken werden aan de bibliotheek. Alvorens te worden vrijgegeven werden de boeken gecensureerd door een S.S. Het hoeft niet gezegd te worden, dat geheel het « Parteiverlag » met de boeken van Goebbels, Göring, Ley, Hitler, Rosenberg, Dietrich, von

Schirach en consoorten in de bibliotheek vertegenwoordigd was benevens de werken van Corvin Wierbitzki, Nietzsche, E. M. Arndt, Gobineau en H. S. Chamberlain. Later zond het Fransche Roode Kruis een schoone verzameling en ook het Belgische Roode Kruis enkele Vlaamsche en Fransche boeken. De Noren en Tsjechen kregen een eigen boekerij.

In den beginne was de boekerij zoo goed als uitsluitend het monopolium van de « prominenten » ; zij hadden tijd, zij waren niet moe en zij hadden lezerskaarten. Per barak was er een onveranderlijk getal lezerskaarten voorzien. Die waren in handen van de oudsten in het kamp en slechts met veel geluk, na langen tijd kampleven, was het mogelijk een kaart te bemachtigen. Nadat de Fransche, Noorsche en Belgische boeken waren aangekomen ging alles beter, maar het getal lezers bleef toch zeer beperkt door het tekort aan tijd en de groote vermoeienis.

Schrijven of nota nemen bij het lezen was verboden en uiterst gevaarlijk, daar de nota's principieel steeds op de ongunstigste manier voor den schrijver geïnterpreteerd werden.

Langzamerhand, door de nalatigheid van sommige S.S. en door de sluwheid van de gevangenen, deden er steeds meer en meer « illegale » boeken de ronde. Ze werden van hand tot hand voortgegeven en meestal verstoken gehouden. Meermaals doorwoelden de S.S. op zoek naar wapens en illegale lectuur al de kasten in het kamp. Dat er bij deze gelegenheid door de S.S. en de prominente heeren veel gestolen werd, hoef ik niet eens te vermelden ! Onder de illegale boeken waarop de S.S. en de Blockältesten jacht maakten bekleedde natuurlijk de H. Schrift de eerste plaats. Menig Bibelforscher heeft het bezit van een bijbel of een Nieuw Testament het leven gekost. Velen werden kreupel geslagen of ondergingen straffen die aan hun gezondheid groote schade berokkenden en jaren later nog hun gevolgen zullen doen

gevoelen. Elke uiting van godsdienstige gevoelens werd met de zwaarste straffen bedreigd : nooit was er een Mis, nooit communie, nooit de laatste Sacramenten voor de stervenden tenzij bij hooge uitzondering en in het grootste geheim. Toch circuleerden er onder de katholieken enkele exemplaren van het Nieuwe Testament, de Bijbel, enkele gebedenboeken, missalen en zelfs een brevier, die uit de effecten van de nieuwen waren weggehaald zonder dat iemand buiten de belangstellenden er iets van wist.

Deze ellendige armoe aan alle middelen om het geestelijk leven te onderhouden, de ononderbroken strijd om een beetje zuiverheid op het lichaam en de kleeren, de ononderbroken slaapnood, vermoeienis en honger, de terreur, de sadistische bestraffingen, de wederzijdsche verdeeldheid, de verklikkerij door prominenten en geheime provocatie-agenten, het samenleven met het schuim der menschheid, het aanhoudend contact met den vijand in zijn vuilste rol van slavendrijver, het ongezonde klimaat der streek, dat alles metamorphoseerde een normaal mensch zoodanig dat hij eigen vrienden, ja dikwijls zichzelf niet meer herkende. De sterke karakters alleen konden weerstaan, de zwakkeren veranderden na enkele maanden in stompzinnige gebrutaliseerde arbeidsbeesten ; juist dat wat de Duitschers noodig hadden om ons na de Duitsche « zege » het puin te doen opruimen van hun vernielde steden. Want dat ware ons lot geweest. Menig S.S.-man wanneer hij op het gezicht van een gevangene een glimp van voldoening meende te bemerken wanneer de Engelschen of Amerikanen weer eens hadden « huisgehouden » in Berlijn, zegde het met van woede gloeiende oogen : « Nooit zult ge uw vaderland terugzien. De Führer heeft u allen veroordeeld om geheel uw leven puinen op te ruimen ».

De tallooze sukkelaars, die ginder gebleven zijn, ellendig

gecrepeerd van den honger, de koude, tekort aan kleeding, doodgeslagen bij het werk of kapotgechicaneerd, gestorven aan tuberculose, œdeme, zwakte van het hart, pleuritis, roos, typhus, diarrhœ en rhumatiek, zijn de schuldelooze slachtoffers van de sadistische S.S. en hare trawanten, de Duitsche communisten en misdadigers.

F. P.

POLIZEIPRAESIDIUM HANNOVER

POLIZEIPRAESIDIUM HANNOVER

We zitten in het Polizeipräsidium van Hannover. Dezen morgen vroeg werden we gewekt door een Schupo die ons opriep om koffie in ontvangst te nemen. Koffie, ach ja, ge weet wat dat in Duitschland beteekent. Als ze het over koffie hebben, spreken die sukkelaars van « Bohnenkaffee ». Mijnheer Ley heeft verklaard, dat koffie slecht is voor de volksgezondheid en dat het Duitsche volk geen koffie lust. Wij denken : ze zijn te groen ! We hebben dus onzen koffie, een kluts onbepaalbaar bruin lauw vocht. Ze noemen dat ook af en toe « Frühstück ». Typisch verschijnsel van de devaluatie der woorden.

Wij zijn dus vrij en zonder stoornis tot ongeveer twaalf. Ik lig gekleed op de derde verdieping der stroozakken, of beter luizenzakken, want men slaapt er nooit alleen. Anderen wandelen heen en weer rond de lange houten tafel, hun angst voor de luizen is grooter dan hun slaapnood. Sommigen zitten te keuvelen op de bakken langs de wand.

Ik heb mijn kousen over mijn broekspijpen getrokken om zooveel mogelijk te beletten dat de luizen langs daar in mijn ondergoed zouden kruipen. Ik lig op mijn rug, de knieën ingetrokken, en kijk naar de zoldering van zware balken vol spinnewebben.

Wat zouden ze nu wel thuis doen, mijn twee zoontjes en mijn vrouwke ? Ze weten waarschijnlijk evenmin als ik waarheen de reis gaat. Hoe lang scheen dat alles te duren

van af mijn aanhouding te Duffel tot nu toe, de eerste gelegenheid die ik heb om eens na te denken wat er sedertdien allemaal gebeurd is.

Een onverwachte inval van de Gestapo-mannen die tot aan de tanden gewapend waren, alsof ze kwamen om een soort fort-Chabrol in te nemen. De hatelijke tronie van een verrader die een landgenoot verkoopt voor wat vuil geld, dat bijna geen waarde heeft en dat de vijand in omloop brengt zooveel hij wil. De doorzoeking van het huis naar wapens en boeken. De confiscatie van een deel van mijn geliefde boeken die ik steeds met zooveel zorg behandelde en die zij als waardelooze prutsen op een hoop werpen.

Ik had juist noten geplukt in den hof en was bezig zuiver ondergoed aan te trekken toen ze daar stonden. Ach! 't Was zoo erg niet, slechts eventjes meekomen, hoogstens drie dagen. Later heb ik van andere gevangenen gehoord dat deze bandieten in geheel Europa dezelfde domme leugens gebruikten.

Ik geef mijn twee zoontjes en mijn vrouwke eenen kus en een kruiske en... « goeden moed en vertrouwen op God ».

Ja, maar 't is erg ; de oudste houdt moeke bij haren rok en weent. Hij voelt dat er iets ergs gebeurt. De jongste zit op moeke's arm en lacht.

En dan met een bedrukt gezicht : « Vrouwke, kom, veel moed. Geef me een kruiske en offer alles voor de bevrijding van ons landje en voor eenen rechtvaardigen vrede. » Ze glimlacht treurig. Nooit zijn we van mekaar weg geweest. Gedeelde vreugd was voor ons steeds dubbele vreugd. 't Is hard.

Ik keer me om ; wordt afgetast naar wapens, en weldra rijden we op de baan naar Lier. Hier moeten mijn bewakers waarschijnlijk hun licht gaan opsteken bij een van hun « vrienden ». Ze laten me zonder eten op het politiecommis-

sariaat zitten tot rond half twaalf 's nachts. Een politieman is gaan kijken. Inderdaad, de Gestapo-wagen staat vóór een koordenwinkel waar een berucht collaborateur woont. Een ander politieman — hij was kajotter vertelt hij me — brengt me een paar boterhammen met siroop en een potje koffie.

Door de duisternis rijden we naar Antwerpen. Ingeleverd Begijnenstraat, cel 127. Er zitten reeds twee andere bewoners in de cel. Van slapen, met kleeren aan en op den naakten vloer, komt niet veel. De enkele dagen vergaan in troostelooze verveling en onrust nopens de familie. Dan volgde het transport in een prachtwagen van de Gestapo naar St. Gillis. Steeds zonder iets te weten over hetgeen men van mij wil, verloopen drie of vier weken. Het eenig verzet is de chicaneerderij van de wachtmeesters en de kalfakters. (Dat zijn gevangenen die het eten uitdeelen). De eenige verstrooiing, elke week een pakje en elke veertien dagen een brief.

Dan begon de ondervraging. Zes voormiddagen van rond 8 u. tot 1 u. Brutaal en aanmatigend, dom en verwaand. Echt om van te braken. Ik had maagpijnen van walging. Dat houd ik niet uit.

Op zekeren dag, wanneer op de straat mijn instructeur staat te wenken naar zijn chauffeur, een Brusselsche Rexist, ben ik er plots mee weg. Ik liep wat mijn benen geven konden en had reeds een respectabelen voorsprong. Ik kijk even om. 't Gaat goed ; mijn instructeur kan niet volhouden. Hij rookt te veel en heeft nu geen adem om te loopen. Plots knalt er een schot. Een oud vrouwtje steekt zich weg in een deuropening. De kalk spat uiteen nevens mij op den gevel van een huis. Dan nog een schot. Jandorie, ginder aan het andere einde der straat, nog wel honderd meter verder, staat een camion van de weermacht. Langzaam komt er een oude Landsturm uitgekropen. 't Is niets, dien loop ik omver. Maar neen, hij haalt ook een revolver uit. Ik ben gevangen.

Weer wordt ik in den auto van de Gestapo gestopt. Onze rexist lacht goedkeurend, de lafaard. Ik wordt op de open plaats achter het gebouw der Louisalaan duchtig afgeranseld en geschopt. De « Deutsche Kultur » openbaart zich met al haar glans in de brutaliteiten en scheldwoorden van een heele bent « moedige » mannen.

Dat alles heeft mijn zenuwen gekalmeerd. Later vroeg mijn instructeur of ik er niet aan gedacht had, dat hij schieten zou. Ik herinner mij nog zijn onnoozel en onthutst gezicht toen ik hem vrankweg zegde... dat ik zeker was dat hij niet raak zou schieten omdat hij maar en pruts van een revolver had en omdat zijn handen beefden van het vele rooken. Hij voelde zich door deze beoordeeling waarschijnlijk diep vernederd.

Als heel de comedie van de ondervraging eindelijk voorbij is, volgt het transport naar Aken, geboeid en tusschen twee Gestapo-mannen, gewapend tot aan de tanden.

In den trein groet een officier van de Luftwaffe, in gezelschap van een Brusselsche hoer, die Fransch kakelt op zijn Marolsch, mijn instructeur : « Donnerwetter, wat zoekt gij hier ? » « Gevangenentransport ! » « Wat heeft die dan alweer op zijn kerfstok ? » « Hetzschriften tegen het Derde Rijk ». De vent kijkt me vol verachting aan, maar zijn hoer troont hem al lachend mee.

Van Aken, waar ik veel geleden heb van de kou, gaat het in transportgroep naar Düsseldorf. De gevangenisdirecteur die alle gevangenen bij zich roept en hen ondervraagt, kan het niet begrijpen dat een verstandig man, zooals ik, de domheid begaan heeft om tegen het Derde Rijk te schrijven. Typisch geval van democratische geestesverdwazing, zegt hij hoofdschuddend.

In wat voor een wereld leven we ! Wat een gezelschap ! Duitsche communisten, Duitschers die in Spanje

tegen Franco gevochten hebben, misdadigers, Franschen, Polen. Wat een warboel ? Wat een gesleur met menschen, allemaal onbruikbaar voor de nieuwe orde. In het station te Hamburg hebben een zestigtal gestrafte soldaten van de weermacht gezongen van vreugdé omdat ze veroordeeld waren en naar het Concentratiekamp van het « Moor » mochten. Een veeg teeken !

Hoelang zullen de Duitschers de bloedige comedie van dezen oorlog nog volhouden ? Duitschland verliest zeker dezen oorlog, want aan het einde zal het nog slechts een Europeesch slagveld zijn, en zullen de geallieerden met de Russen een wedren houden. Misschien groeit daaruit de volgende botsing. Het is de ongelijke strijd van de « raapkool » tegen den « corned beaf ». — Indien er nu mannen van de Raf zoo eens « corned beaf » voor ons parachuteerden, dan zouden we ten minste iets hebben om tusschen de tanden te steken. Maar kom ! Nog een beetje goeden moed, de oorlog zal weldra uit zijn. De vorige keer was het ook uit, kort nadat de Amerikanen er tusschen gekomen waren. De Duitschers geven het altijd op, op het oogenblik dat de anderen gereed zijn om te beginnen. Zonderlinge kwasten !

Verdomd ! De luizen beginnen zich te doen voelen. Ik spring op. Nu voel ik eerst hoe koud het hier is. Geen vuur in deze zaal. Buiten ligt de sneeuw hoog opgestapeld op de vensterbanken achter de tralies. Ik loop heen en weer rond de lange tafel om me eenigszins te verwarmen. Theo komt naar me toe en vraagt met een bedrukt gezicht of ik geloof, dat we vandaag nog wat te eten krijgen ; hij scheurt van den honger. Dat is een vraag, waarop ik niet antwoorden kan. Hij heeft me al over alles en nog wat ondervraagd sedert ons vertrek uit Aken en ik bleef hem nooit een antwoord schuldig tot nu toe. Maar ja, dan wilde hij wat leeren over philosophie of Grieksche litteratuur. Theo is een jong

afgestudeerd onderwijzer uit Venlo, zeer weetgierig en vol studielust. Hij werd opgepikt omdat hij... een herderlijken brief had helpen verspreiden. Een N.S.B.-ploert had hem verraden. Hij wil na den oorlog nog verder studeeren, terwijl hij reeds werkt als onderwijzer. Hij stamt uit een diep christelijk Limburgsch gezin, arm aan centen maar des te rijker aan kinderzegen. Een echt schoon kinderhart. Ik heb hem reeds opgebeurd door uiteenzettingen over de Encyclieken « Mit brennender Sorge », « Rerum Novarum », « Quadragesimo Anno » en ook « Casti Connubii ». Want Theo, candidaat concentrationnair, staatsgevaarlijk misdadiger voor de nieuwe orde, is een simpele jongen, die nog niet wist vanwaar de kindertjes komen. Toen hij me dat toevertrouwde heb ik een moment vol bewondering gestaan voor de schoone ziel van dien Limburgschen jongen en ik rilde voor de enormiteit van deze Gestapo-misdaad zoo'n kind op te sluiten en te deporteeren als een vulgair misdadiger. Ik heb hem toen alles uitgelegd, zoo volledig als ik het zelf wist en ben begonnen met de woorden: «gezegend is de vrucht uws lichaams Jezus.» Toen ik klaar was, weende Theo. Ik vreesde zijn kinderziel toch nog te hebben geschokt, maar neen, met horten en stooten kwam het er uit : « Ik dank u Flor, nu kan ik mijn moedertje nog veel meer beminnen dan vroeger ». Sedertdien heeft de jongen zich aan mij gehecht, en zoekt hij steeds mijn gezelschap. We bespraken nu de oorlogskansen. « Theo, zeg ik, heb geen angst. In dezen oorlog heeft Duitschland geen schijn van kans. Toen ze in September '39 begonnen, heb ik dat reeds beweerd en tegen den schijn in van al hun successen, blijf ik nu beweren wat ik toen aan mijn vrienden zegde : ...dat Duitschland in dezen oorlog als partner zal vernietigd worden en dienen als terrein voor een wedren, misschien zelfs een uiteenzetting tusschen, eenerzijds de Verbodenen en anderzijds de Russen. »

Een paar communisten, waaronder een zekere Vise, die mee luisterden, hadden me daarom uitgelachen en daaruit was er een debat ontstaan, dat we niet konden ten einde voeren, daar het licht werd uitgeknipt en de anderen stilte verlangden om te slapen.

Nu komt Vise weer met ons wandelen rond de tafel en weldra zitten we weer in ons debat.

« Neen jongen, zoo betoog ik, wij vechten voor de vrijheid en niet om een dictatuur door een andere te vervangen. Wat hebben we er aan indien na den oorlog in de plaats van Hitler een andere geweldenaar ons oplegt hoe we te denken en te leven hebben. Indien de Gestapo vervangen wordt door de Gepéu. Indien den nazi-concentratiekampen vervangen worden door bolsjewistische concentratiekampen. Indien we weer in een arbeidsfront georganiseerd worden om het instrument te smeden waarmee de volgende laatste oorlog, tegen het Amerikaansche en Engelsch kapitalisme, zal gevoerd worden ? »

Vise betoogt, dat er in Rusland eigenlijk geen dictatuur is, maar wel de volmaakste van alle democratieën.

« Ja, maar dat heeft Hitler ook eens in een rede gezegd : dat Duitschland de volmaakste democratische regeering was, want dat geen enkele van de zoogenaamde democratische regeeringen op zoo 'n overweldigende meerdeheid bogen kon. Wezenlijk is er tusschen Nationalisme en Bolsjewisme geen verschil ; de vijandschap tusschen beiden is slechts « jalousie de métier ».

Vise staat paf over deze redeneering. Zooiets heeft hij blijkbaar nog niet gehoord. Zijn argumenten van partijpropagandist halen het niet en in een laatste poging wil hij me nog tegen den wand drukken : ja, wat moet er dan komen na den oorlog ?

« Elke staatsvorm is goed, wanneer de menschen goed leven, dat is, volgens de beginselen van het Evangelie van Christus en de beste politiek en sociale orde zal niet deugen indien de leering van Christus geïgnoreerd of misprezen wordt. »

Vise geeft het op, tegen zooveel bekrompenheid kan hij niets beginnen.

SACHSENHAUSEN

Na een nacht bitter kou lijden in de « Polizeikiste » te Neubrandenburg, waar we van het station naar ons nachtverblijf gebracht werden in gezelschap van Schupo's en een massa joelende straatjongens, worden we terug naar het station gebracht rond den middag. We hebben dezen morgen twee sneden brood gekregen. In het station moeten we wachten. Een eindelooze trein met gekwetsten van het Oostfront komt binnengerold. 't Is schande dat men het zegt, maar dat doet deugd aan het hart. Er wordt gevochten ; de oorlog is niet uit ; de teerling is niet geworpen.

Het is snerpend koud. Een Siberische wind jaagt door het open station en zwiept de fijne poedersneeuw als stuifzand over de kaaien en sporen. Enkele Duitschers wachten ook op den trein die blijkbaar vertraging heeft. Ze kijken ons niet eens aan. Is het misprijzen of angst en lafheid? Die anatomische collectie van afgeschoten neuzen, beenen en armen begint een beetje te bewegen op de kaai. Geen spoor van hurra-patriotisme, zelfs geen warme kop thé. « Verdomd, zegt Theo, wat is het koud, 't is precies alsof ge hier staat zonder eenige kleeding. »

Na ongeveer veertig minuten wachten, komt ons treintje binnengestoomd. We stappen op, in een wagen met getraliede

vensters. Er is nu ook nog een jong meisje in ons gezelschap. Ze vertelt inderhaast... dat ze kloosterzuster is en vastgezet werd wegens kritiek op de nationaal-socialistische begrippen over het huwelijk ! — We staan nu onder bewaking van twee burgers, die het partijkenteeken dragen. Waarschijnlijk hebben ze hun revolver in hun binnenzak. Ze zeggen niet veel tegen ons maar kouten stil met mekaar en grijnslachen af en toe in onze richting. In gewone soldatentermen noemt men zulke kerels « Etappeschweinen » ; in het nationaal-socialistisch taaltje noemt men ze « die innere Front ». In werkelijkheid is het een hetzelfde als het andere : de vrouwen van frontsoldaten verleiden, een groote muil zetten op de bureelen der voedselvoorziening, voor zichzelf en de vriendjes zorgen, terwijl anderen bloeden. Maar « innere Front » dat klinkt toch veel krijgslustiger dan « Etappenschwein » !

We rijden nu in een boemeltreintje door de besneeuwde dennebosschen van de Mark Brandenburg. Troostelooze witheid. De vensterruiten krijgen stilaan een dunne laag ijs, onze voeten zijn ijskoud en vochtig. Onderweg wordt de jonge kloosterzuster door een paar S.S.-maiden, gewapend met revolvers en begeleid door politiehonden, afgehaald. « Veel moed, arm kind ! »

Wij schommelen nog steeds verder. Eindeloos schijnt deze afwisseling van besneeuwde dennebosschen en vlakten. Ik heb een gaatje in het ijs van ruit gemaakt en kijk naar buiten. Geen spoor van leven in deze sneeuwwoestijn.

Daarginds op een vijfhonderd meter van de spoorlijn branden een paar reusachtige hallen. Dat is waarschijnlijk het werk van onze vrienden, de Engelschen. Waarom overgieten ze geheel Duitschland niet met een reusachtigen stroom van phosphoorbommen om dat nationaalsocialistisch ongedierte te vernietigen ? Dat komt nog. Ik wil nog mee verbranden, als ons land maar weer vrij wordt.

Mijn instructeur, Hans Frank, politiekommissaris in Leipzig, zegde me... dat het mij toch geen « scheissdreck » aanging, wat zij in Duitschland deden, dat zij zich toch niet bemoeiden met wat wij in België deden. Toen ik hem deed opmerken dat hij deze woorden uitsprak in Brussel, waar zijn plaats niet was, begon hij te hakkelen van woede, terwijl hij weer eens de propaganda-litanie van Joseph Goebbels opzegde. — « Wij zijn niet de roovers van Willem II, wij zijn de ridders van Adolf Hitler », zegde me een Duitsch soldaat in Frankrijk. Die kende ook goed zijn les. Wacht maar, sukkelaars, tot de Amerikaansche oorlogsmachine loskomt !

Plots wordt ik uit mijn mijmering gewekt door den roep van een der partijmannen : « fertig machen ». We stoppen reeds in het kleine stationnetje Sachsenhausen-Nord.

Het kan niet snel genoeg gaan. Bij het trapje, op de kaden en tot aan een camion, staat een bende S.S. Ze schreeuwen en roepen en zwaaien met de kolven van hun geweren : « Los mensch ! Los mensch ! » Daar valt er een van ons. Hij schreeuwt van de pijn, wordt meegesleept door een paar anderen. Bij het opstijgen in de camion zonder trapje, komt het groote gevaar. Met stijve beenen van de kou zoo maar in stormtempo er op. Een andere bende S.S. deelt daar matrakslagen uit. Met een wrong en een wip ben ik, zonder slagen, op de camion. Meerderen tasten naar pijnlijke plaatsen over hun lijf. Een heeft reeds een bloedneus en een paar hebben roode striemen van de matrakken over hun gezicht.

Twee S.S. zetten zich achteraan in den camion, die langzaam doorrijdt, gevolgd door de andere S.S. — Onze twee begeleiders gelijken meer op razende wolfshonden dan op soldaten. Ze bekijken ons met oogen vol waanzin van woede en schelden onophoudend.

Plots zwenkt de wagen naar rechts, we zijn door een poort gereden. De S.S. springen van den wagen en weer klinkt datzelfde : « Los ! Los ! Los ! » Het regent slagen ; ieder dekt zich en loopt waar hij meest kans denkt te hebben om te ontsnappen. « Aantreden ! » wordt er geroepen. Weer gaan de kolven der geweeren op en af. Wat is dat nu toch, zijn die nog niet gekalmeerd ? We worden op twee rijen nevens de poort gezet, zonder hoed, in sneeuw en wind. Wanneer we daar zoo zonder meer uitleg ongeveer anderhalf uur hebben staan kou lijden, komen er weer twee van deze S.S.-beulen. « Warum sind sie hier ? » vraagt eene aan een der onzen. Ik kan het antwoord niet verstaan. Ik hoor een kreet van wilde pijn, en kijk voorzichtig om. Hij heeft een vuistslag op den mond gekregen en staat daar met bebloed gezicht, de handen vol bloed en enkele tanden er in. Een andere moet na zijn antwoord onmiddellijk op de hukken gaan zitten met de armen vooruitgestrekt. Hij krijgt een schop tegen de borst, dat hij achterover tuimelt in de sneeuw. Het bloed gutst hem uit mond en neus. Het is een jood. Een derde krijgt een vuistslag op den neus omdat hij omkijkt. Weeral bloed. Een vierde wordt weer ondervraagd, hij wordt zoo deerlijk in het gezicht geslagen, dat zijn linkeroog-appel op zijn kaak hangt. Nog een paar worden zoo bont en blauw geslagen in 't gezicht en dan gaan de twee S.S. weg. We blijven nog ongeveer twee uren blootshoofds staan bibberen in een snerpenden wind. Dan komt er een S.S. op ons groepje toe en roept : « Meekomen ! »

Overal sneeuw. Op dezen witten achtergrond bewegen zich magere loopende figuurtjes in de verte. 't Zijn gevangenen, die een boodschap doen in het kamp. Later zouden we vernemen dat alle werk in looppas verricht wordt in het kamp en dat ook diegenen die geen arbeid hebben, gedurende den arbeidstijd moeten loopen. Ze loopen in een sukkeldrafje

met stijve beenen en de armen vóór de borst opgeheven als hardloopers.

Plots klinkt het : « hinlegen ! » Ik had het niet verstaan, maar zie, dat de anderen zich allen langsuit in de sneeuw laten vallen. Ik doe hetzelfde. Dan roept er een : « rollen ! » en heel die groep mannen begint te rollen in de sneeuw, zooals de kinderen 's Zomers op de wei. Dan weer : « aufstehen » ; dan weer : « kniebeugen » ; dan weer : « hüpfen » ; dan weer « hinlegen » ; dan weer « rollen », zoodat we na een half uur, afgetobt in de ontsmettingsbarak belanden aan de andere zijde van het kamp. Mijn kleeren zijn geheel vuil. Bij het binnenkomen begint weer hetzelfde gemeene: « Los ! Los ! Los ! » Het regent stok- en vuistslagen van alle kanten. In een bureeltje dat zoo sommair mogelijk ingericht is en werkelijk in zijn onbenullige vuilheid teekent hoe weinig belang er wordt gehecht aan iemands persoonlijkheid, moeten we onze identiteit opgeven. Aan de deur staat weer een S.S., die elk in- en uittredende met gummiknuppel tracteert. Hitler heeft immers het gummiknuppel-regime van Weimar afgeschaft ! Dan moeten we alle juweelen afgeven ; voor mij beteekent dat trouwring, verlovingsring en armbanduurwerk, mijn brieventasch met nog een beetje Belgisch geld en een vulpotlood, aandenken aan mijn overleden broer. « Schnell, schnell, ausziehen ! » Alles uit en alles hommeldesommel in eenen grooten zak, waaraan een nummer wordt vastgeknoopt. Nu sta ik moedernaakt met een kaartje in de hand waarop 40981, mijn « schuzhäftlingsnummer ». Later heb ik vernomen dat er op dat oogenblik in het kamp tusschen de 11 en de 12 duizend gevangenen zijn, dat de overigen alle vrijgelaten werden... door de schouw van het crematorium. Meerdere malen heeft de kampleiding de nummering volgens andere systemen herbegonnen en de dossiers van velen verbrand om de gruwelijke verliezen geheel weg te moffelen.

We verschijnen nu vóór den kapper. Met een duizelingwekkende snelheid scheert hij al het haar weg dat er op een mannenlijf staat. Daarna worden we gebaad, koud en warm, en bespoten met een vocht tegen ongedierte. De S.S. zijn nu verdwenen. Wij komen in de garderobe. Ik krijg een hemdje dat wel tot onder de navel reikt, een onderbroekje dat tot aan de knieën doorgescheurd is, alles zonder één enkelen knoop. Dan een broek en een vestje in hopeloos dunne zebrastof ; twee vodden, stukken van een S.A.-broek, om rond de voeten te draaien, een mutsje dat veel te klein is, en een paar pantoffels met houten zolen. Wanneer ik mezelf zoo in den spiegel van een donkere ruit zag, had ik zelfmoord kunnen plegen van schaamte over mijn uiterlijk.

De afschuwelijkste karikatuur is er en schoonheid tegen. Ge moet uzelf goed in de oogen kijken om tot het besef te komen dat gij het zijt, want al het persoonlijke is verdwenen onder het groteske van deze diabolische poging om van een mensch iets minderwaardigers te maken dan een aangekleede aap.

Zoo worden we naar buiten geschopt en we begeven ons, onder geleide van een gevangene, naar de zoogenaamde Quarantäneblock 37.

QUARANTAENEBLOCK 37

We hebben niets meer gegeten sedert dezen morgen. In Block 37 wordt er van geen eten gesproken. Wanneer eentje van de onzen naar eten vraagt wordt hij uitgelachen en wordt er medegedeeld, dat we niets te verwachten hebben tot morgen middag. We moeten nu ons nummer op onze kleeren naaien, maar zoover komt het niet meer, want er wordt geroepen : « heraustreten ». Enkelen zijn wat langzaam en krijgen van een gevangene in blauwe uniform, die er dik

en goed doorvoed uitziet, een paar opstoppers, die niet van de poes zijn. Hij slaat er op los met gummislang en er ontstaat een wild gedrang naar den uitgang. Wanneer eindelijk allen buiten zijn, weerklinkt het : « antreten zu fünf ! » Na enkele minuten van gestommel en geduw staan alle blockbewoners — allemaal toegangers van de dagen tevoren — met vijf achtereen. Er wordt gecommandeerd : kwart draai naar rechts « im Gleichschritt, marsch ! » « Links, zwo, drei, vier ». We marscheeren. Een uur later marscheeren we nog. Dan moeten we plots blijven staan vóór de barak, schoon op rij, en daar weerklinkt voor de eerste maal het commando, het zoo gehate commando, dat we nog duizenden malen zouden moeten hooren en uitvoeren : « Mützen... ab ! » Bij « mützen » brengen allen gelijktijdig de hand aan de muts, en bij « ab » sleuren allen de muts van het hoofd en kloppen die tegen het rechter bovenbeen. Op het appèlplein moeten elfduizend man dat gelijktijdig doen. Onze block lukt er niet eens in. Maar geen angst : in de dagen, die volgden hebben we de verheven troostvolle schoonheid leeren kennen van den pruisischen dril in nazistijl. Den godganschen dag hebben we « links, zwo, drei, vier » gemarscheerd in ijs en sneeuw en in dit sommair plunje. « Links, zwo, drei, vier » tot onnoozelwordens toe, totdat bij elke stap de kop naar voor knikt. Neen dan is 't nog niet erg. Maar totdat bij elke stap de nek pijn doet, totdat de beide schouders naar voor buigen en de beide gezwollen handen voor het lijf hangen, totdat de rugspieren tusschen de schouderbladen steken van vermoeienis. « Mützen... ab » niet tienmaal, niet honderdmaal, maar uren zonder onderbreking. Hoofdpijn is geen woord meer om aan te duiden wat men dan gewaar wordt. De huid van het hoofd doet pijn van het aanhoudend wrijven bij op- en af- ! Uw kop is om af te vallen. En dat weten die beroepspijnigers. Het zou een onnoozelheid zijn te zeggen :

« het is alsof ze het wisten ». Neen, ze weten dat en kennen het eigenaardige van de pijnen in elk stadium van de vermoeienis en om hun postje te behouden moeten deze uitgelezen exemplaren van menschen hun eigen pijnlijke ondervinding in dienst stellen van degenen die hen tevoren zelf gepijnigd hebben. En zoo gaat het maar steeds voort : « Links, zwo, drei, vier » en « Mützen ab »... « Mützen auf » tot moe wordens... tot gek wordens toe, totdat men machine wordt.

Er zijn daaraan twee uitwegen : de zelfmoord ofwel de spot. Gij idiote slaven van de S.S., die u om wat meer soep, bereid houdt andere menschen het leven bitter te maken, die om een hapje brood meer het vuile vervelende sadistenwerk van de S.S. op u neemt, welnu, il zal u bewijzen, dat ik met minder eten en meer chicane toch nog recht blijf, want wat gij beveelt doe ik totaal afwezig als een machine, ik vlucht u, en denk aan Aristoteles of Thomas of eenige tekst uit Augustinus. Maar gij idiote knechtenziel krijgt mij niet kapot, houd u dat voor gezegd ! We spreken mekaar nog. De oorlog is nog niet gewonnen !

HET EERSTE APPEL

We marscheeren, nadat het gebeld heeft, naar de appèlplaats. Wanneer we opgesteld staan komt er een Blockführer, die aan den Blockälteste vraagt waar de « Zugänge », de nieuwelingen, staan. Vol eerbied en met een vleiend lachje op zijn rood en dikgevreten gezicht begeleidt deze beulsknecht den S.S. naar den linkervleugel van onze opgestelde groep. Plots verandert zijn gezicht, als men dat ding zoo noemen mag — het bakkes van den Blockführer — en bleek van woede vraagt hij een « Häftling » of hij soldaat geweest is. Wan-

neer die ja zegt, krijgt hij een vuistslag tegen de kin dat hij omver valt en weer rechtscharrelt. Dan hebt ge wel zeer slecht gediend, want ge kunt niet in rij staan! roep hij schuimbekkend! Tot een andere: en gij, weet ge waartoe ge hier zijt? Als een brave schooljongen, die zijn les opzegt, maar die reeds weet dat Sint Niklaas vader en moeder zijn, antwoordt de Duitscher: « om te worden opgevoed ». — Dat is de officieele versie! — « Neen, om te krepeeren, stom varken », schreeuwt hem de S.S. in het gezicht en geeft hem met de knie een stamp tusschen de beenen. De jongen valt neer en krinkelt ineen van de pijn. Zoo duurt het appèl nog ongeveer een goed half uur. Nog een paar komen aan de beurt, zij krijgen schoppen van de met ijzer beslagen botten tegen de scheenbeenderen.

Tot nu toe heb ik geen slag gekregen. Geen S.S. heeft me tot nu toe aangeraakt. Omdat ik zoo lang ben sta ik in het laatste gelid en ik moet me dus zoo goed mogelijk wegsteken achter mijn vier voormannen. Voor mij komt het gevaar van de achterzijde. Een stamp tegen het staartbeen is gauw gegeven.

Na het appèl marscheeren we terug in de richting van de barak, waar we blijven buiten staan terwijl enkele gepriviligieerden binnen de stroozakken mogen gereedleggen! Onder hen bevindt zich Vise. Wij staan buiten te bibberen en te trappelen van de kou. Het is reeds laat.

We mogen eindelijk binnen en ontvangen elk een stukje uiterst slechte zeep, een handdoek die we in onze kast moeten leggen, en twee dekens. We defileeren voorbij den helper van den Blockälteste, die controleert of we zuivere voeten hebben. Vindt hij er eentje met vuile voeten, dan stampt hij hem met zijn houten blockschoenen op de teenen. De Blockälteste zelf, rood als een kreeft, zit bij den oven. Hij rookt een sigaret en let op een potje bouillonsoep, dat heerlijk op het vuur staat te pruttelen.

Eindelijk lig ik huiverend en doortrokken van de kou onder de dekens. We liggen zoo dicht op mekaar gepakt dat het weldra warm wordt. Warmte en vermoeienis na al de tribulaties van dien dag doen me na een paar minuten inslapen. De eerste nacht in het kamp heb ik geslapen in het meest absolute onbewustzijn.

ARBEIT MACHT FREI

Op de ijzeren poort van het kamp staat in staven de spreuk aangebracht « Arbeid macht frei ». Zoo weinig dit op mij toepasbaar was, die vóór den oorlog eigenlijk te veel werkte, toch zou ik weldra ondervinden hoe men dat hier bedoelt.

Reeds enkele dagen hebben we van 's morgens vroeg tot 's avonds laat zonder onderbreken gemarcheerd « links, zwo, drei, vier » en het onnoozele spelletje van « Mütsen ab — Mütsen auf » meegemaakt. Kou lijden, honger lijden, dat kan er nog door, al wordt men zienderoogen magerder, maar deze pruisische dril is meer dan afschuwelijk. Is dat nu gansch de levensinhoud, die het Nazisme ons bieden kan? Oh neen, er zijn nog veel andere dingen. Geheel den dag zijn we buiten; is het niet om deze oefeningen te doen, dan laat men ons daar maar in dat plunje staan kou lijden bij een temperatuur tusschen 20 en 25 graden onder nul. Geheel den dag ofwel sneeuw ofwel vorst, steeds een scherpe wind. De sneeuw waait van de daken als stuifzand in ons gezicht. We ademen de vieze rook uit de schouwen der houtvuurtjes in de barakken, waar de Blockälteste met zijn vriendjes zit en den dag doorbrengt met sigaretten rooken, eten, slapen of « politisieren ».

Ik heb het reeds bemerkt. Onze vriend Vise is bij de

lievelingen. Hij mag binnen blijven en de kannen en pollepels poetsen. Hij krijgt voor dat werkje een extra lepel soep 's middags. Arbeid moet immers beloond worden!

Af en toe worden we toch tegen den middag binnen geroepen om ons neer te zetten aan de tafels en daar schroeven te sorteeren volgens dikte en lengte. De voorarbeider geeft over dat simpele werk een zoo ingewikkelde uitleg, dat alleman er wel moet van overtuigd zijn, dat schroeven sorteeren een zeer moeilijk beroep is, dat men zoo maar niet in een handomdraai leert. Hij eindigt zijn lange uiteenzetting met cynisch te bemerken: « waarom moet dat eenvoudig gezegd worden, als het ingewikkeld zijn kan ».

Wanneer na een uur werken ongeveer weer ingezameld wordt, smijt hij alles weer door mekaar en roept vol woede: « Scheisse habt ihr gemacht, das ist Scheisse! » — Gij kunt niet werken, maar wacht wat, ge zult het hier nog wel leeren. — « Los, 'raus! » Hij jaagt ons terug in de sneeuw en de snerpende kou. Weer staan we daar te trappelen en te schudden van de kou, uren lang tot iemand zich over ons ontfermt en in opdracht van den Blockälteste begint te commandeeren: « Links, zwo, drei, vier! » We mogen marcheeren! Wat een geluk! Dat vermindert toch het koulijden.

Af en toe gebeurt het ook dat er gedurende het schroeven sorteeren een Blockführer in de barak komt. Dan begint eerst het theater. « Dat is hier een zwijnenstal, gijlie stinkt allemaal, gij zwijnen, kunt ge uw gat niet toeknijpen, gij strontvarkens. Ik zal ulie leeren, « los », de vensters open en « raus ».

Allen springen als bezetenen op en loopen naar den uitgang. De Blockführer grijpt een schemel en smijt hem met volle geweld in den hoop naar buiten drummende gevangenen. Dan grijpt hij schuimbekkend van woede naar een bank en werpt die woest in den hoop. Een gevangene stuikt

ineen. Hij kreunt. Een rib gebroken. Dan roept de Blockführer om zijn knuppel, die daar altijd klaar staat. Rudi, de Blockälteste, brengt hem snel en nu dorscht de Blockführer er op los als een bezetene. Eindelijk zijn we allen buiten. Ik ben er weer doorgeslibberd zonder averij. « Antreten zu fünf! » roept Rudi. « Gij klootzakken, weet ge nu nog niet wat de Blockführer wil? »

Terwijl we in een onstuimig gedrang pogen op rij te komen, roept de Blockführer plots grinnikend: « Los, 'rein! » De gansche kudde stormt naar den ingang. Rudi lacht als een cirkuspatron, die voldaan is over het welslagen van het nummer.

Er is uit de barak daarneven een tweede Blockführer gekomen en beiden beuken nu los met hun knuppels op de kale koppen. De slagen klinken gelijk bij het cricketspel. Weer zijn we allen in de barak. Allen staan tegen de wanden en in de hoeken gedrumd. In het midden een leegte, waar de Blockführer met zijn knuppel over en weer stapt, ons aankijkend met bloeddoorloopen oogen. Hij hijgt van inspanning en van woede.

« Ik zal ulie wel leeren gehoorzamen, gij weerbarstige zwijnen... » en plots springt hij op een groepje bijeengedrumde sukkelaars toe, slaat eronder als een razende gek en roept: « Los, 'raus! » Weer hetzelfde panische gedrang aan de deur. Meerderen loopen reeds met bebloede koppen, dikke builen en bloedneuzen. Meerderen hebben een schop tegen het scheenbeen gekregen, anderen tegen het staartbeen. De angst om doodgeslagen te worden is groot.

Wanneer we weer allen buiten zijn, wordt weer geroepen: « Antreten zu fünf! » En wanneer we vijf man in de diepte op lange rijen staan, schreeuwt hij: « Kniebeugen, ihr Hunde! » Twee uren moeten we nu op de hukken zitten, de beide armen vooruitgestrekt en dat in zoo'n

bittere kou. We zijn tevreden nu eindelijk met rust gelaten te worden.

Terwijl we daar zitten, begint hetzelfde spelletje in de barak nevenaan, barak 38, waar de joden liggen, die uit oorzaak van ziekte of ouderdom niet werken, maar gansch den dag schroeven sorteeren. Een Blockführer is binnengegaan en slaat er met den knuppel op los gelijk een razende dronkelap. De andere Blockführer staat buiten bij de deur en klopt allen die hij krijgen kan, met den knuppel op den kop.

Sommigen slepen impotente ouderlingen mede, anderen worden onder de voeten geloopen of tegen de deurstijlen platgedrukt. Weldra staan daar een tweehonderdtal joden angstig te wachten naar wat komen gaat. De twee Blockführers pakken er hier en daar eenen uit wiens gezicht hun niet aanstaat en bewerken hem met hun boksijzers. De sukkelaars vallen voor dood neer. Plots klinkt het commando: « Aantreden op één rij » en dan... « hinlegen ».

De joden smijten zich allen op hunnen buik in de sneeuw. Daar liggen ze nu gelijk de dwarsliggers van de spoorlijnen en kijken angstig omhoog. De beide Blockführers loopen nu over de joden en bij elken stap geven ze met hun zware botten een stamp in den rug aan elk van die sukkelaars, die daar kermend blijven liggen. De beide beulen verdwijnen. Helaas niet voor langen tijd.

Na de middagsoep jaagt de Blockälteste ons weer allen buiten. Hij wil de barak zuiver maken, want dezen namiddag komen de Blockführers om « kennis te maken » met de nieuwen. Let wel op, dat is de officieele term. Alle toegangers worden samengebracht in één kamer van de barak. In de andere kamer (Stube) worden de voorbereidingen getroffen voor de plechtige kennismaking. De eene na de andere wordt opgeroepen naar de andere kamer en tot bij ons hooren we het geschreeuw en gehuil. Een voor een komen de sukkelaars

terug met bont en blauw geslagen koppen, hinkend en wrijvend aan pijnlijke plekken. Zoo worden er een veertigtal voorgesteld en dan zijn de Blockführers moe van hunne dagtaak. Ze hebben moedig gestreden aan de « innere Front ».

Ik behoorde tot het derde transport dat op één dag was binnengekomen. Wij zouden den volgenden dag verwelkomd worden, maar er kwamen den dag na onze aankomst nog twee transporten binnen, zoodat er voor 's anderendaags weer zeer veel « werk » was voor de Blockführers. Zoo viel ons groepje ongemerkt tusschen de plooien. Maar geen nood, in Duitschland kent men iets van « Massa-Abfertigung ».

's Avonds worden een tiental joden, die halfdood geslagen werden, in dekens naar het plein gesleept om deel te nemen aan het avondappèl. Wanneer dit afgeloopen is en boven op de ingangspoort de taptoe geblazen is, keeren allen terug in de barakken. Wij alleen blijven staan in de sneeuw. Het begint weer eens te sneeuwen en de dikke vlokken dansen in de stralenbundels van de schijnwerpers, die van op het poortgebouw geheel het plein verlichten. — « In looppas, marsch, marsch! », naar links, naar rechts, draaien, keeren, op de hukken springen in de sneeuw, rollen in de sneeuw, dan weer loopen, dan weer rollen, dan... « antreten zu fünf », dan weer loopen, en huppelen, en rollen, en zoo eindeloos zonder dat we weten hoelang nog of waarom. Een vijftal Blockführers, die een beetje bezopen zijn, slaan en schoppen in de massa, vloeken en tieren, slaan met revolvers en knuppels. Daar trapt een Blockführer een sukkelaar die op den grond ligt en niet meer op kan, in den nek, zoodat geheel zijn kop in de sneeuw verdwijnt. Hier heeft een andere een schop tegen de geslachtsdeelen gekregen en sleept zich jankend met beide handen tusschen de beenen voort. Wat verder heeft er een een schop tegen zijn scheenbeen gekregen; zijn broekspijp is gescheurd en

het bloed vloeit van zijn been. Alleman tracht buiten het bereik van de Blockführers te blijven. Deze, woest als razende buffels, beuken in het wild op de massa. Om de vluchtende geterroriseerde gevangenen binnen hun bereik te krijgen wordt er geroepen : « Antreten ! » Nu begint het drummen eerst voor goed. Alleman wil een plaats in het midden van de groep, omdat de buitenste rijen meest bedreigd zijn. Zoo ontstaat er een compacte hoop van samengedrumde angstige dieren. De Blockführers beuken er op los met hun knuppel. 't Is om neer te vallen van walg. Daar wordt geroepen : « Im Laufschritt, marsch, marsch ! » Geheel de groep zet zich aan het loopen, een beklagenwaardig sukkeldrafje. En dan weer rollen en huppelen, en zoo gaat het voort tot ongeveer middernacht !

Doodmoe slepen we onze beenen naar de barak. De meesten hebben verwondingen of kneuzingen. Ik ben er ditmaal nog eens aan ontsnapt. Hoelang zal ik dat nog volhouden ? Een of andere keer treft mij toch ook eens een kwade slag. Mijn zakdoek, dien ik op den dag van onze aankomst had weten te redden en steeds in de hand moest houden, omdat er geen enkele tasch is in het gevangenenuniform, heb ik verloren. Water en snot loopen uit mijn neus tot in mijn mond. Het vriest vast aan de huid. Nu moet ik ook mijn neus zuiveren met de mouw van mijn vestje. Nu heb ik niets meer.

We kunnen slapen tot vier uur 's morgens en dan wasschen, bed opmaken, een slok warm bruin water en appèl, en dan begint weer hetzelfde stompzinnige gedreun van : « Links, zwo, drei, vier ! » en « Mützen ab — Mützen auf ! » Nauwelijks heeft de Blockälteste ons binnengelaten om schroeven te sorteeren, of daar verschijnt weer een Blockführer. Weer begint dezelfde scène van gisteren : dezelfde vernederende scheldwoorden, slagen, stampen, schoppen en

werpen met banken en schemels. 's Namiddags weer voorstelling der nieuwen. Hoe worden die sadisten dat niet beu ?

We zijn nu reeds ontgroend. Dat wil zeggen, grondig uitgehongerd en geterroriseerd.

Ik moet rechtuit zeggen dat ikzelf nochtans geen angst gehad heb voor de Blockführers. Met een zakelijk overleg heb ik tot nu toe den eersten slag weten te vermijden. Elken morgen stel ik me onder de bescherming van Maria en draag al het lijden van den dag op voor de zielen van het vagevuur, voor de familie, voor de bevrijding van ons geliefd landje, voor de vrijwaring der Kerk. Ik gevoel me in de vesting van mijn geloof en hoop zoo zelfzeker tusschen al die heidenen, dat ik nauwelijks behoefte gevoel met anderen te spreken.

Het koulijden is een onophoudelijke marteling, maar tot nu toe heb ik nog geen verkoudheid. Alleen de honger kwelt me afschuwelijk. Ik gevoel me lichamelijk verzwakt en wanneer ik vóór den spiegel sta om me te scheren, moet ik vaststellen dat de honger langzaam maar zeker zijn ondermijningswerk doet. Met de anderen gaat het overigens niet beter. Het zijn reeds echte doodskoppen. Alleen de Blockälteste, Rudi, met zijn trawanten, zien er goed uit. Ze bedienen zich rijkelijk van soep, koken zelf tusschendoor, « organiseeren » uit de keuken en de kantine wat ze noodig hebben en laten het niet aan hun hart komen.

Wie wil, kan gaan werken ofwel lijken dragen ofwel wagens van het Fransche leger afbreken om het hout en het ijzer te herwinnen. Wie buiten werkt, heeft niet meer zooveel de Blockführers te vreezen en krijgt 's middags een halve pollepel « steckrübensuppe » meer. In de taal van het kamp heet dat « Nachschlag ».

Den dag daarna wordt ik ingedeeld bij een kleine groep en wanneer de anderen na het appèl weer het deuntje van « links, zwo, drei, vier » aanvangen, marcheeren we weg

onder bevel van een die reeds langer in het kamp is. Wanneer we over het plein marcheeren zijn er reeds anderen bezig met banken de sneeuw te evacueeren. De banken worden op hun zij gelegd, voortgeduwd door gevangenen, die den geheelen tijd tot tegen den grond gebukt moeten gaan en zoo wordt met het zitvlak de sneeuw meegekrabt.

Wij halen in het doodenhuisje groote, lange zwart geschilderde bakken. Met vier man één bak. In colonne keeren we over het appèlplein terug naar barak 11. Hier gaan we door een poort, de afsluiting van het kamp der Russische krijgsgevangenen. In de sneeuw liggen er piemaakt een vijftigtal monsterachtig magere lijken. Vuil, vol drek, met open mond en open oogen. Geheel hun wezen spreekt van den ellendigsten hongerdood.

In de barak daarneven staan enkele duizenden Russen. Ze hebben geen vuur, krijgen bijna niets te eten en elken avond worden er enkele honderden « umgelegt ». Ze trappelen van de kou en staan zoo dicht op mekaar dat ze noch zitten noch liggen kunnen. Dag en nacht moeten ze staan. Wanneer er een opgehouden heeft met leven, wordt hij door de anderen ontkleed en buiten op den stapel gelegd. Elken morgen worden ze daar weggehaald. Met twee nemen we een lijk op, een met beide handen, de andere met beide voeten, en zoo worden ze met twee of drie samen in die kisten gelegd. Wanneer alles ingeladen is, wordt de colonne gevormd en gaat het in tragen marsch naar het crematorium... Zoo komt elken morgen aan de poort van de Russen de « vuilniskar » deze menschelijke vuilnis afhalen.

Ik deed dat werk graag. Ik deed het met eerbied en gedurende het gaan bad ik voor de zielerust van de sukkelaars die een moeder of vrouw of kinderen hebben, die op hun thuiskomst wachten met onrust en ongeduld. God, wat is de oorlog een geesel voor de menschen !

Ik heb dikwijls lijken gedragen. Telkens als ik kon, maar altijd ging het niet en dan gingen we wagens afbreken.

Velen zullen zich nog het troostelooze spektakel herinneren dat ons het Fransche leger in Mei 1940 bood, wanneer het met zijn legerkarren uit den oorlog van '14-'18 hier over onze steenwegen sukkelde onder de bommen en het M.G.-vuur der Duitsche vliegers. Al deze duizenden wagens kwamen naar Duitschland als oorlogsbuit. Kort na de overwinning was de overvloed zoo groot, dat het niet op kon. Weken lang werkten de gevangenen aan het lossen van eindelooze treinen in het station van Oranienburg. Vandaar werden ze naar het bosch van Sachsenhausen gesleept en met kleine hoeveelheden in het kamp gebracht om afgebroken te worden. Hooge stapels van metalen banden der wielen, hoopen metaal voortkomende van reeds vernietigde wagens, waren er in het kamp, klaar om te worden overgebracht naar de gieterijen. Het hout werd klein gezaagd en diende als brandhout voor de S.S.-barakken.

Dat was zwaar werk. Met zware metalen wiggen en voorhamers werd er op de wielen en assen gebeukt en het hout dat zoo vast aan de metaalbeslagen vastzat, dat het niet kon worden losgebroken, werd er op kleine vuren afgebrand. Toen ik me daar even stond te warmen, kwam de voorarbeider bij mij en zegde : « Pas op, blijf daar niet staan, want van op den toren beloeren ze ons met een verrekijker, en ge zoudt de eerste niet zijn die doodgeschoten wordt omdat hij zich staat te warmen zonder te werken. »

Inderdaad « Arbeit macht frei ». Maar wat ze hier arbeid en vrijheid noemen, is iets heel anders dan dat wat wij daaronder verstaan. De barak daarnevens dreunt van het getrappel der koulijdende Russen. Ik ben zeer moe. De voorhamer is zwaar en de spieren weigeren dienst. Elken dag wordt de honger en de slaapnood grooter. Het eten is ontoe-

reikend, de rusttijd te kort, de kleedij onvoldoende, de arbeidstijd te lang, de koude ongenadig, de terreur en de moreele ellende onmenschelijk. Enkelen hebben er reeds een einde aan gemaakt door in den draad te loopen. Ze zijn gestorven door de elektrischen stroom en hun afzichtelijk magere lijken werden naar het crematorium gedragen. Ze hebben er een einde aan gesteld. Wij vechten nog den ongelijken strijd om in leven te blijven. We weren ons als drenkelingen.

« ARBEITSDIENST »

Er wordt onder de « Häftlingen », dat is onze officieele schandenaam, reeds sedert enkele dagen gezegd, dat de arbeidsdienst in onze barak gaat komen, om ons vóór onze verlegging naar een barak in het kamp, in te deelen bij een arbeidscommando. Ondertusschen is het elken dag : lijkendragen of wagens afbreken. Elken dag bezoek van den Blockführer en voorstelling der nieuwelingen met dezelfde beestachtige mishandelingen. Een paar dagen later hebben we geheel den dag op het appèlplein in sneeuw en vorst gestaan tot ongeveer middernacht, zonder eten en zonder onderbreking. Ik ging bijna omvallen van vermoeienis en slaperigheid, toen er een nevens mij omviel. Deze plof maakte me met één slag weer wakker, want ik was staande half ingeslapen. Wie omviel, bleef liggen en sneeuwde onder.

Zoo is het elken dag en elk moment van elken dag een of andere pijniging of chicaneerderij. Terwijl het nog belt voor het opstaan, moet ge reeds uit het bed zijn. Half naakt moeten we naar de waschfonteinen en talrijke jongens, die zich goed gewasschen hebben, moeten er terug heen omdat… hun handdoek niet nat genoeg geworden is bij het

afdrogen. Het minste tikje vuil, veelal iets wat de Blockälteste alleen zien kan op lepel, mes, schotel of beker of in het zeepbakje, is voldoende om de vernederendste straffen uit te lokken : slaan, schelden, straf-staan in de sneeuw, op de hukken zitten in de sneeuw, enz.

We hebben nu bedden gekregen. De eerste dagen sliepen we op stroozakken op den grond. Nu zijn de stroozakken in houten bakken gelegd. Dat is even hard en heeft het nadeel dat we elken morgen het nieuwe chicane hebben van het bed opmaken. Nooit is het goed. Tusschen het opstaan en het morgenappèl hebben we nu geen minuut meer vrij, want terwijl we onzen morgenkoffie drinken, is de Blockälteste in de slaapzaal en trekt systematisch alle beddegoed door mekaar… behalve dat van zijn vriendjes.

Meer en meer verlangen we er naar eindelijk uit dezen « Quarantäneblock » te worden losgelaten en te worden ingedeeld in een barak in het kamp en in een commando. Slechter dan hetgeen we nu hebben, kan het moeilijk.

Op zekeren morgen heet het : « Aantreden voor den arbeidsdienst ». Een na een worden we in de andere kamer van de barak toegelaten om te verschijnen voor een andere « Häftling », die zeer goed in het vet zit. Van degenen die reeds terugkomen, weten we dat er naar het beroep gevraagd wordt en naar bijzondere kundigheden. Wanneer het mijne beurt is, sta ik vóór « Häftling » Buchmann, die als onderscheidingsteeken van zijn ambt een zwarten armband draagt met in witte letters het opschrift : « Arbeitsdienst ». Buchmann heeft niet den tijd om tot mij een vraag te richten. De Blockälteste Rudi zegt hem : « Dat is de Belgische katholieke schrijver en professor. » Hoe kan die verdomde dwingeland dat weten en waartoe hier deze inlichting ? Buchmann bekijkt me, schrijft naam en nummer op en zegt : « Speer ». Dat werkte als een koud stortbad. Ik had reeds

gehoord dat « Kommando Speer », samen met « Kommando Klinker », het zwaarste commando van geheel het kamp was. Dat commando was privaateigendom en stond onder de hoogere leiding van Speer, die later Todt zou vervangen als minister van oorlogsproductie.

Speer is daardoor de directe schuld aan den dood, den gruwelijken dood door uitputting en vorst, van duizenden buitenlandsche patriotten. De zwaarste straf die hem kan worden toegediend is niet toereikend om ook maar een deeltje van zijn schuld uit te vagen.

Honderden onschuldigen zijn daar langzaam of snel, al naar gelang hun uithoudingsvermogen, gecreveerd als honden. Zand laden, lorries voortduwen, leeg en volgeladen, in looppas, de voorarbeider in den rug met een knuppel, tot men van uitputting ineenstort en met knuppelslagen of door bevriezen eindelijk verlost wordt. Binnenschepen lossen en laden, waarbij velen op de loopplank met hun kruiwagen steenen of een zak cement als last, duizelig werden en ellendig in het kanaal verdronken. Zware arduinblokken sjouwen voor de constructie van kaaimuren, waarbij vele arbeidsongevallen met bijna altijd doodelijken afloop wegens lichaamsuitputting en omdat de gekwetste ergens in een hoek gelegd werd zonder zorgen tot 's avonds, wanneer allen terugkeerden naar het kamp om dan nog een appèl mee te maken alvorens de eerste zorgen te krijgen. Breuken, tuberculose, longontsteking, œdeme en pleuritis, bevrozen voeten en handen, — buiten enkele geprivilegieerde voorarbeiders, die zich zonder meer een deel van het eten der anderen toeëigenden en die niet moesten werken, — had er alleman iets. Hoevelen hadden handen bedekt met zweren tengevolge van wonden, die door het vuile werk geïnfecteerd waren. Hoevelen kwamen er met verschroeid gezicht en half blind terug tengevolge van de uitwasemingen van teer en pek bij het uiteennemen van elek-

trische stroomkabels ? Hoevelen hadden de voeten vol geïnfecteerde wonden tengevolge van de dagelijksche heen- en terugmarsch ? Hoevelen hebben er een tuberculose opgedaan door elf uren dagelijksch werk in barakken zonder verluchting, waar allerhande oude rommel, die met heele schepen toekwam, werd uiteengenomen ; oude telefoon- en telegraafapparaten, oude stoven, ovens, electrische draden, kabels, kortom, alles wat door privaatpersonen en openbare besturen werd ingeleverd als « Altmaterial » of wat voortkwam uit de puinen van vernielde gebouwen.

Speer, gij zijt een massa-moordenaar. Ik zeg het u niet, het zijn de honderden onschuldigen, die door uw geldgier, uw hebzucht, uw meedoogenlooze wreedheid in den dood gejaagd zijn.

De photo's die u in liefelijken huiskring voorstellen met vrouw en kindjes, lachend en joviaal koutend met « uwe » arbeiders, zijn blijvende documenten van uwe nationaal-socialistische huichelarij ! Honderden brave Polen, Franschen, Tsjecken en Russen, hebt ge er door uw handlangers en landgenooten, Duitsche misdadigers en communisten, doen vermoorden. Ik heb ze zien neerslaan terwijl ze kermend den arm nog ophieven om den genadedslag af te weren. Ik heb ze zien strompelen en vallen bij het werk. Ik heb ze zien naar het kamp sleepen wanneer ze 's avonds van uitputting niet meer konden gaan of staan. Arbeidskameraden, die zelf van vermoeienis deze ellendigen niet meer dragen konden, sleepten ze drie kwartiers ver over de baan, zoodat hun knieën en teenen gedeeltelijk afgesleten waren. Later werd deze menschelijke afval op wagens mee teruggebracht. Op den grond liggend, deden ze het laatste appèl mee, om enkele dagen later te gaan sterven in een « muzelman-block » en te verdwijnen in het crematorium. Elken dag, elken avond, hebben duizenden dat spektakel bijgewoond.

Uw handlangers, de Duitsche communisten in het kamp, hadden mij er ook heen gestuurd. Ik ben er vandoor geloopen. Dan heeft een Duitsch misdadiger mij er terug heen gestuurd en ik ben er weer vandoor geloopen. Zoo komt het dat ik nu nog leef, anders had ik ook tot het getal uwer slachtoffers behoord en had ik dit getuigenis niet kunnen afleggen, om de nagedachtenis te eeren van de gevallen « Speermänner ».

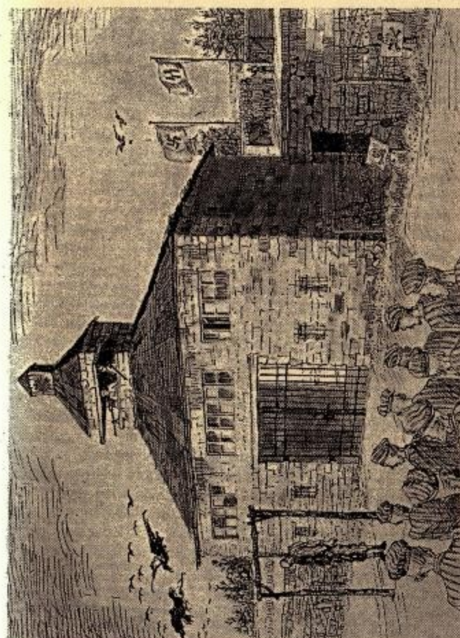
Speer, gij zijt een massamoordenaar !

« BLOCK 25 »

's Anderendaags wordt ons medegedeeld, dat we verlegd worden naar het kamp. Na het appèl krijgen we ons stuk dagelijksch brood en een identiteitskaartje, dat ik op Block 25 moet afgeven.

De kamerchef, een dik en volgevreten misdadiger, Otto, leest op mijn kaartje : « Professor » en schiet in een onbedaarlijken lach. « Professor, brult hij, een « Professor » ! Hoe is 't Gods mogelijk dat ge zoo dom geweest zijt hier te komen ! Dat komt allemaal hier om vernietigd te worden. Gij gaat hier toch kapot, jongen. Ge ziet er al uit als een skelet en ge zijt amper hier. » Een paar anderen schreeuwen : « Nog een bourgeois-varken, dat vroeger van ons zweet geteerd heeft en nu hier in Duitschland ons brood nog komt opvreten. » Wanneer het gebrul wat bedaard is, geeft hij me een handdoek, een schotel, een beker, een mes en een lepel. Hij duidt me een kast aan, waarin ik samen ben met een Ober-Schlesier, Wrobel, die zes maand gekregen heeft, omdat hij als Pool, heeft te doen gehad met een Duitsche vrouw. Hij behoort tot de kategorie der « Polenficker ».

Ik krijg ook nog een bed aangeduid en zet me dan aan tafel bij Erich Ott om mijn avondbrood te eten. Van alle kanten wordt ik bekeken, maar ik ga snel te bed.

's Morgens hebben voor de eerste maal soep in plaats van koffie. De officieele benaming is « Knorrsuppe » ; een halve liter water eigenlijk. De gevangenen noemen het « Lorelei-suppe ». Het gedicht van H. Heine « Die Lorelei » begint met de woorden : « Ich weisz nicht was soll es bedeuten ». Van die soep weet men evenmin wat ze beteekent.

De Blockälteste, een Berlijnsch misdadiger — Adolf heet hij — roept me van tafel weg om mijn bed te maken. De « smeerlap » heeft naturulijk weer alles doorheen getrokken en ik moet, vooraleer ik verder eet, mijn bed een tweede maal maken. Ik ben zwak van het ononderbroken hongerlijden en hijg van vermoeienis als het werkje gedaan is. Dan wordt er geroepen : « 'raustreten ! » Er moet gevaagd worden. Ik kan nog inderhaast het restje soep binnenslokken. Maar nu moet ik er nog doorloopen om schotel en lepel te wasschen. Wanneer ik eindelijk klaar ben, geeft me de « Stubenälteste » een krachtigen schop tegen het achterste. Ik loop naar buiten en, stel me met de anderen in het gelid vóór de barak. Het is nog pikdonker en er waait een wind die door merg en been gaat.

De weg is met een dikke laag hard-geloopen en bevroren sneeuw bedekt. Bij het tweede signaal van de bel — we staan reeds twintig minuten kou te lijden — marcheeren we naar de appèlplaats, die van op het torengebouw hel verlicht is met schijnwerpers. Van tusschen de barakken komen de Blocks aangemarcheerd, worden opgesteld en afgeteld. Elken morgen is het nu weer de verstompende chicaneerderij van : « Richt u ! Aansluiten ! Vordermann, Seitenrichtung ! » Hierbij wordt menigeen geslagen of geschopt door de Blockälteste en de Blockführer. Wanneer de aftelling voorbij is,

komt de Lagerführer op het plein om het rapport in ontvangst te nemen. Er wordt gecommandeerd : « Mützen... ab ! » Nu blijven we zoo in sneeuw of regen, of ijzigen wind, met gladgeschoren hoofd, staan, zoolang het deze heeren belieft.

Wij, katholieken, weten dat op dit oogenblik een priester ons allen de generale absolutie geeft. Ik ben geheel afwezig ; ik bid en denk aan vrouw en kinderen, die nu nog warm te bed liggen, terwijl ik hier elken morgen sta te bibberen van de kou.

Nu volgt een der gevaarlijkste momenten van den dag. Er wordt geroepen : « Mützen auf ! » en dan : « Arbeitskommandos antreten ! » Er ontstaan op het plein een wilde wervelstorm van loopende en vallende gevangenen, waartusschen de Blockführers, Blockältesten en voorarbeiders schoppen en slaan op alles wat binnen hun bereik komt. Nooit is men zeker met gaaf lichaam bij het commando aan te landen. Tegen de wand der barakken aan den kant van het plein liggen er een tiental sukkelaars met bebloed gezicht, die schoppen gekregen hebben tegen geslachtsdeelen, scheenbeen of staartbeentje.

Na veel heen en weer duwen en schelden, zijn we eindelijk op rijen van vijf, gereed voor den uitmarsch. Maar het is nog te donker om het kamp te verlaten. De arbeidscommando's die binnen de groote omheining van het kamp arbeiden, marcheeren reeds door de poort. Daar is het een schelden en slaan van alle duivels, omdat de rijen niet recht genoeg zijn, te snel of te traag marcheeren voor die dutsen van de S.S., die toch zoo slecht aftellen kunnen. Wij staan nu ongeveer een uur in de koude te bibberen en te trappelen.

Eindelijk klinkt het : « Im Gleichschritt... Marsch ! » en « Mützen ab ! » Wanneer we voorbij dat Herrenvolk gaan, moeten we als brave schooljongens de muts afnemen. Bij het doormarcheeren krijgen we alle lieve complimenten mee :

« luie strontzakken », « luie zwijnen », « klootzakken » ; en het regent vuistslagen en schoppen. Duitsche kultuur ! De doormarsch door de poort van het kamp 's morgens en 's avonds is telkens een levensgevaarlijk moment. De Lagerälteste, meerdere Blockältesten en Blockführers, soms ook de Lagerführer staan daar aan de poort. Ze schreeuwen, brullen, slaan, stampen en schelden als een hoop bezetenen.

« SPEER »

We marcheeren nu in de halve duisternis over de besneeuwde straten. Weldra plakken er dikke sneeuwklompen aan de houten zolen. Het gaan met gewonde voeten, zonder kousen in deze bruut afgewerkte « Holzschuhe » wordt een echte marteling. Wanneer we eindelijk aankomen, worden we op een groote vlakte weer opgesteld voor een nieuw appèl. De nieuwelingen moeten afzonderlijk staan en worden ergens bij een colonne ingedeeld. Ik krijg een pioche en een troffel en moet de sporen van de lorriewagentjes vrijmaken van sneeuw en ijs. Het kan nu ongeveer half acht zijn. Tot twaalf uur sta ik hier in de koude. Te moe om te werken. Maar het is te nijpend koud om stil te staan. Oh, dat nijpend dilemma : de keuze tusschen koulijden of uzelf tegen vermoeienis en uitputting in aan het werk houden.

Alles is sneeuw in de omgeving. Alleen in de verte een paar barakken en denneboomen. Lage sneeuwwolken drijven voorbij en af en toe scheert een vlucht raven over de vlakte. Wat een verveling ! En de honger plaagt me zoo afschuwelijk. Het begint te sneeuwen ; groote wollige vlokken dwarrelen naar beneden en leggen het spoor dat ik gedeeltelijk heb vrijgemaakt, weer onder een dikke laag sneeuw. Dezen nacht zal het zeker nog sneeuwen en morgen kan ik hetzelfde

nuttelooze werk herbeginnen. Langzaam kruipt de tijd voorbij. Ik moet naar het closet gaan en begeef me naar een hutje waarin ik de voorarbeider heb zien verdwijnen. Wanneer ik binnentreed, slaat me een geweldige hitte tegen en de geur van gebakken patatten. Op een klein stoofje dat gloeit, maakt hij zijn middageten klaar. Wanner ik hem vraag waar ergens het closet is, schiet hij in een lach en geeft me den raad in mijn broek te doen en snel te verdwijnen. (In die Hosen scheissen und schnel verschwinden). Ik keer terug en zet me ergens achter een hoop sneeuw. De wind speelt door al mijn kleeren. Ik denk aan het verhaal van den gevangen S.S.-man, die met ons in de gevangenis van Altona was. Het gebeurt zeer dikwijls wanneer een gevangene daar aldus zit, dat de posten, om zich te amuseeren van achter de geslachtsdeelen afschieten. Met een greep sneeuw maak ik mijn achterste zuiver en dan droogmaken met mijn hemd. Wanneer ik mijn kleeren weer aan het lijf heb, overstroomt me een moment een weldoende warmte.

Er wordt gefloten. Uit al de plooien van het terrein komen er gevangenen om hun soep af te halen in de halle der steenkappers. Er zijn niet genoeg schotels en lepels. Ik ben bij de tweede ploeg en eet uit een vuile schotel met een vuilen lepel. Enkelen, die er reeds langer zijn, krijgen behalve de afgekookte witte kool, twee sneden brood met margarine besmeerd en een dun schijfje worst. Dat is de « Arbeitsportion » ! Wanner ik mijn buurman op den arduinblok, waarop we zitten, doe opmerken dat de margarine er afgekrabt is, antwoordt hij mij : « dat moet ge niet zien » ! Nog bij anderen is dat zoo. Nu weet ik waarme de voorarbeider patatten klaar maakt. Enkelen tijd later is hij ook « geplatzt » en afgezet. Toen was ik niet meer bij Speer.

Toen ik daar ongeveer twee weken met piek en spade gewerkt had en lorries in looppas voortgeduwd, ben ik op

zoek gegaan naar een ander werk. Het was zeer moeilijk van Speer los te komen, omdat alleman er weg wilde om naar een ander commando te komen. De Blockälteste dwong me er terug heen te gaan en heeft me daarvoor een paar maal in het gezicht geslagen, maar de naijver tusschen de misdadiger Adolf en den communist Buchmann, viel ten mijne gunste uit. Ik had Buchmann wijsgemaakt dat ik « werkstudent » geweest was en iets verstond van timmerwerk. Daarop gaf hij me een briefje voor de « Verwaltungswerkstätten ». Ik zou er werken met de timmerlieden. Adolf schold en vloekte alsof er direct zijn eigen belang mee gemoeid was. Maar eenmaal weg van Speer, zou ik er niet meer terug heen. De miserie was echter niet voorbij.

KOMMANDO «VERWALTUNGSWERKSTATTEN»

Wanneer we 's morgens na het appèl in de werkhuisbarakken binnenkomen, branden de ovens reeds waar de lijmpotten op gewarmd worden. Ik ga me voorstellen met mijn briefje bij den voorarbeider, die me zeer koel ontvangt. Hij kan niemand meer gebruiken, maar deelt me in bij een groep die in de S.S.-barakken slaapkamers moet ombouwen tot bureelen. Voor de S.S.-mannen die heen en weer loopen, moeten we elk moment oppassen, want een kwade slag is snel gegeven. Het werk is er goed. Twintig keer wordt er gepast en gemeten en besproken alvorens een plank te placeeren. Tusschendoor wordt er veel over politiek gesproken — « politisieren » noemen de Duitschers dat. Dit alles met een gezicht alsof we verdiept waren in moeilijkheden van het werk.

Enkele dagen later gaan we met hetzelfde commando op het terrein van het kamp werken aan de constructie van een landhuisje met onderdak voor motoryacht voor Ober-

gruppenführer der S.S. Loritz. We werken onder een afdak waar veel hout opgestapeld ligt en af en toe kunnen we ons om de beurt enkele minuten warmen in een hutje, waar een Jood bezig is met aardappelen koken. Hij geeft me twee « pellkartoffels »; de eerste aardappelen die ik eet sedert mijn intrede in het kamp. Was dat een feest! Enkele minuten later geeft de Bibelforscher, die met mij werkt en die blijkbaar deelgenoot is in het « Geschäft », mij nog een aardappel. Ik wist niet dat een aardappel zoo goed smaken kon.

In het hutje wordt weer veel « gepolitisiert ». Er is juist een « Rollwagen » aangekomen, geladen met ijzeren bedden die onder het afdak afgeladen worden. Een « Rollwagen » is een lastwagen, meestal op gummibanden, die, om benzine en paarden uit te sparen, getrokken wordt door een vijftiental gevangen. Algauw heb ik kennis gemaakt met een Poolschen jongen, student aan de Technische Hoogeschool van Warschau. Nu trekt hij een « Rollwagen ». Hij geeft me een sigaret en we rooken achter de houtstapels. Wanneer we gesnapt worden, kost dat vijf-en-twintig stokslagen op het achterste, maar de honger maakt de bekoring te groot.

Het is onbarmhartig koud. Ge kunt bijna niets in de handen houden, zoo stijf zijn de vingers van de kou. Ik ga me een paar minuten warmen in het hutje en wordt er aangeklamt door den voorman van ons werkgroepje, die zich reeds gansch den morgen warmt en nog geen slag gedaan heeft. Van den oorlog glijdt het gesprek stilaan naar andere onderwerpen. Aan het einde van een even oninteressant als onvruchtbaar gesprek besluit hij: « Ha, ha, gij zijt volgeling van Christus! Ik heb ook twee jaar theologie gestudeerd, maar ik ben discipel van Lenin. »

Na het middagappèl en de middagsoep in het kamp, keeren we terug naar het werk. Wanneer ik me in den loop van den namiddag een beetje wil gaan warmen in het hutje,

jaagt hij me brutaal buiten... « want er moet ook gewerkt worden »!

's Avonds keeren we terug naar de werkplaatsen in het kamp. Daar is de eerste voorarbeider die alle arbeidsgroepjes onder zich heeft. Terwijl ik het gereedschap help wegbergen, zie ik dat onze Leninist met den voorarbeider staat te spreken. Enkele minuten later stel ik me in de rij om de « Arbeitsportion » te ontvangen. Wanneer ik aan de beurt ben, zegt hij me, dat er vandaag geen « Arbeitsportion » is voor mij en dat ik morgen niet meer moet terugkomen naar het commando, want dat er ook geen werk meer is. Hij moet er reeds meerderen doorzenden.

Een beetje ontmoedigd door dezen tegenslag, ga ik naar het appèlplein. Wanneer we daarna in de barak komen, ga ik naar den Blockälteste en meld hem dat ik zonder commando ben. Hij vliegt uit als een wilde: « Heb ik het niet gezegd dat dit geen commando is voor nieuwelingen. Gij moet naar Speer, en als ge niet wilt, zal ik u op transport sturen. »

's Anderendaags 's morgens na het appèl moeten degenen die geen commando hebben, aantreden vóór de barak en als we daar zoo ongeveer twee uur hebben staan bibberen van de kou, worden we binnengelaten. We mogen door de goedwilligheid van onzen Blockälteste gansch den dag in het closet staan.

We behooren tot het zoogenaamde « Stehkommando » dat altijd ter beschikking staat voor toevallig uit te voeren werk.

STAANCOMMANDO

Op 22 Maart heb ik voor de tweede maal aan mijn familie geschreven dat ik opgeruimd en gezond ben. De

bloedeloosheid in het hoofd veroorzaakt een eigenaardige lamheid en slaperigheid der hersenen ; bijna een absolute gedachtenloosheid en verlies van geheugen. De eerste maal dat ik naar huis schreef, moest ik in mijn geheugen zoeken om mijn eigen adres terug te vinden. Naar huis schrijven is de eenige vreugde in het kamp. Maar de leugenachtigheid van de brieven die men moet schrijven, de eigen gedachteloosheid en de censuur van Blockältesten en S.S. verderven deze eenige vreugde en soms walgt men van hetgeen men zelf schrijft.

Het briefregelement luidt als volgt : « Elke gevangene mag per maand twee brieven of twee postkaarten ontvangen en verzenden. Aankomende brieven mogen niet meer dan vier bladzijden van elk vijftien lijnen inhouden ; ze moeten overzichtelijk en goed leesbaar zijn. Paketten van gelijk welken inhoud zijn verboden. Geldzendingen zijn alleen per postmandaat toegelaten. De talon mag alleen voornaam, familienaam, geboortedatum en nummer vermelden. Geen enkele mededeeling is toegelaten. Geld of photo's in brieven zijn verboden. Alle postzendingen die aan deze voorwaarden niet beantwoorden, worden geweigerd. Onoverzichtelijke of slecht leesbare brieven worden vernietigd. In het kamp kan men alles koopen. Nationaalsocialistische dagbladen zijn toegelaten, ze moeten echter door den gevangene in het kamp zelf besteld worden. »

Er wordt ons mondeling medegedeeld dat elke mededeeling over hetgeen er in het kamp gebeurt, ten strengste verboden is. In mijnen eersten brief had ik gemeld... « dat ik meerdere vrienden ontmoet had ». De brief werd me teruggegeven door den Blockälteste, met de woorden : « dat me dit reeds vijf-en-twintig stokslagen op het achterste had kunnen kosten indien hij den brief had laten doorgaan naar de censuur. » Het gebruik van alle eigennamen, van alle adressen of straatnamen is verboden. Dikwijls b.v. beteekent de

mededeeling : « Doe eens de groeten aan oom Jozef », « Ga eens naar het bureel van de Gestapo om een poging te doen mij hier uit te halen ». De heeren van de Gestapo hooren liefst niet de versmoorde klachten van hunne slachtoffers. Spreek in Godsnaam niet van bidden of van Onzen Lieven Heer, als de Blockälteste een communist is, want dan krijgt ge uw brief ook terug en wordt ge overgeleverd aan de algemeene spotternij. Is de Blockälteste een beroepsmisdadiger, dan gaat de brief door, want die lui zijn op stuk van godsdienstige overtuiging totaal onverschillig.

Al deze beperkingen maken het schrijven soms tot een moeilijk werk, omdat men de vier bladzijden vullen moet met beschouwingen. Dat gaat niet zoo licht als men lijdt aan « anémie cérébrale ». Het is verboden over onzen eigen gezondheidstoestand te schrijven. Het eenige wat men schrijven mag, is : « Ich bin gesund und munter ». Dat deed velen zeggen, dat er in het kamp geen zieken zijn ; er zijn alleen gezonden en dooden. Wie in het hospitaal ligt, schrijft niet. Verboden !

Het hoeft niet gezegd dat in dergelijke omstandigheden het schrijven, dat eigenlijk een aangenaam verzet zou moeten zijn, een geestelijke marteling was. Weeral leugens opzenden naar huis ? Liever niet schrijven ! Ge zit daar met maagpijn van den honger ; ge voelt u zwak, vermoeid en bloedeloos en dan toch aan de vrouw schrijven, dat het zeer goed gaat. Niet éénmaal, maar twintig, dertig maal, maanden lang.

Rond den tijd dat ik mijn eersten brief ontving, behoorde ik dus tot de zoogenaamde « Staancommando ». We moesten den godganschen dag in het W.C. staan. Om te bekomen dat er zoo weinig mogelijk gevangenen den arbeidsdwang ontduiken, moest het leven van degenen die geen arbeidscommando hebben, zoo ondraaglijk mogelijk gemaakt worden, nog ondraaglijker dan het leven op de arbeidsplaats. Geheel

den dag staan in den stank, den luchttocht, de koude en de vochtigheid. Rond elf uur worden we dan door den Blockälteste buitengejaagd om aan de keuken nog een half uur te staan trappelen van de kou en dan eindelijk de ketels met soep naar de barak te dragen. Dan bedient zich de Blockälteste reeds. Hij neemt soep voor zichzelf en een paar vriendjes, zooveel het hem belieft, d.w.z. zooveel hij kan, zonder de anderen al te opvallend te bestelen.

Op zekeren dag ontving ik een briefje om me na het morgenappèl te melden in de Effektenkamer. Toen ik samen met enkele anderen in een temperatuur van rond de 25 graden onder nul had staan wachten van 6 uur 's morgens tot 10 uur, werden we eindelijk de eene na de andere binnengelaten. Daar zat de S.S.-man, chef van de Effektenkamer, en alvorens binnen te treden moet men in de deuropening blijven staan met muts in de hand en de formule uitspreken: « Häftling 40981 bittet eintreten zu dürfen » (vraagt om binnen te mogen komen). Zorg dat uniform en schoenen zuiver zijn en volkomen onberispelijk, het gevangenennummer duidelijk en zuiver opgenaaid, want anders ontploft de S.S. Ge krijgt een stamp waar hij u treffen kan en ge moogt blij zijn dat ge er door snel weg te loopen, zonder een «Meldung» en 25 stokslagen afkomt. De S.S.-mannen zijn wilde beesten, die elke gelegenheid en elk voorwendsel goed vinden om de gevangenen op de brutaalste wijze te mishandelen.

Ik kreeg mijn pull-over, mijn sjaal, een paar kousen en de weinige levensmiddelen en tabak, die ik in mijn reisgoed had. Dat is het eenige dat ik ooit van mijn eigen goed heb teruggezien.

Toen ik met deze kostbare dingen in de barak kwam, de kleedingstukken wilde aantrekken en het beetje eten (2 doosjes sardienen, 1/8 kgr. suiker en 50 gr. tabak) in mijn kast wilde leggen, werd ik door den Blockälteste buiten-

geschopt en geslagen. Hij was samen met twee vrienden aan het smullen en ik moest mijn plan maar trekken in het W.C. Die heeren worden liever niet op de vingers gekeken wanneer ze bezig zijn « kameraad te spelen ». Kamaraadschap is het eerste en laatste woord in al hun groote uiteenzettingen.

Tot ons « Stehkommando » behoorden er ook enkele Antwerpsche dokwerkers, goeie joviale jongens, die schrikkelijk leden van den honger. Ze hadden gedurende den Spaanschen burgerloorlog Duitsche schepen, die oorlogsmateriaal naar Franco-Spanje voerden, gesaboteerd. Na den inval werden ze verraden en reeds vroeg naar Sachsenhausen gevoerd. Op zekeren dag werden ze opgeroepen voor een transport en we hebben er nooit nog iets van gehoord.

Theo heeft een dezer dagen een woordenwisseling gehad met een Duitsch misdadiger. Deze verweet hem dat hij « dreckiger Ausländer », het brood der Duitschers nog kwam opeten en bovendien niet wilde werken. Onze goeie Theo was in een vlaag van verontwaardiging rechtgesprongen en had dezen Duitschen drekzak een antwoord gegeven dat niet van de poes was... « dat de Duitschers zelf heel Holland hadden leeggestolen en bovendien de Hollanders voor dom genoeg hielden om te gelooven dat dit een weldaad van de nieuwe orde is. » Theo heeft slagen gekregen dat ik het niet meer kon aanzien. Bij de eerste gelegenheid werd hij op de lijst van een transport gezet door den Blockälteste Adolf, een ander Duitsche misdadiger. Nooit hebben we van hem nog gehoord. De ver gevorderde staat van lichamelijke uitputting en het zware werk in de steengroeven, laten toe te veronderstellen dat hij niet lang meer geleefd heeft.

Tot ons groepje behoort ook een Duitsche communist, hovenier van beroep. Een sympathieke kerel met een goed hart. Gedurende de uren van verveling vertelt Paul met heimwee van zijn bloeiend hovenierderijtje, ergens in Midden-

Duitschland. Hij werd aangehouden wegens zijn overtuiging en de Nazi's hebben het klaargespeeld dat zijn vrouw zich van hem liet scheiden. Zij schrijft nu niet meer en Paul droomt maar steeds van thuis, van zonnige dagen, toen hij vrij in den hof werken kon, samen met zijn vrouw die hij bemint en met zijn oudsten jongen die nu bij de Weermacht is.

Zoo vergaan de dagen met dit eentonige koulijden en hongeren. Af en toe wordt er in de Stehkommando's zifting gehouden en worden er de krachtigsten nog uitgehaald om een zoogenaamd gelegenheidscommando samen te stellen. De Arbeitsdienst Buchmann komt en keurt ons zooals een veekoopman een koe bekijkt. Ik wordt met een paar anderen naar de « Schreibstube » geleid. Daar staat er reeds een hoopje te trappelen van de koude. Ze wrijven en kloppen malkander op den rug om eenige reactie te verwekken tegen de afschuwelijke koude. Wanneer we daar ongeveer anderhalf uur hebben staan trappelen, worden onze nummers opgeschreven door een voorarbeider die ons op rijen van vijf stelt en meeneemt naar een barak buiten de poort. Daar moeten we matraszakken vullen met houtschafelingen. Een zeer vuil werk ; veel stof en stank. Wanneer elk een matras klaar heeft, wordt de colonne gevormd. Elk heeft een matras op den rug en we keeren terug naar het kamp om de matrassen op te stapelen in een leege barak die gaat bewoond worden. De eenige afwisseling was een beetje babbelen met graaf Potocki, broer van de Poolsche gezant te Washington. Wanneer we zoo den ganschen dag daaraan gesleept hebben en door en door verkleumd zijn, volgt nog het avondappèl. Nog ongeveer anderhalf uur staan kou lijden op het plein.

Vandaag duurde het appèl bijzonder lang. De Duitschers zijn slechte rekenaars en het komt weer niet uit met

hun berekening van de getalsterkte. We staan ongeveer weer twee uur. Het is bitterkoud. Er hangen lage donkere wolken over het kamp en raven zwieren laag over het appèlplein. Hun gekras is de laatste muziek, die meerdere dooden, die dit appèl kost, gehoord hebben. Ze liggen daar in hun verhakkelde kleeren als een hoopje vuilnis. Wanneer er eindelijk afgemarcheerd wordt, draagt men de dooden naar de lijkenhalle.

Nauwelijks zijn we in de barakken en hebben we het watersoepje van 's avonds uitgeschept in de schotels, of daar belt het weer. We moeten terug buiten ! De Blockälteste, die reeds gegeten heeft, giert van 't lachen. Hij schopt en slaat de achterblijvers, die toch nog eventjes willen proeven, naar buiten. Weer staan we op het plein, nog anderhalf uur. Niemand weet waarom. De Rapportführer, bijgenaamd de ijzeren Gustaf, wegens zijn fabelachtige wreedaardigheid, ligt boven de poort door het venster van zijn bureel met zijn goed doorvoed corpus op de buizen van de centrale verwarming. Hij lacht ons uit.

Het begint te sneeuwen. Stijf en bewegingloos staan we daar met rond de tienduizend. Spreken en trappelen om de ledematen wat te warmen, is ten strengste verboden. Dat dit verbod wordt nageleefd, daarvoor zorgt wel de Blockälteste, die rond den Block loopt als een schepershond rond de kudde. Hoe is 't mogelijk. Weer vallen er enkelen in de sneeuw. Weldra staan we daar allen met een hoopje sneeuw op het hoofd en op de beide schouders. Bewegen is gevaarlijk. Het kan gezien worden door den Rapportführer, die met een verrekijker over het plein kijkt. Eindelijk mogen we weg. Met stijve beenen en gezwollen enkels gaan we op stap naar de barak. Daar deelt de Blockälteste ons mede dat we vijf minuten hebben om te eten. Over vijf minuten moet alleman

in de bedden zijn en als hij er eenen pakt, die zijn avondbrood meeneemt naar bed, die krijgt een pak slagen en zal veertien dagen lang het closet zuiver maken.

MORGENAPPEL

'S Anderendaags weer uit het bed om kwart vóór vier. Wanneer ik buiten kom, ontmoet ik een vriend die zoojuist van het werk is teruggekomen. Hij werkt in de nachtploeg en vertelt me dat de schouw van het crematorium dezen nacht weer gerookt heeft. De vlammen kwamen tot uit de schouw. Dat is reeds langen tijd het geval.

Dit appèl van gisterenavond was een uitzondering. Gewoonlijk was de laatste tijd het appèl van 's avonds normaal en kwam er daarna verbod nog uit de barak te komen, zoodat het onmogelijk was nog een sigaretje te rooken. We hoorden dan af en toe het geronk van camions die, naar er verteld werd, telkens Russen kwamen afhalen. Een goede vriend zegde wel eens onder vier oogen: « ...die worden allen omvergeschoten op Industriehof ». Ik kon het niet gelooven.

Dezen morgen valt het me voor de erste maal op dat de versche sneeuw op den grond en de daken een zeer dunne laag zwart poeder vertoont. Ook hier en daar kleine zwarte vlokjes. Er hangt over geheel het kamp een onuitstaanbare stank, die voortkomt uit de schouw van het crematorium.

De groote schijnwerpers van boven de poort worden aangestoken en we marcheeren naar het plein.

Wanneer de operaties van tellen en controleeren voorbij zijn, klinkt weer het commando: « Mützen... ab! » Een kwartier later: « Mützen... auf! ».

De Muzelmannen, dat zijn de zwaksten onder de gevan-

genen, en degenen die geen werk hebben, moeten blijven staan wanneer er geroepen wordt: « Arbeitskommando's antreten! » Er wordt gefezeld: « Transport ». Periodisch wordt zoo alles wat niet meer dienen kan en niet sterft, naar een ander kamp gestuurd. Dat is een erge zaak zoo een transport. Want zooals die nu georganiseerd zijn, beteekent dat voor vele honderden de dood. Zij zullen nooit aankomen. Misschien rookt de schouw van het crematorium ergens in een ander kamp ook den ganschen nacht, wanneer zoo een convooi aankomt. Of gaan ze hier in de gaskamer?

Transport is de groote nachtmerrie, een afschuwelijke terreur. Ge weet nooit of het niet een « Hemelvaartkommando » is, d.w.z. of de reis niet eindigt in de gaskamer van een ander kamp. Het zijn de Blockältesten zelf die iemand op de lijst zetten, en, willen of niet, ge gaat mee. Hoevelen heb ik er zoo niet zien pogen om bij een S.S.-man redding te zoeken tegen een Blockälteste die hen op de lijst gezet had. Brutaal werden ze telkens afgesnauwd met: « Verschwinde, Scheisskerl! » (Verdwijn schijtkerel) of iets van denzelfden smaak.

Ik ga me stellen bij een groepje dat naar de ambulantie wil om een verband of eenige andere hulp. Ik kom er nu reeds de vierde maal. Al mijne teenen en beide hielen zijn bedekt met etterende wonden. De huid is kapotgeschuurd door de slechte schoenen met houten zolen.

AMBULANTE VERZORGING

Van 6 uur 's morgens staan we in een snerpenden wind te trappelen tot rond 11 uur. Dan is het eindelijk onze beurt. Terwijl de verpleger bezig is met de vernieuwing van het papieren verband, verneem ik dat hij arbeider was bij de

boeren en opgesoten werd wegens communistische actie. Terloops komt Fritz voorbij. Fritz is een katholiek uit één stuk en iedereen wet dat. Hij is al lang in het kamp en iedereen kent hem. Ik wissel met hem eenige woorden. Als hij weg is vraagt me de verpleger of ik hem zoo goed ken. « Ja, antwoord ik, hij helpt me af en toe ». « Ziezoo, het verband is klaar. Als ge u met dien idioot ophoudt, wil ik u hier niet meer terugzien. Ge moet hier niet meer komen. Hebt ge dat verstaan? » Ik kijk den verpleger onthutst aan en hij zegt er nog bij : « Ja, ja, ik heb liever dat menschen zooals gijlie krepeeren ». Ik zeg hem dank voor de inlichting en ga heen.

's Anderendaags 's morgens moet ik weer aantreden na het appèl bij het staancommando en we staan weer in het schoonste vertrek van de barak, een ganschen dag.

Dien morgen hadden er zich rond de 150 man gemeld om ambulantie-verzorging te bekomen. Terwijl de arbeidscommando's uitmarcheeren, is de Rapportführer, ijzeren Gustaf, bezig met een eerste zifting te houden. Allen moeten hun wonden toonen en daar op het plein in een koude van rond de 25 graden onder nul de verbanden afdoen. Dat gaat natuurlijk niet rap genoeg. Gustaf pakt er eenen aan die zijn gansche hoofd ingewikkeld heeft in een groot verband, dat er als een helm op staat. Hij sleurt met een ruk heel de muts van den sukkelaar zijn hoofd ; deze slaakt een rauwe schreeuw en krijgt daarvoor een stamp tusschen de beenen, dat hij stuiptrekkend op den grond valt. Enkele Blockführers zijn toegesneld om een beetje te helpen. Sommige zieken willen er reeds vandoor gaan om morgen opnieuw de kans te wagen. Maar de Blockältesten hebben de keten gemaakt rond heel de groep en laten niemand door. Geheel de groep moet sport doen.

Onder de zieken zijn er met zware wonden aan voeten en beenen, aan armen en hoofd, met rijpende puisten, met

diarrhee en allerhande andere kwalen. Ze moeten nu kniebuigen, huppelen, springen, loopen, op stap marcheeren onder bevel van enkele Blockältesten. Weldra kunnen er enkelen niet meer mee. Ze vallen en kruipen op handen en voeten terug naar hun barak. Weldra wordt het groepje kleiner. Diegenen die het ergst ziek zijn, zijn reeds verdwenen. Na twee uren komt Gustaf terug en laat de overblijvende twintig naar de ambulante verzorging gaan.

Langzaam kruipen de uren voorbij. In den loop van den namiddag worden we nog even geroepen om een bierwagen te lossen. De vaten moeten naar de cantine der S.S. gerold worden. Eindelijk is het avondappèl daar. Na het avondeten rook ik een sigaret en ga slapen. Morgen is 't weer vroeg dag.

INDUSTRIEHOF

We staan weer te trappelen van de kou in het closet. Buiten vriest het dat het kraakt, maar hier binnen hangt een vochtige min of meer lauwe lucht. De opeenhooping van menschen verwekt een stinkende atmosfeer zooals in een varkensstal. Gaat dat nu weer den ganschen dag duren? Dezen morgen hebben we weer als ontbijt een klets bruin water gekregen. Die aanhoudende honger en kou zijn iets vreeselijks.

Plots komt de tweede leider van den arbeidsdienst binnengestapt. Een paar oogenblikken later opent hij de deur van de closetten. De Blockälteste Adolf is bij hem. Enkelen worden uit de groep gepikt om te gaan werken. Ik ben er bij. Wanneer we aan de « Schreibstube » (het secretariaat van het kamp) komen, worden we weer per vijf geordend en

we marcheeren naar de arbeidsplaats. Wanneer we vóór de poort van het kamp staan, treedt de leider van ons groepje vooruit naar den S.S.-man, die moet opteekenen wie het kamp verlaat en wie binnenkomt. Hij schreeuwt : « Nummer 39475 en 30 man voorbijgaand uit het kamp. » « Wat ? » roept de S.S. « 30 man ? Zijt gij mannen ? Klootzakken zijt ge ! » De voorman krijgt met de plank, waarop de S.S. zijn notities maakt, een slag in het gezicht dat zijn tanden en neus bloeden. « Stelt u allen daar aan de poort ! » roept de S.S. bleek van woede.

Wanneer we daar een half uur staan, komt een voorarbeider van ergens buiten het kamp ons afhalen om met het werk te kunnen beginnen. De S.S.-man begint tegen den voorarbeider te schelden dat hij ons straf gezet heeft omdat we onbeleefde en onopgevoede « klootzakken » zijn. Tenslotte laat hij ons meegaan, maar de voorman blijft aan de poort en moet nu den ganschen morgen op zijn hukken zitten met de armen vooruitgestrekt in een temperatuur van 25 graden onder nul. Hij had moeten zeggen : « 30 gevangenen » (Häftlinge), want een andere titel of benaming is ten strengste verboden. Wij zijn geen mannen of menschen wij zijn « Häftlinge », dat is iets dat ongeveer het midden houdt tusschen een slaaf en een lastdier.

We gaan nu door de sneeuw langs den muur van het kamp. Aan den linkerkant liggen de barakken van de S.S., alle voorzien van centrale verwarming. Uit enkele openstaande vensters waait ons parfum en sigarettenreuk tegen. Telkens als er een S.S. voorbijgaat — en dat is zoowat alle dertig stappen — klinkt het commando : « Mütsen... ab ! » Onze vijanden, onze beulen, die sadistische moordenaars, moeten we groeten ! Wat een bespotting van alle menschelijkheid.

Eindelijk komen we na een tocht rond het kamp op een plaats aan, die « Industriehof » heet. Daar bouwt men

een nieuw crematorium, want het tegenwoordig crematorium kan niet meer tegen het werk op. We naderen een groote barak. Een lange wand van de barak is verborgen achter een reeks machines, die ongeveer den vorm hebben van kleine locomotieven, alle met hun achterzijde tegen de wand van de barak geplaatst en de schouw uitgevend in open lucht. We komen de barak binnen ; er hangt een halve duisternis, zoodat onze enkele oogenblikken noodig hebben om zich te wennen.

Wat een zonderlinge warboel ! De ruimte is in twee helften verdeeld door een koord die van den eenen naar den anderen wand gespannen is op ongeveer twee en een halve meter hoogte. Daaraan hangen lange veelkleurige linten tot op den grond. Maar vele van die linten zijn op ongeveer anderhalve meter van den grond afgesneden. Links staan er in een duisteren hoek nog vijf van die kleine locomotieven, met de schouw door het dak. Op den bruin-gelen zandgrond liggen vele zware electrische kabels, gummi-handschoenen met bruine vlekken, gummi-laarzen, brieventesschen, soldatenriemen, enkele geldbeugels, stukken van soldaten-uniformen als door ratten afgevreten, hulzen van mitrailjettenpatronen, enkele fleschjes en bebloede lappen.

De eerste beweging die een gevangene maakt als hij ergens binnenkomt, is uitzien of er niets bruikbaars te vinden is : een lapje dat als zakdoek dienen kan, een pennemes, een sigarettenbuisje, een stukje W.C.-papier. De nood aan al die dingen doet zich in het kamp scherp gevoelen.

Terwijl de voorarbeider het terrein verkent om te zien hoe we met het werk best zullen beginnen, sta ik te spreken met Georges Bakowski. Georges is een jong student van de Universiteit van Leipzig, waar hij de Rechten studeerde gedurende twee jaar. Op het oogenblik van zijn aanhouding studeerde hij het vierde semester Wijsbegeerte te Berlijn.

Toevallig vond de Gestapo, gedurende een razzia in de straten van Berlijn, communistische strooibriefjes in zijn boekentasch en onmiddellijk werd hij opgepikt. « Maar ik ben geen communist, hoor, ik wil met deze zwijnen niets gemeens hebben. Ik was vroeger reeds tegen de communisten en hier heb ik ze eerst voor goed leeren kennen. » Hij vertelt van zijnen thuis, van zijn vader die te Berlijn meester-kleermaker is in de Kochstrasse; van zijn professor Nicolai Hartmann; van zijn weinige boeken en nota's uit cursussen die hij gevolgd heeft. Georges vertelt met vuur en overtuiging. « Spijtig dat die nazi-zwijnen zoo ongelukkig mijn werk onderbroken hebben. Ik wil, wanneer ik eens vrij ben, terug aan de studie gaan. Cosmologie en Natuurwetenschappen studeeren. » Hij wil meer weten over mijn werk en gedachten, en we spreken af zooveel mogelijk samen te blijven bij het werk en 's avonds in het kamp al eens te gaan wandelen.

Plots klinkt de ruwe stem van den voorarbeider. Georges krijgt een platte schup; ik een piek. We moeten nu overal den bodem loskappen, de bevroren brokken op kruiwagens laden en buiten in een put kantelen. Die donkerbruine brokken zijn toch geen zand? Er komt er een dien ik niet ken, naar me toe en hij zegt: « Ziet ge niet wat ge aan het doen zijt? » Ik bekijk hem vragend en haal mijn schouders op. « Neen, wat dan? » « Ja, als ge blind zijt, zeg ik het u ook niet. » Georges, die het gehoord heeft, komt naar me toe en zegt: « Hebt ge al die bloedvlekken tegen de houten wanden gezien? » « Ja, wat zou dat te beteekenen hebben? » Georges vertelt: « Ik heb zooeven met den voorarbeider gesproken. Hij heeft me gezegd dat er in deze barak in de verloopen weken rond de twaalfduizend omvergeschoten Russen opgestapeld gelegen hebben. Daar tegen den wand zijn bloedvlekken, maar 't is allemaal donkerbruin uitgeslagen en wat we hier wegvoeren is bevroren menschenbloed. Mond

houden, hoor! Straks als het gedaan is, worden we allen afgetast, want niemand mag iets meenemen. De S.S. heeft formeele orders gegeven. »

Een koude rilling van afschuw en verontwaardiging gaat over mijn rug. Ik voel de wortels van mijn haar koud worden. Nu herinner ik me dat er elken avond verleden week « Blocksperre » (verbod om uit de barak te komen) geweest is. Elken avond hoorden we het geronk van automobielen die de Russische soldaten weghaalden uit het « Russenlager ». Elken morgen lag er op de sneeuw een dunne laag roet uit de schouwen der crematoria. Ik zeg tot Georges: « Dat is dus de uitleg van de Blocksperre en van dat geronk. » « Ja, zegt hij, elken avond pakten ze er zooveel als de crematoria in een nacht verbranden kunnen. » Ik voel me onwel, mijn maag wringt in mijn lijf, het zweet breekt me uit, ik kan niet meer, ik moet lucht hebben. Ik ga naar den voorarbeider en vraag hem of ik een moment buiten mag gaan om te gaan wateren. Hij begint te vloeken en te tieren als een bezetene: « ...dat ze allemaal wegloopen en dat het werk moet gedaan zijn tegen dat het belt voor het avondappèl. » Snel loop ik naar buiten en een paar minuten ijskoude lucht kalmeeren mijn ongesteldheid gauw. Dan met tegenzin, grooter dan ooit, terug aan het werk.

Wanneer het belt, zijn we natuurlijk nog niet klaar. Ongeveer de helft van het werk is gedaan. Morgen doen we verder. De voorarbeider geeft geen teekenen van ontevredenheid; hij maant iedereen aan niets mee te nemen, want er wordt « gefilzt »; de zakken en broekspijpen worden doorzocht, en wie iets verdachts bij zich heeft, krijgt vijf-en-twintig stokslagen op zijn zitvlak! Het doorzoeken der kleeren was gauw afgeloopen en een zucht van verlichting ontsnapte me, als we eindelijk deze plaats van moord en bloed konden verlaten.

Een paar stappen verder was de executiegracht. Naargelang de Russen waren « umgelegt », werden de lijken in de barak opgestapeld. Zooals men een kolenhoop vlak bij het vuur wil hebben, zoo lagen de te verbranden lijken daar vlak bij de crematoria, waarin ze zouden opgaan in rook en assche. Alvorens in den oven te verdwijnen, werden de laatste kleeren afgenomen door gevangenen voorzien van gummi-handschoenen en gummilaarzen. Ze stonden te dabben in het menschenbloed en wij moesten de overblijfselen van deze bloedorgie opruimen.

Georges, en ik, we bekijken ons in de oogen. Hij mompelt : « Abgrundtiefe Gemeinheit ». Een heel stil protest van een geschokte jongensziel tegen dit overweldigend visioen van bloeddorstig sadisme èn duivelsche berekening. Voor deze moordenaars moeten wij groeten, onze mutsen afnemen. Zij schelden ons voor « demokratische Kriegshetzer » ! En de landverraders die hen helpen aan het Oostfront, noemen ze « helden » !

God, in wat een tijd leven we ! Hoe is hier alles moord en leugen. Op de barakken staat er in mansgroote letters geschilderd : « Er is een weg naar de vrijheid ; zijn mijlpalen heeten : orde, gehoorzaamheid, zuiverheid, eerlijkheid en liefde tot het vaderland. » Op de poort staat er : « Arbeid maakt vrij » ! Maar 't is juist omdat we orde gewild hebben, omdat we gehoorzaamd hebben aan de stem van plicht en overheid, omdat we zuiver en eerlijk zijn geweest en omdat we ons vaderland hebben bemind, dat we opgesloten worden.

« Georges, zeg ik, dat kan Duitschland nooit goed maken. Met geen stroomen bloed, met al zijn rijkdom niet. Dat is een aanslag tegen de menschheid. Zooals ze die naamlooze sukkelaars vernietigen en hun assche ergens in een put werpen, zoo willen ze ons hier ook moreel vernietigen en verbeesten, indien we niet al eerst lichamelijk ten onder gaan

en hier crepeeren. Maar ik verzeker u, indien ik hier uit kom, zal de wereld weten wat er hier op « Industriehof » in Sachsenhausen gebeurd is. Wanneer God zoo beleedigd wordt, zal de straf ook niet op zich laten wachten. »

« Ja, zegt Georges. Ik geloof in God. Maar we moeten nog over veel punten spreken. »

Ondertusschen zijn we aangekomen in het kamp. Het is bitter koud en een Siberische wind snijdt door merg en been. Het begint reeds te deemsteren wanneer het appèl voorbij is. In het Oosten hangen donkere sneeuwwolken. Het Westen, daar waar het vaderland is, vertoont nog enkele witte strepen. Snel eten, voeten en handen wasschen en naar bed zoohaast de slaapzaal geopend wordt.

HET GEBED VAN DEN CONCENTRATIONNAIR

Het tekort aan tijd, het tekort aan ingetogenheid en het strenge verbod van de S.S., daarin actief ondersteund door de communisten, maakt elke uiting van godsdienstig leven onmogelijk. We hebben nochtans een geheimen Bond van het H. Hart. Elken eersten Zondag komen we met enkele getrouwen samen, ergens achter een barak. Van Lierop, een aalmoezenier van het Nederlandsche leger, houdt zijn Zondagpreek op een toon alsof we rustig aan het keuvelen zijn. Telkens als er een onbekende of een bekend andersdenkende nadert, wordt er over wat anders gesproken. Dat gebeurt zondagnamiddag.

Gedurende de week is er voor niets tijd. Dan moet ieder werken en elk oogenblik oppassen dat hem geen kwade slag treft, van voorarbeider of S.S. Slechts drie oogenblikken per dag geven een betrekkelijke rust ; het is de duur van het

morgen-, het middag- en het avondappèl. Dan is er een strikt stilzwijgen geboden, dan aleen kan men denken en bidden, terwijl allen staan te bibberen in de gruwelijke koude, zonder een kruimeltje eten in de maag.

Ik bid het Angelus. Over het reusachtig plein, waar duizenden sukkelaars staan te bibberen van de kou, hangt een ware kerkhofstilte. Ik bid het Salve Regina. « Tot U roepen wij, ballingen, kinderen van Eva ; tot U roepen wij klagend en weenend in dit dal van tranen. Welaan bemiddelares, sla op ons uwe barmhartige oogen en toon ons na deze ballingschap de gezegende vrucht uws lichaams. »

« Sta ons bij in allen nood, nu en in het uur der dood, ons uw kindren en ook d'anderen, liefste Lieve Vrouw van Vlaanderen ».

« Eens velde de vijand het kruisbeeld temeer.
Toen grepen ons jongens naar vader's geweer,
En moeder verborg hun haar vliemende smart
En vestte hun bevend het Kruis op het hart.
O gaat nu mijn zonen en strijdt voor Gods kruis
Het voer u ter zege en brenge u weer thuis ! »

Hoe schoon is mij nu dat gebed. We zijn echt in een dal van tranen. We hebben gestreden voor Gods kruis. Neen 't en zal ! Ze zullen me niet kapot krijgen, noch de communisten, noch de S.S. Waarom ? Waarom ? Waarom ? Omdat ik Vlaming ben en voor geen vreemden buig !

Zoo mijmer ik ingetogen. Dan vliegen mijne gedachten naar het Vaderland. Ik droom van mijn studententijd, toen we met vliegende vaandels en roffelende trom optochten hielden en zongen en redevoerden van een schoon groot Vlaanderen. Ik droom van mijn thuis, van mijn vrouwtje en twee jongens. 't Is vijf uur 's morgen, snerpend koud. Wat zouden ze nu doen ? Ze slapen voorzeker nog en 't is goed zoo. Ik ben blij dat mijn poging om te Brussel te ontsnappen mislukt

is, anders had misschien een ander van de familie voor mij nog geboet.

Plots wordt ik uit mijn droomerijen opgeschrikt. De Rapportführer roept : « Fertig, das Ganze stillgestand'n ! » « Mijn God ik draag U op voor de zielen van het vagevuur, voor eenen rechtvaardigen vrede en voor de bevrijding van ons geliefd vaderland, al de kou, de vermoeienis en de honger die ik vandaag lijden zal. » « Mütsen... ab ! » Vijftienduizend man kloppen de mutsen tegen het rechterbeen en staan nu met naakt geschoren schedel in den ijswind. Nu geeft ons Van Lierop de generale absolutie, want binnen twee minuten verkeeren we allen enkele momenten in onmiddellijk doodsgevaar. Dan roept de Lagerälteste : « Arbeidskommando's antreten ! »... Dan stormen de Blockführers tusschen de gevangenen los en stampen en slaan waar ze raken kunnen. Niemand is zeker bij zijn Kommando te kunnen aantreden ; de eene struikelt, de andere schuift uit op het ijs, een derde is te zwak. Er ontstaat een wil geloop en gedrang om zoo gauw mogelijk ter plaatse te zijn. Elken morgen zijn er dooden en gewonden, gevangenen die blijven liggen, wier schedel of ribben door een Blockführer worden kapot gestampt.

We keeren met ons groepje terug naar de bloedbarak van « Industriehof ». In den loop van den voormiddag zijn we klaar met het opruimingswerk en wordt er in aller haast een houten vloer gelegd. 's Namiddags komen reeds de zware camions met zakken cement aan. Cement uit Ravels ! We moeten onder toezicht van S.S.-mannen in looppas de camions lossen. Geen tijd om te ademen of te rusten. Steeds maar loopen en terug met een zak van 50 Kgr. op den rug. Velen zijn te zwak en vallen of struikelen. De S.S. helpt wel... met knuppelslagen, en de voorarbeider loopt overal rond als een schapershond, om degenen die zich ergens in een donkeren

hoek verbergen, op te jagen en tot werken te dwingen. We zijn met cement bestoven als bakkers met meel. We zweeten dat het in beekjes van het gezicht loopt en strepen trekt over het bestoven gezicht. Cement kleeft overal. Het is ijskoud. Tusschen twee camions in, staan we te wachten in een snerpenden wind.

Georges is naar mij gekomen. Hij is geheel grijs van het cementstof. « Dat is een leventje, hé ? » zegt hij. « Ja, jongen, het ware kenmerk van den zieleadel is dat men tegen materieele moeilijkheden opgewassen is. » « We moeten er door ! »

Gedurende de Zondagnamiddagen die volgden, hebben we veel samen gewandeld of ons ergens in de barak in een hoekje gezet. Toen heb ik Georges gesproken over de wijsbegeerte van Thomas van Aquino, de groote meester van het avondland, van geheel de christelijke wereld ; over de Pauselijke Encyclieken tegen het Nationaalsocialisme en het Fascisme ; over de arbeidersencyclieken.

Georges is voor mij een trouwe en helpende vriend geweest tot in Augustus 1943. Toen werd hij opgeroepen bij de pantsergrenadiers van de weermacht.

In dien tijd hadden de eerste bombardementen op Berlijn plaats en hij vroeg me ; « Wat zou ik doen met mijn boeken ? » Toen heb ik hem den raad gegeven : « Breng ze in veiligheid, want ge zult zien, Berlijn wordt met den grond gelijk gemaakt. » Georges hoopte nog steeds dat deze waanzinnig oorlog zou ophouden vóór dat het zoover is. Op een morgen na het bellen kwam hij mij vinden. Het was nog donker. Hij deelde me mede dat hij opgeroepen was. Toen hebben we afscheid genomen en dien dag was ik treurig want Georges was een goed mensch, een goede vriend, en die loopen er in het kamp niet zoo talrijk.

OP « POLITISCHE ABTEILUNG »

Dezer dagen kreeg ik 's morgens vóór het appèl een briefje om mij naar de P.A. te begeven. Na het appèl staan we vóór de barak die als secretariaat dienst doet, en allen die voorbijgaan, bekijken ons groepje met medelijdende nieuwsgierigheid. Men weet het, die moeten naar de P.A. en dat beteekent nooit iets goeds : ter dood veroordeeling, ondervraging met slagen, berichtgeving van overlijdens of geboorten. Deze mededeelingen gebeuren in de brutaalste bewoordingen.

S.S.-man tot gevangene : Hoelang zijt gij in het kamp ?

Gevangene : 26 maand.

S.S.-man : Proficiat ! Uw vrouw meldt telegraphisch dat ze een flinken zoon gekocht heeft. Ge moogt een extra-brief met gelukwenschen sturen.

De sukkelaar kijkt wezenloos. Is dat waar of een list van de Gestapo om een echtscheiding uit te lokken ? « Ab ! » schreeuwt de S.S.-man, en de gevangene, met tranen in de oogen, strompelt naar buiten.

Tot een andere : « Uw moeder is gestorven. Ge moogt schrijven en trek uw plan om een nieuwe te krijgen.

Dan is 't aan mij. Ik moet een papier onderteekenen waardoor ik ontvangst meld van een document waardoor von Falkenhausen mij afzet als leeraar :

« Op grond van paragraaf 3 der Verordening van den » militairen bevelhebber over de uitoefening van een open- » bare activiteit in België (Verordenungsblatt blz. 131) wordt » U met onmiddellijke werking, de uitoefening van elke open- » bare activiteit, in het bizonder als leeraar aan de Staats- » middelbare School in Sint-Niklaas-Waas verboden.

» Naar paragraaf 3a van den Verordening van den » militairen bevelhebber van 19 Dec. 1940 (Verordenungs-

» blatt blz. 445) heeft dit verbod uw ontslag uit uw ambt » voor gevolg op het einde der maand waarin het verbod » uitgesproken werd.

» In opdracht van den militairen bevelhebber in België » en Noord-Frankrijk: De chef van het militair bestuur. » Geteekend: onleesbaar. »

Ik onderteeken het ontvangstbewijs en vraag aan den S.S.-man of hij niet weet voor hoelang ik hier in het kamp ben. Ik heb geen « Schutzhaftbefehl » gezien en ben hierheen gebracht zonder van iets te weten. Hij zoekt naar mijn dossier met de verslagen van de ondervragingen die men mij heeft doen ondergaan. Na enkele oogenblikken zegt hij mij: « Tot het einde van den oorlog, ofwel tot uwe vrijlating door de schouw van het crematorium. » Ik dank voor de inlichting en ga heen.

Nu zal mijn familie nog zonder brood zijn? Een angstige bezorgdheid maakt zich van mij meester. Mijn familie is werkelijk zwaar beproefd. Vader is ook afgezet in toepassing van een door de Duitschers geïnspireerde verordening van Romsee, en mijn broer werkt mede in het maquis van de Ardennen. Wat gaat er van de familie nog overblijven na den oorlog? En we hebben het einde nog niet gezien.

Sombere gedachten plagen mij. Wanneer we terugkomen in het kamp, is het rond elf uur. Nog een uur wachten voor de middagsoep en dezen namiddag terug naar het werk. Honger en vermoeienis, dag en nacht, zonder onderbreking, zonder hoop op verbetering. Hoelang nog? Wanneer in de barak de soepketels opengaan, verspreidt er zich een onuitstaanbare stank van rotte bieten. Tot nu toe heeft de keuken ons sedert mijn aankomst in het kamp nog geen enkelen aardappel gegeven. Het voedingsregime is, samen met het arbeidsregime, er op berekend elk gevangene langzaam uit te mergelen en in den hongerdood te jagen. Inderdaad, Doktor

Ley: « Deutschland ist schöner geworden »! De vele concentratiekampen zijn als de etterbuilen op de huid van een melaatsche, de sieraden waarmee Duitschland zich opgesmukt heeft om op te treden als de stichter van een nieuwe orde.

KOMMANDO « HEUPTZEUGAMT »

Enkele dagen later wordt ik ingedeeld bij een groep gevangenen, die het « Kommando Heuptzeugamt » moet versterken.

Het Hauptzeugamt is het militaire arsenaal waar al het oorlogsgerij van de Adolf Hitler-Standarte is ondergebracht. Het bestaat uit een reeks groote hallen en garagen, waar pantsers, automobielen, tractoren, camions, alle soorten van schietwapens, pieken, schoppen, ransels, gasmaskers van de Adolf Hitler-Standarte ondergebracht zijn. In normale omstandigheden is daar niet veel werk, want er is, buiten de automobielspecialisten die aan de herstellingen werken, geen ander dan magazijnierswerk: tellen, stapelen, zuiver houden en in- en uitgang opteekenen op steekkaarten. Maar de talrijke S.S.-mannen die hier een veilig onderkomen hebben gevonden tegen het gevaar om naar het front te moeten, zoeken bezigheid; ze zoeken werk en beweging; er moet iets te doen zijn. Daarom wordt er verhuisd.

Duizenden en duizenden schuppen, pieken, ransels en gasmaskers moeten naar andere hallen gebracht worden, en daar weer op reusachtige schabben geordend. Dat is een slavenwerk. In bakken op houten wieltjes van 15 centimeter diameter, moeten we groote hoeveelheden van dat tuig transporteeren over een besneeuwd plein en... in looppas. De S.S. zit er achter met den knuppel. Stelen van spaden en houweelen liggen er bij duizenden en de S.S.-mannen, om

aan de oversten den indruk te geven dat ze iets doen en er noodig zijn, schreeuwen en tieren: « Los Mensch! Los Menschenskind! » « Smerige luiszakken, « schweinhunden », « luie verkens », kortom, een keure van Duitsche kultuur en verfijning, die ze ons naar het hoofd slingeren. Dat is geen werken meer. Dat is afbeulerij, dat is moord, ongenadige afhetzerij en chicane.

Wanneer na een week sleuren en sleepen, alle schabben en oorlogstuig overgebracht zijn, worden er enkelen uit de groep genomen op voorstel van den voorarbeider. Het zijn alle Duitsche communisten, die nu binnen mogen gaan werken aan het stapelen, ordenen en zuiver maken. De overigen worden in drie ploegen verdeeld. Een ploeg moet sneeuw en ijs opruimen; een tweede ploeg moet de in den gesmolten sneeuw terug vastgevrozen automobielen losmaken en voortduwen naar de werkplaatsen; een derde ploeg moet de reusachtige groote netten oprollen en binnenhalen die gediend hebben om gedurende het groene seizoen al de gebouwen onzichtbaar te maken voor de vijandelijke luchtmacht.

In alle drie de ploegen heb ik gewerkt, maar het ergste was het werk op de daken van de hallen. Langs steile metalen pompiersladders moesten we op het dak klimmen. Zwak en bloedeloos als we waren, was het gevaar om duizelig te worden zeer groot. Boven op het dak stonden we uren lang, zonder eenige beschutting, op ijs en sneeuw te werken in een snerpend kouden wind. Aanhoudend op den rand van het dak staande, moesten we daar de zware ijzerdraden losmaken waarop de netten rustten, daarna de netten oprollen. Onze handen waren ijzig verkleumd en stijf en vol kleine wonden van de scherpe draden. Een S.S.-man wil een handje toesteken, maar een andere roept hem toe: « Laat dien drek toch liggen. Volgende week zijn we toch aan het front en dan kan het niet meer op onzen kop vallen! »

Elken middag en elken avond worden we zorgvuldig afgetast, want, zoo zegt een Oberstumführer: « Gij zijt niet alleen gemeene luiaards, maar ook smerige dieven. »

's Avonds komen we uitgeput van vermoeienis in het kamp voor het appèl. Dezer dagen stond alles wat in het kamp was een ganschen dag in de sneeuw. Wanneer we 's avonds op het plein komen, moeten we ook nog blijven staan tot rond halftien. Resultaat: rond de tweehonderd gevangenen zijn ineengestort en werden in het hospitaal in een gang op den grond gelegd om te « ontdooien ». Wanneer we afmarcheeren om in de barakken te gaan, vallen er onderweg nog enkelen; anderen worden door kameraden gedragen of voortgesleept.

Het was weer eens een krachtproef tegen de S.S.

ZONDAGARBEID « BEUTEWAGEN »

Op den Zondagvoormiddag wordt er niet gewerkt in de gewone commando's. Maar er wordt geen tijd verloren. Al de wagens van den oorlog 1914-18, waarmee Frankrijk ons « zegevierend » ter hulp kwam in Mei 1940, zijn buitgemaakt door de Duitschers. Een groot gedeelte daarvan kwam per spoor naar Oranienburg en werd van het station van Oranienburg naar het bosch van Sachsenhausen getransporteerd. Vele wagens waren reeds vernield, toen het bevel kwam alles terug naar het station van Oranienburg te voeren, want ze zouden moeten dienen aan het Oostfront.

Elken Zondagmorgen wordt er nu na het morgenappèl van 5 uur een groot commando samengesteld. Uit elke barak moeten er tien man mee. In elke barak zijn er tien tafels, dus moet elke tafel één man leveren, aan te duiden door den

Tischälteste. Mijn Tischälteste is Fritz Wyers, een communistisch krapuul van het zuiverste gehalte. Reeds meer dan eens heeft hij me met den dood bedreigd. Reeds één maal heeft hij gepoogd mij in de Strafkompagnie te doen steken, door laffe en valsche beschuldigingen ; maar de Blockälteste marcheert niet. Ik weet niet waarom !

Natuurlijk ben ik elken Zondagmorgen, na de vermoeiende week, de man voor het commando « Beutewagen ». 's Morgens vóór zes uur zijn we reeds op weg naar het bosch. Louis Kiebooms, « der belgische Rechtsanwalt von drüben », zooals ze hem noemden, is er ook elken keer bij. Wanneer dat nu reeds de vierde Zondag is, dat de communist Wyers mijn welverdiende Zondagsrust steelt, ben ik uiterst moe en zwak. Nooit voldoende rust, nooit voldoende eten !

Fritz heeft een echt dikken zwijnensnuit, gloeiend roode kaken en een muskulatuur als een kermislutteur. Hij houdt, samen met Karl, den voorarbeider van de zwijnenfokkerij die hem zwijneneten meebrengt. Bovendien bezorgt Fritz aan Paul, een voorarbeider van « Heinkel-Kommando », allerhande toiletartikelen die hij steelt uit de S.S.-kantine. Daarvoor brengt Paul hem worst, margarine en kaas mede, die hij van de burgers die bij Heinkel werken, afkoopt voor sigaretten. Paul heeft geen geld, maar de verrekening van den van den aankoop van sigaretten, die Fritz te doen heeft voor de vijf tafels van onzen vleugel, wordt zoo geregeld dat Paul zijn sigaretten krijgt zonder betalen. Bovendien is de voorarbeider van de kantine, ook een communist, goed bevriend met Fritz, en die bezorgt hem natuurlijk alles. Wanneer er dan in de kantine door de S.S. een diefstal wordt vastgesteld, dan moet geheel het kamp strafstaan op het appèlplein. Maar dat weet Fritz op voorhand door zijn vrienden communisten van de « Schreibstube » van het kamp en 's morgens vroeg meldt hij zich op de ambulancie van het hospitaal voor een

of andere langdurige behandeling. Daar gaat hij zich laten scheren, haarsnijden en met hoogtezon bestralen. Wanneer die operaties afgeloopen zijn, bemachtigt hij uit de diëetkeuken van het hospitaal een volle gamelle macaronisoep, na eerst reeds zijn balg te hebben volgeslagen, en komt kort na de anderen in de barak binnen. Hij zet zich daar aan tafel en eet macaronisoep tot hij niet meer kan. De rantsoensoep die in de barak wordt uitgedeeld en het overschot van de macaroni geeft hij aan een jonge Pool, die voor hem zijn bed maakt en zijn schoenen poetst.

Dat is het leventje van vele communisten in het kamp. Zij zijn de « kapitalisten » in het kamp ; zij zijn de « prominenten », de « adelstand » van het kamp.

Fritz is een typisch Duitsche domkop. Een professor in zijn oogen is een gewetenloos creatuur van de kapitalistische maatschappij, dat maar goed is om in oorlogstijd door hoogdravende artikels aan de bevolking wijs te maken dat... bieten veel voedzamer zijn dan brood en vleesch ! Degenen die hij dictatoriaal aanduidt, zullen den ganschen morgen wagens voortduwen. Natuurlijk heeft hij steeds zijn mond vol van « kameraad » en « kameraadschap ».

Een lange colonne van gevangenen strompelt over de baan van het kamp naar het bosch van Sachsenhausen. Het is stil en in de kleine villa's der S.S. slaapt alles nog. De frissche morgengeur waait ons tegen uit de dennebosschen. Alles wijst er op dat we vandaag een bijzonder heeten dag zullen hebben. Ik ga nevens Louis Kiebooms en heel stil spreken we over thuis over de Zondagsmis en de vroolijke stemming van een Zondagmorgen thuis. Ik ben uiterst zwak. In deze enkele weken tijds ben ik van tachtig op negen-en-vijftig kilo gevallen tengevolge van den honger, de koude en het zware werk.

Zes maal zijn we dien morgen over en weer geloopen

tusschen het bosch en het station. Hijgend en zweetend ben ik toch nog steeds nevens Louis kunnen blijven. Maar het is te bar. Er komt een oogenblik, en stilaan voelt men het naderbij komen, dat de wilskracht niet meer toereikend is om de slinkende lichaamskracht te vervangen. Duwen aan den wagen kon ik niet meer. Mijn beide armen waren totaal bloedeloos en gevoelloos. Nauwelijks kon ik mijn armen nog opheffen om ten minste te doen alsof ik duw. Bij de voorlaatste reis heb ik me aan den wagen vastgehouden en ben meegezwijmeld. Het koude zweet perelde op mijn gezicht. Hevige maagkrampen van den honger dwongen mij voorovergebogen te gaan. Het hoofd werd ijl en leeg, de nekspieren moesten zich tot het uiterste inspannen om het hoofd recht te houden. Mijn voeten voelde ik niet meer. Stilaan steeg deze gevoelloosheid tot aan de knieën. Als we nog een reis moeten doen zal het… maar neen, het moet gaan!

Louis bekijkt me, en ik lees in zijn oogen medelijden en afgrijzen. Ik moet er afschuwelijk uitzien. Een oogenblik draait alles en zie ik vurig roode, witte en zwarte cirkels. Ik klamp me vast aan den wagen om niet te vallen. 't Is weer voorbij. In het station kunnen we een oogenblikje rusten, terwijl de wagens op een nabij gelegen plein gerangschikt worden. Dan de weg terug. Ik zwijmel. Louis houdt me vast. Vele anderen strompelen; velen struikelen over oneffen steenen en vallen als vodden. Ze krabbelen weer recht met de hulp van vrienden.

De zon brandt. Het is drukkend heet geworden en het hijgen naar adem droogt de keel uit en snoert ze toe. Ik kan niet meer slikken. Tranen vertroebelen alles in mijn oogen. De gevoelloosheid is reeds gestegen tot in de dijen en tot aan de ellebogen in mijn armen.

De weg terug! Zullen we het kamp binnengaan of gaat de colonne voorbij de poort naar het bosch toe om nog eens

naar het station terug te keeren? We gaan voorbij de poort. Het is nu half twaalf en we zijn dus reeds zes en een half uur op de baan. De voorarbeiders tieren en schreeuwen dat we snel moeten zijn, want dat het reeds laat is. Loom en lam begeven allen zich aan een wagen. Met groote krachtinspanning worden de wagens uit het bosch bergop gestooten om op de baan de colonne te vormen. De laatste reis! En dan rust!

Mijn armen en mijn beenen tot in de heupen zijn totaal gevoelloos. Ik word mijn beenen niet meer gewaar. Het is alsof ik zweef en over mijn armen mis ik elke contrôle. Langzaam strompelt de colonne van doodvermoeide sukkelaars vooruit. De zonnehitte is nu een echte marteling geworden. De dorst snoert de keel dicht. Hijgend gaan de uitgeteerde borstkassen op en af; langzaam sleepen de gevangenen hun loome beenen verder. De wagens klotsen hortend voort. De eene wagen volgt de andere. Een eindelooze colonne van onmenschelijke ellende.

Voorbijgangers durven ons nauwelijks bekijken. Met haastigen tred spoeden ze zich weg. Een S.S.-man moest eens zeggen dat ze « te nieuwsgierig » zijn! Laf volk! Kinderen van de S.S.-mannen, die in de hofjes vóór de villa's spelen, staken een oogenblik hun spel om ons verwonderd aan te gapen. Ze lachen met ons en een kereltje, dat wat ouder is, spuwt in onze richting. « Deutsche Kultur! »

Een voorarbeider die merkt dat ik niet meer kan, geeft me meerdere stampen tegen het achterste. Hij schrijft mijn nummer op voor een « Meldung ».

Plots voel ik me onwel. Alles draait. Ik beheersch mijn beenen en armen niet meer. Ik zweef. Een ondoorzichtbaar waas van witte vlekken en wolken belet me nog iets te zien. Ik zwijmel en strompel, maar de sterkste wil baat niet als de krachten ten einde zijn. Met een laatste krachtinspanning

keer ik me zoo, dat ik nevens de colonne val en niet door den volgenden wagen overreden wordt. Een voorarbeider komt toegesprongen en bewerkt mij met zijn laarzen. Maar ik voel er niet veel van. Het laatste wat ik zie is Louis, die naar me omkijkt, maar hij is zelf te zwak om te helpen. Wat zou hij ook kunnen doen? Een S.S.-man komt naar me toe en geeft den voorarbeider een brutale afleiding, omdat hij me op den openbaren weg slaat. « Maak zoo geen theater man, ge ziet dat hij niet meer kan. Leg hem op een wagen. » Twee andere gevangenen pakken me op en leggen me tusschen een hoop wielen op eenen wagen. De enkele oogenblikken rust doen goed. Van op mijn plaats zie ik dat er bijna op elken wagen een of twee worden meegevoerd, die niet meer voort kunnen.

Nabij het station wordt ik afgeladen en aan den kant van den weg gelegd. Een wachtpost blijft nevens mij staan. Wanneer de wagens gerangschikt zijn, komt de colonne gevangenen terug. Ik kan niet gaan. Paul, de hovenier, en een vriend van hem, nemen me op. Op hun gekruiste armen zittend, en met mijn armen over hunnen nek, kom ik terug in het kamp. Op het appèlplein — het is één uur — staan de anderen die in het kamp gebleven zijn, reeds te wachten om het appèl te beginnen. Als Fritz Wyers mij ziet liggen, schiet hij in een luiden grijnslach : « Nog veertien dagen en die gaat ook door de schouw naar buiten ».

Wanneer het appèl begint, kruip ik recht met de hulp van twee kameraden en, steunend op hen, kom ik terug in de barak.

Er ligt een brief van mijn vrouwke op me te wachten. Alles is goed thuis. De kinderen zijn gezond en groeien goed. Vader heeft voor mij een heele reeks Latijnsche klassieke schrijvers gekocht. Dat is een geschenk voor den dag dat ik

terugkom. Een lichtstraal uit een andere wereld. Een pakje met een beetje levensmiddelen werd teruggezonden. 's Namiddags is het mijn beurt om naar huis te schrijven.

Liefste Vrouwtje en Kindertjes,

Uwen schoonen brief van 5 Mei heb ik goed ontvangen en ik was er zeer blij mede. Ik verheug er me over dat het met u allen zoo goed gaat. Ook met mijn gezondheid gaat het zeer goed en het schoone weer van vandaag is een schoone belofte voor den komenden Zomer. We hebben hier vastelandsklimaat en in den Winter is het veel kouder, maar in den Zomer veel warmer dan in België.

Houdt maar goeden moed. De oorlog zal zoo lang niet meer duren. Ik heb ook veel moed. Neem een voorbeeld aan mijn moeder die gedurende den vorigen oorlog vier jaren alleen is geweest met vijf kleine kindertjes, terwijl vader in Duitschland gevangen was. En wanneer het te zwaar wordt, ga dan bij haar. Zij zal U kunnen troosten.

Wanneer eenmaal alles voorbij is, zullen we onze woning terug gezellig inrichten en samen werken aan de de opvoeding van onze twee lieve jongetjes.

Sursum corda. Houd moed zooals ik en dan gaat het wel.

Ik omarm U innig. Vele kussen en een kruisje voor de jongens van uw liefhebbende

Florent.

Wanneer ik gedaan heb met schrijven, ga ik mijn brief in de doos leggen en leg me met mijn kop op tafel te slapen. Wanneer het brood uitgedeeld wordt, eet ik aanstonds en ga te bed, want morgen moeten we er weer uit om kwart vóór vier en moeten we weer een ganschen dag werken in het

arsenaal van de S.S. aan den overkant van de baan. Geen minuut lig ik wakker; aanstonds slaap ik in en wordt slechts eventjes wakker wanneer het belt en de laatsten binnenkomen in de slaapzaal.

« MUSELMANN »

Dat is in het kamp de officieele spotnaam voor al degenen die door honger, koude, zware arbeid en mishandelingen van allen aard, zoo ver geraakt zijn, dat ze lichamelijk, geestelijk en zedelijk geheel en al aan lager wal zijn.

Af en toe wordt er op bevel van den Lagerführer na het avondappèl geroepen: « Muzelmannen aantreden! » Dan gaan de barakhoofden (Blockältesten) voorbij de gevangenen en halen er hun muzelmannen uit. Hun nummers worden opgeschreven. Ze worden geïsoleerd in een paar leegstaande barakken en gaan 's anderendaags of een paar dagen later op transport om nooit meer terug te keeren. Niemand hoort er ooit nog iets van. Maar korten tijd later verneemt men dat er weer een paar camions met vuile gevangenenuniformen teruggekomen zijn. Regelmatig wordt er zoo in het kamp opgeruimd met degenen die niet bestand waren tegen de onmenschelijke ontberingen.

De muzelman is eigenlijk de typische creatie van de nieuwe orde. Hij is de mensch van de nieuwe orde! Mager als een graat, steken zijn schouderbladeren als vleugeltjes door zijn kleeren. Zijn schouders hangen naar voor over zijn ingevallen borst. Boven op een langen hals met reusachtigen adamsappel, staat er een doodenmasker. Ingevallen kaken met vooruitstekende kaaksbeenderen hongerige oogen in diepe oogholten, ingevallen slapen. Tusschen zijn huid en zijn hersenpan is er geen weefsel meer, zoodat zijn haren verstreuveld

in alle richtingen plat liggen tusschen de rimpels der verschrompelde huid. Aan zijn ver vooruitschietende neus hangt een eeuwigen druppel. Een buik heeft hij niet meer, alleen nog twee heupbeenderen, die bij elken stap op en neer bewegen. In het bad kan men ze best nagaan. De beenen zijn zoo afgemagerd, dat ze op een paar ver uiteenstaande bamboestokken gelijken. Al wat ge ziet zijn beenderen en knoken; alle ribben en elk lidje van den ruggegraat, enkels, knieschijven, heupen en staartbeentje, dat zoo onnoozel achteruitsteekt en waar de Blockführers toch zoo graag op slaan met hun knuppel of met hun zware botten tegen schoppen.

De muzelman kan niet staan, want dat vermoeit hem uitermate; dan zwellen zijn enkels van œdeme; indien hij niet reeds permanent œdeem heeft. Zijn heupen doen hem pijn. Dan staat hij rechts, dan links of hij hangt aan een van de groote haken waarop aan den wand van de barakken bloembakken gezet worden. Hij kan niet zitten, want dan heeft hij onmiddellijk pijn aan zijn achterste. Hij zit bijna op de naakte knoken, die op zijn vel, juist op de drukplaats, twee reusachtige eeltvlekken hebben doen wassen. Hij slaapt snel in, valt voorover op de tafel en als de verdraagzaamheid der kameraden het hem toelaat, blijft hij daar met het hoofd op tafel liggen tot hij wakker wordt van de pijn in zijn beenen die ingeslapen zijn. Hij kan niet liggen, want dan heeft hij hevige pijnen aan het staartbeen en de heupbeenderen die hem een geweldige drukpijn veroorzaken als hij op zijn rug of op zijn zijde ligt. Als hij ligt heeft hij ook hevige spierkrampen, die hem 's nachts nog het beetje rust wegnemen. Dan ligt hij uren wakker in de slaapzaal en beluistert de nachtgeluiden: het ademen, snorken, zuchten, droomen het schreeuwen van kameraden, die droomen dat ze door een S.S. vervolgd worden. Zoo dommelt hij in tegen den morgen aan, als er gebeld wordt en allen brullen: « Aufstehen! »

De muzelman droomt steeds ; meestal van eten ; wascht zich niet of slecht ; heeft vuile kleeren, vreet de aardappelschillen der anderen op en gaat die in andere barakken stelen. Hij wordt daar veelal buitengeslagen, maar zijn bloedeloosheid maakt hem ongevoelig voor elke lichamelijke pijn. Voeten en handen zijn geel en kurkachtig. Snijdt hij zich, dan komt er uit de wonde slechts lymf. Valt er een steen op zijn voet, hij voelt het niet. Het vuur van zijn sigaret kan hem vel en weefsels van de vingeren verbranden, hij wordt het niet gewaar. De bloedeloosheid maakt hem dom, achterdochtig, lichtgeloovig. Hij vergeet alles. Hij heeft niet de minste orde in de weinige prutsen die hij bezit. Hij loopt met allerhande prutsen in zijn zakken : vodjes, touwtjes, aardappelschillen, en gewoonlijk draagt hij heel zijn bezit met zich, uit angst bestolen te worden. En dat is ook gegrond, want, wat zoo'n sukkelaar heeft, is bijna gemeen goed. Men besteelt hem meer dan anderen, omdat zijn zeeverende klacht toch door niemand aanhoord wordt. Zijn zaagachtige kinderstem, steeds onderbroken door holle hoeststooten, maakt de gezonden zenuwachtig en eentje vliegt tegen hem uit : « Maak dat ge wegkomt of ik doe u ophangen ». Onmiddellijk ziet deze muzelman zich aan een strop bengelen en angstig als een geslagen hond maakt hij zich uit de voeten. Dan staat hij ergens in een hoek van de barak voor zich uit te staren. Hij droomt. « Der Spinner »... zeggen de anderen !

Hij lijdt aan algemeene bloedeloosheid. De minste schram verwekt afschuwelijke etterwonden ; aanhoudend heeft hij in min of meer sterken graad den afgang. Zeer dikwijls doet hij zijn broek vol. Dan is hij een voorwerp van algemeene afschuw en spot. « Du, drecksack, Mistsau, Dreckschwein » enz., enz., de geheele gedistingeerde woordenschat van het kamp wordt opgehaald. Half naakt staat hij in een

voetbekken zijn broek uit te wasschen. Hij moet ze weer nat aan de beenen trekken, want van drogen bij den oven komt niets. De anderen willen dien stank niet in de barak.

Niemand in het kamp is voor dit lichamelijk en geestelijk verval gevrijwaard : Poolsche ritmeesters, barons, grondbezitters, Tsjechische geneesheeren, journalisten, advokaten, Fransche mijnwerkers en mannen van de zwarte markt ; Fransche jongens die over de Spaansche grens naar het leger van de Gaulle wilden en door de Franco-politie gevangen en aan de Gestapo uitgeleverd werden. Sommigen onder hen hebben het geluk gehad een vriend te vinden toen de nood het hoogst was. Die heeft hun wat te eten gegeven. Ze zijn er bovenop geraakt en ze spreken met een zekere fierheid over « den tijd, dat ze ook Muzelman waren ». Ze hebben de crisis overwonnen met een beetje hulp en een bovenmenschelijke inspanning van de laatste energie die hun overbleef.

Zoo is het ook met mij gegaan. Ik ben 1,86 m. lang en ik woog nog 59 kgr. Dat is nog veel, want er zijn er die nog dieper gezeten hebben. De kern moet gezond zijn en de ingewanden moeten het luttele beetje kracht dat er is, in een voedsel dat de zwijnen niet willen, nog opnemen. De wil moet onbuigbaar zijn en stand houden tegen alles ; tegen vernederingen, laster, beleedigingen, brutaliteit, honger, slagen, zwaar werk, siberisch kou en zengende hitte, tegen regen, sneeuw en brandend stof, tegen zweren, puisten, afschuwelijke buikkrampen, krampen in de beenen en billen, tegen kapotgeloopen voeten vol zweren. Stand houden tegen de S.S. die ons hier door dit regime uitmoorden wil ; tegen de communistische voorarbeiders en barakhoofden, die vrije hand krijgen van de S.S. om de intellectueelen van andere naties uit te moorden ; die den klassenstrijd tegen het « bourgeoiszwijn » hier voortzetten ! Tegen de beroepsmisdadigers, die hun sadisme en steelzucht vrijen teugel kunnen laten. Tegen

de geheele wereld waarin ge leeft. Het is en strijd waarvan de inzet het leven is. Het leven, dat U een verdomde plicht, een vloek toeschijnt. Het leven dat dagelijks, en nacht en dag en elke minuut, een ondragelijke last geworden is. Het beetje leven dat nog huist in dat geraamte, dat ge in de uiterste vermoeienis meesleept onder inspanning van het laatste beetje kracht.

Hoe dikwijls heb ik mezelf en ook Hubert, de kapelaan uit Venlo, gevraagd : Zou het niet tevens mannelijker en christelijker zijn, eenvoudigweg arbeid op Zondag te weigeren of bij mishandelingen te riposteeren ? Is het behouden van het leven ten koste van dien prijs nog wel te verantwoorden, is dat geen lafheid ? Zouden de eerste Christenen niet anders gehandeld hebben ?

« Uw leven behoort aan God, aan uwe familie en bovendien, we moeten den strijd tegen het Nazisme, tegen de S.S.-duivels winnen », was zijn antwoord.

Dat het menschelijk leven Gods eigendom is, wist ik reeds lang en nooit heeft me de gedachte aan zelfmoord ook maar een oogenblik beziggehouden, ook niet in de zwakste momenten. Maar het is alleen de gedachte aan vrouw en kinderen en de niet te dempen vechtlust om uit den ongelijken strijd tegen S.S., tegen communisten en tegen beroepsmisdadigers als overwinnaar te treden, die me ertoe gebracht heeft mezelf te overwinnen en niet een of anderen dag terug te slaan of arbeid te weigeren op Zondag. Langen tijd heb ik noodig gehad om mezelf te overtuigen dat ik geen lafaard was door zoo te handelen. Mijn leven is het leven van mijn echtgenoote en mijn kindertjes. Ik vecht dus voor andermans goed en het is niet de angst voor den dood, die achter elken hoek van de barakken loert, die me overhaalt tot zwijgen, tot niet-terugslaan, tot lijden. Het is reeds te veel wanneer allen, die niet genoeg wilskracht hebben, in den dood loopen.

Degenen die wel wilskracht hebben, moeten ze dus goed gebruiken en juist daardoor niet kapot gaan.

Zoo is het. Ja ! Vooruit, den last opgepakt en... zingen bij het zwoegen. Moed, moed, moed ! Chistus heeft geleden zonder schuld, hij droeg ook een zwaren balk en zweette en leed honger en dorst. Mijn schouders zijn ook kapot van het balken dragen, mijn hemd is op de schouders doordrenkt met bloed. Ik lijd ook, omdat ik mijn medemenschen op de waarheid gewezen heb. Ik ben in de handen dezer beulen gevallen, omdat ik gepoogd heb het leven te redden van mijn broer. Hij is heilig gestorven. Hij ziet neer van uit den hemel en zal me helpen. Op... vooruit... Alleluja ! De krachten zijn daar. Het gaat weer. Wat is God goed, dat Hij ons hier laat lijden en slaven. Moeten we eigenlijk de S.S. en haar trawanten niet dankbaar zijn ? Zonder dat ze het weten, zijn ze de instrumenten die God gebruikt om ons te louteren. Als student heb ik zoo dikwijls van heldendom gedroomd op mijn kot in Justus Lipsius te Leuven ; zoo dikwijls gehongerd naar groote daden. Nu is het daar. Welken zin heeft geheel mijn verleden, indien ik nu versaag ! Wat ? Versagen, neen ! De gedachte aan den dood was maar een verkeerde conclusie. Leven moet ik voor God, leven voor de kerk, leven voor mijn familie, leven voor het vaderland, dat onder den verdrukker lijdt. Leven, leven, leven, moet ik ! Woorden zijn niet moor toereikend om weer te geven wat in mij omgaat, en stilletje begin ik te neuriën — de voorarbeider mag het niet hooren — de « Hymne aan de Vreugde » van Lodewijk van Beethoven, en dan « Waarom, waarom, waarom ik voor geen vreemden buig », en dan « O Kruise den Vlaming »... Zoo word men zichzelf, zoo redt men zijn eigen leven te Sachsenhausen. Omdat leven moeilijker is dan sterven en omdat het moeilijke voor vechtersnaturen een zekere aantrekkingskracht heeft.

Na deze physische inzinking ging mijn gezondheid steeds achteruit. Met een lichaamslengte van 1,86 m. woog ik nog 58 kgr. — Een Fransch mijnwerker van het Noorden was 1,90 m. lang en woog nog 47 kgr. — De honger en de kou vraten te zeer aan onze levensreserven.

Gelukkig was het met de Zondagcorvee der Beutewagen uit, zoodat ik tenminste den Zondag een beetje kon rusten. Mijn Tischälteste, die zich tot nu toe altijd op sleeptouw had laten nemen door de communistische belhamels, veranderde na het ongeval ook geheel zijn houding tegenover mij.

Erich Ott was een socialistisch journalist uit Stettin en wilde gaarne Fransch leeren. Ik had me bereid verklaard hem 's morgens en 's avonds een korte Fransche les te geven, en toen Erich aan enkele communisten zegde dat ik goed Fransch kon en dezen vaststelden dat Erich volhield en getrouw verder leerde, heb ik meer dan eens de bedenking gehoord : « Hoe is het toch mogelijk dat zoo'n onnoozele Muzelman zoo goed kan Fransche les geven ? »

Ik was op dat oogenblik weer zonder commando en mijn zwakke gezondheid maakte het gevaar om op een transportlijst te worden gezet, niet denkbeeldig. Het volstond dat de Blockälteste eens slecht gehumeurd was, dat er enkele « figuren » ontbraken om het honderdtal aan te vullen, en ik ware « een vogel voor de kat ».

Op zekeren avond wist Erich mij interesant nieuws te vertellen. Het commando « Schoenfabriek », waar de « Holzschuhe » (houten schoenen) voor alle concentratiekampen van Duitschland werden gemaakt, ging gereorganiseerd worden. Men zou een morgenploeg inrichten, die werken moest van vier uur 's morgens tot één uur 's namiddags, en een avondploeg die werken zou van één uur tot negen uur. Om

de gevangenen aan te moedigen zou elk per dag een schijf brood meer ontvangen. Erich zou er voor gezorgd hebben dat ik opgenomen werd en dat ik er niet te zwaar zou moeten werken.

Maar in dien tijd waren de commando's zeer slecht georganiseerd. Het volstond op het wit blaadje te staan bij den Blockälteste om van het eene commando naar het andere te mogen overgaan. Op het werk zelf werd dat niet opgemerkt want er bestonden geen lijsten en desnoods sprak de Blockälteste dan wel eens met den voorarbeider. Dat alles werd geregeld mits men den Blockälteste en den voorarbeider wilde smeren. Dat gebeurde zeer veel, maar zeer geheim en tot mijn schade ben ik er slechts zeer laat van op de hoogte geweest. Ik bleef nog korten tijd in het kamp bij het staancommando en enkele dagen vóór dat er begonnen werd met de uitdeeling van de supplementaire snede brood, ging ik mee naar de schoenfabriek.

's Morgens werd er opgestaan om halfvier. Om dat uur belde het niet en daarom moest de eene den andere wekken. Ik was zoo uitgeput, dat ik nauwelijks op mijn beenen staan kon. Langzaam en sukkelend met voeten vol etterende zweren, ging ik naar het appèlplein, dat nog in diepe duisternis lag. Af en toe ontstaken de posten hun schijnwerpers om de bewegingen in het kamp te bewaken.

Om den eersten morgenhonger te stillen rookten de meesten een sigaret. Een heele sigaret was voor mij te veel, een halve ook, maar een derde van een sigaret kon ik verdragen, alhoewel het mijn knieën deed bibberen. Louis Kiebooms, die vóór mij in het kamp was en reeds geld van thuis ontvangen had, heeft me langen tijd, totdat ik er zelf koopen kon, elken morgen een sigaret gegeven. In den ijskouden morgenwind stonden we daar op het plein of achter den hoek van een barak, te trappelen en te wachten totdat de

vele kleine sigarettenlichtjes uit alle richtingen genaderd waren. Dan riep Arthur, de voorarbeider : « Antreten ! Zigaretten aus ! » Er werd afgeteld en... « Im Gleichschritt ! Marsch ! » Vierhonderd paar houten zolen klabetterden in regelmatigen kadans over de gebetonneerde Lagerstrasse. Ik ging tusschen Louis en Alfred, die me links en rechts onder de oksels steunden.

Wanneer we na een tocht van ongeveer twee kilometer rond het kamp op de werkplaats aankwamen, moesten de nieuwen uit de rijen treden. Een van de voorarbeiders, die bevriend was met Erich, kwam me daar roepen en ik kon mee naar de barak waar de houten schoenzolen gezaagd werden. De lauwe warmte die in de barak hing, deed goed. Helaas, ik zou er niet lang van genieten.

Een paar houten zolen wordt met een electrische bandzaag uit een houten blok gezaagd. Deze blokken lagen bij duizenden, volgens lengte gesorteerd, opgestapeld onder een open afdak. Daar moest ik heen met een klein ätelierwagentje, en wanneer dat volgeladen was en binnengerold in de werkplaats, werden de blokken weer afgeladen nevens de tafel, waar door middel van modellen de voetvorm aangeteekend werd. Vandaar ging het naar de eerste bandzaag. Dan was er weer een tafel waar met andere patronen de lijnen aangeteekend werden om de zolen volgens dikte te snijden en de hielen uit te zagen. Dat gebeurde dan weer aan de volgende fijnere bandzaag.

Zoo ging het een godganschen dag ; steeds maar laden, afladen en stapelen. Ik kon met moeite genoeg blokken binnenbrengen om te voorkomen dat de machines moesten wachten. Binnen werd het steeds warmer. Er hing een heel fijn stof in de lucht dat overal in- en tusschenkroop. Wie eenigen tijd in deze lucht werkte, had algauw door houtpoeder verstopte neusgaten en een schorre droogte in de keel.

Zoo ging het werk verder tot rond halfacht. Dan ontvingen we een halve liter bruin warm water, dat ze koffie noemen ofwel « Knorrsuppe », met een schijf brood. De voorarbeider van onze barak bediende zichzelf elken morgen zoo goed, dat hij zijn soep niet opkon en elken dag nog een goed deel kon afstaan aan een jongen Pool, die zijn schoenen kuischte en voor hem zwart werk deed. Dat die jongen wat meer te eten had, was op zichzelf niet zoo erg, alhoewel het op kosten van de anderen ging, maar hij misbruikte zijn vriendschap met den voorarbeider om andere gevangenen het leven op de onzinnigste manier bitter maken. Zoo heeft hij langen tijd een Waalsch onderwijzer geplaagd dat de jongen soms met tranen van woede in de oogen stond.

De voorarbeider, Willi, was afkomstig uit Samara in Rusland. Hij kende een klad Duitsch, Russisch en Poolsch, en zelfs Chineesch. Hij had de reis rond de wereld meerdere malen afgelegd ; had langen tijd te Shangaï geleefd en werd in Duitschland ingepikt en in het kamp gestoken als communistisch propagandist. Dat alles heeft hij me zelf verteld gedurende het werk, wanneer er geen S.S. in de omgeving was. Willi was een echt natuurkind, hij had nog geheel de brutaliteit van een wilden Indiaan, maar tevens af en toe vlagen van sentimentaliteit en goedheid, die hem tot een onberekenbaar mensch maakten. Hij heeft me meerdere malen vol verachting in het gezicht gespuwd, dat de vuiligheid van mijn wezen droop. Hij heeft me meerdere malen in het gezicht geslagen dat ik ben omgevallen op een hoop houtafval. Toch kan ik hem geen slecht mensch noemen ; hij was heel eenvoudig een echte wilde met al de deugden en ondeugden van den primitieven mensch : gevoeligheid en wreedheid, zonder eenig hooger begrip van naastenliefde óf kameraadschap.

Na enkele dagen zwaar werk aan de wagentjes, werd het beter.

Dank zij Louis en Alfred, die in dezelfde barak sliepen, was ik er elken morgen bij om halfdrie en elken morgen hielpen ze me gaan naar de schoenfabriek. De groote moeilijkheid was in de rij en op stap blijven, want in dezen toestand van lichaamszwakte en bloedeloosheid, zwijmelt men als een dronkelap alleen reeds bij de gedachte dat men op stap moet blijven. Het was me b.v. totaal onmogelijk de klassieke beweging met de beenen te maken om den stap te wisselen.

Ik mocht toen zelf aan de tafel werken en kon in de barak blijven. Den ganschen dag moest ik wel stilstaan en 's avonds waren mijn beenen en voeten geheel gezwollen van œdeme, maar 't was toch een lichte verbetering. Wanneer het werk onderbroken werd voor het eten van halfacht, kon ik zitten op een stapel houtblokken en zoo tenminste rustig eten. Dat was reeds een echte weelde.

EEN SCHAT ONTDEKT

Onder mijn werktafel lag er een ordelooze hoop houtblokken die eigenlijk waren afgekeurd omdat er weeren in zaten en enkelen tijd later vernam ik van Willy dat hij onder dat slecht hout ook goede houtblokken van bijzonder licht en sterk populierenhout verborgen had, om daarmee schoenzolen te laten maken voor hem en zijn vrienden.

Maar op zekeren dag was er geen hout meer en moest alles wat er nog overbleef verwerkt worden. Aldus viel de « organiseerderij » van Willi in duigen, want het was niet mogelijk de machines stil te leggen terwijl daar nog hout lag en Willi kon toch aan den S.S.-werkmeester niet zeggen dat dat « gereserveerd » was !

Terwijl ik onder de tafel aan het opruimen ben, bemerk ik plots onder het blad tegen den rand, een zeer klein vast-

getimmerd kastje. Ik ga er met mij hand in en voel in de donkerte niets anders dan zagemeel, maar daaronder een pakje brieven, een paar kousen, een zakdoek, twee pakjes sigaretten « Gauloises » en twee stukjes goede zeep ! Ik maak het pakje brieven open. Ze zijn alle geadresseerd aan een Pool. Ik daarmee naar Willi en ik vraag hem of hij dien gevangene kent. Ja, die heeft op die plaats gewerkt waar ik nu sta, maar is losgelaten, « entlassen ». Zoodus, de zaken die daar nog liggen zijn van niemand en nu ben ik miljonnair.

Wanneer iemand vrijgelaten werd, kreeg hij 's morgens een briefje om bij den Rapportführer te komen en tot op het laatste oogenblik, totdat ze na het appèl met den Rapportführer konden spreken, wisten deze jongens niet of het was voor transport, doodstraf of vrijlating. Na de mededeeling van den Rapportführer mochten ze met niemand meer spreken en nergens nog heengaan. Zoo heeft die jonge Pool waarschijnlijk de gelegenheid niet meer gehad om zijn vrienden te verwittigen dat hij ergens nog een schat verborgen hield en zoo ben ik er goed mee gevaren.

HANS VERTELT

Zoo gingen de dagen snel voorbij. Men kan zich niet inbeelden hoe snel de tijd schijnt te vliegen wanneer elke dag dezelfde dagorde meebrengt zonder eenige afwisseling, tenzij nu en dan eens en arbeidsongeval. Men moet er rekening mee houden dat aan deze gevaarlijke machines, zooals de bandzaag, de cirkelzaag, de fraisemachine en de blokmakersmachine, overal ongeschoolde krachten stonden, ja zelfs in veel gevallen gevangenen, die vroeger nooit eenigen handarbeid hadden verricht.

Op zekeren dag wordt heel de barak door een geweldigen klop en een schreeuw opgeschrikt. De machines vallen stil. Een Poolsch baron, die aan een bandzaag werkte, had zich de vier vingeren van de linkerhand afgezaagd. Onze werkplaats was het oord der verminkte handen, zoovelen hadden reeds ongevallen gehad.

Ik herinner me dat rond dezen tijd de eerste poging gedaan werd door de S.S. om uit de gevangenen nog meer nut te trekken. Af en toe werd er zoo eens een draai gegeven aan de vijs der discipline. Er ging dan gedurende enkele weken een nieuwe golf van terreur en wreedheden over het kamp. Toen kwam het bevel, dat er, behalve de Blockältesten, niemand gedurende den dag nog in het kamp mocht blijven. Alleman moest gaan werken.

Zoo kwam op zekeren dag in onze werkbarak Hans Berthold, de stubendienst van Block 3. Willi gaf aan Hans het werk dat ikzelf in den beginne had verricht. Hij kwam nu nevens mijn tafel de houtblokken afladen die hij buiten onder het afdak haalde. Zoo kwamen we in gesprek. Hij was reeds meerdere jaren in gevangenschap en hij vertelde dat hij in het burgerlijk leven klein zelfstandig handelaar was geweest. Vóór 1933 had hij regelmatig medegewerkt aan de economische rubriek van een socialistisch dagblad en werd daarom in het concentratiekamp opgesloten, jaren lang. Bij het afladen en tusschen twee wagentjes in, stond hij te vertellen over alles en nog wat, want hij kende het kamp zeer goed en had veel betrekkingen.

De vrees, dien ik aanvankelijk had dat ik nu wel snel mijn goed postje zou verliezen, bleek weldra geheel en al zonder grond te zijn, want Hans was een zielsgoede kerel. Alhoewel hij behoorde tot de zoogenaamde « prominenten » van het kamp, had hij geen angst voor het werk en bekende ronduit dat hij gaarne een beetje lichaamsoefening deed. Hij

genoot enkele kleine voordeelen in het kamp omdat hem « Hafterleichterung » was toegestaan. Dit voorrecht werd aan enkele uitzonderlijke Duitschers toegestaan die bestemd waren om geheel hun leven « er in » te blijven en die men niet uithongeren wilde.

Hans vertelde veel, zeer veel ; hij was nooit uitgepraat en hij wist bovendien al de kampnieuwtjes. Hij was een kalme, bedaarde jonge man, groot van gestalte en blond, met blauwe oogen en een frissche gelaatskleur. Hij had veel gelezen en sprak over boeken. Hij was ook weetgierig en wilde de opvattingen kennen die er bij ons zoo al de ronde deden over het Nazisme. Wanneer ik hem vertelde over de studiejaren van Degrelle te Leuven, over zijn avontuurlijk leven, over de schijnheiligheid van het Rexisme en de schande die het Vlaamsch Nationalisme op zich laadde, wanneer ik hem vertelde over de boeken van Hermann Rauschning, Edgar Alexander, Konrad Heiden, Robert d'Harcourt, Roger Vermeil en over mijn boekje, dan bestond voor ons de schoenfabriek niet meer. Hans dook zich weg achter een machine op enkele houtblokken en bleef luisteren. Zoo wonnen we stilaan wederzijds vertrouwen en begon Hans te vertellen over al hetgeen hij zooal beleefd had in het kamp.

Kort vóór mijn aankomst in het kamp riep de wachtpost 's morgens van op den toren : « Turm A. Baracke 15 brennt ». In den nacht was door een onbekende oorzaak brand ontstaan in barak 15. De gevangenen die er woonden, hadden zich kunnen redden langs deuren en vensters, en toen de brand gebluscht was door de pompiers van het kamp (een speciaal commando) werd er natuurlijk een kort onderzoek gedaan naar de oorzaak. Er werd niets verdachts ontdekt. De bewoners van de barak moesten als straf drie dagen en drie nachten, zonder één minuut onderbreking, zonder eten, zonder drinken, zonder toelating om naar het closet te gaan

of hun broek af te doen, staan in een vorst van rond de 25 graden onder nul. Resultaat: dertig gevangenen zijn ter plaatse dood gebleven. Dat heeft de wachtpost van Turm A nooit gemeld.

Op zekeren dag werd er een Jood binnengebracht in het kamp. Tot overmaat van ongeluk voor hem was hij bovendien « Bibelforscher » (een protestantsche sectie van dienstweigeraars). Hij behoorde dus tegelijkertijd tot de twee soorten van gevangenen die de S.S. het meest haat. Hans zegt me: « Flor, ik heb het zelf gezien! Twee Blockführers zijn gekomen met twee gummi-darmen. Een daarvan hebben ze in zijn achterste geduwd, de andere in zijn keelgat. Ze hebben den man vastgebonden en dan de darmen vastgemaakt op twee kranen van de waterleiding; de kranen geopend, en zoo hebben ze hem doen kreveeren. »

Kort na den Anschlusz van Oostenrijk hadden de Gestapo-bandieten den rechter gevangen die de functie van openbaar ministerie had vervuld in het proces tegen de moordenaars van Dollfuss, de twee Nazi's Holzweber en Planetta. Wanneer deze oude man binnenkwam, hebben ze hem met zijn overjas aan het lijf doen loopen rond het appèlplein, totdat hij badend in zijn zweet neergevallen is en niet meer opkon. Dan hebben ze hem met enkele emmers water overgoten en wanneer hij terug opstond, hem in dien toestand aan de poort van het kamp geplaatst in den scherpen tocht, en wind en vorst. Denzelfden avond werd hij met koorts in het hospitaal opgenomen, hij had een zware longontsteking. Omdat hij niet snel genoeg wilde sterven, zijn er twee Blockführers gekomen en die hebben hem in de ziekenkamer, in bijzijn der andere zieken, met knuppels den schedel kapot geslagen.

Ja, ja, de Nazi's zijn niet zoo dom. Allen die in een kamp zijn, zijn bestemd om er in te blijven en er te sterven.

Wij komen hier nooit uit. De enkele uitzonderingen die toch vrijgelaten worden, moeten teekenen, primo: dat ze nooit mishandeld geweest zijn; en een tweede verklaring: dat ze nooit over het kamp zullen spreken. Indien die vrijgelatenen dan toch den moed hebben om te spreken, dan kunnen ze toch nog maar aan goed betrouwbare en weinig talrijke vrienden iets zeggen, en hetgeen ze dan vertellen is zoo onwaarschijnlijk en sadistisch, zoo ongeloofbaar, dat de meesten hun schouders zullen ophalen en antwoorden: hij overdrijft uit haat tegen de Nazi's. Dat is het groote gevaar, Flor. Indien wij vertellen wat we gezien en geleden hebben, dan zullen de menschen ons niet gelooven, want ze zullen eerder denken dat het niet waar is, dan dingen te gelooven die inderdaad ongelooflijk zijn. Dat is het duivelsche plan der Nazi-honden.

Dat revolteert me, en ik zeg hem: « Denkt ge dat het ook met de buitenlanders zoo zal gaan? »

Ja zeker, zegt Hans. Wanneer Duitschland den oorlog gewonnen heeft, blijft gij allen geheel uw leven in het kamp, op enkele zeldzame uitzonderingen na, en uw kinderen zullen in de school leeren dat België een overval op Duitschland beraamde, dat Noorwegen hetzelfde wilde doen en dat onze Führer telkens op het gepaste oogenblik ingegrepen heeft. Ze zijn niets dan leugen, leugen, leugen. Als ze zwijgen liegen ze nog!

Vorig jaar had er te Berlijn en tentoonstelling plaats over de Russische folterkampen en de Bolsjewistische terreur. Al de marteltuigen, die ze hier in het kamp gebruiken tegen sommigen der onzen, hebben daar geprijkt als komende uit Rusland! Nazi's zijn allen doordrenkt van den geest der leugen, zooals hun opperleugenaar Goebbels.

Willi heeft een S.S. zien binnenkomen. Hij wenkt ons en vóór deze iets gezien heeft, is Hans aan 't stapelen en ik

aan 't teekenen alsof we zonder onderbreking aan het werk waren geweest.

In den loop van den namiddag betrapt een S.S. een gevangene bij zwart werk. De jongen was ergens in een hoek bezig met uit stukjes leerafval een kleinen geldbeugel te naaien. Als straf kreeg hij een paar schoppen en werd meteen bont en blauw geslagen. Arthur, de eerste voorarbeider, ook een communist, briescht van woede tegen den sukkelaar. Hij maakt hem uit voor al wat vuil en gemeen is en onttrekt hem voor acht dagen zijn arbeidsportion ! Dat noemt men « Kameradschaft ». Duitschers blijven Duitschers, steeds brutaal en laf of kruipend.

RUSSEN EN OEKRAINERS

Er zijn de laatste weken zeer veel jonge Russen en Oekraïners in het kamp aangekomen. Dat is het eerste contact met deze volkeren uit het Oosten. Ze zijn vuil en onwetend, soms zelf dierlijk ongevoelig. Ze storen zich aan niets en zouden zich om iets eetbaars te stelen wel tienmaal laten doodschieten. De verrassing der communisten over de vuilheid en achterlijkheid van deze vertegenwoordigers van het « arbeidersparadijs », is zoo groot dat ze eerst niet weten hoe dat te verklaren is ; hoe men dat in overeenstemming brengen kan met wat ze steeds over Rusland gedroomd hebben.

De uitleg ? Dat zijn allemaal jongens die geen lid waren van de partij. Wanneer de Duitschers vooruitrukten, wilden ze niet achteruit met het Roode Leger. Ze zijn naar Duitschland gaan werken, krijgen na enkele maanden heimwee en worden door de politie bij duizenden langs de banen ingepikt en zonder meer in een kamp gestopt. Ze zijn het uitschot van de bolsjewistische samenleving.

Ik heb zeer veel met die jongens gesproken in den loop der jaren, om te pogen dat geheimzinnige raadsel, dat er achter het gesloten gezicht van den Rus steekt, te verklaren. Verder zal ik daarover vertellen. Met honderden kwamen deze jongens naar de schoenfabriek, op dat oogenblik het beste massa-commando.

BEZOEK BIJ LOUIS EN JOEP

Wanneer men in de oude orde vijf jaar universiteitsstudiën gedaan heeft, en advokaat geweest is en zelfs hoofdredacteur van een der grootste Belgische dagbladen, dan zijn al deze kundigheden in de nieuwe orde slechts toereikend om schoenlapper te spelen. Zoo was het lot van mijn vriend Louis Kiebooms. Hij werkte samen met een Nederlandsch postmeester uit Limburg. Deze heette Joep en verstond in het kamp de niet te schatten kunst, om nooit zijn goed humeur te verliezen. Ze werkten allebei in een andere barak en moesten de overleders aan de houten zolen vastnagelen. Ze hadden een vast arbeidspensum per dag, maar vonden toch nog de gelegenheid om af en toe een paar goede schoenen voor vrienden te maken.

Met een paar « georganiseerde » zolen ben ik er heen gegaan, om eens eindelijk schoenen te hebben die pasten. Joep zal er voor zorgen. Wanneer ik 's anderendaags om den buit ga, ontvangt Joep me met een lang gezicht. « De S.S. heeft me gepakt, Flor, en de schoenen zijn... om zeep, en dat is ver loopen in Duitschland. » « Ge hebt toch zeker geen slagen gekregen, Joep ? » De schelm bemerkt dat ik er goed ingeloopen ben en haalt van onder een hoop afval een paar fonkelnieuwe (?) geblonken schoenen. We lachen

beiden hartelijk. « Waarmee kan ik u plezier doen, Joep ? »
« De juiste prijs is tien Weesgegroeten ! » antwoordt hij.

Mijn oude schoenen heb ik ergens te vinden gelegd, want twee paar schoenen hebben is te gevaarlijk. Dan heb ik mijn nieuwe een beetje vuil gemaakt om te voorkomen dat men zien zou, dat ik met een paar nieuwe de schoenfabriek verlaat. Men leert zijn plan trekken. Wanneer men het noodige niet krijgt, ziet men zich vóór deze keuze gesteld : ofwel meer lijden ofwel stelen. De keus is gauw gedaan, vooral als 't ten nadeele van den vijand is.

ZONDAGAPPEL

We zijn nu in de maand April, maar het is nog bitter koud, kouder dan bij ons thuis in het putje van den Winter.

Elken dag driemaal appèlstaan. Ook 's Zondags. En telkens moet alles aan het uniform geheel in orde zijn. Maar 's Zondags avonds wordt het appèl reeds vroeg gehouden, want dan gebeurt dat met een bijzonder plechtigheid. In den loop van den morgen gaan er slechts enkele commando's werken ; de overige worden opgeroepen voor allerhande corvée's, zooals b.v. het stadsvuil van Oranienburg op de stortplaats planeeren ; oppoetsen in vacantiekolonies van de N.S.-jeugdorganisaties ; sneeuw opruimen, straten vegen, of snel een onverwacht aangekomen trein gaan lossen. Rond halfeen wordt dan het middagappèl afgenomen en rond één uur ontvangen we het eerste eten van den dag : een schotel raapkool. De korte namiddag wordt aldra afgebroken door den Blockälteste, die alleman buitenjaagt in de kou en den Block doet aantreden ongever een kwartier vóór dat er voor het appèl gebeld wordt. Hij houdt spectie of alleman zijn haar

heeft laten snijden, want dat moet vóór het Zondagavondappèl elke week geschoren worden. Dan klingelt het klokje en we maken keert rechts, met een zucht : « Hoelang zal het vandaag duren ? »

Wanneer de telling gebeurd is en aan ijzeren Gustav het rapport aangeboden is, dan verdwijnen de Blockführers en andere S.S. door de poort en achter hen valt het ijzeren hekken met een doffen slag dicht. Wij staan en... blijven staan. Weldra verschijnt Gustav Sorge, de beul van Oraniënburg, boven in het venster van het poortgebouw en legt zich met zijn buik op de buizen der centrale verwarming. Hij steekt een sigaret op en grinnikt. Hij roept : « Ein Lied ! »

De muziekdirecteur, een gevangene, komt aangeloopen. Een andere gevangene brengt een trapje met platform aan, dat in het midden van de Lagerstrasse wordt opgesteld. De directeur klimt er op. Het Zondagnamiddag-concert kan beginnen. Hij roept den titel van een lied, en weldra dreunt over het reusachtige appèlplein, weerkaatst door de dennebosschen op de heuvels rond het kamp, het koor van 15.000 zangers, de holle krachtige mannenstem van duizenden teringlijders en hongerenden : « In Esterwegen war ich mal, Hola, Hila, Holdrio ! »

Het lied verhaalt hoe ons kamp gesticht werd door « Schutzhäftlingen » die uit het kamp van Esterwegen kwamen ; hoe ze geleden en gestreden hebben onder de tyrannie der S.A.-afdeelingen ; hoe ze gerold hebben over de Lagerstrasse in slijk en sneeuw ; hoe ze gegraven hebben en met het houweel gewerkt om de bosschen te ontginnen en de barakken te bouwen. In eenvoudige maar indrukwekkende verzen het heldendicht van Oraniënburg, met zijn onnoemelijk lijden.

Wanneer de vele strofen gezongen zijn, roep Gustav : « Musik ! » De Lagerkapel, die op de Lagerstrasse opgesteld

is, speelt een Duitsche militaire marsch. Als die ten einde is, roep Gustav: « Noch ein Lied! » De directeur roept den titel, steekt beide armen in de hoogte en weer zingen 15.000 arbeidsslaven voor hunnen meester. Het is een liedje dat er op berekend is het heimwee bij de gevangenen op te jagen. Er is sprake van « meine Lieben in der Ferne », van de lieve verloofde, die thuis wacht of misschien reeds eenen plaatsvervanger gevonden heeft; er is sprake van het moedertje, dat kousen stoppend of spinnend zit te droomen van haar jongen die in het concentratiekamp opgesloten is sedert jaren. Het moedertje zucht van schrijnend leed en pinkt een traan weg. De gevangenen zingen luid en krachtig. Indrukwekkend is zoo'n koor van duizenden die zoo gedisciplineerd zingen om aan de S.S. te toonen dat ze mis gerekend heeft en dat haar pogingen om ons moreel te breken, slechts stuiten op spot en misprijzen.

Als het lied ten einde is roept Gustav: « Musik! » En weer speelt de Lagerkapel een pruisische regimentsmarsch uit den tijd van den ouden Fritz! Dan weer een lied: « Wij zijn kameraden en houden moedig vol. Wij wroeten en graven, maar ook, wij gaan nog naar huis! » Dan nog een stuk muziek en nog een lied.

De wandelende burgers van Oraniënburg die 's Zondagsnamiddags aan den anderen kant van den hoogen muur voorbijgingen met vrouw en kindertjes, zullen menigmaal den indruk gehad hebben dat de gevangenen het toch zoo slecht niet hebben, vermits ze toch zoo schoon zingen konden. Maar de muur was te hoog om hun toe te laten te zien hoe de meesten, uitgemergelde sukkelaars, stonden te bibberen van de kou, hoe we rammelden van den honger en daar stonden met stijve gezwollen knieën en voeten, tengevolge van œdeem. Zij konden niet zien hoe er hier en daar een omviel van flauwte en uitputting en hoe er na drie uur staan, velen

moesten weggedragen of gesleept worden omdat ze op eigen krachten niet meer terug naar de barak konden.

In 1942 was dat zoo bijna elken Zondagnamiddag, en wanneer Gustav er genoeg van had, dan riep hij door het venster: « Ab, ihr Drecksäue! » (Weg, gij drekzwijnen!) Om te voorkomen dat Gustav dan nóg zou bevelen te blijven staan en nóg een lied te zingen om eens goed leedvermaak te hebben aan onze ontgoocheling, haastte zich de Lagerälteste geenszins om te commandeeren dat we terug naar de barakken zouden gaan. Hij liet ons nog een paar oogenblikken staan, om aan Gustav te toonen: « Zie, als ge wilt, zingen we er nog eentje; dat is met plezier gedaan. »

Dan strompelen we naar de barak, waar het avondbrood met een klein brokje margarine en thee wordt uitgedeeld. Wanneer we gegeten hadden, gingen de meesten nog hun voeten wasschen, en zoo gauw als de deur van de slaapzaal werd geopend, gingen ook de meesten naar bed. Ze sliepen reeds wanneer bij het laatste klingelen de lichten gedoofd werden en de heeren prominenten in de slaapzaal kwamen. Dezen konden laat opblijven, want ze werkten niet of bijna niet en hadden meer dan genoeg te eten.

WIE ANDEREN HELPT

Hans was op zekeren dag van het werk weggebleven en kwam den dag daarna met een treurig gezicht in de schoenfabriek. Ik moest geen uitleg vragen, want hij begon vanzelf over zijn ongeluk. Sedert enkele dagen had hij pijn in zijn buik en hij was naar het hospitaal geweest, waar een S.S.-dokter hem had onderzocht en een ernstige appendicitis had vastgesteld. Maar het zou nog veertien dagen duren vooraleer hij kon opgenomen worden in het hospitaal, omdat er geen enkele plaats beschikbaar was. Ondertusschen, had

de dokter hem den raad gegeven, slechts zeer licht werk te doen. Ik heb hem dan aangeboden te verwisselen van werk; hij kan de patronen teekenen en ik zal de houtblokken weer aanvoeren. Hans weet eerst niet wat te zeggen, hij sputtert tegen omdat ik zelf nauwelijks op mijn beenen kan staan, maar tenslotte neemt hij aan, want het gaat anders niet.

Dat heeft nog veertien dagen geduurd en dan werd Hans geopereerd met gunstig gevolg. Maar op den dag dat ik weer mijn licht teekenwerk had moeten herbeginnen, zegde me Willi, de voorarbeider, met een spreuk die van Goethe was, naar hij beweerde : « Wer anderer Leid auf sich nimmt, musz selber Leiden » (Wie andermans leed op zich neemt, moet zelf lijden). En ik kon voort de wagentjes duwen. Dat is een staaltje van communistische kameraadschap op z'n Duitsch !

Na lang zagen en pramen kreeg ik enkele weken later toch mijn licht werk terug. Maar 't zou niet lang duren.

COMMUNISTISCHE HETZE

Ondertusschen hield natuurlijk de hetze van dezelfde « kameraden » in de barak niet op. In onze morgenploeg waren er, buiten mij en Louis Kiebooms, een vijftal Duitsche communisten, die elken dag, wanneer we rond één uur in de barak kwamen, eischten dat ik de gemakken zou zuiver maken. Eenmaal toen ik weigerde en beweerde dat zij nu ook eens eindelijk hun deel moesten doen, hebben ze me met hun drie op den grond gesmeten en geslagen. Ik was toen nog zoo zwak, dat ik met alle krachtinspanningen, geen emmer water kon opheffen. Louis Kiebooms heeft me bij dat vuile werkje elken namiddag geholpen en, samen hebben een Belgisch professor en advokaat, gedurende vele weken de closetten zuiver gemaakt voor de heeren Duitsche communis-

ten. Een radikale weigering had gelijk gestaan met den dood, want de Blockälteste stond op hunnen kant en hij had maar aan den Lagerführer te melden dat ik weigerde en dat beteekende : strafkompanie of transport. In beide gevallen den dood.

Toen ze zagen dat hun gehetz te pletter sloeg op ons beider vriendschap, begonnen ze wat anders. Op zekeren morgen had ik, nog half slapend, bij vergissing de kast nevens de mijne geopend en ik stond in den halven donkere te kijken, slechts een deel van één minuut, alvorens ik tot het bewustzijn kwam dat ik verkeerd was. Op dat oogenblik komt er plots een van die kerels achter de kast uitgesprongen en roept : « Ha ! Nu hebben we den brooddief ! » Ik sidderde in mijn knieën, want als in een visioen zag ik een ellendig einde in de Strafkompanie wegens brood stelen. Dien dag was ik niet gerust en op het werk vertelde ik heel het spektakel aan Louis. Deze antwoorde : « We moeten er samen voor bidden dat het goed afloopt, want dat is een vuil zaakje. »

Indien tot dan er nog twijfel bestond over de ware gevoelens van deze gansterbende, was er nu wel klaarheid. Enkele dagen tevoren had een hunner de schampere opmerking gemaakt, die ik niet vertalen wil. Hij kwam binnen, terwijl ik op het closet zat, en hij zegde tot een andere van zijn soort : « Den Professor sind wird auch bald los. Der Dreck bleibt ihm sowieso schon im Arsch stecken ». Inderdaad zijn in dezen toestand van lichamelijke uitputting de buikspieren zoo krachteloos, dat de ontlasting bijna onmogelijk wordt. Zoo zijn vele uitgehongerden aan constipatie gestorven.

Wanneer 's avonds alleman binnen was, riep de Blockälteste mij in de slaapzaal, samen met den spion, den stubenälteste en de twee gevangenen wier kast ik had geopend. Ik heb me toen zoo welsprekend verdedigd en de twee geïnteresseerden moesten wel bekennen dat er niets verdwenen

was, zoodat heel het plan op nul uitliep. Fritz Wyers kon niet nalaten te beweren, dat ik het gestolen wel zeker teruggelegd had nadat ik verrast was geworden. Maar de spion bekende, dat hij mij niets had zien terugleggen en de beide eigenaars van de kast bevestigden dat niets aangeroerd was. Met zichtbaar spijt dropen deze gemeene deugnieten af. Maar 't was niet gedaan, want ik moest en zou in de Strafkompanie creveeren !

Enkele dagen later liet de Lagerführer door den Lagerälteste en de Blockältesten in alle barakken bekend maken, dat alle gevallen van « organiseerderij » van voedsel en vooral van metalen voorwerpen, streng zouden gestraft worden ; vooral koperdiefstal was een groot vergrijp.

Zooals alle mededeelingen, werd ook deze ontvangen op een onverschillig algemeen : « Jawohl », wanneer onze Blockälteste aan het einde van zijn speech vroeg : « Verstanden ? ». Na dergelijke mededeelingen werd aan de gevangenen gewoonlijk de tijd gegeven om alles wat ze verborgen hielden in hun kast of in hun bed, te doen verdwijnen. Dan maakte de Blockälteste, samen met een S.S.-Blockführer, spectie in alle bedden en kasten, en wee hem bij wien iets gevonden werd. Voor koperen voorwerpen kon dat de strop wegens sabotage beteekenen.

Wanneer men temidden van vijanden leeft, krijgt men stilaan de gewoonte voorzichtig te zijn, daar waar anderen niet eens gevaar vermoeden. Ik had nooit iets «georganiseerd» behalve dingen, die ik groot noodig had en die men zich niet op een andere manier kon aanschaffen. Ik had een klaar en duidelijk gevoelen dat ik me niet kon verklaren ; iets dat mij niet losliet en mij zegde dat een groot gevaar dreigde. Ik kende rust noch duur en op zekeren dag, terwijl ik bezig ben mijn bed op te maken, hef ik bijna onwillekeurig mijn stroozak op uit den beddenbak. Tot mijn matelooze verbazing

zie ik op de bodemplanken een rol schoonen draad in rood koper. Ik pak hem op. Hij weegt wel vijf kilo. Onmiddellijk steek ik het gevaarlijke ding onder mijn vest, zoodat niemand wat merkt. Ik ga naar buiten en werp de rol in den vuilemmer die vóór de barak staat. Wanneer ik terug binnen kom is het alsof ik een overwinning heb behaald, alsof ik een zwaar examen heb afgelegd en geslaagd ben.

Ik heb vooreerst over dat gevalletje aan niemand iets verteld en heb verder regelmatig mijn stroozak onderzocht, steeds op een oogenblik dat niemand mij kon gadedslaan, dit met de bedoeling den ondernemingslust mijner vijanden niet af te schrikken. Merkwaardigerwijze vond ik twee dagen later onder mijn stroozak een pakje in een zuiveren linnen zakdoek gewikkeld. Weer heb ik dat pakje er uit gehaald, zonder dat iemand het gezien heeft ; ik heb het geopend en er was schoone witte tarwebloem in. Ik heb de bloem weggeworpen en den zakdoek uitgewasschen. Die heeft nog lang gediend.

Enkele dagen later vraagt me eene van die communistenkliek of ik misschien iets in mijn bed gevonden heb. Ik heb hem knakweg « neen » geantwoord, er aan toevoegende dat ik de gewoonten niet had iets in mijn bed te verbergen en dat ik hoopte dat de anderen hun « vuilnis » bij zich in 't bed nemen.

« IM LAGER KAN ALLES GEKAUFT WERDEN »

Dat staat op alle brieven, die we naar huis sturen, en het is voor de familieleden een aansporing om hun laatste spaarcentje op te sturen naar hun gevangene.

Buiten de nationaal-socialistische leugens die we te lezen krijgen in hun dagbladen, kan men in het kamp koopen : roode beet die stinkt ; een soort platte kaas zonder een milligram vetgehalte en hard als gedroogde plaaster ; appelsienen-

sap uit de I. G. Farbenindustrie; half rotte kaas uit gebombardeerde winkels; gekookte ongeschilde aardappelen en aardappelsalade. Dat alles zeer zelden, zeer weinig en zoo duur, dat onze gemeenste zwarthandelaars in vergelijking met de cantine-chef, nog voorbeelden van eerlijkheid schijnen. Nochtans is er naar al dat minderwaardig en schadelijk voedsel een groote vraag. Wanneer er iets is, wordt het door de Tischälteste verdeeld en het mag kosten wat het wil. Geld telt hier niet. Een lepel eten is meer waard dan tien mark.

Alleen de Franschen mogen niet naar huis schrijven en geen geld ontvangen. Het is me gelukt een Franschman, Joseph Bricourt, een mijnwerker uit het Noorden, in correspondentie te brengen met mijn ouders, die hem geld zullen zenden. De Franschen zijn voor ons gedurende de vlucht in 1940 ook goed geweest. Waarom zou men een armen sukkelaar niet helpen.

Eindelijk heb ik zelf de eerste uitbetaling gekregen. Het geld, dat aankomt, wordt op een rekening opgeteekend en deze kaart krijgt men alleen te zien als men ontvangst van geld kwijten moet. Maar de enkele marken die men krijgt zijn van weinig nut en telkens moeten we 's avonds na het appèl nog staan aanschuiven in de kou om een beetje van ons eigen geld los te maken. De S.S. die uitbetaalt, is een model van nationaal-socialitische brutaliteit. Elke gevangene krijgt in het voorbijgaan een of andere liefelijkheid naar het hoofd.

SINXEN: 24 MEI 1942

Op Sinxenzondag, 24 Mei 1942, moesten we 's morgens om drie uur opstaan. De S.S. hield er aan dezen dag bijzonder te vieren.

Wanneer we bij het eerste gloren in het Oosten op het appèlplein staan, wordt eerst de telling gedaan en het rapport aan den Rapportführer aangeboden. Er zijn vandaag bijzonder veel S.S. op het plein en de galg is opgericht op de Lagerstrasse tusschen de barak van het bad en de effectenkamer. We blijven een tijdje lang wachten tot het licht wordt en dan plots in de ijzige stilte hooren we het geklabetter van houten zooltjes op de betonstraat die naar de gevangenis gaat. Daar zijn de drie veroordeelden. Waarom, dat weet niemand.

Onder scherpe bewaking en de handen op den rug gebonden, worden ze tot vóór de galg gebracht. Daarnaast staan drie kisten voor het transport der lijken. De Lagercommandant leest iets af, dat niemand hooren of verstaan kan. De eerste doet zijn vest uit, het hemd los, en klimt over een trapje op een plank, die rust op twee blokjes die aan de vertikale balken van de galg bevestigd zijn. Hij legt de strop om zijn hals en... bof! Daar klinkt een doffe slag. De beul heeft met een hamer de steunplank van onder zijn voeten weggeslagen. Nog enkele stuiptrekkingen doorzinderen het bewustelooze lichaam. Tien minuten blijft hij hangen vóór de twee anderen die volgen moeten. Dan volgt de tweede. De derde, alvorens zich den strop om den nek te leggen, maakt, terwijl hij hoog op de plank staat, een groot teeken des kruises. Dan klinkt voor de derde maal de doffe slag en een knak.

Vijftienduizend hongerende en koulijdende sukkelaars zullen den ganschen morgen doorbrengen met voor oogen het verschrikkingsvisioen van de drie gehangenen. Zoo behandelt het Derde Rijk zijn vijanden. Past op of hetzelfde gebeurt met U!

« OTTO WIRTH, VOORARBEIDER VAN DE HAFTLINGSKASSE »

Op een Zondagnamiddag zat ik aan tafel mijn veertiendaagschen brief naar huis te schrijven. Nevens mij zit Otto Wirth. Ik kende hem maar van ziens en heb later van Hans Berthold vernomen dat hij een der gevaarlijkste deugnieten van het kamp was. Hij had tot alle partijen behoord en was wegens onbetrouwbaarheid opgesloten in het kamp. Otto leest het wekelijksch artikel van Goebbels in « Das Reich » en hij vraagt me zoo terloops : « Wat denkt gij over den uitslag van den oorlog ? » « Ik geloof dat Duitschland dezen oorlog niet kan winnen » antwoord ik hem. Hij glimlacht en ik vraag hem : « Wat is uw gedacht ? » « Ja, zegt Otto, ik ben ervan overtuigd, dat wij dezen oorlog niet kunnen verliezen. Zie, nu gaan we naar Stalingrad en wanneer we daar eenmaal voorbij zijn, dan marcheeren we zonder hindernissen tot in Calcutta, waar we de Japanners zullen ontmoeten. Dan beschikken we over al de rijkdommen van het Aziatische vasteland en is er geen macht ter wereld die ons nog tegenhoudt. » Ik schiet in een luiden lach ; zoo iets heb ik nog nooit gehoord, maar Otto schijnt in zijn eigenliefde gekwetst.

's Avonds heb ik « Stubendienst ». Het is nog eens aan mijn beurt om de gemakken zuiver te maken. Ik ben er gauw bij geweest en ben reeds aan het schrobben, wanneer Otto binnenkomt en den bezem vraagt. Ik antwoord hem dat hij een weinig moet wachten tot ik klaar ben. Plots heeft hij een hevigen aanval van woede, hij scheldt me uit voor : « dreckige Ausländer » ; hij raast en tiert, dat de Duitschers dezen dommen hoogmoed van de « Westeuropäer » wel zullen klein krijgen : dat ik een Belgische nationalist ben en dat ik wel zal gewaar worden wat ik gedaan heb. Maar... de

bezem blijft in mijn bezit en hij krijgt hem als ik klaar ben. Ik heb evenveel recht om vroeg te gaan slapen als hij. Maar het zou me duur te staan komen. De volgende week was mijn naam geschrapt op de lijst der geldontvangers ; de volgende week weer en dat bleef duren. Ik ontving geen Mark gedurende maanden. Ondertusschen steeg maar steeds de som van mijn bezit, daar mijn echtgenoote me schreef dat ze regelmatig geld opstuurde. Maar ik wist niet of en wanneer het aankwam. Ik wist niet hoeveel ik tegoed had en kon niets koopen. Met grooten honger steeds maar toezien, telkens als er iets te koop was in de cantine.

Dat was een Duitsche Nazi. Hij had zeer veel vijanden in het kamp en toen ik eenige maanden later met Ernst, een communistische vriend, de zaak besprak, zegde hij me over Otto : « Die heeft reeds meer dan eens verdiend doodgeslagen te worden, en we zullen hem wel krijgen. » Maar ze hebben hem niet gekregen, want Otto heeft door zijn laf verraderswerk het vertrouwen weten te winnen der S.S. en is vrijgelaten vóór dat de communisten gelegenheid gehad hebben met hem af te rekenen.

Ondertusschen heeft Joseph Bricourt reeds twee maal veertig Mark gekregen van mijn ouders. Alhoewel ik zelf in de grootste armoe was, heeft hij me op het laatste oogenblik in den steek gelaten, want... in afwachting van het geld dat ging komen, had hij alvast schulden gemaakt en hij kon er niet van tusschen zijn schuldeischers eerst te betalen. Toen bleef er zoo goed als niets meer over.

Zoo groot was de honger in het kamp, dat de zwartste ondank bijna natuurlijk werd. Honger was niet meer het juiste woord om aan te duiden wat we gevoelden. Al de vezels van ons lichaam hongerden en de schaarsche vetlooze varkenskost dien men ons gaf, was nauwelijks toereikend om ons in leven te houden. Het is een wedloop tegen den hongerdood.

De landing in Dieppe en St. Nazaire heeft een oogenblik de hoop doen opflakkeren. Maar wat de Engelschen ondernomen hebben als een proefballon, stellen de Duitschers voor als een glorierijke overwinning. In het Oosten gaan onze vijanden nog steeds vooruit. De Russen schijnen niet bestand tegen den geweldigen druk. Voor wanneer het einde? Zal het einde daar zijn vóór de dood daar is of zal de dood een einde stellen aan alles? Men zou de barakwanden ondervragen en we hebben alleen de aanhoudende overwinningsbulletins der Duitschers.

VAN BARAK 25 NAAR BARAK 5

Den dag na de ontdekking van de tarwebloem in mijn bed, heb ik alles aan Hans verteld en die beloofde er voor te zorgen dat ik uit Block 25 wegkwam, « want het is al te klaar, dat ze u zoeken kapot te maken ».

Tot dan toe wist ik niet dat er tusschen de verschillende ringen van barakken een verschil van regime bestond. Nochtans was dat een tamelijk gemakkelijk te verklaren feit. In de barakken van den eersten ring lagen alle goede commando's samen en deze gevangenen, op enkele zeldzame uitzonderingen na allen communisten, hokten daar samen. Ze verdedigden hun welstand tegen elken indringer. Ze beletten zooveel mogelijk dat de barak overbevolkt werd en schonken hun eten aan vrienden of knechten die hun bed kwamen opmaken en schoenen poetsen.

De Blockälteste van Block 5 was een communist en had met tegenzin aan Hans zijn toestemming gegeven om mij in den Block over te brengen. Toen ik op een Zondagnamiddag eindelijk verhuizen kon, dank aan Hans en Ernst, moest ik me aanbieden bij den Blockälteste, die echter afwezig was.

Enkele minuten later was hij daar en hij schreeuwde luidkeels tegen Hans die bij me stond: « Waarom komt die bandiet zich niet vroeger melden? » « Gij waart weg, zei Hans, en hij was reeds hier. » De Blockälteste grommelt iets van « Scheiszkerl » en schrijft me op zijn Blockboek.

Nu brengt Hans me in den anderen vleugel waar hij zelf Stubenälteste is. Ik kom aan dezelfde tafel met Harry, den eenigen Belg in het kamp die pakketjes mag ontvangen en die me langen tijd zeer goed geholpen heeft.

Eindelijk rust in den Block. Nu heb ik een bed met lakens. Ja, ja, met lakens die voorbehouden zijn aan de prominenten van den eersten ring. Maar de commune lost haar wild niet!

« SCHWARZ » DE SLAVENDRIJVER

Enkele dagen nadat ik in de schoenfabriek mijn licht werk weer had teruggekregen, komt op zekeren morgen de eerste voorarbeider, Arthur, in de barak binnen, tot mijn groote verwondering in gezelschap van den Blockälteste van Block 5, die me zoo kameraadschappelijk ontvangen had. Van verre zie ik ze samen spreken en ik zie den Blockälteste in mijn richting wijzen. Na de korte rustpoos rond tien uur, wanneer er gefloten wordt, begeef ik me terug naar mijn tafel, maar loop op Arthur, die me roept en me begint uit te schelden dat ik een luiaard ben en dat hij me wel vinden zal. Enkele minuten later komt hij terug met den Blockälteste de barak binnengestapt. Ze komen op mij toe en Arthur zegt tot zijn partijgenoot: « Hier is uw werk! » En tot mij: « Kom mee, ik zal u wel leeren werken. »

Ik moest in de transportkolonne gaan werken: boomstammen afladen en stapelen onder de leiding van Schwarz, ook een communist, een zwijn van eerste keuze.

Toen ik 's avonds in de barak kwam, had ik algauw gezien dat we een nieuwen Blockälteste gekregen hadden. Ik vertelde aan Hans, die ondertusschen naar een ander commando verhuist was, wat er met mij op de schoenfabriek gebeurd was. « Ja, zegt hij, de Blockälteste is afgezet wegens broodstelen van de portionen die in den Block komen. Tegen dat canaille kan men zich moeilijk verdedigen ; daarvan weten wij, socialisten, mee te spreken. » Enkele dagen later gebeurde hetzelfde met Fritz Wyers van Block 25. Hij werd uit zijn commando weggejaagd wegens diefstal en zijn communistische vriendjes loodsten hem naar de schoenfabriek, die op dat oogenblik nog steeds het beste massa-commando was. Het spook van Block 25 doemde weer op.

Heel den dag moest ik nu buiten werken in regen en wind, met den koevoet op de stapels gladde boomstammen. Altijd maar lossen en stapelen. Ik werkte als eenige West-Europeaan tusschen Russen en Ukraïners.

Schwarz was een domme fanatieker. Hij zocht me eerst omdat ik Belg was en omdat hij de Belgen wegens de kapitulatie van Leopold III bijzonder haatte. Op zekeren dag wilde hij met mij over dat onderwerp ruzie zoeken en toen ik onzen Koning verdedigde en er aan toevoegde dat onze Belgische communisten de werklieden van België hadden aangespoord uit Frankrijk terug naar huis te keeren om er voor de Nazi's te gaan werken ; dat ze zelfs de arbeiders hadden aangespoord naar Duitschland te gaan werken ; toen maakte hij onzen Koning uit voor een fascistenknecht en ging aan de Russen en Ukraïners van onze kolonne uitleggen dat ik wel een rooden driehoek had maar geenszins communist was ; dat ik geen republikein was maar wel een aanhanger van Leopold van België, den fascistenvriend, wiens zuster getrouwd was met den opperfascist Umberto.

Ja, beste lezer, dat was in Mei 1942, niet in 1945, en

zijn woorden zijn me zoo goed bijgebleven dat ik, op mijn eerewoord verzekeren kan, dat ik ze hier letterlijk aangehaald heb.

Deze jongens poogden nu, om goed te staan met den voorarbeider, een arbeidsongeval te veroorzaken waarvan ik het slachtoffer zijn zou. Tweemaal heb ik moeten springen om niet onder een boomstam verpletterd te worden, dien ze van boven op den stapel deden naar beneden donderen. Op zekeren morgen kom ik terug van het closet en keer om den hoek van en nieuwe barak die gebouwd wordt. Ik zie Arthur in gesprek met Schwarz. Ze komen in mijn richting. Ik spring in de barak en hoor Arthur, de eerste voorarbeider, duidelijk tot Schwarz zeggen : « Zoodus de Belgische professor en... » het overige verstond ik niet. Dat beteekende natuurlijk buiten smijten uit het commando met het steeds dreigend gevaar van transport.

Denzelfden avond ging ik mijn vriend Erich opzoeken in barak 25. Hij zou met den voorarbeider gesproken hebben en dan kon ik naar zijn commando komen, de « Deutsche Ausrüstungswerke ».

DEUTSCHE AUSRUESTUNGSWERKE

Nog vóór Schwarz het leedvermaak had gehad mij buiten te smijten, bleef ik weg uit de schoenfabriek en kwam ik op commando « Deutsche Ausrüstungswerke ». Alvorens mijn avonturen te verhalen die ik in dit nieuw commando beleefde, moet ik in 't kort uitleggen wat eigenlijk deze « Deutsche Ausrüstungswerke » zijn. Meen niet dat het iets te doen had met bewapening, zooals de naam van de firma het schijnt aan te geven. Het was tegelijk veel onschuldiger en veel wreeder.

De D.A.W., zooals we altijd zegden, was wat men in het Duitsch noemt een vennootschap met beperkte verantwoordelijkheid (G.m.b.H.). Hier moet onmiddellijk aan toegevoegd worden dat deze vennootschap in werkelijkheid in het geheel geen verantwoordelijkheid op zich nam voor de gezondheid en het leven van de duizenden buitenlanders en Duitschers die daar ellendig gecrepeerd zijn om de S.S.-actionnairs rijk te maken. Alle aandeelen waren in handen van hoogere S.S.-autoriteiten, waaronder de oorlogsmisdadiger S.S.-Obergruppenführer Pohl de eerste viool speelde.

De vennootschap stelde zich ten doel in de eerste plaats de huishoudelijke toerusting van de woningen en de kazernen der S.S. En het hoeft niet gezegd dat, tengevolge van de bombardementen, ook de weder-toerusting van de geteisterde S.S.-woningen daarbij kwam. Later nog werd er ook voor de Wehrmacht gewerkt. Maar deze bestellingen waren slechts een voorhang, een coulisse, waarachter de S.S. haar schraapzucht ten eigen bate verborgen hield op het oogenblik dat alleen nog « Kriegswichtige » bedrijven mochten voortwerken en al het overige gesloten werd.

Het centrale bureel der D.A.W. bevond zich te Berlijn en het had een afdeeling in meerdere concentratiekampen, zoo b.v. te Stutthof bij Danzig, te Dachau, te Buchenwald en ook te Oraniënburg.

Gedurende den tijd dat ik in de D.A.W. te Oraniënburg gewerkt heb, heb ik de werkplaatsen fel zien groeien. Toen ik er in Juli 1942 binnenkwam, waren er slechts twee hallen gebouwd. De lezer zal zich herinneren dat we op « Industriehof » cement gelost hadden voor deze gebouwen. Al de overige werkplaatsen waren vuile, vervallen, onooglijke barakken. Maar zeer snel vorderde de constructie en begin 1944 was alle metselwerk geëindigd. Hoef ik nog te herhalen dat deze constructiewerken het leven gekost hebben van honderden sukkelaars met bevrozen voeten, handen of neus, met pleuritis en longontsteking of door ellendige mishandeling, aanjagerij van S.S. en voorarbeiders en door arbeidsongevallen ?

De geheele D.A.W. was ingedeeld in een groot aantal werkplaatsen : een bureau, een electrowerkplaats, een seriewerkplaats voor massaproductie, een machienenhalle, een wagenmakerij, een smidse, een schoenmakerij, een zadelmakerij, meubelmakerij, boekbinderij, een glazenmakerij en encadrementsatelier, een mandenmakerij, een schilderswerkplaats, een bejtserij, een gasmasker-herstellingswerkplaats, een radiowerkplaats, een electrische lampenfabriekje, een garnierderij voor meubels, een groote garage, een houtmagazijn en een openluchtstapelplaats. Er was ook een stoffenmagazijn waar veel tapijten en meubelstoffen lagen herkomstig uit St-Niklaas-Waas. Een groot deel der houtbewerkingsmachines waren herkomstig van de bekende Brusselsche Firma Mertens (Fabrique de Machines à Bois) ! Ik heb zelf een tijdlang gewerkt in het stoffenmagazijn en heb er de papieren van oorsprong in handen gehad, en ik heb ook langen tijd in de machinenhalle gewerkt, met een mecanieke zaag van de Firma Mertens.

Geheel het commando D.A.W. stond onder de regie van Duitsche beroepsmisdadigers. Alle sleutelposten waren er in handen van de zoogenaamde Befauers.

Ik moest er beginnen werken in het bureau. Maar hoe het kwam, ik weet het nu nog niet, nooit heeft iemand mij daar gezegd wat mijn werk was. De voorarbeider van het bureel, een zekere Alfons Huszlein, was het type van de prominente misdadiger in het kamp. Hij paarde een onbeperkt egoïsme en mateloze hoogmoed met een cynisme en een schaamteloosheid, zooals ik het in mijn leven nooit gezien heb. Een eigenaardigheid bij al deze misdadigers, het is het ge-

voelen van minderwaardigheid tegenover de politieke gevangenen. Ze beschouwen de politieke gevangenen als onnoozelaars die dom genoeg zijn om er in te vliegen wegens politiek idealisme, en toch voelen zich deze misdadigers de minderwaardigen en voelen ze een gedurige nood om steeds aan ieder hun geschiedenis te vertellen. Gewoonlijk stellen ze de zaken zóó voor dat ze eigenlijk onschuldig zijn, ofwel bekennen ze dat ze aan deviezensmokkel gedaan hebben. Maar dan niet om hun zakken te vullen, neen, maar uit vijandschap tegen het nazi-regime ! Zoo pogen ze toch nog eenigermate door te gaan voor een « half-politieke » gevangene. Degenen die openlijk bekennen wat ze op hun kerfstok hebben, zijn weinig talrijk.

Huszlein vertelde steeds maar over zijn « deviezensmokkel », maar kwade tongen beweerden dat hij eigenlijk vastzat wegens aftruggelarij van huwelijksgiften en huwelijkszwendelarij. Wie weet wat er achter zat ? Naast het sadisme der S.S. is voorzeker de ziel van den Duitschen misdadiger het grootste mysterie der concentratiekampen.

Den dag van mijn intrede in het D.A.W. had er een Rus gepoogd te gaan vluchten. Een S.S.-wachtpost had hem omvergeschoten, een kogel dwars door den buik. De sukkelaar was reeds dood als men hem in het kamp bracht. Wanneer we 's avonds met de andere commando's binnenkomen in het kamp, staat er rechts van den ingang een stootwagen waarop het lijk in schuine houding tentoongesteld is voor de binnenrukkende commando's. Zijn vestje is opgestroopt en zijn broek naar beneden getrokken, zoodat de bebloede opengescheurde schotwonde voor allen goed zichtbaar is. Met open mond ligt hij daar en staart met wild opengespalkte oogen in de verte. Boven het wagentje is er in het Duitsch en het Russisch een opschrift aangebracht : « Op de vlucht doodgeschoten » !

Enkele dagen later kreeg een gevangene van den S.S.-man Ehlert 25 stokslagen op zijn achterste in aanwezigheid van allen die in het bureel werken, omdat de jongen... een rekenfout had begaan !

De ononderbroken aanwezigheid van S.S.-mannen op het bureau is zenuwsloopend, vooral als men geen werk heeft en steeds maar moet simuleeren dat men iets doet. Ik voel dat ik « in de lucht hang » in het bureel. Het is een verbetering wanneer ik eindelijk in het stoffenmagazijn kan gaan werken. Maar daar is niet veel te doen, en wanner de inventaris opgemaakt is, is het liedje uit. Dan ga ik naar een werkplaats waar men ski's herstelt voor den komenden winterveldtocht tegen Rusland. Maar er is geen werk en Fritz Rosenkränzer stuurt heel de groep naar de stapelplaats van planken, de « Holzplatz » van D.A.W.. We zijn met dertien gevangenen om gansch den dag door balken en planken af te laden en te stapelen.

Enkele dagen tevoren heeft S.S.-Werkmeister Köberlein van de Ski-Afdeeling, mij met zijn ijzer beslagen laarzen een schop tegen het scheenbeen gegeven dat het been bloot ligt. Al mijn teenen zweren en doen geweldig pijn ; zoo moet ik nu den ganschen dag laden en lossen, onder het bevel van een der gemeenste moordenaars van het kamp, de Duitsche misdadiger Albert Blum. Als een razende gek schreeuwt en brult hij den ganschen dag, steeds met een knuppel in de hand om er op los te troeven.

Dat helsche bestaan heeft drie maanden geduurd. Van 2 Augustus tot 29 Oktober 1942. Overdag in de zengende hitte ; 's morgens in de nijpende kou, steeds hongerend en 's avonds meestal onder een fellen najaarsregen. Den middag werken we door ; nauwelijks blijft er tien minuten om snel de bietensoep te verorberen, en dan verder afladen, de tallooze enorme vrachtwagens die planken aanvoeren uit het

station van Oraniënburg, waar gansche treinen gestolen hout uit de bosschen van Polen aankomen. Wanneer we 's avonds in het kamp weerkeeren, zijn we doodmoe. Dit is geen werken meer, dat is waanzin, dat is sadistische mishandeling en moord.

TRANSPORTKOLONNE

Best van al ging het nog als we met ons vieren — Harry, ik, een Poolsch baron, Pankowski, en een joodsch bankiertje uit Berlijn, konden samenwerken als transportkolonne. We verstonden ons onderling zeer goed om « lento » te werken. Harry was hoofdopsteller van de Eupener « Grenz-Echo » en speelde kolonnevoorman. Daar hij op Albert Blum, den crimineelen voorarbeider, eenigen invloed had, nam hij ons steeds bij zich en dan waren we tenminste voor den duur van dat werk beschermd tegen de wilde afhetserij van Blum.

Pankowski was een Poolsch ritmeester en groot-grondbezitter. Hij was reeds in 1940 in het kamp gekomen, fijn gekleed in een luxueuzen pelsmantel, met een statigen Sint Niklaasbaard, in gezelschap van zijn zoon, een jongen van ongeveer zeventien jaar. Het joodsch bankiertje was een fijn gecultiveerd oud mannetje van ongeveer vijf-en-zestig jaar, een goed muziekkenner, die veel over muziek sprak en over de schitterende concerten die hij te Berlijn in zijn woning gegeven had om vele werklooze armoelijdende muziekkunstenaars hun brood te laten verdienen. Hij bezat ook een merkwaardige verzameling kunstvoorwerpen en schilderijen, waarover hij dikwijls met groote liefde en geestdrift vertelde. Hij heeft mij uitgenoodigd om hem na den oorlog te komen bezoeken, maar God heeft zijn schoone ziel. Soms was ook nog een andere jood in ons groepje, een zekere Potselva,

textielingenieur, op wien Blum het bijzonder gemunt had en dien hij op aanstoken van den S.S.-moordenaar en werkmeester Rölke, dikwijls tot bloedens toe geslagen heeft. Harry deed alles wat hij kon om ons telkens in zijn kolonne te hebben. Dan gingen we ergens een wagen halen en we voerden den ganschen dag nieuw gefabriceerde munitiekisten uit de seriewerkplaats naar de stapelplaats. Daar stonden reusachtig groote stapels met kisten en tusschen twee wagens in legden we ons heelemaal van boven tegen het plafond om een stompje te rooken of wat uit te rusten. Om de beurt moest er een beneden bij den wagen op wacht staan en als er een S.S. of Blum in het zicht kwam, de volgende kist toesteken. Dan riep onze wachtpost : « Achtzehn », alsof hij aan het tellen was, wat eigenlijk beteekende : « Achtung » (Pas op, er is er een op komst).

Maar dat heeft niet lang geduurd, want de transportkolonne werd afgeschaft toen er in de stapelhalle machines moesten geplaceerd worden.

CAMIONS AFLADEN

Dat was het wildste werk dat ik in het kamp ooit meegemaakt heb. De S.S. en bijgevolg ook Blum, wilden dat het afladen in een recordtempo geschieden zou. Wanneer een camion met sleepwagen aankwam, torenhoog opgeladen met zware planken van acht tot tien meter lang en anderhalven duim dik, konden we er niet snel genoeg bovenop komen om de zware ketens en ijzerdraden los te maken en de planken zonder een oogenblik verademen naar beneden te werpen. Beneden stonden ook nog enkele gevangenen die met doodsgevaar onder dien plankenregen voorloopig moesten stapelen en de wielen van den camion vrijhouden. Nauwelijks

was de wagen leeg en weg, we waren nog bezig verdwaalde stukken bijeen te rapen, of daar stond de volgende reeds. En zoo ging het zonder pauze van 's morgens vroeg over den middag tot 's avonds laat. Steeds onder de onuitstaanbare afhetzerij en de knuppelslagen van Blum en Rölke.

Op zekeren dag gaf Rölke mij een hevigen stokslag op mijn bil onder de heup. Ingevolge mijn bloedeloosheid deed het niet veel pijn maar enkele oogenblikken later werd ik in mijn schoen iets warm gewaar. Toen ik even nakeek stelde ik vast dat bloed en lymph (een geelachtig vocht dat overblijft in het lichaam wanneer men totaal bloedeloos is) tot in mijn schoen geloopen waren en dat mijn voetlap (kousen hadden we niet) geheel doordrenkt was.

Potselva kreeg bij deze gelegenheid een knuppelslag van Blum in zijn gezicht, dat het bloed van zijn kaak liep, zijn bril aan stukken op den grond viel en zijn oog dik opzwol, zoodat hij niet meer zien kon.

Een kleine Ukraïner, zoo zwak en uitgehongerd dat de jongen nauwelijks kon voortstrompelen, kreeg van Blum bij een dergelijke gelegenheid een slag op het hoofd met een spade, zoo geweldig dat hem daardoor zijn oor en een stuk kaak afgehakt werd.

Gedurig verdwenen er werkkameraden omdat ze in het hospitaal werden opgenomen en daar van uitputting omkwamen. In het hospitaal waren er buiten twee of drie S.S.-mannen geen geneesheeren en er werd naar de zieken niet gezien. In het hospitaal kreeg men officieel minder eten omdat men niet werkte. Het was eigenlijk het voorportaal van het crematorium.

Zoo heb ik in deze drie maanden tijds geheel het werkpersoneel van Holzplatz-D.A.W. zien verdwijnen en vervangen worden door nieuw menschenmateriaal. De eene na

den andere bezweek er aan de ononderbroken chicane, de afhetzerij, de zware krachtinspanning bij het aanhoudend loopen en dragen. Velen haalden er een pleuritis daar we aanhoudend natregenden en gedurende de buien moesten voortwerken zonder gelegenheid om naderhand ons te warmen of de kleederen te drogen.

Gedurende de regenbuien liet Blum zich door een ander misdadiger vervangen. Hij zelf kroop zich verbergen in een klein glazen huisje waar hij tomaten kweekte, konijnen fokte, aardappels kookte, ging slapen en sigaretten rooken. Wanneer hij dan dik gevreten en uitgerust uit zijn hok kwam, was hij weer in forme om op de andere sukkelaars die van den ganschen dag nog niet hadden stilgestaan, te slaan en te schelden.

Hoeveel gevangenen hebben niet zijn dood en dien van den hond Rölke gezworen wegens het onnoemelijk leed waaraan deze twee bandieten schuld hebben.

SCHIESZ, SCHIESZ, SCHIESZ ! ! !

Op zekeren avond werd er na het einde van het appèl, vóór dat we afmarcheerden naar de barakken, door de Blockältesten medegedeeld dat de Joden den volgenden dag moesten in het kamp blijven en niet gaan werken. Dat bracht een heele opschudding teweeg in het kamp. Er werd gefluisterd over een algemenen maatregel in geheel Duitschland, over transport naar Lublin of naar Auschwitz. De Joden zelf verkeerden in een toestand van zenuwachtige opwinding en doodsangst.

Den volgenden morgen, als alle commando's in rang stonden, kwamen de S.S. de rijen inspecteeren om vast te stellen of er geen Joden meer tusschen ons waren. Deze laatsten moesten afzonderlijk aantreden, ook zieken en ouder-

lingen. Wij gingen naar het werk en wat er met de Joden gedurende dien dag ging gebeuren, wisten we niet.

's Avonds komen we kort vóór zonsondergang terug in het kamp. Tegen het einde van het appèl is het volslagen donker geworden en de schijnwerpers van op het poortgebouw belichten vijftienduizend kaalkoppen, die in ware kerkhofstilte met de muts in de hand toezien hoe de Rapportführer de ritueele formule uitspreekt voor den Lagerführer : « Lagerstärke stimmt ! » In deze koude stilte hooren we plots het geklabetter van houten zolen over de betonstraat en een geroep : « Schiesz... schiesz... schiesz... » We hooren den Lagerführer roepen : « Nicht schieszen ! »

De Joden, allen gekleed in het blauw-wit gestreepte transportuniform, zijn losgebroken uit de barak, waarin ze opgesloten zaten. Het was hun te sterk geworden en in hun waanzinnigen doodsangst hoopten ze een snelleren dood door den kogel. Wild liepen ze rond de opgestelde Blocks naar de S.S. en wilden doodgeschoten worden.

De Blockführers stormen er op los, en bewerken de sukkelaars met hun knuppels en laarzen. Hol klinken de zware voetstampen op deze rompen die daar op de Lagerstrasse liggen te bloeden.

Ik heb in mijn jeugd zoo eens een dronken voerman op den romp van zijn onwillig paard hooren stampen en een koude rilling van afschuw over deze bestiale wreedheid vaarde over mijn rug. Nu gebeurt het met menschen, die geen andere misdaad op het geweten hebben dan dat ze behooren tot het eeuwig vervolgde Joodsche volk.

In een ommezien liggen er een dertigtal sukkelaars met gebroken ribben, gekneusde hoofden te baden in hun bloed. De achtergebleven Joden worden op bevel van den Lagerführer uit de barak geranseld. Ze moeten nu allen aantreden op de Lagerstrasse. Wij moeten in de barakken.

De Joden worden onder bewaking van een paar S.S. vóór de poort opgesteld. Ze krijgen elk een paar sigaretten en brengen den nacht door op het appèlplein, staande of liggende op den betonvloer. Den volgenden morgen waren ze allen reeds vertrokken naar de gaskamers van Lublin. In 1945, in de maand Februari, heb ik daarvan bevestiging gekregen door een Jood uit Czernowitz, die zelf aan de hel van Lublin ontsnapt was.

Onder hen bevond zich de Jood die mij den eersten aardappel gegeven heeft dien ik in het kamp gegeten heb : de textielingenieur Potselva en het Berlijnsche bankiertje.

God hebbe hun martelaarsziel.

Dien morgen zijn we aan het werk gegaan alsof er niets gebeurd was, maar den ganschen dag heb ik nog gedacht aan deze sukkelaars die door den meedoogenloozen hoogmoed en haat van de nazi's zoo ellendig in den afgrijselijken dood der verstikking gejaagd werden.

ZAGEMEEL LADEN

Tweemaal in de week werd er zagemeel geladen. De groote werkplaatsen waar elken dag ongeveer zestig kubiekmeter planken werden gezaagd en geschaafd en gefreesd, brachten een reusachtigen hoop houtafval op die door twee groote zuigmachines naar buiten gezogen werd. Buiten lag die afval op hooge bergen, waar men niet over kon zien, in bunkers. Nevens deze bunkers kwamen er den Dinsdag en den Vrijdag twee of drie camions-treinen, telkens negen tot twaalf groote wagens. Met vorken werd de houtafval op de wagens geladen en we stonden daar met naakt bovenlijf in de zengende zon te werken dat het zweet van ons lijf leekte. Albert Blum, de eerste voorarbeider, zorgde er steeds voor dat ik bij deze « job » mee moest werken. Op die dagen

hadden we 's middags slechts tien minuten rust om inderhaast onzen liter varkenskost naar binnen te lepelen en onmiddellijk daarna ging het steeds maar verder, op en af de zware vork over de hooge zijwanden van de wagons. Om dood te vallen van vermoeienis.

De colonnevoorman was ook een misdadiger, Georges Körner genaamd, die er mee stoefte dat hij veroordeeld was wegens vijf en zestig diefstallen met inbraak.

Hij had al meerdere keeren gezien dat ik, onder voorwendsel eens naar het W.C. te gaan, eventjes een « trekje ging doen » achter de houtstapels. Het reglement is voor zulke kerels niets anders dan een gelegenheid om andere gevangenen te pesten. Hij wilde ook een sigaret telkens als ik ging rooken. Dat kon natuurlijk niet zijn daar ik zelf geen geld had en slechts rooken kon als ik iets kreeg. Daarom liet hij mij niet toe ook maar één oogenblik uit te blazen en de chicaneerderij ging op zekeren dag zoo ver dat ik buiten mezelf van woede, dien Duitschen bandiet een vuistslag tegen zijn kinnebakken gegeven heb dat hij onderst boven in het zagemeel rolde. Ik had gewonnen, want van toen af ging het veel beter. Toen kwam hij klagen dat hij reeds acht jaar kamp achter den rug had en zooveel geleden had en dat vier van zijn vingers afgevroren waren, enz... Hij heeft den moed niet gehad mij bij een S.S. aan te klagen om mij de verdiende straf voor weerspannigheid, de vijf-en-twintig stokslagen te doen toedienen.

Het laden van zagemeel was een zeer vuil werk, temeer daar we geen de minste gelegenheid hadden ons te wasschen en daar er in het dat zagemeel de millioenen bacillen van tuberculose kiemden, voortkomend van het spuwen der gevangenen die werkten in het atelier.

BARAKKEN AFBREKEN

Naarmate de bouw van de nieuwe werkplaatsen vorderde, werden de werkplaatsbarakken afgebroken. Dat was ook werk voor de gevangenen van Holzplatz. Enkelen die wat meer kracht hadden, sloegen er brutaal op los met voorhamer en piek. Wij sleepten een ganschen dag planken en balken. We voerden losgehakte brokken steen en allerlei afval weg op hondenwagentjes van het Fransche leger.

Terwijl we daarmee bezig waren, werd reeds een groote graafmachine geïnstalleerd en begon een andere ploeg met de graafwerken voor de grondvesten.

Op een middag van zonnehitte, volgde een namiddag van regenbuien die aan den zondvloed deden denken. Al het stof trok met den regen in de kleeren, het water sijpelde tot op de huid, en steeds maar vooruit, terwijl de voorarbeider ergens onder een afdak stond om ons in het oog te houden.

Wanneer het afbraakwerk ten einde was, stond er reeds wat anders te wachten. De wegen tusschen de gemetselde werkplaatsen moesten worden aangelegd. Dan begon het steenenkloppen. Met zware hamers moesten we den braakafval tot gruis kloppen, daarna den grond planeeren en met hondenwagentjes het gruis ter plaatse voeren en uiteenspreiden. Dan werd het met zware stampers geëffend.

Wanneer we 's morgens in de maand September om zes uur op het werk kwamen, na reeds een uur te hebben kou geleden op de appèlplaats, waren we na enkelen tijd letterlijk versteven. Tegen elf uur begon de zon dan te steken en bijna elken namiddag kwam er een zware regenbui. Het was verboden te schuilen of het werk te onderbreken.

Nu moesten er rond de afgewerkte gebouwen grasperken aangelegd worden en we gaan in een naburige weide zoden steken die we weer op hondenwagentjes vervoeren. Den gan-

schen dag laden, duwen en afladen zonder rusten, zonder onderbreken, zonder een slok drinken en steeds hongerend.

Ik heb dezer dagen, wanneer we 's morgens in de zon stonden te wachten om door de Lagerpoort naar de D.A.W. te gaan, den brief gelezen van een moeder aan haar zoon die in het kamp een goede kennis van mij is. Ze schrijft over haren tweeden zoon die in Afrika gevangen werd en als krijgsgevangene naar Amerika gezonden werd. De jongen schrijft dat het hem zeer goed gaat, dat hij voldoende voedsel en kleeding en goed onderkomen heeft. De Amerikaansche militaire overheden hebben hem toegelaten... zijn studies voort te zetten aan de Universiteit van New-York!

DE PRODUKTIEFSTE MAN VAN D.A.W.

Om te voorkomen dat er te vel tijd verloren wordt, zijn de gemakken van de D.A.W. zoo slecht en oncomfortabel mogelijk gehouden. Wind en regen jagen er door en in den zomer verspreiden ze een reuk die onuitstaanbaar is. Het is slechts een naar alle kanten open afdak met een lange plank waarin ronde openingen aangebracht zijn en onder elke opening een ton.

Toch verloren (?) er de gevangenen nog te veel tijd naar de goesting van de D.A.W.-leiding. Af en toe kwam de voorarbeider Blum er eens spectie houden, want de meesten bleven zoolang mogelijk op het closet, niet alleen om minder te moeten werken, maar ook om eens eindelijk te kunnen zitten.

Dat kon zoo niet blijven voortduren en er werd èen bewaker aangesteld. Georges Ottlepp, beroepsmisdadiger, het afschuwelijkste crapuul van gansch de D.A.W., werd benoemd tot « Scheisshausdirektor ». Hij moet oppassen dat er

niemand te lang op het W.C. blijft en de schuldigen terugjagen naar hun werkplaats.

Ottlepp had in het burgerleven een zeer interessant beroep uitgeoefend. Hij ging aan de stations bij het aankomen der treinen alleenreizende kinderen afwachten. Hij troonde ze meer naar zijn roovershol met de belofte dat ze een schoon nieuw kostuum kregen. Op zijn kamer werd er gepast, maar het nieuwe kostuum was natuurlijk nooit van maat. Wanneer het kind dan enkele oogenblikken later terug alleen op straat stond, was geld en alles wat eenige waarde had, uit zijn vestzakken verdwenen.

Ottlepp's methode tegenover deze kinderen was niet de vriendelijkheid, maar de methode van de slang die op vogelenvangst gaat. Hij had iets zeer vreemd, iets hypnotiseerend in zijn blik en elkeen die hem niet kende kon hij beliegen en bedriegen omdat hij het met een zoo overtuigenden en dwingenden blik deed.

Er woede in dien tijd in het kamp een epidemie van diarrhee, vooral onder de jonge Russen en Ukraïners, die veel aardappelschillen aten. Wegens de aanstekelijkheid dwong hij de jongens allen op eenzelfde closet te gaan, dat hij « Stalingrad » gedoopt had! Wanneer er een klaar was, riep hij: « Los der nächste für Stalingrad ». Wat hij daarmee nu juiste bedoelde, weet ik niet, maar de Russen en Ukraïners van D.A.W. noemden hem in 1945 nog « Stalingrad ».

De chef van D.A.W., Untersturmführer Büttner, noemde Ottlepp « der produktivste Mensch in D.A.W. » omdat hij door de anderen van het closet weg te jagen, zooveel tijd voor D.A.W. inwon.

SCHEISSE TRAGEN

Er waren twee gevangenen van Holzplats, die elken dag gingen werken aan het evacueeren en zuiver maken van het

closet. De inhoud van de tonnen werd overgegoten in een groot metalen vat met twee ooren aan. Door de ooren stak men een langen knuppel en zoo werd het vat met zijn kostbaren inhoud uit D.A.W. weggedragen door de twee « Scheisseträger ». De tonnen werden uitgegoten in een langen ondiepen put en samen met zand en konijnenmest verwerkt tot compost.

Op zekeren morgen was er een van de twee dragers ziek in het kamp gebleven ; hij is korten tijd nadien gestorven. De voorarbeider vroeg wie er lust had om hem te vervangen. Als een bliksemflits schoot me de gedachte door het hoofd dat Onze Lieve Heer voor ons zooveel heeft afgezien en dat er bij mij toch nog wel wat bij kon. Ik steek mijn arm op en de voorarbeider, half verwonderd half spottend, duidt me aan als « Scheisseträger ».

Samen met een Poolsch glasblazer uit Opper-Silezië — hij heete Poremski — ging ik aan het werk. We deden zoo weinig mogelijk in de tonnen om in den loop van den dag niet zonder werk te staan en zeer langzaam droegen we de ton buiten D.A.W. naar een open zandplein gelegen tusschen de konijnenkweekerij, het Industriehof en het Crematorium. Daar hadden we de gelegenheid tusschen hooge houtstapels af en toe, na een ton te hebben weggebracht, een beetje te rusten, wat in de zon te liggen en een trokje te doen. Een paste op, de andere sliep of rookte. En zoo om de beurt.

In de nabijheid stonden enkele stengels maïsplanten. We hebben met ons twee al de maïskolven vol zoete melk opgegeten en dat smaakte als een prinsenmaal. Later heb ik den voorarbeider van de konijnenkweekerij hooren tieren en vloeken omdat al zijn maïs verdwenen was.

's Morgens vroeg liet Albert Blum ons weggaan en wanneer het ongeveer tijd was, hielden we ons verstoken

wachtende op het signaal om ons in rij te zetten en naar het kamp terug te keeren.

De weg dien we zoo een geheelen tijd af te leggen hadden, leidde ook naar het crematorium en dikwijls hebben we met onze vracht op de schouders, den rolwagen vergezeld die hoogopgestapeld lag met lijkkisten. De kisten werden in de wachthalle van het crematorium afgeladen en leeggemaakt. De lijken werden er op den steenen vloer neergelegd en de kisten weer terug opgeladen.

Dikwijls hebben we op een dertigtal passen afstand het executiepeloton gevolgd dat naar de schietgracht ging. Daarachter kwam de veroordeelde, soms een van de Wehrmacht, soms een burger, af en toe een S.S., enkele malen een vrouw, steeds kalm en doodsbleek, onder scherpe bewaking van twee tot de tanden gewapende S.S.-mannen in velduitrusting. Enkele oogenblikken later kwam de Lagerführer Kolb of de tweede Lagerführer Höhn in gezelschap van den S.S.-doctor Baumkütter of Gaberle, die den dood moesten vaststellen.

Dan plots werden we opgeschrikt door het salvo, dat uit een verre verte scheen te komen. De Lagerführer en de geneesheer keerden terug, een sigaret rookend en een beetje later passeerde een gevangene die een zak droeg met de kleeren van het slachtoffer.

In den Zomer van 1942 en tot in October van 1943, toen ik in de serie-werkplaats stond, kon ik zoo twee- of driemaal, soms viermaal per week dit tooneel bijwonen. En telkens er door Himmler of Sauckel een nieuwen draai gegeven werd aan de schroef van de discipline of de uitpersing van het volk, was er zeer duidelijk een stijging van het getal terdoodveroordeelden waar te nemen.

Op die groote open plaats tusschen het crematorium en de konijnenkweekerij, hing er dikwijls een onuitstaanbare stank van de dikke rookwolken die uit de vier schouwen van het

crematorium gulpten. Dikwijls werden we er ook, ter gelegenheid van executies, weggejaagd om te voorkomen dat we er iets zouden van zien. Zoo werden er op zekeren dag achttien veroordeelden de eene na den andere neergeschoten. Onder hen bevonden zich een vijftal gestreepte zebra-uniformen. Ik werkte toen in de boekbinderij en kon ze door een spleet van het venster zien voorbijgaan.

We leefden daar in de voortdurende aanwezigheid van het verschrikkingsbeeld van den dood. De doodskop op de képi's van de S.S.-mannen grijnsde ons spottend tegen en hield ons overal dat beeld van menschenvernieling vóór de oogen.

AUF DER FLUCHT ERSCHOSSEN !

Af en toe, wanneer we na den langen, zwaren arbeidsdag terug in het kamp kwamen, wachtte ons daar ook nog het beeld van den dood in al zijn afgrijselijkheid.

De jonge Russen en Oekraïners hebben in den loop van den winter van 1942 op 1943 door hun legendarisch geworden vuilheid, hun wanorde, tuchteloosheid en door massale sterfte, de hoogheilig geworden en onkrenkbare discipline van het kamp letterlijk stormenderhand vernield. Zij hadden geen angst den dood te trotseeren om een paar aardappelen, een witte kool of enkele worteltjes te gaan stelen. Ze vraten alle vuiligheid van razenden honger : de schors van boomen, schillen van aardappelen, afval van de mesthoopen, ja zelfs de parafien uit electrische toestellen. Ten koste van bergen van lijken hebben ze de ijzeren tucht van het kamp vernield. Ze creveerden in de barakken, op de commando's op het appèlplein, in het hospitaal ; gingen op de vlucht en werden dood geschoten ; kregen vijf en twintig, en vijftig, en vijf en zeventig stokslagen op hun achterste, maar niets mocht baten. Ze

stierven liever dan zich naar de tucht te voegen. Ze leefden in een permanenten toestand van feitelijken opstand en ongehoorzaamheid tegen het reglement. De schouw van het crematorium walmde zonder ophouden. In 1943 zegde mij een Blockälteste : « Zij hebben voor ons den slag gewonnen ». En dat was zeer juist.

Hoe dikwijls is het niet gebeurd dat we 's avonds bij het binnen marcheeren, getuigen waren van de afgrijselijkste terreurmethode, die men zich indenken kan. Op een stootwagen die voorovergekanteld bij de ingangspoort staat, waar alle binnenkomende commando's moeten voorbijgaan, ligt het lijk van zoo een sukkelaar tentoongesteld. Bovenaan is er op een stuk karton een opschrift aangebracht in het Duitsch en het Russisch : « Auf der Flucht erschossen ». — Zijn vuile gestreepte broek is naar beneden gestroopt en zijn vestje is omhoog getrokken. De breede opengescheurde schotwonde door zijn buik is zichtbaar. Het bloed sijpelt over den plankenvloer van het wagentje. In zijn krampachtig gesloten handen heeft hij een klad gras die hij gegrepen heeft als hij gevallen is. Zijn afschuwelijk opengespalkte oogen kijken in de lucht en zijn opengetrokken mond vertoont een dubbele rij van door rachitis afgebrokkelde tanden. — Tot het uiterste gedreven door den honger, heeft hij willen vluchten, hij heeft de kans gewaagd. De eenige reflexie die men van de gevangenen hoort, is : hij heeft pech gehad, een geluk dat we tegenwoordig daarvoor niet meer moeten « staan ».

HERMANN VAN DE KONIJNENFARM

Den derden of vierden dag van mijn nieuwe functie als « Scheisseträger » had ik een gelukkige ontmoeting. Poremski en ik waren met een ketel aangekomen bij den composthoop en we stonden een oogenblik uit te blazen, toen ik daar

opeens temidden van het troppeltje zonnebloemen, Dietrich Seipp bemerk. Ik kende hem reeds enkelen tijd en op een Zondagnamiddag had hij me eens een conferentie gegeven over Hendrik Ibsen, den grooten Noorschen dramaturg. Seipp was rector van de Universiteit van Oslo en samen met een ander professor de uitgever van de groote critische standaard-uitgave van de werken van Ibsen. Hij was zoo blij geweest dat hij in mij een aandachtig toehoorder gevonden had met wien hij spreken kon over zijn levenswerk en lievelingsauteur. In het kamp werkte hij als hovenier en hij kwam hier zonnebloemen halen. Later heb ik hem daar nog ontmoet en telkens had hij iets bij voor mij : een paar tomaten, een paar worteltjes of een ajuin.

Terwijl we daar zoo staan te spreken, komt Hermann, de voorarbeider van de konijnenfarm, aangewaggeld. Een zeer struische breedgebouwde man van middelmatige grootte met kromme O-beenen. Zooals hij daar kwam aangestapt dacht ik onmiddellijk aan de persoonsbeschrijving van den leelijken Hephaistos in de Ilias van Homeros. Neerhangende schouders, kromme beenen, een scheef en scheel oog, kortom een remedie tegen de liefde, maar zooals later blijken zou, een gouden hart.

« Kende gij malkander ? Zijde gij ook ne professor ? » vraagt hij me. « En waarom zijt ge hier ? »

En dan bekijkt hij mij lachend : « Ja, vroeger professor in Latijn en Grieksch en nu... Scheisseträger ! En Seipp is universiteitsrector en nu hovenier ! » En we brullen van 't lachen. Plots vraagt Hermann mij : « Hebt gij honger ? » Ik zeg hem : « Dat is nu een vraag, natuurlijk heb ik honger. » « Ja, ja, zegt Hermann, de universiteitsgestudeerden zijn groote sukkelaars in het kamp, ze kunnen hun plan niet trekken. Kom mee ! »

Ik volg Hermann in de keuken, waar het konijneneten gekookt wordt. Van onder een paar leege kisten en zakken haalt hij een emmer vol pellkartoffels. Hij geeft me een groote volle schotel, wel drie kilo. Met een snuifje zout smaakte dat als bonbons. Dat was de eerste maal sedert het begin van Januari dat ik naar mijn honger eten kon. Hermann had er zichtbaar plezier aan dat hij me helpen kon.

Als voorarbeider van de konijnenkweekerij ging hij spreken met den voorarbeider van den aardappelkelder, die hem afval en minderwaardige groenten geven moest. Maar elken dag kwamen er met dat wagentje vijftig kilo goede aardappelen mee, weggeborgen in tonnen onder den afval. In den grooten ketel werden eerst de goed gewasschen aardappelen geschud en daarboven het konijnenvoeder. Elken morgen hadden al de mannen van het commando en enkele vrienden van Hermann hun schotel patatten. Als tegenprestatie liet Hermann natuurlijk af en toe eenige konijnen sterven, die hij aan den patattenleverancier bezorgde.

Elken morgen, soms ook in den namiddag, kwam Hermann mij roepen. Regelmatig kreeg ik ongeveer twee kilo patatten en ook enkele keeren goede groentensoep.

Op zekeren morgen hield hij mij aan 't praten. « Wel, professor, vertel me eens waarom en hoe ge eigenlijk hier gekomen zijt. »

Toen ik hem alles verteld had over de vlucht naar Frankrijk, mijn terugkeer met een doodzieken schoonbroeder, de miserie in Zuid-Frankrijk, den tijd van mijn onderduiken, de aanhouding, de gevangenis en het transport, toen stelde hij mij de vraag « ...waarom ik tegen Fascisme en Nationaal-socialisme geschreven had ? » Ik legde hem uit dat deze dictatuurvormen niet te verzoenen waren met de persoonlijke rechten, de vrijheid van geweten die wij bij ons als het hoogste goed aanzien. Dan wilde hij weten of ik geloovig was of

goddelooze. Daarop antwoordde ik dat ik katholiek was. Entot mijn groote verwondering zegt hij me: « Ge hebt geluk dat ge rechtzinnig zijt, anders had ik u buitengesmeten. » Ik gaf hem de hand en zegde: « Hermann, gij zijt de eerste verdraagzame communist dien ik tot nu toe in het kamp heb leeren kennen. Ik was zeker dat juist mijn rechtzinnigheid voor u een reden zou geweest zijn om mij buiten te smijten. » « Ja, zegt Hermann, ik weet het, er zijn onder de onzen veel zwijnen. Ik heb er zelf ook veel mee te doen gehad. Tegen deze elementen, die systematisch al wat burger is uitroeien en aldus de S.S. helpen, heb ik steeds het standpunt verdedigd dat wij allen eene « Notgemeinschaft » vormen en dat wij ons met vereende krachten moeten verdedigen tegen de S.S. en de beroepsmisdadigers. Ik ben reeds de tweede maal in het concentratiekamp en heb reeds het leven van veel intellectueelen gered. Wanneer gij later eens uit het kamp komt, vergeet dan niet dat ge hier door een arbeider geholpen werdt. »

Ge moogt gerust zijn, Hermann, we blijven strijden tegen elken vorm van Nazisme, ook als het zich camoufleert achter het masker van een communistische organisatie waartegen gij ook gestreden hebt. Ik deel niet uw meening, maar onder de ruwe schors van uw mismaakt lichaam, uw kromme beenen, uw neerhangende schouders, uw scheele oogen en door vorst verminkte handen, schuilt er een hart van goud dat temidden van den klassenstrijd dien gij gevoerd hebt, en doorheen de onmenschelijke mishandelingen niet vergeten is wat naastenliefde beteekent. Gij zijt een ongedoopte christen.

IN DE SKI-FABRICATIE

Op zekeren dag had de misdadiger Ottlepp het gedacht gekregen eens te komen zien wat er daar allemaal gebeurde

bij de konijnenfarm. Toen verraste hij mij en Poremski bij het eten van aardappelen en van dan af liet hij ons geen rust meer. Als een slavendrijver ging hij telkens mee met een knuppel in de hand. Daardoor was natuurlijk het schoone liedje uit, want Hermann mocht niet het gevaar loopen aan de S.S. te worden verraden door dezen bandiet.

Ik kan me niet meer herinneren hoe ik dat postje van « Scheisseträger » ben kwijt geraakt, maar ik heb, toen het was afgeloopen, nog enkele weken, tot 19 October 1942, op Holzplatz steenen vervoerd en afbraak gestapeld.

Door de hulp van Hermann en de hulp van Michel in de barak 5, had ik reeds enkele kilo's aan gewicht bijgewonnen, zoodat Erich mij op zekeren dag toeriep: « Dat werkje maakt u vet, zou men zeggen! » Ik liet de anderen lachen en dacht er het mijne over.

Toen werd ik onverwachts naar het Betriebsbüro geroepen. Ik moest bij Sturmführer Mildner komen. Ik vreesde al dat er iets van de patattengeschiedenis was uitgelekt, maar 't was om mij te zeggen dat ik van den volgenden dag af moest gaan werken in de Ski-afdeeling en nog wel als schrijver-secretaris van het commando. — Nooit heb ik geweten aan wien ik deze groote lotsverbetering te danken heb gehad. De schrijver die daar werkte was een Luxemburgsch volksvertegenwoordiger en advokaat. Hij leerde mij in enkele dagen het nieuwe werk en op 29 October nam ik den post over.

In den loop van den voorbijen Zomer hadden alle bladen en partijformaties propaganda gemaakt voor de inzameling van alle ski's ten voordeele van de Wehrmacht, die ze zoo groot noodig had in Finland en Rusland. Met tienduizenden paren ski's kwamen er in D.A.W. aan; alle formaten, kleuren en metalen beslagijzers waren er onder. Ons werk bestond in het klasseeren der ski's in vier soorten volgens lengte, dan de verf er afschuren, alles in witte kleur zetten en een een-

vormig metalen beslag er opvijzen om de schoenen er in vast te riemen.

Den voorarbeider kende ik reeds van vroeger. Hij was steeds rustig en droef, buitengewoon zacht en gedienstig voor allen. Hij heete Hans Rosenkränzer. Hans heeft me later, toen we een beetje intiemer waren geworden, zijn treurige geschiedenis verteld. Hij was gelukkig getrouwd en had een jongen, maar na enkele jaren kwamen er moeilijkheden ; geen werk, geen geld en de vrouw werd ontrouw. Hans ging naar Spanje dienst nemen in de Internationale Brigade der Valencia-regeering. Daar liep het ook mis. Hans werd zwaar gewond gevangen genomen door de Franco-troepen en na de capitulatie van Frankrijk in 1940, samen met veel andere communisten, aan de Gestapo uitgeleverd. Hans treurt nog steeds over zijn vrouwke en over zijn jongen die nu bij de Hitlerjugend is. Hij pinkt een traan weg, maar plots glimt er in zijn oogen een lichtje en lachend slaat hij op mijn knie : « Toch zullen ze ons niet hebben, die varkens ! » We staan op van een kist waarop we gezeten hebben achter een hoogen stapel ski's. Ons sigaretje is opgerookt. De reuk kan geen kwaad, want de verf die we gebruiken stinkt veel harder en de rook wordt aanstonds weggezogen door de tallooze spleten in de barakwand.

Onze werkplaats was een oude versleten barak waar het in den winter door de spleten binnensneeuwde. We hadden wel een oven, maar daarmee kon de werkplaats niet verwarmd worden wanneer men zittend of stil werk te doen heeft. Geen nood. De voorraden ski's werden overal langs de wanden gezet, zoodat we een dubbelen wand hadden en minder spleten ; met gestolen latten hebben we menige spleet toegemaakt en in ruil voor het leer van zadels en vilt van paardenuitrustingen, dat gebruikt werd om « verboden » zolen

in de schoenen te leggen, kregen we hout van de mannen van Holzplatz.

Op zekeren dag was ik een lading planken en balken gaan halen naar Holzplatz en ik liep met mijn kostbaren last bijna werkmeester Rölke omver. Hij kwam juist achter den hoek van een houtstapel uit en begon zijn litanie van « Dreckschwein, Drecksack, enz. Waarom ik hout gestolen had ? » « Om den oven hooger te plaatsen, Herr Scharführer ». Onder een vloed van scheldwoorden en vloeken moest ik het gaan terugleggen. Een uur later kreeg ik van mijn correspondet op Holzplatz bericht dat Rölke naar de kazerne gegaan was. Dan ben ik het hout gaan terughalen en onze gestolen patatten waren snel op dat goede vuurtje gekookt !

De leveranciers van aardappelen waren twee Polen die reeds lang in het kamp waren. De eene was een metaalbewerker uit de streek van Teschen, hij heette Iwanicki en hij was met zijn verlepte linkeroog en zijn stekeligen baard te leelijk om te helpen donderen. Wanneer hij in zijn sukkelachtig Duitsch iets vertelde, vertrok hij zoover zijn lippen dat zijn bruine afgebrokkelde tanden zichbaar werden, en gesticuleerde hij met zijn knokige door den vorst verminkte handen gelijk een jood op de diamantbeurs. Hij had in 1940, in den zwaren winter, in de steenbakkerij gewerkt. Meerdere vingers en teenen en een stuk van zijn beide ooren waren afgevroren. Zijn vrouw was in Ravensbrück en, evenals hij, schreef zij hem regelmatig : « ...dat het goed ging, God zij dank ! »

De andere was Lonchewski, een Poolsche boer uit de omgeving van Thorn, die, om plaats te maken voor de ingeweken Duitschers, van zijn boerderij gejaagd was. Zijn vrouw, om den kost te winnen voor de vier kinderen, mocht als werkmeid in haar eigen hoeve haar Duitsche meesters dienen.

Elken morgen hadden ze iets bij. Ze hadden elk eenen vriend in de keuken en die bezorgde twee of drie groote aard-

appelen, enkele worteltjes, en ze verborgen die in hun broekspijpen om het 's morgens uit het kamp mee naar het werk te nemen.

Op zekeren avond komt Lonchewski mij roepen in het kamp. Hij had veel aardappelen gekregen en kon ze alleen niet meebrengen. Ik droeg toen een ruitersbroek van de S.A. en in de breede, goed rond de kuiten spannende broek, nam ik er drie kilo's mede door de contrôle. Dien dag was 't feest!

Enkele keeren ben ik ook nog Hermann gaan bezoeken op de konijnenkweekerij. Met Rosenkränzer was ik dan afgesproken « dat ik op zoek was naar een Rus die verdwenen was uit de barak », in geval een S.S. naar mij vragen zou. Ik heb zoo voor ons groepje dikwijls twee of drie kg. aardappelen of worteltjes in mijn broekspijpen meegebracht. Nu kon Ottlepp niets meer tegen mij ondernemen. Mijn onverklaarbare aanstelling als schrijver had me opeens tot « prominent » gemaakt.

Een vierde man in ons spel was een Hollandsch student die uit Batavia gekomen was om in Delft te komen studeeren, kort vóór den inval van Mei 1940. We hielden goed samen en als er een iets « organiseerde » werd het steeds in vier paarten gedeeld.

Onze werkmeester was een S.S.-man uit Schlesswig-Holstein, hij heette Anton Gude, en hij was inderdaad niet van de slechtsten. Enkele keeren heeft hij zelfs een paar patatten meegebracht, maar hij zei me dat hij niet wilde zien dat er gekookt werd. Daarom moesten we koken terwijl hij weg was. En elken morgen ging hij dan ook gewetensvol ergens met een anderen S.S. een praatje houden. Wanneer het ongeluk dan wilde dat hij juist binnenkwam terwijl de patatten afgegoten werden, dan verdween Iwanicki met emmer en al onder de zware werktafels of achter een stapel ski's. In dien tijd hadden we elken dag toch elk twee patatten om

onzen honger wat te breken in den loop van den morgen. Regelmatig kwamen er camions van de Wehrmacht de afgewerkte ski's halen tot op zekeren dag uit het hoofdarsenaal van Spandau bevel kwam met het werk te stoppen en alles klaar te maken voor de expeditie. — Met de liquidatie van heel dat grapje had ik veel schrijfwerk en dook weer het schrikbeeld op van een verandering van commando, met den angst voor zwaar werk, maar de oplossing was er snel.

SPEELGOEDFABRICATIE

Nauwelijks waren de laatste bussels met ski's in den camion opgeladen, of een van de chefs van D.A.W., hij heette Mildner, stond reeds daar voor de nieuwe werkverdeeling. Enkelen werden van D.A.W. afgezet. Lonchewski moest naar de wagenmakerij, de Hollandsche student naar de fabricatie van portretlijsten, Rosenkränzer kwam naar de verzendingsafdeeling. Voor allen die weggingen beteekende dat een verslechting van hun positie. Er bleven nog enkel kreupelen en oude mannetjes over. Dan keert Mildner zich plots naar mij en roept : « En gij professor, gij zult hier voorarbeider zijn. »

Om mij uit te lachen noemden mijn vrienden mij nu « voorarbeider van de Muzelmannen ». — Bij al mijn onderhoorigen was er slechts één mensch met wien ik af en toe een woordje wisselen kon. Het was Erich Krause, etalagekunstschilder uit Leipzig. Erich was een jonkman van tegen de vijftig met het gezicht van een oud kwezeltje. Toen zijn appartement in beslag genomen was voor geëvacueerden uit de gebombardeerde gebieden, had hij het aangedurfd bij de politie een tweede maal aan te dringen om terug over zijn woonst te kunnen beschikken. Daarom werd hij als « Mecke-

rer » (preutelaar) in het kamp opgesloten en de Gestapo had aan zijn ouders wijsgemaakt, dat hij een gevaarlijke kerel was. Ze waren beschaamd om hun zoon en hadden met hem gebroken. Over een anderen zoon die bij de S.S. was, waren deze domme oudjes niet beschaamd.

In de machienenhalle werden al de onderdeelen in groote hoeveelheden gereed gezaagd en wij moesten het speelgoed voor het aanstaande Kerstfeest van de kinderen der S.S. ineenzetten en schilderen : treintjes, wagentjes, hazen, crocodillen, enz.

Aanvankelijk waren we elf man, allemaal kreupelen en zwakken. Maar ieder wilde bij ons komen omdat het werk er licht was en alle commando's van D.A.W. zonden hun «Muzelmannen» naar het speelgoedcommando. Al de gevangenen, die er werkten hadden eigenlijk in het hospitaal moeten liggen, want allen hadden een ziekte die minstens enkele maanden bedrust noodzakelijk maakte. Het was niet om hun iets te gunnen dat die sukkelaars bij mij mochten komen, maar wel om uit deze terdoodveroordeelden nog nut te trekken tot op met moment dat ze het hoofd zouden neerleggen om zonder sacramenten te crepeeren, weggesleurd te worden om in het crematorium te verdwijnen.

Bartels was een misdadiger van het elegante type. Klein, graatmager en vuil als een afwaschvod. Zijn knieën en enkels waren dik en stijf van het water, nochtans dronk hij veel van grooten honger. Op zekeren dag kwam hij mij zijn geschiedenis vertellen. Hij was geneesheer maar had wegens « engeltjesmakerij » een zware veroordeeling opgeloopen en mocht geen geneeskundige praktijk meer uitoefenen. Toen werd hij bediende in een bank. Maar het ongeluk wilde, dat er weinigen tijd later een groote som ontbrak in de kas, en tot overmaat van ongeluk, vond men die som bij hem thuis. Toen moest hij weer gaan « zitten » en daarna kwam hij in

ons kamp. Terwijl Bartels vertelt, grommelt zijn buik duidelijk hoorbaar.

Een die achter hem zat, roept luid : « Gij strontvarken, ge hebt een scheet gelaten ». — « Ziet ge het, zegt Bartels, zoo is het altijd gegaan in mijn leven. Steeds ben ik valsch beschuldigd geweest. » En met het meest ernstige gezicht van de wereld keert hij zich om tot den aanvaller en zegt hem plechtstatig : « Zwijg, gij snotneus, en beleedig geen academisch gevormde mensch. Wij, geneesheeren, doen zoo iets niet, dat zoudt ge moeten weten. »

Enkele dagen later bleef Bartels weg. Eenmaal had hij zijn broek volgedaan op het werk en de volgende week was hij dood. Toen Anton Gude, de werkmeester, het hoorde, zegde hij : « Een geluk dat we dat strontvarken kwijt zijn. » Aan den overkant van het plein rijdt de groote wagen, hoog beladen met doodskisten, naar het crematorium. Misschien was Bartels er bij. Dat was zijn lijkrede. De anderen gevangevenen die den werkmeester hoorden, brulden van het lachen en de domme Anton was tevreden over zijn « Witz ».

PALEISREVOLUTIE IN HET KAMP

Op het appèlplein sta ik nu nevens Milos Pac, een Tsjechisch student in het notariaat, die me meermaals goed geholpen heeft. Er is groot nieuws, zegt hij me, wanneer we malkander goeden avond wenschen. De Lagerälteste Harri, den Lagerschreiber Grosse, de Arbeitsdienst Buchmann en de Blockälteste van de Quarantäne, Rudi Rotkegel, met nog enkele andere prominente communistische beulsknechten, waren allen in den loop van den dag afgezet en opgesloten in den Bunker (de gevangenis) van het kamp.

De nieuwe Lagerälteste, een volksduitscher die tooneelspeler was geweest in Praag stond daar, met zijn L.A. op den linkerarm, op de plaats bij de poort, waar we gewoon waren steeds Harri te zien. Er werd gefezeld over begunstiging van de Joden, over vernielingspolitiek tegen niet-communistische gevangenen, over diefstallen op groote schaal in de keuken en de cantine. De afstelling werd in verband gebracht met een moord-geschiedenis die enkele maanden tevoren was uitgekomen. Toen was er plots een Blockälteste van het commando Klinker afgezet en teruggekeerd naar het hoofdkamp. Hij had bekend honderd drie en veertig andere gevangenen te hebben gewurgd en doodgeslagen. Deze gevangenen, allen personen die moesten uit den weg geruimd worden, werden hem door een geheime communistische organisatie toegestuurd en nu leverde de S.S. dezen moordenaar uit aan de weerwraak der andere gevangenen. Telkens als hij zijn schotel uitstak om soep te ontvangen, kreeg hij een strop. Dat was een uitnoodiging om zichzelf op te hangen. Den tweeden dag had hij zich dan ook opgehangen en honderden gevangenen zijn gegaan om hem aan den bedpaal te zien hangen... Ik meen dat deze omwenteling wel van verre kan samengehangen hebben met dat feit.

Ziehier waarom. Er volgde op deze omwenteling een nieuwe politiek in het kamp. Van af dien dag werd het meer een arbeidskamp en de S.S. heeft zeker al te lastige getuigen van haar moordenaarspolitiek willen uit den weg ruimen. Deze gevangenen wisten te veel. Ze werden midden in den winter naar het kamp van Gross Rosen gestuurd om er in de steengroeven te gaan werken en korten tijd daarna liep reeds het gerucht dat ze daar door de voorarbeiders, die misdadigers waren, om het leven waren gebracht. Wat er ook van zij, we hebben ze nooit terug gezien en voor ons werd het regime in het kamp lichtelijk beter.

PAKETTEN ! ! !

Korten tijd na deze gebeurtenissen kwam de Blockälteste in onzen vleugel terwijl we 's avonds aan het eten waren. Hij had een vroolijk gezicht en deelde ons in korte woorden mede dat we in den eerstvolgenden brief mochten schrijven dat er voortaan paketten met levensmiddelen mochten ontvangen worden. Was me dat een dolle vreugd. We zouden de barak afgebroken hebben van uitgelatenheid. Het vooruitzicht, eindelijk nog eens te kunnen genoeg eten, eindelijk eens iets van thuis te ontvangen ! 't Was bijna om gek te worden. Onze familie die zoo vol zorgen was, zou eindelijk mogen helpen, eindelijk een einde stellen aan de voortdurende bedreiging met hongerdood. Zoovele duizenden waren reeds uitgehongerd, ellendig gecreveerd en in den oven verdwenen !

Tot dan toe waren er slechts enkele uitzonderlijke gevallen van gevangenen die paketten mochten ontvangen. Deze paketten kwamen aan op de zoogenaamde « Poststelle » en werden daar zeer dikwijls van het beste van hun inhoud ontlast. De S.S. en een paar gevangenen, die er werkten, zorgden daarvoor.

Toen de Blockälteste het goede nieuws had medegedeeld hoorde ik de voorarbeider van de Poststelle, een communist, zeer luid de bemerking maken : « Zoo zijn wij voor den ganschen Winter goed voorzien ! » Het woord « kameraad » heeft in den mond van deze ellendelingen dezelfde waarde als het woord « lieveling » in den mond van een hoer.

Maar onze « kameraad » had zich misrekend, want geheel het commando werd gereorganiseerd en bezet met Noren, die den dienst deden met zoo een puntige nauwgezetheid, en die de aflevering der paketten zoo organiseerden, dat ik voor mijn persoonlijk geval kan getuigen, dat er in den één en negentig paketten die ik ontving tusschen Januari 1943 en Augustus 1944, nooit één enkele sigaret ontbroken heeft.

BLOEDIGE MORGENAPPEL

Dezer dagen duurde het appèl steeds zeer lang, en de vinnige kou maakte het stilaan tot een echte marteling. De Russen en Ukraïners, die de laatsten in het kamp gekomen waren, leden het meest daarvan omdat ze er over het algemeen nog niet in geslaagd waren een warmere vest te bemachtigen.

Op zekeren dag duurde het weer bizonder lang. De rekening kwam niet uit. Langs alle zijden werd er gecontroleerd, geteld en herteld en het besluit dat zich ten slotte opdrong was, dat er een gevangene zich in het kamp verborgen hield om niet aan het appèl te moeten deelnemen. De Blockältesten en Blockführers doorzochten in alle richtingen het kamp waar het bijna absoluut onmogelijk is zich te versteken. Op de daken der barakken zijn er kleine luchttorentjes om de waschplaats en het closet te verluchten. Langs binnen sluiten die met een val. Daar had onze Rus zich verborgen. Hij zat op de toegetrokken val, geheel ineengekropen, in dat kleine torentje. Wanneer de daken doorzocht worden is hij rap ontdekt en komen twee Blockführers aangestormd. Ze klimmen op het dak en trekken hun revolver. Van op het dak schieten ze den sukkelaar, die geen vin verroeren kan in die enge ruimte, een vijftal kogels in zijn lijf. De Lagerälteste roept : « Arbeitskommando's antreten ! » Er ontstaat op het plein weer een wild gewoel en gedrang om het commando te bereiken. Er is niets gebeurd.

We werken den ganschen dag en 's avonds ontbreekt er weer een op het appèl. De lagerleiding heeft ons tot rond negen uur 's avonds laten staan op het plein. Een eerste regenbui maakte ons nat tot op het vel ; bij de tweede regenbui stroomt het gedurende ongeveer twintig minuten. Het water loopt tusschen vel en kleeren van de schouders tot in

de schoenen. Enkele minuten later een derde regenbui ; in reusachtige plassen staan we nu, en het water komt tot over den boord van onze schoenen. Het regent koorden water, in de plassen groote blazen, op de macadamwegen stuiven de druppels uiteen en een stevige wind jaagt het regenstof en den vallenden regen in ons gezicht. Er is geen draad nog droog, we zijn nat als verzopen honden. Nu mogen we naar de barak. Onmogelijk iets te drogen. Den volgenden morgen staan we in hetzelfde natte pak op het morgenappèl.

WINTERELLENDE

Eeuwig moe, aanhoudend hongerig, rillend van koude, door vorst gesprongen handen, met puisten overdekte voeten, een hoofd zonder gedachten, een fantasie die nog alleen van eten droomt, altijd voort gejaagd door de discipline van het kamp, steeds op hoede tegen verrassingen en slagen, 's nachts in den varkensstank van de slaapzaal, 's morgens het ijskoude water der waschbekkens, een klutske soep, het appèl in den ijzigen wind, dan de chicane en de stank bij het werk, 's middags de stinkende betensoep, dan weer het werk met zijn stank van oven en verf, dan het eindelooze avondappèl, een stuk brood en een klutske soep misschien, gauw een blik in den « Völkischer Beobachter » als het mogelijk is hem los te maken van een communistischen prominent, dan snel voeten wasschen en in het nest kruipen ; dat is onze dagorde.

Nooit eens kunnen uitrusten, nooit eens genoeg eten, nooit eens warm hebben, nooit linnen dat past, week in week uit dezelfde stinkende kleeren, elke week de haren laten snijden, nooit eens goed kunnen baden, elke week luizencontrole, nooit stilte, nooit alleen zijn, nooit kunnen mediteeren of denken, nooit kunnen lezen, niets, niets, niets.

Mijn ijzersterke gezondheid, zegenrijke gave van, mijn

ouders en voorouders, afstammelingen van Brabantsche paardenfokkers, die gezond en braaf leefden, die allen veel kinderen hadden en allen minstens negentig jaar werden... mijn kennissen en vaardigheden die ik met vrekkige gierigheid op mijn tijd heb vermenigvuldigd en vergroot in onvermoeibare academische studie van tien jaar... de vrucht van al mijn werk dat zooveel offers heeft gekost in de schoonste jonge jaren wanneer vele anderen zich amuseeren... de vele nachten die ik doorbracht tusschen mijn boeken die ik alle zelf gekocht heb met eigen gewonnen geld... de toekomst van studie en werk en leekenapostolaat die me zoo schoon toelachte en de hoop op een schoon familieleven in een huiskring van lieve kinderen... de vriendschappelijke joviale omgang met collega's in ernstige en vroolijke omstandigheden... is dat alles maar een droom geweest, is dat alles voor altijd voorbij en weg, en is dat zwijnenbestaan hier in dat gemeene vuile kamp nu het echte leven waarvoor ik op de wereld ben?

Ik heb nog geen enkel boek gelezen dit jaar. Er zijn momenten geweest dat ik de Groetenis des Engels niet meer opzeggen kon en Dietrich Seipp komt me vragen of ik het Stabat Mater niet van buiten ken. Hij duwt me als een kostbaren schat enkele bladen in de hand waarop een stuk van een IJslandsche sage afgedrukt is. Hij heeft het ergens in een hoop vuilnis gevonden en gelezen met veel plezier.

Gedurende het appèl tracht ik soms te controleeren of ik de hoofdtijden der onregelmatige Grieksche en Latijnsche werkwoorden nog ken. Wie heeft er ook weer de «Karakters» geschreven, de Grieksche wijsgeer die gediend heeft als model voor La Bruyère. Ik kan het niet meer vinden!

Ik ben zoo straatarm. Veel armer dan Sint Franciscus nadat hij zijn kleeren had weggegeven. Want hij had nog de vrijheid, de schoone Italiaansche zon, hij mocht nog bidden. Hij rolde zich in de doornen als een wilde en rolde zich in

de sneeuw als hij het wilde. Ik moet staan en kou lijden, honger lijden, vasten zooals Franciscus het wellicht nooit gedaan heeft, maar op bevel, en zoolang en telkens de S.S. het wil. Hij had nog een Evangelie en brevier, ik heb het « Memorare » op een stukje briefomslag geschreven om het niet te vergeten. Als verjaardagsgeschenk voor mijn weldoener, die me dikwijls een beetje soep geeft, heb ik het « Memorare » vertaald en in mijn commando op een stukje gestolen papier geschreven.

Na lang zoeken en sukkelen heb ik nu weer geheel den Latijnschen tekst van het « Salve Regina » gevonden. Ik was blij als een kermisvogel, maar het « Lauda Sion », dat gaat niet. Die bloedeloosheid in het hoofd is toch zoo ontmoedigend. Ge voelt uw kostbaarste bezit verdwijnen en ge staat machteloos.

Toen ik klein was, zegde de meester dikwijls in de klas, dat we goed moesten studeeren want dat wetenschap een bezit was dat men niet verliezen kon, geld daarentegen verliest men gemakkelijk. Die man had toen gelijk, maar heeft hij nog gelijk?

We leven in de nieuwe orde waarin de landverraders helden genoemd worden, waarin men slavernij verlossing noemt, waarin men vaderlandsliefde betitelt als banditisme.

KERSTMIS 1942

Het weer kan er door. Alhoewel we veel te lijden hebben van de koude, vooral op het appèlplein, is het toch veel beter dan vorig jaar. Toen was het een droge bitterkoude vorstwinter, nu is er meer wind en regen, maar de temperatuur is niet zoo laag.

Er wordt gefluisterd dat we met Kerstmis niet zullen moeten werken, dat is een Vrijdag; maar overmorgen Zondag

zullen we den verloren tijd moeten inwinnen. Dan wordt er den ganschen dag gewerkt.

Enkelen hebben reeds paketten ontvangen en de anderen hebben daarrond gestaan gelijk de wilden van de Papoea-eilanden rond een bommenwerper die uit de lucht gevallen is. Suiker, wablieft ! Was is dat ? Beschuiten en appelen, allemaal dingen uit een andere wereld.

's Morgens mogen we voor de eerste maal uitslapen. Appèl om negen uur ! Er is geen sneeuw, die ligt er maar als hij er niet zou moeten zijn. Ik heb nog geen paket. Het eten van het kamp is zooals in de week. Dit wil zeggen : slecht en voor de rest honger. Geen spoor van godsdienstigheid. 's Avonds spelen de groote luidsprekers de sentimenteele Duitsche Kerstliederen. Het is vroeg donker en doorheen de mistslierten die over het appèlplein hangen, ziet men nauwelijks het licht van de Blockführerstube. Ze vieren Kerstmis met een flesch « schnapps » die in Frankrijk gestolen is.

In den loop van den morgen heb ik over het appèlplein wandelend, met Hubert mijn biecht gesproken. Om zeker niet op te vallen, geeft hij mij de hand en met een kruisje dat hij mij met zijn duim op de hand teekent, geeft hij mij de absolutie. In den namiddag is het vergadering van onzen H. Hartbond. Ergens achter een barak staat er een groepje koulijders. Van Lierop spreekt over Kerstmis. — We zijn moe van 't staan en als ik met gezwollen enkels naar barak 5 opstap, zucht ik tot Louis : « ...ja, 't is te hopen volgend jaar thuis. » Och ja, volgend jaar om dezen tijd, dan is de oorlog al lang vergeten en begraven. Ja, zonder twijfel, volgend jaar thuis, dat kan niet anders.

Ik ga naar bed. Kerstmis is voorbij. Morgen weer werken.

Kort vóór Kerstmis was het werk aan het speelgoed voor de kinderen der S.S. afgeloopen. Mildner is in onze barak geweest en heeft in een vlaag van woede al de schabben

waarop nog speelgoed lag, door mekaar geschopt. Want er moet met ander werk begonnen worden. Als hij weg is, maken we er dankbaar gebruik van om een heelen boel van dat spul in het vuur te werpen.

HET EERSTE PAKET (16 Januari 1943)

Regelmatig komen er reeds paketten toe uit bijna alle landen van Europa. Regelmatig wordt er van voor aan de hoofdpoort rond halftwee geroepen « Pakete abholen ! » Dan ziet men over de wegen in het kamp groepjes opstappen. Een draagberrie per barak met drie of vier man.

Al de paketten die door de groote S.S.-camions worden binnengebracht, worden opgeteekend in één groot paketboek met een voorbeeldige nauwgezetheid. In het magazijn heeft elke barak haar schab. De paketten worden dan gesorteerd volgens de barakken op de schabben en nog eens opgeteekend in het paketboek van de barak. De afhalers moeten een kwijting schrijven voor X paketten ontvangen. Dan keeren ze met hun welbeladen draagberrie naar hun respectievelijke barakken. Daar controleert de Blockälteste het getal en legt de paketten in een kast totdat 's avonds na het appèl de S.S.-Blockführer komt om de paketten te inspecteeren en te overhandigen. Elk gevangene moet kwijting geven door zijn handteekening te plaatsen op het paketboek en de Blockführer onderteekent dat alles juist verdeeld werd.

Op Zatderdag 16 Januari 1943 komt de Blockälteste in onzen vleugel en leest de lijst af van degenen, die in de barak moeten blijven na het eten, om een paket te ontvangen. Zooals altijd heerscht er een absolute stilte en iedereen luistert. Plots hoor ik : « Peeters, 40981 ! » Ik kon niets zeggen, zoo was ik gepakt. Weldra krijg ik het pak dat in mijn aanwezigheid geopend werd. Pullover, kousen, onderbroek, handschoe-

nen, hemd, alles zuiver en netjes, zooals alleen een minnende echtgenoote dat doen kan. Dan nog tabak, sigaretten, een heerlijk tarwebrood, een bus confituur, een peperkoek, een pakje beschuiten. Maar ik zoek verder, er ontbreekt nog iets, alles wordt geopend en losgemaakt en plots vind ik tusschen de beschuitjes een klein envelopje ; rap open. Och, 't is de foto van mijn twee jongens. Wat zijn ze in die zestien maanden groot geworden. Er schieten tranen in mijn oogen ; gauw steek ik dat ding weg in mijn binnenzak. Was dat een feest ! Eerst en vooral alles weggeborgen in de kast en dan een sigaret gaan rooken buiten : een echte « Victoire Finale ». Ik ben een pakje tabak gaan brengen aan Hermann van de konijnenfarm. Hij stond er mee verlegen alsof hij een decoratie gekregen had.

Iemand die zelf nooit in dien toestand verkeerd heeft, kan zich niet voorstellen hoe rijk men is met een paket. Een paket is voor een gevangene gelijk een varken voor een boer : er gaat niets van verloren ! De zak in stof die er rond is, dient als overtrek voor het peulkussen, het karton van de doos dient om zolen te maken om in de schoenen te leggen, het papier dient als closetpapier, zelfs de koordjes dienen om het pijpje te kuischen of een bretelle te repareeren of als schoenveters. Alles komt van pas. En voor hetgeen niet van pas komt, kan men altijd iets ruilen.

RADIO-APPARATEN DEMONTEEREN

De speelgoedhistorie was nog niet opgeruimd of er kwamen reeds meerdere duizenden radio-apparaten binnen om te worden uiteengenomen. Al de onderdeelen van dezelfde soort moesten geklasseerd, verpakt en geteld worden.

De werkmeester van de Ski-fabricatie was weggegaan om bij het station van Sachsenhausen een nieuw commando

op te richten voor de fabricatie van korven voor de verpakking van obussen. In den tusschentijd waren we zonder eenig toezicht geweest.

Nu we met de radioapparaten beginnen, krijgen we den werkmeester van Elektrowerkplaats, S.S.-Scharführer Schuldes. Hij was merkelijk beter dan al de andere schadelijke S.S.-kruipdieren. Daardoor werd het commando, dat op zichzelf reeds zeer gegeerd was, nog meer aantrekkelijk in de oogen van velen. Er werden aardappelen « georganiseerd », elken dag meerdere emmers ; er werd gekookt onder den neus van Schuldes, die niet merkte of tenminste deed alsof hij niets zag, wat nog meer te apprecieeren ware geweest. We kregen allerhande menschen in onze barak, waaronder Prof. Dr Verweyen, de bekende philosophieprofessor der universiteit Bonn, die opgesloten was in verband met de vlucht van Rudolf Hess naar Engeland ; een zeker Ernst Hoch, kunstcriticus en sterrenwichelaar, die den val van Hitler voorspeld had ; Dolata, een Duitsch misdadiger, gedrocht met een reusachtige bult en scheele oogen ; Herbert Tomczyk, een cirkusclown die vastgezet was wegens huwelijkszwendelarij ; Pankowsky, de Poolsche ritmeester dien ik reeds op Holzplatz ontmoet had en, last not least, de heer Wolski, Poolsch bediende in een vliegtuigenfabriek, de groote aardappelorganisator. Hij had meerdere goede vrienden die in den aardappelkelder werkten en telkens de wagen, die de aardappelen naar het kamp voerde, voorbijkwam, duwde een van de mannen een venster open ergens in een bedekten hoek van de barak en plaatste een emmer aardappelen in de barak. Die werden overgeladen in een keteltje, vodden er op gelegd en dan werd er reeds kokend water er opgegoten. Zoo moest het gevaarlijke keteltje niet zoo lang in het vuur hangen. Want de aardappelketel hing aan een verborgen ijzerdraad in de vlammen van den diepen oven. Een S.S. die den oven opendeed,

kreeg vlammen en rook in de oogen maar kon niets zien. Dat was natuurlijk een zeer gevaarlijk spelletje, vooral voor mij, omdat de verantwoordelijkheid voor het commando bij mij lag. Maar bovendien werden we zoo talrijk dat ik geen overzicht meer had over het werk en daar er veel onbetrouwbare elementen binnenkwamen, moest ik dubbel goed opletten dat er geen deelen van apparaten verdwenen, want die zouden voor niets anders dienen dan om een geheimen luisterpost te bouwen, en als dat uitkwam, dat beteekende voor mij de strop. Daarom vroeg ik aan werkmeester Schuldes een voorarbeider die thuis was in het electriciteitsvak, zoodat ik nog alleen het schrijfwerk te doen had.

TWEE HOLLANDERS

Op zekeren dag kregen we in het commando twee hoogneuzige Hollanders, allebei even uitgehongerd als pretentieus. Ze waren veertien dagen in het kamp en door den arbeidsdienst naar D.A.W. gestuurd als « Schreiber ». Toen ze bij ons binnenkwamen, stonden ze verwonderd dat er reeds een schrijver was en lieten me verstaan dat ik de plaats ruimen moest. Maar ze hadden natuurlijk gerekend zonder den waard. Iemand die reeds zooveel miserie achter den rug had als ik, laat zich zoo maar niet door nieuwelingen op zij duwen en het duurde dan ook niet lang of ze verstonden dat er niet veel aan te doen was.

Er stak onder dat alles een kleine intrigue en een poging tot afzetterij, die slechts veel later aan het daglicht kwam. De S.S.-Werkmeister Schuldes was een vijand van de beroepsmisdadigers. Dezen genoten in D.A.W. echter den steun der hoogere S.S. De opper-misdadiger en voorarbeider van het bureel, Alfons Huszlein, was eenigszins ontstemd over het feit dat Schuldes een communist had aangesteld als voor-

arbeider omdat daardoor geheel het commando in handen was van « politieke » gevangenen. Daar Schuldes noch mij noch den voorarbeider, niettegenstaande alle chicanes vanwege Huszlein, wilde verwijderen, stuurde deze laatste ons deze twee Hollanders om de oneenigheid te brengen. Want toen reeds was het algemeen geweten dat de Hollanders zeer schoone paketten kregen. Waren deze twee nu sluwer geweest, dan waren ze er mit enkele « giften » uit hun paketten, snel in geslaagd met de hulp van den nieuwen voorarbeider en van Huszlein, mij een voetje te lichten. Mij zwart maken in de oogen van een S.S., was niet zeer moeilijk daar ik algemeen de faam genoot een « Belgisch nationalist » te zijn, die door dik en dun Belgen naar dat goede commando loodste en ze daar de beste postjes bezorgde. Het opzet slaagde slechts veel later toen de « troonpretendenten » weg waren !

Het duurde nog enkelen tijd vooraleer de eerste paketjes voor onze twee nieuwelingen arriveerden. Toen het eindelijk zoo ver was kon het niet meer op. Ze bestreken fijn beschuitjes van « Verkade » met boter en daarop nog suiker. Al de anderen mochten... meezien ! Alleen aan den voorarbeider gaven ze af en toe wat om gerust gelaten te worden en niet buiten te vliegen. De gevolgen deden niet lang op zich wachten. Op zekeren morgen waren ze beiden ziek. Toen ze bij mij hun nood kwamen klagen dat ze... hun broek volgedaan hadden, heb ik ze getroost met de woorden : « och, dat is niet zoo erg, dat is mij zeven keer gebeurd ». Maar die heeren waren natuurlijk veel te fijn om zelf hunnen wasch te doen. Tegen schoone beloften had een Duitsch misdadiger dat op zich genomen, maar veertien dagen later kwam hij bij mij zijnen nood klagen : « dat ze hem niet wilden betalen voor zijn menschlievend werk. » Enkele dagen later werd een van hen in het hospitaal opgenomen en hij bleef er tot zijn vrij-

lating uit het kamp. De andere werd door den voorarbeider buitengezet omdat hij te « gierig » was.

HET EERSTE BOEK DAT IK LAS

Ik had op dat commando eindelijk een goed leven veroverd. Niet veel en gemakkelijk schrijfwerk, zoodat ik altijd wat werk moest « sparen » voor de oogenblikken dat de werkmeester kwam inspecteeren. Het overige van den tijd werd gebruikt aan een wandeling naar de konijnenkweekerij, aan het « organiseeren » en koken van aardappelen. De verveling deed zoeken naar lectuur. Maar de officieele bibliotheek van het kamp bevatte weinig interessante boeken. Natuurlijk was er, behalve een massa onnoozele romans, reisverhalen en oorlogsboeken, geheel de nationaalsocialistische partijlitteratuur in voorraad.

Op zekeren dag kreeg ik van een Belg « Les Roquevillard » in de volksuitgave van Flammarion. Nooit heeft een roman een zoo diepen indruk op mij gemaakt. Voor de eerste maal sedert veertien maanden zag ik weer — ten minste in mijn verbeelding — menschen die malkander beminnen. De fijnheid in de ontleding der gevoelens, de glasheldere en geraffineerde Fransche taal, de diepaangevoelde menschelijke gevoelens, kortom, geheel het Fransche genie stak zoo heerlijk af bij al de Duitsche bestialiteit en brutaliteit. Een Franschman met wien ik daarover sprak, zei me : « Ja, 't is juist dat alles wat ze van ons willen afnemen ; ze willen van ons « abrutis » maken, omdat ze niet in staat zijn zelf « fijn » te worden. » Nooit heeft me het Fransche chauvinisme redelijker toegeschenen.

Korten tijd daarna kreeg ik van een Tsjechischen journalist een exemplaar van « Le Tartuffe » van Molière. Wat een onbeschrijflijk genot ! « Le Tartuffe » lezen in het land

der « Tartuffen ». Ik heb dat blijspel minstens tien maal gelezen, en mijn vrienden vroegen me dikwijls : « Hebt ge « Tartuffe » nog niet uit ? » Dan was mijn regelmatig antwoord : « Ik ben weeral eens opnieuw begonnen » !

WOLSKI ONZE KOK

Wolski is meester in het organiseeren en koken van aardappelen. Organiseeren is niet moeilijk. Hij moet juist maar opletten wanneer de wagen voorbijtrekt. Maar koken dat is lastiger. Hij heeft een postje gekregen in het commando waar hij niets hoeft te doen. Maar hij moet koken of bakken, of stoven al naargelang zijn kok-inspiratie ; dat is veel moeilijker. Elk oogenblik kan er een S.S. binnenkomen en dan moet Wolski aan 't werk zijn. Met een zucht en zijn groote hongerige oogen vol verwijten, neemt hij zijn spullen van den oven en steekt ze ergens onder tafel weg als er « achtzehn » geroepen wordt. En als de S.S. wat lang gebleven is, komt Wolski zich bij mij verontschuldigen. Met zijn groote treurige oogen bekijkt hij mij en zegt : « Schreiber, het zal vanmiddag wat later zijn dan naar gewoonte ; die « verfluchte » S.S., ze laat de menschen niet eens eten ! » — « Dat is niks, Wolski, we zijn hier in geen hotel en als de honger grooter is, zal het des te beter smaken. » Wolski keert terug bij den oven en volgt met gespannen aandacht de vorderingen van zijn baksel ; want als 't mislukt, beteekent dat : honger.

DE GOEDE S.S.-MAN (Februari 1943)

In de veertig maand kampleven heb ik er maar één gekend, en ik heb slechts éénmaal met hem gesproken. Hij was werkmeester van een kleine nachtploeg in D.A.W. —

Als student aan de universiteit van Berlijn was hij voor de Wehrmacht afgekeurd en men had hem gedwongen bij de S.S. te gaan. Maar hij hield zich zooveel mogelijk verborgen en als werkmeester van de nachtploeg, had hij een goed voorwendsel om gedurende den dag, wanneer er 1200 gevangenen aan het werk waren, zich niet te vertoonen.

Mijn kleine gebrekkige schrijftafel stond nogal ver van de ingangsdeur der barak om mij den tijd te geven een of ander verboden ding weg te moffelen als er een S.S. binnenkwam. Maar vlak tegen het tafeltje was er een vensterraam en op mijn tafel stond de kleine foto van mijn twee jongetjes. Dat was verboden bezit en bovendien was het verboden in paketten foto's op te sturen. Telkens als er een S.S. binnenkwam, verdween de foto onder een stuk papier of een farde.

Terwijl ik op zekeren dag aan het schrijven was, wordt ik opeens een schaduw gewaar vóór het openstaande venster. De oven had geweldig gerookt en, om de dichte rook te laten wegtrekken, had ik het venster geopend. Ik kijk op en tot mijn groote verstomming staat er een S.S. door het venster op de foto te zien. « Wie is dat ? » vraagt hij. « Mijn twee zoontjes » antwoord ik. Hij bekijkt me in het gelaat met een uitdrukking waaruit eer medelijden spreekt en vraagt me om de foto eens van dichtbij te bezien. Met bevende hand geef ik hem wat mij het kostbaarste is hier in dit oord van ballingschap en miserie. Hij bekijkt de twee lieve gezichtjes, hij glimlacht, geeft me de foto terug en zegt : « Houd maar goeden moed, het zal niet zoo lang meer duren vooraleer ge ze terug ziet, blijf hopen. » Ik glimlach maar antwoord niets, want een vaag gevoelen van achterdocht bekruipt me dat ik te doen heb met een provocateur, die mij onvoorzichtige woorden ontlokken wil. Meerderen hadden reeds vijf-en-twintig stokslagen gekregen, omdat ze beweerd hadden « ...dat het zoo lang niet meer zou duren », wat dat beteekende evengoed

« Duitschland zal het niet winnen. » De S.S.-man insisteert niet en gaat verder.

Jozef, een Poolsch lyceumleeraar, komt me vragen wat « die » wilde. Ik herhaal hem onze samenspraak en hij vertelt : « Ja, « die » is een goede. Hij was een tijdlang werkmeester van de houtsnijderij en op zekeren dag heeft hij mij verrast bij het koken van aardappelen. Wij waren stijf van den schrik, maar hij zegt ons : « Kinderen, hoe kunt gij toch zoo onvoorzichtig zijn. Maak dat ze snel gaar zijn ; ik zal opletten aan de deur en verwittigen als er een S.S. aankomt. »

ONZE ELECTRIEKERS !

Onder onze « electriekers » waren er twee figuren die ik nooit vergeten zal, hoe oud ik ook word. Ernst Hoch, sterrenwichelaar van beroep, een lange, magere verstrooide droomer. Hij moet vijzen sorteeren, maar hij valt in slaap met zijn hoofd op de tafel. Ik heb hem ergens heel achteraan in de barak een plaats gegeven om hem den tijd te gunnen om wakker te worden als er een S.S. binnenkomt. Hij zit daar samen met Prof. Dr. Verweyen, hoogleeraar in de wijsbegeerte aan de Universiteit te Bonn.

Verweyen houdt voor den half slapenden Hoch een uiteenzetting over de mystiek van de Heilige Theresia van Avila. Wanneer hij klaar is, houdt Hoch een conferencie over hetgeen de sterrenbeelden hem zeggen nopens de toekomst van Hitler en Duitschland. Enkele spotvogels hebben hem reeds gevraagd of hij in de sterren niet gelezen had dat hij zelf zou aangehouden worden en in een concentratiekamp terecht komen. Maar Hoch verstaat geen spot als het over zijn vak gaat en antwoordt onverstoord dat die berekeningen te ingewikkeld waren. Terwijl hij met zijn vuile, magere vingeren in een doosje met vijzen rommelt, loopt de snot uit

zijn neus tot in zijn mond, want Hoch heeft na drie maanden kamp nog geen zakdoek kunnen « organiseeren » ; hij snut in een stukje papier en de rest veegt hij aan de mouw van zijn jas. Zoo zit hij daar een ganschen morgen totdat de « arbeidsportion » uitgedeeld wordt. In de lange rij staat hij aan te schuiven totdat hij voor mijnen bak komt waaruit ik elk twee sneden brood en een rondelletje worst geef. De sukkelaar heeft een echten wolvenhonger en het speeksel loopt van zijn kin.

Reeds meerdere malen heeft de nieuwe voorarbeider die twee « intellectueelen » willen buitenwerpen. Hij beweert dat hij vreest dat ze het commando in moeilijkheden zullen brengen. Ik heb ze kunnen beschermen tot op den dag dát werkmeester Schuldes ze slapende gevonden heeft. Dan was hun vonnis geteekend : ze moesten weg. Verweyen is me komen bedanken en met zijn ietwat aanstellerige hoffelijkheid wenscht hij me : « ...dat Theresia van het Kindje Jezus veel bloempjes op mijnen levensweg moge strooien. »

Hoch werd in het Waldcommando gestoken om er boomen te vellen. Hij deed er een waterpleuritis op en kreeg in het hospitaal de tuberculose. In 1945 was hij nog in het hospitaal. Is hij samen met de vele andere zieken naar de gaskamer gezonden of op transport gegaan naar het typhuskamp van Bergen-Bilsen ? Ik weet het niet.

Verweyen kreeg door bemiddeling van een vriend een postje van taalleeraar in het kamp. Hij heeft nooit aan iemand les gegeven, maar las gansche dagen in Nietzsche en in de Geschiedenis der Wijsbegeerte van Bréhier. Hij gaf kleine conferenties over philosophie aan de geestelijken van barak 15 die niet moesten werken. Hij werd in Februari 1945 opgepikt en op transport gestuurd naar Bergen-Bilsen. De eenige professor aan de universiteit van Oraniënburg (?) was weg.

EEN VERTELSELTJE VAN TWEE POLEN

Er waren eens twee Polen. Ze werkten samen in een kleine werkplaats aan het poetsen van staalhelmen. Met een zandrevolver moesten ze de vuile verf wegspuiten en de helmen daarna opnieuw frisch schilderen in de schilderachtige kleur der Wehrmacht. Daarboven rechts een hakenkruisje, lief als een bloem in een wei en links de runen der S.S. Dat was doodelijk vervelend voor die twee menschen, die heel wat anders gewoon waren te doen in hun verre vaderland. En wat is er zooal meer geschikt om den vervelenden tijd te korten dan eens probeeren te... lachen. Zoo kwam er een van de twee op het gedacht tot den andere te zeggen : « Nu zouden we de S.S. wel eens goed kunnen beetnemen, hé ? Wanneer we langer spuiten dan noodig is, dan wordt het metaal van den helm dunner en dan vliegen er de Russische kogels gemakkelijker door. » De ander lachte en stemde in ; alles in hun schoone onverstaanbare Poolsche taal.

Maar een Duitsch misdadiger, die enkele stappen verder werkte, had alles gehoord en... verstaan. Toen ging hij dat alles vertellen aan den chef van D.A.W. Deze stuurde een rapport aan den Lagerführer, die de twee Polen opsloot in de gevangenis en een rapport stuurde naar den grooten Heinrich Himmler. Zijn antwoord was kort en klaar : « Worden met den dood gestraft door den strop ».

Op een morgen moesten we weer vroeg opstaan, en als het appèl geëindigd was, kwamen de twee Polen in een dun boevenpakte op hun sandaaltjes aangestapt over de lange betonstraat die naar de gevangenis leidt. Vier S.S.-mannen begeleidden ze. De Lagerführer leest iets onverstaanbaar voor dat door vertalers in alle talen van het kamp herhaald wordt. De twee stappen op den galg toe. De eerste klimt tot op de dwarsplank, maakt een schoon teeken des kruises en legt zich

zelf den strop om den nek. Hij is doodsbleek. De beul klautert hem achterna en verzekert zich of de strop goed « zit » en voldoende aangetrokken is. Hij springt terug van het trapje en... plof. De veroordeelde bengelt. Tien minuten hangt hij daar, dan wordt de strop naar beneden gelaten en zijn lijk in een bak gelegd. De andere, die alles bijgewoond heeft op een vijftal meters afstand, klimt nu op het trapje, en wanneer hij op de dwarsplank staat, roept hij zoo luid als hij kan : « Ich bin unschuldig ». De Lagerführer brult : « Ruhe ! » De Pool maakt een groot teeken des kruises, legt den strop om den hals en tien minuten later ligt hij met zijn kameraad in denzelfden bak. Nevens mij in het gelid staat een oude Pool. Hij bijt op zijn tanden en twee dikke parels rollen over zijn ontvleesde wangen. Ik geef hem de hand en prevel : « Innige deelneming, dat zullen die honden nog betalen ».

« Arbeitskommando antreten ! » roep de Lagerälteste.

BRIEFOMSLAGEN MAKEN

Het gaat werkelijk goed in Duitschland. Hat gaat steeds beter als men Goebbels' artikelen in « Das Reich » gelooven mag. De val van Stalingrad met de gevangenneming van Generaalveldmaarschalk von Paulus, heeft Goebbels bijna een beroerte doen krijgen. De angel zit diep in het vleesch, dat voelt men, maar er volgt zoo gauw mogelijk « stilte », in de hoop dat het Duitsche volk vergeten zal de vele dooden en de gevangenen die nooit uit de Siberische kampen zullen weerkeeren.

Nieuwe beperkingen in eten, in reizen, in verzenden, zelfs in het briefschrijven. Er zijn in het kamp geen brieven of briefomslagen meer. Velen moeten hun beurt van schrijven laten voorbijgaan. Men biedt zelfs een rantsoen brood voor

een brief. Er komt mededeeling dat we op gewoon papier mogen schrijven. Dat is bijna een officieele toelating tot « organiseeren ». Maar de enveloppen blijven onvindbaar. Ik heb nu vrijen tijd op het commando ; waarom er geen maken ! De misdadigers van D.A.W. drijven een bloeienden woekerhandel in papier en omslagen : sigaretten, tabak, sardienen, beschuit... alles wat in de paketten steekt is welkom, 't Is een schande te meer voor die Duitsche boeven.

Ik schrijf een vordering voor papier voor het commando en laat die onderteekenen door den werkmeester. Daarna naar het magazijn. De buit is niet groot, maar 't is toch al dat. Dan plaksel « organiseeren » uit de boekbinderij. Voor een paar sigaretten heb ik genoeg om alle omslagen van het kamp te plakken. Een ouden omslag neem ik zorgvuldig uiteen, daarmee snijd ik in stevig karton een patroon en Kees is klaar. Elke veertien dagen een veertigtal briefomslagen maken voor de Belgen, dat kan gemakkelijk gebeuren zonder dat de werkmeester het ziet.

De voorarbeider, een model van « kameraad », komt me chicaneeren ! Hij beweert dat ik handel drijf in briefomslagen. Het kan er natuurlijk in zijnen dommen communistenkop niet in dat een « bourgeois » zooiets doet om anderen te helpen, zonder daarbij iets anders in de plaats te vragen. Oh die kameraden ! Hadde ik daarvoor nu toch iets gevraagd van de andere Belgen om hem de opbrengst te geven, dan zou hij me natuurlijk met rust gelaten hebben en dan ware ik een goede kameraad geweest !

ANDRE MALTER EEN « KAMERAAD »

Hij was bij de « Légion étrangère » en werd door de Gestapo gesnapt. Vele jaren had hij doorgebracht in Noord-Afrika en uren lang heeft hij soms verteld over zijn lotgevallen

in de Sahara. Wanneer hij in het kamp gekomen is, had hij natuurlijk rap gezien vanwaar de wind kwam en sloot zich aan bij de communisten. Daar was er af en toe een beetje te eten en vele andere kleine voordeelen. Dikwijls kwam een andere gevangene hem opzoeken en bracht dan uit de S.S.-keuken een brood mede. André kon mij niet lijden en toen er geen werk meer was, zegde hij mij op zekeren dag : « Ja, eigenlijk hebben we nu geen schrijver meer noodig ».

Ons commando was ondertusschen geslonken van honderd en zes tot tien man. Ik zegde tot André : « Ja, eigenlijk is er geen voorarbeider meer noodig ook ». En werkmeester Schuldes meende : « Bah, waar er tien zitten niets te doen, kunnen er elf ook zitten ». Reeds had de voorarbeider me bepreekt dat ik me « verzoenen » moest met Huszlein, den misdadiger die na den S.S. Büttner de invloedrijkste man was in D.A.W. Alhoewel ik zeer goed verstond dat zulks beteekende dat Huszlein aanspraak maakte op een gedeelte van mijne paketten, antwoordde ik aan André : « Er is geen ruzie tusschen ons, ik zie niet in waarom ik mij verzoenen zou ».

Maar enkele dagen later ging Schuldes met verlof. Ik wist dat niet en André en Huszlein deden stappen bij Büttner om mij te verplaatsen. Ik had geen werk in de radio-afdeeling en in de garage moest er een schrijver komen. Alles was geregeld zonder dat ik er iets van wist, en van uit het bureau kreeg ik telefonisch bevel mij naar de garage te begeven. Toen ik daar kwam, vond ik er alleen den misdadiger, huwelijkszwendelaar en bruidschatdief Huszlein. Hij vroeg me met veel belangstelling naar mijn kinderen en legde er den nadruk op dat hij mij dezen goeden nieuwen post bezorgde, want dat zulks toch geen leven was met die chicaneerderij van den « communistischen Drecksack » André !

Ik was ervan overtuigd dat dit niet lang zou duren.

Toen ik terugkwam in de radio-barak en vertelde wat er gebeurd was, kon André een vloek niet onderdrukken. Nu was voor mij het spelletje klaar. Huszlein had waarschijnlijk aan André beloofd mij een zwaar commando te bezorgen om mij te straffen wegens mijn weerbarstigheid met de briefomslagen en daarom had André meegeholpen aan mijn « likwidatie », maar eens zoover, trok Huszlein zich uit het spel terug en gaf mij een goeden post om zelf nog eens te probeeren.

Toen heb ik André eens mijn opvattingen over kameraadschap uiteengezet : « Luister André ! Een goeden gemakkelijken post koopen met zaken uit mijn paketten, dat doe ik niet om vier redenen. We moeten allemaal werken en als alleman zoo zou handelen, dan hebben de sterksten die paketten ontvangen, het gemakkelijkste werk en de zwaksten, die geen paketten ontvangen, kunnen ook niets geven en moeten het zwaarste werk doen. Bovendien is deze omkooperij een zeer gevaarlijk spel. Wat mijn vrouw uit haar mond spaart is niet voor een Duitsch misdadiger en als ik wat te veel heb schenk ik het weg aan vrienden. Dat is mijn opvatting over kameraadschap ! »

Ik pakte de enkele kleine prutsen bijeen, die ik daar nog had liggen en ging naar de garage.

SCHRIJVER IN DE GARAGE

Zooals te voorzien was heeft dat niet lang geduurd. Juist gezegd van 29 Maart tot 5 April 1943. Toen ik op zekeren morgen in het hoofdbureau kwam met de rantsoenboekjes voor benzine, zegde Huszlein zeer luid tot ieder die het hooren wilde : « Ik ben op zoek naar beschuit ». Er was maar één soort paketten waarin beschuiten aankwamen en dat waren die van het Belgische Roode Kruis. Deze woorden heb ik opgenomen als een soort ultimatum. Als antwoord

ben ik naar Büttner gegaan en heb hem gevraagd overgeplaatst te worden naar de mandenmakerij. Ik kreeg onmiddellijk voldoening en kon den volgenden dag reeds meegaan met dat nieuwe commando, dat werkte in een verlaten brouwerij bij het station van Sachsenhausen.

MANDENMAKER

Het is nu begin April en het weer is reeds goed. Ik heb nu voldoende te eten en elken morgen een wandeling van twintig minuten kan niets dan goed doen. We gaan nu met ongeveer honderd gevangenen over denzelfden weg waarop ik verleden jaar rond denzelfden tijd ben ineengestort. Wat een verschil. Na ongeveer twee maand paketten te hebben ontvangen ben ik al verzwaard van 58 tot boven de 70 kilogram. Alles gaat nu veel beter. Ik kon mijn tanden niet poetsen met het tandenborsteltje dat ik ontvangen had, want dat veroorzaakte een afschuwelijke pijn, daar mijn tanden zonder glazuur waren tengevolge van de ondervoeding. Nu is het glazuur er terug op en 't gaat. De puisten op voeten en beenen genezen en wanneer we gebaad hebben, krijg ik weer een weldoende warme reactie door geheel het lichaam. Die morgenwandelingen doen goed en voor de eerste maal sedert een goed jaar heb ik er weer plezier aan te bewegen en te gaan. Die wanhopige lichaamszwakte is weg en overwonnen. Wanneer we aankomen in de werkplaats is het er snel goed warm en het mandenmaken is een licht en aangenaam werk.

Gansche binnenschepen worden er gelost. De manden die te slecht zijn, worden uiteengetrokken, wat daarvan nog dienen kan wordt gebruikt om de andere te herstellen. Ge begrijpt, hier kan veel gesaboteerd worden. En dat ik ook gebeurd. Want dat waren manden om obussen te vervoeren waarmee er op onze geallieerden zou geschoten worden. Elk

moet per dag negen manden afleveren, maar hoeveel goede manden en goed materiaal zijn er niet in stukken getrokken en opgestookt.

FRITZ – WILLI – ANTON

Onze voorarbeider was Fritz Fiege, een overtuigd communist, maar een echte goeie jongen. In het burgerlijke leven was hij meester-mandenmaker geweest en eigenaar van een kleine zaak. Hij kwam dikwijls een praatje houden in onzen hoek, waar we met vijf bijeenzaten : een Poolsch kolonel, een Poolsch provinciaal ambtenaar, Marian, een Poolsch student in de muziek aan het Hooger Gregoriaansch Instituut te Parijs, en Boris Balasanow, een Russisch lyceumstudent uit Odessa. Ons groepje vormde een echt aangenaam gezelschap. Een eindje verder zat een groote groep zigeuners die veel zigeunerliederen zongen bij het werk, waarin het droeve heimwee weerklonk naar de verre Hongaarsche Puszta. Wanneer die zongen, vertelde de kolonel over den veldtocht in Polen of Boris vertelde over het studentenleven onder het Sovjet-regime in Odessa. Marian had een goede stem en soms zongen de drie Polen samen het slepende lied dat de Poolsche soldaten, waar ze ook zijn, elken avond bij wijze van gezamenlijk avond gebed zingen. De dagen gingen snel voorbij en we waren liever op het werk dan in het kamp, waar zich stilaan de overbevolking begon te doen gevoelen.

De eigenlijke kwade geest in het commando was Willi, een buitenaar die de functie van tweeden voorarbeider vervulde. Hij ging dikwijls, zonder Fritz iets te zeggen, andere gevangenen verklikken bij den werkmeester. Hij heeft er ook zijn straf voor gekregen, want hij maakte gebruik van het vertrouwen dat hij bij den werkmeester genoot, om zich gedurende den werktijd te slapen te leggen achter een stapel

wijmen. Op zekeren dag werd hij verrast en toen kreeg hij vijf-en-twintig stokslagen op zijn zitvlak.

De werkmeester was Anton Gude, die ik vroeger reeds gekend had in de ski-fabricatie. Hij was waarlijk een brutaal beest geworden ; hij schopte en sloeg als een bezetene. Om wat meer vrijheid te genieten, had hij aangevraagd werkmeester te zijn van de mandenmakerij, die een beetje van al de andere commando's verwijderd lag. Hij onderhield hier een jong meisje dat zich in aanwezigheid van al de gevangenen op zijn knieën zette en hem kuste in lange omhelzingen. Anton wist te vertellen dat ze een nichtje was uit Keulen, dat wegens de bombardementen gevlucht was. Wanneer wij 's morgens op het werk kwamen, kwam Anton uit zijn bureeltje in zijn onderbroek. Hij was nog niet opgestaan, en moest zich nog gaan wasschen. Dan kwam hij terug om spectie te houden en een half uur later kwam de jonge Erica uit het bureeltje. Toen Anton een gevangene sloeg, heb ik haar eens hooren zeggen : « Anton, dat moogt ge niet doen ; ge moet voor de gevangenen goed zijn of het is uit tusschen ons » ! Maar het heeft niet lang meer geduurd, want men had soldaten noodig en wegens de geringste fout werden ze naar het front gestuurd. Anton had te lange vingeren en werd het slachtoffer van zijn ondernemingslust.

VOORBEREIDING TOT PASCHEN

Paschen naderde. Het tweede Paaschfeest in ballingschap. Wie zou er ooit durven denken hebben dat het nog tweemaal Paschen zou moeten worden vooraleer we de vrijheid herwonnen ? Alles spreekt van herleving en vernieuwing. Met Marian spreek ik dikwijls over de plechtigheden der Goede Week. Hij heeft me een beeldeken gegeven van O. L. Vrouw van Smarten, het eerste dat ik zie sedert vijftien

maand. Er staat in de Poolsche taal een zinspreuk op van Pater Lacordaire, die hij mij in het Fransch vertaalt. Marian heeft er enkele gekregen in een paketje dat hij ontving van den aalmoezenier van de Poolsche kolonie in Parijs.

Wanneer de Russen hun « Wolga, Wolga » zingen of de zigeuners hun « Mühle im Schwarzwald », zingen wij wat we nog kennen van « Ecce Panis », « Tantum Ergo » of het « Gloria » of het « Credo ». Als 't maar iets godsdienstig is als voorbereiding op Paschen. Niemand rondom ons verstaat er iets van of kent de melodie. Voor het terug vinden van den tekst herbeginnen we tien-, vijftien- tot twintigmaal. Tijd hebben we genoeg ; de eene helpt den andere. Het « Lauda Sion » is er door, dan volgt de Psalm Laudate Dominum omnes gentes : alle volkeren ! Polen, Russen, Ukraïners, Belgen, Franschen Laudate Dominum !

Rond dezen tijd werd ik plots op de Politische Abteilung geroepen. Er lag een brief van mijn vader waarin mij wordt medegedeeld dat gedurende het groote bombardement op Antwerpen de ouderlijke woning vernield werd alsmede die van mijn beide zusters. Geen persoonlijke verliezen, schrijft hij. Maar is 't wel waar ? Wat gaat er nog gebeuren vooraleer wij het einde zien ? Ik heb dien dag en de volgende dagen veel droefenis en angst uitgestaan. Het is zeer eigenaardig hoe de groote afstand die ons scheidt, aan al de gebeurtenissen een meer tragisch karakter geeft.

Enkele dagen later brengen de bladen bijzonderheden. Meer dan tweeduizend dooden ! Op de foto's in den « Völkischer Beobachter » herken ik de ruïnen van het schoolgebouw waar ik als kleine jongen de gemeentelijke lagere school volgde, en de ruïnen van de parochiekerk. 't Is treurig om zien.

Op het werk vlot het niet meer zoo goed. We weten reeds dat we met Paschen drie dagen zullen mogen rusten

en er heerscht op het commando een atmosfeer zooals in de school, enkele dagen vóór het verlof. De werkmeester is reeds weg.

Marian zingt : « Nos autem gloriari oportet... » Hij zingt met een wonderbare soepelheid van stem en volledige beheersching van de muziek ; en dan het driedubbele Alleluia van Paaschzaterdag ; en dan de hemelsch serene hymne : « Vespere autem Sabbati » en het « Vexilla Regis prodeunt ». Hij heeft een dankbaar gehoor. De Poolsche kolonel luistert met tranen achter zijn pince-nez ; de beambte steekt zijn gezicht weg achter zijn breede eeltige handen. De tweede maal zingen we alle drie. 't Is schoon, 't is Paschen, er is vreugde, er zal geen Paaschcommunie zijn, maar we zullen op Paaschdag al onze miserie opdragen aan God. Dat zal ons misoffer zijn.

EERSTE COMMUNIE

Het is nu Paschen. Vandaag wordt er voor de eerste maal op Paaschdag niet gewerkt. Het appèl had plaats om 9 u., we konden uitslapen en dezen morgen heb ik goed gegeten van het Paaschpaketje, dat mijn lieve echtgenoote opzond. Gisterenavond ontving ik het. Ik wandel tusschen barak 3 en 4 en loop onverwachts op Hubert uit Venlo. We wenschen mekaar : « Zalig Paaschfeest en toekomenden keer thuis, hé ! » Natuurlijk ! Als wij toekomende Paschen nog niet eruit zijn, dan breken wij eruit om de Engelschen en Amerikanen een handje te gaan toesteken ! Plots wordt Hubert ernstig :

— Zeg eens Flor, zegt hij, kunt ge zwijgen ?

Ik kijk hem met vragende oogen aan :

— Ja, wat is er ?

— Kunt ge werkelijk zwijgen... als vermoord... aan niemand, maar absoluut niemand iets lossen ?

— Ja, ik beloof het U.

— Als ge wilt kunt ge communiceeren.

Ik duizel.

— Communiceeren ? Ja, bovenmenschelijk gaarne, maar ...ik heb reeds gegeten.

— Dat is niet erg, zegt Hubert, ge hebt dispensatie.

— Maar waar, dat niemand het ziet ?

— In de slaapzaal, zegt Hubert. We gaan samen in de slaapzaal. We staan dicht bij mekaar, zoodat we verborgen zijn achter een rij bedden.

Hubert zegt heel stilletjes de Latijnsche gebeden op, die ik sedert bijna twee jaar niet meer gehoord heb. Een traan pinkelt in mijn oogen. « Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam »: Ik sta vernietigd een moment ; mijn knieën bibberen van ontroering. « Proficiat » zegt Hubert, en verdwijnt tusschen de bedden naar buiten.

Ik ga op mijn bed liggen en bid met betraande oogen voor mijn familie, voor ons landje, voor de Kerk, voor den Paus. God's goedheid kent geen hindernissen : God in het voorgeborchte der Hel, de Eucharistie in een aluminiumdoosje van vitaminetabletten. Hier verdwijnt alle uiterlijke praal, elke aanschouwelijkheid, alleen het geloof en de liefde en de hoop zijn daar, steviger dan ooit. Wat zijn goddeloozen beklagenswaardige sukkelaars. Ze tobben over alle problemen en loopen steeds weer opnieuw op hetzelfde gedachtenwegeltje, zooals een paardje dat tot stompzinnig wordens toe den paardjesmolen voorttrekt. Wat een weelde, welke rijkdom, welke goddelijkheid zit er niet in ons katholiek geloof.

Het is nu voorbij, maar geheel de dag is het een onbedwingbare vreugde. Inderdaad, Hubert had gelijk gehad, het

was moeilijk om niet te spreken over die innerlijke weelde.

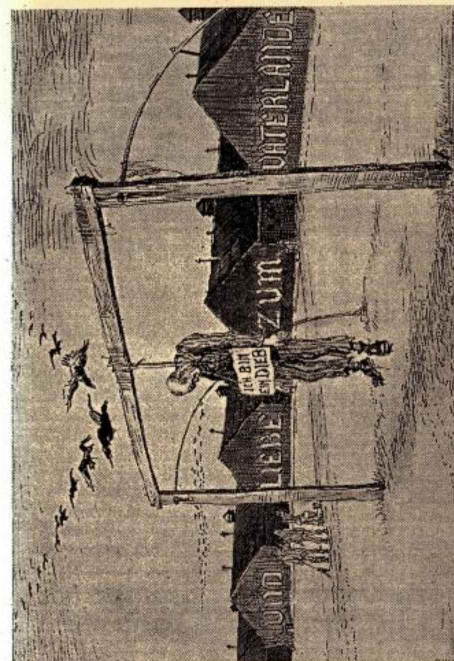
In den loop van den namiddag is er een kleine bijeenkomst van onzen Bond van het H. Hart, met korte toespraak door E. H. Vincke, pastoor van Knokke. Dan gaan we nog wat wandelen en een goede pijp Belgische tabak rooken.

Den volgenden morgen herbegint weer het werk. Weer in het gareel loopen en voor den vijand werken. Maar dit werk gaat nog. En... het gaat elders ook goed, want Afrika is reeds verloren, en de Duitschers hebben Charkow en Rostow verloren ; ondertusschen hamert de R.A.F. op alle Duitsche industriesteden en meer dan eens denk ik aan de van woede trillende stem van den radiospeaker van Londen na de groote bombardementen : Remember, remember ! Het onafwendbare noodlot is aan 't neerkomen over Duitschland en zijn Godvergeten leiders. Ik denk dikwijls aan het vers uit de Zondagvespers : « Hij zal de hoofden van velen op aarde stukslaan ».

HIER IST ZIMMERMANN

Op zekeren avond kwamen we terug van het werk in het kamp, wanneer er vlak bij de groote ingangspoort, rechts, een verhoog getimmerd staat. Een estrade zooals aan den ingang van een cirkus, versierd met papieren guirlanden en boven aan twee hooge staken gevestigd, een opschrift in veelkleurige letters : « Hier is Zimmermans reeds terug, hij groet U allen ». Onder dit opschrift staat een gevangene in harlekijnenpak en een papieren muts op en slaat op de stapmaat van de binnenmarcheerende commando's op een trommel. Wanneer alle commando's binnen zijn, moet hij ophouden en als het appèl afgeloopen is, wordt de «bock » gehaald. De Lagerführer leest voor, dat de gevangene Zimmermann wegens poging tot vluchten, gestraft wordt met vijf-en-twintig stokslagen.

De sukkelaar moet zijn voeten in een vorm zetten, dan met zijn buik op een soort uitgehold tafelblad gaan liggen en zijn polsen, in stroppen gevat, worden aan de andere zijde vastgebonden. Zoo is hij over den « bock » gespannen. Vijf verschillende Blockführers mogen elk vijf stokslagen toedienen met een knuppel in eikenhout van ongeveer 4 centimeters doormeter en een meter lang. Bij de eerste en de tweede vijf slagen huilt en brult de sukkelaar dat het bijna niet om aanhooren is, maar zonder onderbreking ploffen de zware slagen op zijn zitvlak. Dan is hij machteloos en heesch van het huilen. 't Is stil nu, hij heeft er nog tien te krijgen. Gelijk een vod hangt de harlekijn over den « bock ». Als 't gedaan is, wordt hij weggedragen. Wij gaan eten naar de barak. Smakelijk !

BOMBENSUCHER

De Engelschen en Amerikanen hebben reeds enkele malen Berlijn en omgeving gebombardeerd. Er zijn veel bommen gevallen die niet ontploft zijn en veel tijdbommen. Opruimen is gevaarlijk werk. Er worden Duitsche gevangenen gevraagd om dat werk te doen. Wanneer ze tien maal geweest zijn, zullen ze als belooning hun haar mogen laten staan, ze zullen elken dag een boterham meer krijgen en een langeren brief mogen schrijven naar huis. De Lagerführer heeft beloofd een aanvraag in te dienen om ze vrij te laten.

Elken dag gaan er ; dikwijls zijn er dooden. De honger en het verlangen naar de vrijheid doet hen grijpen naar deze schim van kans om vrij te komen.

Dezen morgen zijn er van onze kamer drie Duitschers meegegaan. Na de ontploffing heeft men er niets meer van teruggevonden. Er waren tien dooden. Een Pool nevens mij

zegt me : « beter zij dan wij ». Dat was hun lijkrede. Ja, misschien eerst zij en dan wij !

Men voelt aan alles dat het niet gaat en dat de S.S. weer terug grimmiger wordt. Tot een groep Blockältesten heeft de Lagerführer, Kolb, gezegd : « ...dat de Polen en Tsjechen met hun kiekenverstand niet moeten denken dat de S.S. er niet meer is omdat de Russen vóór Kiew staan. Vooraleer ze hier zijn, zal er nog veel gebeuren ! » Dat klinkt als een sombere bedreiging, en wanneer we vóór het appèl 's morgens op het plein komen, zijn er velen die onwillekeurig naar het groote machiengeweer kijken in den toren boven de poort. « Neen, zegt er een spottend, vandaag maaien ze ons nog niet omver « » — « Och, daaraan moet ge niet denken », zegt een andere. « Wat ? roept de eerste. Denkt ge dat die ons zoo maar naar huis zullen sturen als het scheef loopt ? Dat gelooft ge toch niet, hé ? »

En toch zal het scheef loopen ! Het loopt nu reeds scheef, want elken dag grijpen we met meer belangstelling naar de « Völkischer Beobachter » om het laatste te vernemen over den « siegreichen Rückzug » in het Oosten.

Waar is de tijd dat Goebbels de Engelschen hoonde wegens Duinkerken en dat Hitler aan de Engelschen Generalen Staf aanbood de kust te ruimen om hem de gelegenheid te geven tot landen ? 't Kan verkeeren, zegde Breero !

HOUTARBEIDER

Er was ergens in een barak een geval van typhus vastgesteld. Onmiddellijk werd de barak geïsoleerd en de bewoners, bijna allen van D.A.W., en velen uit de machienenhalle, mochten niet gaan werken. In de mandemakerij waren er teveel omdat er geen manden meer kwamen. Het transport begon een nijpend probleem te worden in Duitschland. Degenen die laatst gearriveerd waren in de mandenmakerij, moesten in de machienenhalle gaan werken. Ik was er bij en werkte van 26 Mei tot 4 Juni 1943, samen met een Franschen mijnwerker, aan de electrische zaag. Planken maken voor de fabricatie van munitiekisten voor de pantserafweerkanonnen. Daarna kon ik terug naar de mandemakerij, waar ik weer werkte tot 13 Juli 1943. Op dien datum was er weer niets meer te doen in de mandenmakerij en ging ik terug naar de machienenhalle waar ik weer werkte tot 19 Augustus.

We moesten er hard werken, want zoo zegde de werkmeester : « Al die kisten moeten naar Sicilië ». Op 17 Augustus werd Sicilië ontruimd. Of we gelachen hebben onder ons !

De eerste gevangen Italianen beginnen reeds binnen te komen in het kamp en er wordt verteld, dat in het arsenaal van de S.S. gansche treinen Italiaansche oorlogsbuit toekomen: verbandstoffen, uniformen, geneesmiddelen, schoenen, enz. Van je vriendjes moet je het hebben ! Mussolini heeft op het verkeerde paard gewed.

« WIJ BIDDEN NIET »

Op 29 Juli schreef ik een verzoek aan den Lagerführer om enkele boekjes uit mijn eigen reisgoed te mogen hebben. Ik had twee Latijnsche gebedenboeken, een Duitsch en een Fransch boek. Daar er uit de titels niet kon opgemaakt worden wat de inhoud van de boekjes was, ontving ik reeds op 5 Augustus de gevraagde toelating. Daarmee ging ik naar een vriend die in de Effektenkamer werkte en die zou gezorgd hebben voor een snelle uitvoering.

Enkele dagen later word ik — voor de eerste maal sedert ik in het kamp ben — na het avondappèl bij den Lagerführer geroepen. Wanneer ik aan de poort sta te wachten, komen Kolb en Höhn naar mij toe en Kolb zegt me dat ik mee naar

zijn bureel moet komen. Boven liggen mijn boekjes op zijn werktafel. Ik heb ze aanstonds herkend.

— Zijn dat uwe boeken?

— Jawohl Lagerführer!

Hij neemt een boek in de hand en toont achter den naam van den schrijver, de welbekende letters S.J.

— Wat beteekent dat?

— « Societatis Jesu ».

— Zoo! Dat is van een Jezuiet; dat kunnen we niet geven. En hier, O.S.B., wat beteekent dat?

— « Ordinis Sancti Benedicti ».

— Zoo, dat is van een Benedictijn? Kunnen we niet geven. En dat hier: O.P.?

— Dat beteekent: « Ordinis predicatorum ».

— Dus van een Dominicaan geschreven? Kunnen we niet geven. Hier wordt niet gebeden, verstaat ge. Hier is het niet « bid en werk », maar tweemaal « werk »! Wij bidden niet en hier wordt niet gebeden, niemand bidt hier. Om de overwinning te behalen moet er alleen gewerkt worden.

Ik antwoord niet. Het heeft geen zin dit razend beest nog meer op te hitsen door hem te zeggen, dat zijn spitsbroeders in België mannen ronselen voor het Oostfront met de leuze « Wij strijden voor den godsdienst ».

Kolb zegt me dat hij mijn boeken terug in mijn valies zal leggen. Ik vraag hem of ik niet een paar Latijnsche boeken kan krijgen. Dat staat hij toe. Enkele dagen later kreeg ik een Latijnsche spraakkunst en een Julius Cæsar. In kapittel één staat een zin die tot overweging stemt: « Van alle Galliërs zijn de Belgen de dappersten, omdat ze aanhoudend tegen de wilde Germanen te strijden hebben ».

BOEKBINDER

Het werken is een ware marteling geworden. Nu we met onze paketten meer te eten hebben, wil de S.S. ons nog meer doen werken. Naarmate de dagen lengen, wordt ook de werktijd verlengd; elke week 's morgens en 's avonds één kwartier meer.

Vele S.S.-mannen worden opgeroepen naar 't front en de gedurige verwisselingen in 't personeel brengen steeds complicaties mee op het avondappèl. Praktisch zijn we op de been van kwart voor vier 's morgens tot halftien 's avonds. De avondappèls zijn eindeloos. Na het avondappèl heeft men nauwelijks tijd om het eten door te slokken, want daarna is er baden, of geld-afhalen, of luizencontrool, of wachten op den Blockführer, die de paketten overhandigt. Vrije tijd is er niet meer.

Om al deze redenen wilde ik ander werk hebben, zoodat ik zitten kan. Alfred, de voorarbeider van de boekbinderij, ken ik en weldra is het plan ineengestoken. Alfred kent Schuldes, die niet vergeten is welke vuile grap Huszlein mij gespeeld heeft. Twee dagen later kom ik in de Boekbinderij om er te werken aan het plakken van kinderspeelgoed. Mijn leermeester is Stefan Heise, socialistisch gemeenteraadslid van Frankfurt-a.-Main. We hebben samen zalige uren doorgebracht. Gansche dagen hebben we stil gedurende het werk gesproken over politiek en letterkunde. Stefan is boekbinder van beroep, hij heeft zijn vak lief en leert het mij gaarne.

Regelmatig worden we opgeschrikt door het geroep van een gevangene die bij het venster zit. We zien de lijkbleeke ter dood veroordeelden voorbijgaan: burgers, soldaten, vrouwen, gevangenen, S.S.-mannen, soms fijn gekleede personen in een auto. Enkele oogenblikken later zijn ze niet meer.

Er werkt bij ons een jonge Pool. Hij is beschuldigd van

omgang met twee Duitsche vrouwen. Op zekeren namiddag wordt hij geroepen voor de ondervraging. Den volgenden dag is hij daar terug, maar hij wordt weer gehaald en ditmaal zien we hem een half uur later doodsbleek zijnen laatsten weg gaan. We werken stil voort, en bidden voor zijn zielerust.

Alfred heeft mijn « Tartuffe » ingebonden en geïnterfolieerd ; nu kan ik nota's opteekenen. Die oude verhakkelde prul is nu een schoon boekje geworden. Dat heeft me een stuk chocolade gekost, maar 't is gaarne gegeven, want Alfred is een echt goeie jongen.

ZONDAGFEEST

In de barakken van het kamp is er nu een onverdragelijke overbevolking. Des avonds en 's Zondagsnamiddags is dat zeer onaangenaam, vooral als het regent. Aan een tafel waar plaats is voor twaalf man, zitten we nu met dertig.

Af en toe ontvangt een gevangene al eens iets om te koken. Gedurende de week bestaat daarvoor geen gelegenheid, zoodat allen die dingen voor Zondag sparen, maar dan is het onmogelijk bij den oven te komen, want er is maar plaats voor vier potjes, en het duurt zoo lang.

Ik heb afgesproken met Hans, een Bibelforscher, die met mij aan tafel zit. Hij werkt in een barak in het kamp en kan er vuur maken. Na het middagappèl van Zondag gaan we samen naar de werkplaats en er wordt vuur gemaakt met... schoenen. Hoeveel paar schoenen zijn er zoo verbrand ? Oh, als de Lagerführer het wist, dat ware de galg !

We zitten samen in het warme vertrekje, terwijl de aardappelen bakken en de havermoutpudding met chocolade kookt. Hans vertelt over zijn avonturiersleven als « Wanderbursche », over de actie der Bibelforschers en zijn strijd met de Gestapo. Hij interesseert zich veel voor de Heilige Schrift,

maar weet er bitter weinig van, buiten enkele verdraaide citaten uit de Openbaring. Ondertusschen is hij brood aan 't brokkelen om met het vleesch uit de bussen van het Belgische Roode Kruis bouletten te bakken. Hij heeft enkele ajuinen meegebracht en hij roept triomfantelijk : « Ik geloof dat de Lagerführer vandaag niet zoo goed gegeten heeft als wij ». Daarna wordt er een pijp opgestoken en dan gaan we wandelen in het kamp.

Nu gaat het goed, mijn lichaamsgewicht benadert reeds terug de tachtig kilogram. Het gebeurt soms dat er vrienden mij niet herkennen.

's Zondags gaan we vroeger slapen, want we moeten slaap inloopen om gedurende de volgende week niet in te dommelen op het werk. Nu is er tenminste reeds een klein verschil tusschen den weekdag en den Zondag. Vroeg op het bed, kan men onder de dekens nog eens aan huis denken en een beetje bidden. Morgen is 't weeral vroeg opstaan. Hoeveel weken nog ? Als de Russen zoo verder gaan, staan ze dit jaar nog vóór Berlijn. In de week hebben we geen tijd om daaraan te denken, maar elken Zondag wordt de afgelegde afstand gemeten en berekend. Na Stalingrad volgen Iszyum, Kursk, Krasnodar, Rostow, Worosjilowgrad, Charkow, Rschew, Wiasma, Orel, Bjelgorod, Taganrog, de Kuban, Smolensk. 't Is een donderende zegetocht van de Russen, die vechten met heldhaftige doodsverachting om hun vaderland vrij te maken van de bruine pest.

Och, de oorlog is reeds verloren. De Moffen kunnen dat offensief nooit meer stoppen. In den rug hamert de R.A.F. steden en fabrieken in gruis. De S.S. wordt zenuwachtig.

ALFRED VERTELT OVER BERLIJN

In het begin van Augustus hebben de geallieerden enkele reusachtige nachtraids gedaan op Berlijn. Ach, was me dat

een spel. Midden in den nacht beginnen de sirenen te huilen. Alleman ligt muisstil in bed. Plots hooren we als het geronk van reusachtige horzels. Velen staan nu op om eens naar het... W.C. te gaan. Boven het kamp hangen er roode fakkels die aanduiden waar de bommen niet moeten geworpen worden. Telkens hebben de Engelschen het kampgebied zoo afgebakend. Er moeten honderden bommenwerpers daarboven zijn, want hun geronk overstemt nog het geblaf van de Flak. Een bommenwerper komt in de straal van twintig schijnwerpers ; onmiddellijk is het een oorverdoovend geblaf van het afweergeschut. De barak waggelt, de shrapnells regenen op het dak.

Hermann Göring zegde eens in een profetische bevlieging « ...dat nooit een vijandelijke bommenwerper over het rijksgebied vliegen zou » ! Hij heeft zich een beetje misrekend. Of valt de nadruk misschien op « een », en heeft hij daardoor willen voorspellen dat ze met honderden zouden komen ? In de verte is het een aanhoudend donderen en bliksemen. In de richting van Berlijn is geheel de gezichteinder rood. Zoo is het drie opeenvolgende nachten geweest.

Enkele dagen later kwam Schuldes terug van Berlijn en hij verklaarde : « Nog een paar van die bombardementen en Berlijn is er geweest ! De tramsporen staken boven de huizen uit. Een bom was door de straat in de tunnel van den ondergrondschen tram gevallen ; meeerdere honderden dooden. Er kwamen enkele dagen geen dagbladen en er worden groote commando's van « Bombensucher » naar Berlijn gestuurd.

Alfred is ook naar Berlijn geweest. Ze moesten enkele clubzetels afleveren bij een S.S. die zelf aan het oostelijk front staat. De familie wil een comfortabele Luftschutzbunker met clubs ! Alfred vertelt :

Ja, we stoppen voor een groote heerenwoning en wanneer we aanbellen, komt er een lief jong vrouwtje opendoen.

Eén na één worden de zetels afgeladen en naar den kelder gebracht. Het vrouwtje van den S.S.-man had blijkbaar medelijden met de gevangenen. Ze geeft aan Alfred een dikken boterham wanneer de anderen niet beneden zijn. Ze zijn nu met twee in den kelder. Eigenaardig, zoo als gevangene een tête-à-tête met zoo'n snoezig dametje. Ze begint haar hart uit te storten. Liever in eens allemaal dood dan nog langer die bombardementen mee te leven. De oorlog moet uit zijn. Ik ben beschaamd dat mijn man bij de S.S. is ; ik ben bang voor alles wat er ons nog te wachten staat. Oh, kon het toch ophouden. Wij hebben toch zoo'n medelijden met u allen ! Het vrouwtje weent en snikt. Alfred staat verlegen en tracht haar te sussen. De schoonmoeder roept van boven aan de trap : « Wanneer komt ge, Annie ? « Ja, mammie, nog een beetje schikken en dan ben ik er zoo. Ondertusschen klaagt ze verder haar nood ; ze ziet dat Alfred een goeie jongen is ; ze vangt hem in haar armen en kust hem hartstochtelijk. « Wij hebben toch zoo'n medelijden met u allen. Ik ben zoo beschaamd en zoo levensmoe dat ik liever dood was. » Alfred maakt zich zachtjes los uit de omarming van de S.S.-vrouw. Mammie roept boven aan de trap.

Alfred moest enkele weken later weer in Berlijn zijn. Met opzet reed hij een straatje om, voorbij het huis. De R.A.F. had haar werk gedaan. Van geheel het sierlijke heerenhuis bleef nog slechts een vormelooze steenhoop over !

SERIEWERKPLAATS

Het werk in de boekbinderij is ten einde. Eigenlijk zouden we nog moeten voortwerken, maar er is een nieuw bevel gekomen om nog alleen te werken voor oorlogsdoeleinden. Met enkele anderen wordt ik toegewezen aan de seriewerkplaats. Hier worden munitiekisten gefabriceerd voor pantser-

afweerkanonnen. De werkmeester is een volksduitscher uit Silezië, Rutschka heet hij. Een echt zwijn. Hij slaat er onophoudend op los. Altijd loopt hij met een stok rond en als hij op het vuur een potje ziet, waarin er wat eten kookt, slaat hij het er met zijn stok af dat het eten over den grond vliegt tusschen den houtafval. Russen en Ukraïners storen zich daar niet aan ; ze eten het van den grond op, terwijl dat dikke zwijn er staat mee te lachen. Maar enkelen tijd later heeft de R.A.F. hem ook te pakken gehad. Zijn huis in gruizelementen, hijzelf zwaar gewond aan zijn bil en een stuk van zijn hand weg. Overigens, gansch zijn woning stak vol met gestolen goed. Hij deed de gevangenen voor hem stelen en als het uitkwam deed hij dezelfde onnoozelaars, die voor hem « georganiseerd » hadden, zwaar straffen. Rutschka was van al de werkmeesters het hatelijkste beest.

Ik ben in dat commando geweest van 3 September tot 25 Oktober 1943. Het eenige wat er mij uit dien tijd goed is in het geheugen gebleven, zijn de vele ter dood veroordeelden die voorbij onze vensters gingen op weg naar de gaskamers of de executiegracht.

Wanneer we op 8 September de capitulatie van Italië vernamen, hebben we van uit ons venster gezien hoe een S.S.-wachtpost in een van de schiettorens van den ringmuur gedanst heeft van plezier. Overal zijn er opstootjes geweest en pogingen om er een einde aan te stellen. Velen hebben het met hun leven betaald en velen van hen zijn voorbij onze vensters voorbijgegaan, hun laatsten tocht naar den dood.

NIEUWE KLEEREN

Tot nu toe droegen we allerhande vodden als kleeren : buiten de gestreepte blauw-witte uniformen, ziet men er oude uniformen van tolbedienden, politiemannen, grüne Polizei,

oude soldatenkleeren en mutsen van alle formaat, vele jassen van Russische soldaten.

Plots kwam er bevel alles in te leveren. We zouden andere kleeren krijgen, en na enkele weken hadden we allen burgerjassen, vesten en broeken en zelfs hoeden. Waar kwam dat allemaal vandaan ?

In het station van Oraniënburg waren er meerdere treinen aangekomen uit Auschwitz en Lublin. Ze brachten ons wat er nog overschoot van de Joden die daar vergast en verbrand werden : jassen, vesten, handtasschen, valiezen, botten, laarzen, kinderschoentjes, lippenstiften, scheerapparaten, brillen, pince-nez, face à mains, vrouwenondergoed, vrouwenschoenen, kinderspeelgoed, uurwerken, polsuurwerken, zelfs houten ledematen, medicamenten in doosjes en fleschjes, waarop de etiketten van apothekers van Antwerpen, Brussel, Rotterdam, Amsterdam en Den Haag ! Op veel kleedingsstukken kon men nog duidelijk zien dat er een Davidsster genaaid was geweest. De draadjes hingen er nog aan. Alles werd deels door de S.S., deels door gevangenen uitgezocht en geklasseerd. De kleedingsstukken gingen naar de ontsmetting, er werd op den rug een groot bruin-rood kruis geschilderd en enkele dagen daarna waren we voor den komenden winter gekleed.

Er waren daarbij nog zeer goede en schoone overjassen. Ik heb er zelf langen tijd een gedragen uit het sjiekste magazijn van Boston ! Het etiket stond nog op den rand van den binnenzak. Hier zag de S.S. natuurlijk een eenige gelegenheid om commercie te drijven. Voor worst en schnapps en andere artikelen zooals tabak en chocolade of suiker, verkochten ze kleeren aan burgers van Oraniënburg en Berlijn. Om een einde te stellen aan deze « organiseerderij » gaf de lagerleiding bevel uit den rug van alle kleedingstukken een

stuk stof weg te snijden en er een stuk blauw-wit gestreepte stof op te naaien « anders is het voor de gevangenen al te gemakkelijk om te gaan loopen », werd er als reden opgegeven ! Eeuwige nazi-hypokrieten !

Alle schoeisels werden uiteengetrokken. Er werd een bijzonder commando samengesteld voor gevangenen die dag en nacht in hun barak moesten blijven. De barak was afgesloten door prikkeldraad tot boven het dak. De gevangenen mochten nooit buiten en moesten gansch den dag niets anders doen dan schoenen uiteentrekken om er de waardevoorwerpen uit te halen : ringen, brelokken, diamanten en andere edelsteenen, dollar en pondenbriefjes, Zwitsersche franks, enz... Daar er niettegenstaande deze voorzorgen, toch nog juweelen gestolen werden, kwam er bevel dat al diegenen die daar werkten om de beurt regelmatig naar het hospitaal moesten. Daar kregen ze speciale pillen om af te gaan. De excrementen werden onderzocht door een Nederlandsch geneesheer, Dr. Seldenrath, specialist in kinderziekten en tropische geneeskunde !

De misdadigers vlogen natuurlijk op de juweelen waar ze die krijgen konden. Hun aangeboren dieveninstinct was er door opgehitst zoals dat van een ekster die alles meepakt wat blinkt. Dikwijls werden er razzia's gehoudeu in het kamp, en enkele keeren werden er gouden voorwerpen ontdekt. Dat bracht natuurlijk veel onrust in het kamp, want er waren er anderen die wat anders weg te steken hadden. Velen kregen daarvoor « strafkompanie » en vijf-en-twintig stokslagen.

Velen van degenen die in deze werkplaats leefden, dag en nacht in stof en stank en met elekrisch licht omdat de vensters zwart geschilderd waren, kregen er tuberculose en velen van hen zijn gestorven. De eene misdaad bracht de andere mede. De massamoorden te Auschwitz en Lublin

veroorzaakten ook nog den dood van velen van deze « goudzoekers ».

Dat alles gebeurde in Barak 18. Vlak daarachter was er een werkplaats waar uurwerken hersteld werden, daarnevens een barak waar al de wiskundigen van het kamp samenwerkten onder leiding van een universiteitsprofessor van Berlijn. Ze moesten berekeningen maken in verband met het werpen van bommen op grooten afstand. Vlak in de nabijheid lag er een andere barak waar vakspecialisten valsche Amerikaansche, Engelsche en Russische bankbriefjes maakten, valsche postzegels, valsche identiteitspapieren en aandeelen in groote firma's.

Geheel die hoek van het kamp was met een atmosfeer van geheimzinnigheid omgeven en het was zeer onvoorzichtig daarover iets te vragen of te zeggen. De « Daily Mail » van 24 Mei 1945 heeft daarover enkele bijzonderheden gepubliceerd, die meegedeeld werden door den « voorarbeider » der valschmunters, kapitein Jacobson, van Nederlandsche nationaliteit.

OPNAME IN REVIER III

Reeds sedert een week ben ik aan het hinken. De vele uren staande arbeid en de eindeloos lange appèls, die voor gevolg hebben dat we praktisch op de been zijn van kwart vóór vier 's morgens tot negen uur 's avonds, hebben me zoo vermoeid in de beenen, dat ik zonder onderbreking een hevige spier- en drukpijn gevoel van het oogenblik dat ik rechtsta. Ik word na onderzoek door een gevangene, die dokter is, met lichte temperatuur opgenomen. Diagnose : Thrombophlebitis.

In het zaaltje van Revier III hangt een afschuwelijke stank van vuil beddengoed, etter en zalf. De bedden zijn vuil, twee boven elkaar. Wie onder slaapt, krijgt dag en nacht het

stof uit den stroozak van den bovenbuur. Maar wat een zaligheid eens te kunnen uitslapen. 's Morgens heb ik het niet hooren bellen. De verpleger komt reeds terug van het appèl als ik ontwaak. Nu moet ik in bed blijven en een kalfaktor — dat is een zieke aan de beterhand, die de anderen wat helpt — brengt me water. Deze kalfaktor is een Duitsch misdadiger. Hij is schandelijk brutaal, vreet voor drie en laat alleman, die niets geven kan, zonder hulp liggen. Menschen die iets of wat geweest zijn in het burgerlijk leven, zijn bijzonder het voorwerp van zijn misdadige chicanes.

Na enkele dagen heb ik kennis gemaakt met enkele menschen die in deze zaal liggen.

In den hoek, een beetje buiten de circulatie, ligt minister Vanderpoorten. Doorheen de bedstijlen heeft hij me vriendelijk toegeknikt. Vóór veertien dagen, nog goed op de been, was ik komen kennis maken met hem. Ik had hem een paar frissche appelen meegebracht uit een paketje, dat mijn vrouw me opzond. Hij was zwaar ziek. Geopereerd van een phlegmone aan den linkerschouder en, uitgeput door honger, leed hij bovendien nog aan sinusitis en rheuma. Vele aangename uren heb ik doorgebracht, gezeten op den rand van zijn bed en sprekend over het vaderland.

Geheel mijn rechterbeen is nu in een koelverband gewikkeld. Het is me onmogelijk te staan. Vóór enkele dagen heb ik in een paket de « Belijdenissen » van Sint Augustinus ontvangen. Ze hebben de twee boeken niet gezien en nu heb ik iets om te lezen en wanneer het niet gaat, kan ik een beetje spreken met Henri, een oude Franschman, die nevens mij ligt. Hij komt uit Marseille.

Juist toen de Duitschers het onbezette gedeelte van Frankrijk inpalmden, wilde hij terug naar zijn familie in Algiers. Hij werd aan de Spaansche grens gesnapt en naar Oraniënburg gebracht. Hij is treurig en vol zorgen over zijn

groot gezin, ontvangt geen pakjes en heeft grooten honger. Ik heb hem zoo goed geholpen als ik kon. Hij mocht aan zijn broer in Marseille schrijven, maar geheel zijn gezin bevond zich in Noord-Afrika en het heeft maanden geduurd vooraleer hij iets vernam. Van uit Marseille voerde dan zijn broer een clandestiene briefwisseling met Noord-Afrika. Henri heeft afschuwelijk geleden van een groote nekzweer, van œdeme in de beenen en algemeene zwakte. Nauwelijks was de wonde dicht of de Blockälteste zond « der Franzose » terug naar het kamp om te gaan werken bij... Speer! Henri heeft nog zeer veel geleden, maar is met bewonderenswaardigen moed steeds op de been gebleven. Opbeuring vond hij in zijn levendig geloof en liefde voor zijn gezin. Henri heeft strompelend en hijgend den marsch tegen den dood van April 1945 doorstaan, geholpen door twee Fransche katholieke Scouts en is nu behouden terug in Frankrijk. Zijn dochter was ondertusschen gestorven en zijn oudste zoon is gevallen als soldaat in den Elzas in het leger van Generaal de Gaulle, enkele dagen vóór het einde van den oorlog.

HERR POTSCHKA

Achter mij ligt Herr Potschka, een bekend advokaat uit Kœnigsberg. Hij heeft in den nek een reusachtige furonkel en lijdt afschuwelijk. Na enkele dagen, wanneer hij aan de beterhand is, leest hij het dagblad en we geraken stilaan in gesprek. Hij vertelt zijn geschiedenis.

Hij was zeer welvarend, eigenaar van zeven groote huizen en een bloeiende advokatenpraktijk... Zijn eenig kind, een dochter van negentien jaar, deed schitterende studies aan het lyceum en zou gaan studeeren voor apothekeres, toen ze verliefd werd op een S.S.-man, een nietdeug van eerste keus. Vader verzet zich tegen het huwelijk, maar onze S.S.-man,

die zelfs bij zijn eigen oversten slecht aangeschreven staat, weet de Gestapo aan het geval te interesseeren. Vader wordt aangehouden en in het kamp van Oraniënburg opgesloten. De nieuwe schoonzoon komt zijn schoonvader opzoeken in het kamp om hem drie documenten te laten onderteekenen. Het eerste, een gift van 25.000 Rm. aan S.S.-schoonzoontje ; het tweede, gift van een huis aan zijn dochter ; het derde, afgave van zijn schoonste eigendom als bureau voor de Gestapo Kœningsberg ! Vader preutelt wanhopig tegen, maar de schoonzoon dreigt hem in de strafkompagnie te doen steken en vader teekent. Op dit oogenblik, zegt Potschka, is hij zijn plaats van gebiedsadministrateur in de Oekraïne al kwijt, want de Russen zijn daar. Potschka zucht om zijn kind. Ja, dat hebben deze honden mij aangedaan. Alles staat onbeheerd, binnenkort zijn de Russen daar en dan ben ik geruineerd. Hij kreunt van de pijn en staart in de verte, als wilde hij in de toekomst zien wat hem te wachten staat. Potschka werd vrijgelaten toen de Russen vóór de poorten van Kœnigsberg stonden.

DE NATUURMENSCH VAN POTSDAM !

« Kent gij den natuurmensch van Potsdam niet ? » vroeg mijn linksche gebuur, met een tikje misprijzen voor mijn onwetendheid. « Neen, nooit van gehoord » antwoord ik hem. Hij stond er van verwonderd, dat ik als professor niets wist van den wereldberoemden natuurmensch van Potsdam.

« Ik heb door geheel Azië gereisd als cirkusartist ; ik ben bij de Boedhisten en Lamaïsten geweest in China, in Tibet, in Engelsch-Indië en Indo-China. Ik heb avonturen gehad gelijk Cæsar Cascabel van Jules Verne, en na die rijke levensondervinding ben ik me in de omgeving van Potsdam gaan vestigen om er te leven als natuurmensch. Wij eten enkel

rauwe groenten en vruchten die zonder kunstmest gekweekt worden, want dat is gift. Ik trek zelf den ploeg en loop steeds naakt met alleen een lendendoek om het lijf. Zie, zegt hij, hoe gezond ik ben en hij klopt met zijn vuist op zijn borstkas, allemaal spieren, zonder een ziertje vet. Vet is vuiligheid. Mijn lichaam is mijn God, daarvoor heb ik een ware cultus. »

Onze natuurmensch komt in een abnormalen toestand van opgewondenheid. De zeever loopt van zijn kin en met zijn oogen zou hij me doorboren. Ik onderbreek hem daarom. « Ge hebt daarjuist gesproken van « wij » ; waart ge dan niet alleen ; hebt ge in gemeenschap geleefd ? »

« Ja zeker, » antwoordt hij, met een stem die van verontwaardiging trilt. « Ik leefde als een aartsvader met een schoonen langen baard, met lange haren zooals de oude Germanen. De Nazi's beweren Germanen te zijn, pouah ! Ze kennen er niets van. Die varkens hebben mijn schoone haren afgesneden, zelfs op mijnen buik. Ik meende van schaamte in den grond te zinken ! Dat noemt zich Germanen, dat eet vleesch, drinkt schnapps en wil geen baard dragen ! Ik leefde met zeven vrouwen, jammer genoeg zijn er in den loop der jaren vier ontrouw geworden aan ons ideaal ! »

« Zoo, zoo », zeg ik, « dan hebt ge zeker wel veel kinderen als ge dan toch een echte Germaan en natuurmensch zijt ? »

« Neen, Mijnheer den professor, want er is een groot filosoof die eens gezegd : « Nicht fort sollst du dich pflanzen, sondern hinauf » (ge moet u niet voortplanten, maar in de hoogte). »

« Zoo, dat is van Nietzsche ! »

« Juist, mijnheer, Nietzsche dat is mijn groote afgod en wij willen leven volgens zijn gedachten. »

« Wat gij doet is dus eigenlijk de eerste poging in de geschiedenis, om den « Uebermensch » te verwezenlijken ? »

« Juist, mijnheer, de Uebermensch. Mijn lichaam, ik zelf ben mijn God. »

« Ja, er is ook ten onzent zoo eens een dichter geweest die beweerde : Ik ben een God in 't diepst van mijn gedacht. Weet gij dat Nietzsche zinneloos gestorven is ? »

« Neen mijnheer. »

« En als gij nu sterft, dan sterft uw God ook ? »

« Neen, mijnheer, dan kom ik weer in een anderen vorm terug. »

Ik schiet in een luiden lach en wanneer onze natuurmensch merkt dat ik hem niet ernstig opneem, schuddebolt hij en mompelt : « En dat is professor ! »

Ik vertel onze samenspraak aan Henri, die aan den anderen kant nevens mij ligt. « Ja, zegt hij, dát verwondert me niet ; de Duitschers hebben allen een slag van den molen » !

Ongelukkige dompelaar, die in een concentratiekamp niets anders te verdedigen heeft dan zijn lichaam !

HERMANN EN AUGUST

Sedert Februari 1943 mogen nu ook de gevangenen, die geneesheer zijn, in het hospitaal als dokter werken. Daardoor is er een heftige strijd ontstaan tusschen de blokhoofden van de hospitaalbarakken en de gevangen geneesheeren. Deze blokhoofden hadden tot dan toe, samen met de door henzelf zorgvuldig gekozen verplegers, het absolute meesterschap uitgeoefend in het hospitaal. Slechts twee of drie S.S.-dokters toonden zich af en toe eens in de zalen, maar dan was het om de zaal te inspecteeren en na te gaan of de bedden goed waren opgemaakt. Naar de zieken keken die niet om, deze waren zonder genade uitgeleverd aan de mishandeling, de chicanes en de willekeur van deze communistische en misdadige potentaten.

De zieken werden bestolen in hun rantsoenen, geslagen en geschopt, opgesloten in het vochtige en koude closet ; velen werden met 40 en 41 graden koorts onder het koude stortbad gezet en stierven enkele uren later. Wie tegenpreutelde, werd zonder genade buitengesmeten. Kameraadjes uit de « partij », vrienden van verplegers en blokhoofden, konden voor onbepaalden tijd blijven liggen. Wanneer ze lust hadden, stonden ze op en bleven nog enkele maanden in het hospitaal als kalfakter in een zaal of knechtje van een verpleger of blokhoofd. Het hospitaal was een waar roovershol, waar men kwam om te worden vermoord op een of andere manier : door spuitjes, door stortbad, door honger, mishandeling, door vroegtijdige doorzending of onkundige verzorging. Omdat de zieken in het hopitaal niet werkten en toch den ganschen dag in hun bed lagen, was hun dagrantsoen officieel reeds minder dan dat van een gevangene in het kamp. Op dat verminderd rantsoen werd er nog schandelijk gestolen door het personeel : verplegers, zaaloversten en barakoversten vraten zich een dikken buik, namen nog eten weg voor hun knechten en vrienden en kregen elken avond nog bezoek uit het kamp van een of andere « Parteigenosse », die er zijn botten kwam vol spelen. Het geheele regiem was een wraakroepende moorderij.

Na Februari 1943 kwam daarin lichtelijk verbetering en toen brandde de strijd los tusschen de gevangen geneesheeren, die dienst deden, en deze bandietenbende van communistische verplegers en blokhoofden. Deze laatsten gingen in menige gevallen zoo ver dat ze geneesheeren afgetroefd hebben omdat ze een patiënt niet wilden uit het hospitaal zetten. Willekeurig wierpen deze deugnieten zieken aan de deur, behielden herstelde communisten in het hospitaal in bedden die hadden moeten vrijkomen voor honderden sukkelaars die in het kamp rondstrompelden met œdeme, puisten, furonkels, phlegmone,

bronchitis, tuberculose, rheumatiek, huidziekten, en die elken dag moeten gaan werken totdat ze, volledig uitgeput, werden opgesloten in een « Muzelmanbarak ».

In Barak IIIa, waar ik lag met mijn phlebitis, was de Blockälteste een zekere August, communistisch Rijksdaglid. Hij hield er zijn eigen politiek op na en poogde met alle loensche middelen het goed werk van Hermann Pistor en een Tsjechisch geneesheer te niet te doen.

Op zekeren dag hoorde ik een heftige woordenwisseling tusschen Hermann en August over de behandeling van Minister Vanderpoorten. Hermann eischte voor Mr. Vanderpoorten een bed in een hoek buiten den tocht en waar niet veel geloop was. Uit eerbied voor de nagedachtenis van dezen grooten doode, wil ik de hondsch brutale woorden van August hier niet herhalen, maar evenals elke andere zieke, heeft ook Mr. Vanderpoorten onder deze chicane veel moreel geleden, en toen we daarover stilletje zaten te praten, ik zittend op den rand van zijn ziekbed, heeft hij me zeer dikwijls gezegd : « Na den oorlog moeten die deugnieten ter verantwoording geroepen worden ».

Wanneer zijn sinusitis hem wat rust liet en hij geen hoofdpijn had, vertelde hij over zijn schoon Lier, over het Willemsfonds aldaar, over de kopijen van Felix Timmermans, die hij verbeterde, omdat er zooveel schrijffouten in stonden. Hij vertelde over zijn wedervaren met burgemeesters in zijn hoedanigheid van minister van Openbare Werken, over den Koning en al de gebeurtenissen rond den 28sten Mei 1940, over de vlucht naar Frankrijk en zijn studies aan de Universiteit te Grenoble, over zijn aanhouding en de gevangenis van Fresnes.

Als een levende film schoven al de gebeurtenissen voorbij en weer was er een geheele morgen om. Wanneer dan

het middageten rondgedeeld werd, heb ik hem nog zeer dikwijls zijn « pellkartoffels » zuiver gemaakt, omdat hij zijn arm niet kon bewegen en na het eten dutte hij gewoonlijk in.

NIKITIN DE KALFAKTER

Daar ik reeds terug staan kon, vroeg ik aan den verpleger nog een tijdje te mogen blijven en te werken als kalfakter. De verpleger, die een zeer goede jongen was, had angst mij te nemen omdat hij August te goed kende. Ik kreeg op dat tijdstip zooveel paketten dat ik nog meedeelen kon aan Mr. Vanderpoorten en aan mijn Franschen gebuur Imbert. Om meer te eten moet ik het niet doen, maar ik had angst voor de koude. Het was nu November en een plotse overgang van de ziekenzaal naar het appèlplein was zeer gevaarlijk. Daarom was August in 't geheel niet bekommerd en het was hem een genoegen zoohaast mogelijk dien « bourgeois », die zooveel paketten kreeg, buiten te wippen.

Op zekeren dag kwam hij in de zaal. Hij riep den verpleger Erwin en zegde met een zeer luide tenorstem : « Gij zult Nikitin als kalfakter nemen. Nikitin was een groot revolutionnair ! » Toen wist ik dat ik weg moest. — Nikitin was een jonge Rus die op zijn hoofd wel duizend kleine puistjes had. Hij stond daar voortdurend aan te krabben en te peuteren en met dezelfde vuile vingers bedeelde hij de aardappels en waschte hij de schotels af.

Enkele dagen later, op 17 November 1943, werd ik uit het hospitaal buitengezet. Het was rond vier uur in den namiddag en ik liep naar Hans in de schoenmakerij, om er mijn kleeren af te halen, die ik hem ter bewaring gegeven had. Wanneer men opgenomen werd in het hospitaal, moest men alle kleeren afgeven en steeds verdwenen die spoorloos. Daarom had ik ze voor alle zekerheid aan een vriend toevertrouwd.

Enkele oogenblikken later had ik alles en keerde terug naar Barak 3. Hier aangekomen, voelde ik mij duizelig en alles had een grauwe kleur. De nieuwe Blockälteste, die er gedurende mijn afwezigheid gekomen was, was een Oostenrijker uit Linz, een vriendelijke jongen.

Rond zes uur was het appèl; ik rilde van de kou en toen we terug in de barak kwamen, had ik geen eetlust. Ik ging onmiddellijk te bed. Gansch den nacht heb ik wakker gelegen met koorts. 's Morgens ben ik nat van koorstzweet opgestaan. Geen eetlust. Daarna appèl en dan terug naar de barak. Ik zwijmel van de koorts. Wellicht een erge griep of verkoudheid.

François Gimenez is de haarkapper in onze barak en een goede vriend van Franz. Gansch den dag blijft François in de barak om haar te snijden en te scheren. Alle Blockältesten komen hier hun toilet laten maken en François vaart er goed bij. François wilde met enkele vrienden door Spanje naar het leger van de Gaulle, maar werd door de Spaansche politie geknipt en aan de Gestapo uitgeleverd. Hij deed een lang transport van Cauterets in de Pyreneën tot Oraniënburg. Toen hij in het kamp kwam, was hij uitgehongerd als een wolf en mager gelijk een Muzelman. Toen kwam hij bij mij aan tafel en ik heb hem weer terug « dik » gemaakt, want François was een echte goeie kameraad, altijd bereid diensten te bewijzen en gezegend met een eeuwig goed humeur.

François heeft dien morgen voor mij een goede tas melk met suiker klaargemaakt en heeft ergens twee aspirinetabletten « georganiseerd ». Hij brengt het mij bij mijn bed en ik kan blijven liggen slapen tot in den namiddag. Dan sta ik op. Mijn knieën knikken door; ik ril van de koorts. De Blockälteste, Franz, meet mijn koorts: 41 graden! Onmiddellijk alles samenpakken. François moet er maar voor zorgen en Franz gaat met mij naar het hospitaal. Het onderzoek geeft als voorloopige diagnose: longontsteking. Franz gaat naar den

dokter en ik hoor hem zeggen: « Zorg er voor dat hij goed behandeld wordt, want het is een fijne man. Leg hem, als het kan, in Barak 2 ».

IN REVIER II

Enkele oogenblikken later word ik opgenomen in zaal 65 van Revier II. Alles draait in een wilden dans rondom mij. Ik schud van de hevige koorts. Kleeren uitdoen en afgeven. Nooit heb ik er nog iets van teruggezien. Spoorloos verdwenen. Daarna in een bed. Hier is centrale verwarming en weldra heb ik het warm.

Een Noorsch geneesheer, Sven Oftedahl, komt me onderzoeken. Hij kan nog geen definitieve diagnose uitspreken, maar schrijft voor: drie dagen achtereen, elken dag 15 Eleudroonpillen. Een Tsjechisch verpleger, Roceslaw, komt de eerste serie van 15 pillen, toedienen. We zijn hier dus buitenlanders ondereen, geen Duitsche communisten of bandieten. Het zal hier wel wat beter zijn.

Ik lig op een bovenbed en terwijl ik poog te slapen, staat er plots een lange magere jongen bij mijn bed: « Ik ben ook een Belg, Sylvain Schalenburg, uit Heers in Limburg. Men heeft zoojuist een kleinigheid te eten gebracht, 'n paar doozen Nestlé voor de Belgen. Wilt ge dat ik wat pap maak? » Ik heb geen de minste eetlust en zeg hem dat hij het zelf maar moet opeten. Hij kijkt me lachend en bemoedigend aan en zegt: « Ge moet veel eten, anders komt ge er niet door. Ik zal wat pap gaan maken. Morgen kunt ge in het bed neven mij komen liggen. Die andere gaat weg en het zal veel gemakkelijker zijn. » Een half uurtje later komt hij me wakker schudden. Ik moet eten, zegt hij, anders genees ik niet. Maar ik kan niet rechtzitten. Geheel mijn borstkas doet vreeselijk pijn. Ik poog een beetje te eten, maar het smaakt niet. Het

gaat niet. Ik zet het potje terug weg als Sylvain in zijn bed is.

In het kamp is het nu appèl. Ik heb ook de smakelooze koolsoep die rondgedeeld werd, niet aangeraakt. Een gebuur slokt ze naar binnen, als ware dat het beste menscheneten.

Het begint stilaan te donkeren en al de patiënten draaien zich onder de dekens. Sylvain komt nog eens kijken en de verpleger komt zeggen dat ik rond middernacht een nieuw hemd en versche lakens zal krijgen. Stilaan dommel ik in, maar het slapen is onrustig en ik adem met moeite. Ik zweet dat het overal afloopt : beekjes van zweetdroppels rollen van mijn beenen, van mijn rug en borst, het zweet loopt in mijn oogen en ik wordt wakker van die prikkeling. Ik ben kletsnat en de warmte onder de dekens is om te stikken. Alles is nat en nog maar steeds loopt het zweet. Ik damp letterlijk. Plots wordt heel stilletjes de deur geopend. Een verpleger, die den nachtdienst doet, komt naar mijn bed toe. Ik moet onder de dekens een nieuw hemd aantrekken, na me eerst goed te hebben afgedroogd. Dan geeft hij nieuwe lakens. Ik lig weer droog. In de zaal is het goed warm en weldra begint het zweeten opnieuw. Tegen den morgen is alles weer kletsnat. Wanneer ik moet opstaan om nevens Sylvain te gaan slapen, zwijmel ik als een dronkelap. Zoo heeft het zweeten de krachten doen slinken. Weer krijg ik een nieuw hemd en versche lakens. Roceslaw, dien we kortheidshalve Rosti noemden, is een echt goede verpleger.

In den loop van den morgen komt Sven, de Noorsche geneesheer, me weer opzoeken. Blijven liggen en vandaag de tweede « Eleudroon »-stoot. Nog eens vijftien pillen. Om te braken, zoo'n vies effekt maken die op de maag. Korten tijd daarna herbegint het zweeten weer. Ik lig nu in een bed beneden, vlak tegen een radiateur van de centrale verwarming. De tweede dag verloopt kalm, niettegenstaande hevige koortsen en geweldig veel zweeten. Tusschendoor is de verpleger

komen zeggen dat Kiev en Shitomir gevallen zijn en dat Corsika « siegreich » geruimd werd. Gedurende den nacht is het erg. Altijd maar dwalen van de hooge koorts. Alsof ik nu geheel en al uitgedroogd ben, heeft het zweeten opgehouden. Ik krijg nog een derde dosis van vijftien Eleudroontabletten en den volgenden dag voel ik me weer wat beter, maar nu heb ik hevige maagpijnen.

De dokter komt weer en nu is de diagnose klaar : waterfleuris links ! Stilaan groeien de pijnen in de linker borsthelft. Ik kan niet meer opstaan, niet meer recht zitten en me niet meer alleen omkeeren in mijn bed. Wanneer de verpleger daar niet is, helpt Sylvain. Zoo lig ik twee dagen te hijgen naar adem. Ademhalen, niezen, bewegen, slikken ; alles is pijnlijk. Dan op een morgen laat de dokter me roepen voor de punctie. Steunend op den verpleger, slef ik hijgend naar het operatiezaaltje. Eerst luisteren, dan de huid ontsmetten. De pomp ligt reeds klaar. Ik zit op een operatietafel voorovergebogen met mijn hoofd tegen den schouder van Rosti. Sven neemt zijn pompje en ploft met een harden stoot den hollen priem in mijn rug. Het is juist gemikt, want hij trekt het water reeds. Een minuut afschuwelijke pijn, dan is 't voorbij. Sven trekt met een snellen ruk de pomp uit mijn rug, plakt een plaaster op het gaatje en Rosti brengt me terug naar het bed. Vijftien kubiekcentimeter helder vocht. De onderzoeking wees uit : geen bacillen van Tuberculose.

Den volgenden dag was de pijn bijna heelemaal weg. Dan begon het eten te smaken en gedurende drie dagen had ik rust. Dan begon dezelfde stekende pijn in de rechter long en enkele dagen later deed Sven een tweede punctie. Weer tien kubiekcentimeter water ; geen bacillen van Tuberculose. Ik was er door ! Nu kwam het er nog alleen op aan te rusten en goed te eten, want ik ben weer terug mager en zwak geworden. Maar nu zijn de koorts en de pijn weg en ik

kan wat spreken met Sylvain en met een Noorsch schipper, Ohlsen, die beiden een etterende pleuritis hebben en in een opening in den rug een gummidarm hebben, waarlangs de etter in een glazen pot vol desinfectiestof loopt.

SYLVAIN SCHALENBURG

Hij komt me op zekeren morgen den « Völkischer Beobachter » toonen. De Duitschers hebben het kwaad gehad in den « Tscherkassikessel » en Leon Degrelle heeft er, naar het heet, heldendaden verricht in dienst van den vijand. Terwijl we samen een beetje aan 't babbelen zijn, brengen twee verplegers een Spanjaard binnen die verlegd wordt uit een andere zaal. Hij wordt op een bed gelegd en terwijl ze daar met hun twee nog een beetje staan te spreken, sterft de Spanjaard. Een van de verplegers neemt zijn pols. Ja, hij is dood. Hij schiet in een luiden lach : « Ja, ja, die heeft zeker bij zichzelf gezegd : ge kunt ze allemaal kussen, ik trap het af ». — Schoone lijkrede ! Onze Spanjaard wordt uitgekleed en gansch naakt op den steenen vloer gelegd in het... closet, totdat hij met het doodenwagentje wordt afgehaald. Sylvain is woedend van verontwaardiging en als hij het gebeurde vertelt aan Rosti, antwoordt deze : « Wat wilt ge anders, die twee verplegers waren twee Duitschers » !

We spelen veel met het damspel, en als er in een pakje iets komt om te koken, dan is Sylvain mijn kok en dan wordt er broederlijk gedeeld. Ik kan nog niet opstaan en moet warm onder de dekens blijven. Ohlsen, de stoere Noorsche schipper, heeft nog op den koop toe het geel gekregen en ziet er uit als een geraamte. Nu kan hij niet meer lachen en als zijn landgenoot, de geneesheer Sven, hem komt bezoeken, zitten ze in hun onverstaanbare landstaal langen tijd emstig te spreken. Sven zal hem er wel weer terug bovenop krijgen, maar het

zal nog maanden duren. Met Sylvain gaat het uiterst langzaam, dan wat beter en daarna weer wat slechter. Hij is in het hospitaal, zaal 65, gebleven tot in 1945.

HORSTMANN

Deze geneesheer bij de S.S. is door zijn mateloze pretentie en nog grootere onkunde, zijn haat tegen de gevangenen en nationalistisch fanatisme, een echt typisch product van de Hitlerjugend. Hij kan niet anders dan brullen en schreeuwen tegen de zieken en de geneesheeren. Van hem is die echt Pruisische domme spreuk « Bettenbau is die beste Medizin » (uw bed opmaken is het beste geneesmiddel). Hij heeft eens zes gevangenen achter mekaar geopereerd. Er moest in den rug een stuk rib worden uitgezaagd om er een gummibuisje in vast te zetten, en een paar anderen opereerde hij van appendicitis. Resultaat : bij alle zes geïnfecteerde wonden met etter en koorts. Onderling lachten de geneesheeren hem uit, maar waar hij zijn pretentieuze snuit vertoonde, was er onmiddellijk stilte.

Op zekeren dag kwam hij onverwacht in de zaal terwijl de verpleger en de geneesheer stonden te spreken vóór de wandkaart van Oost- en Centraal Europa. « Haha, roept hij plots, zonder eenige inleiding, gijlie zijt aan 't bestudeeren wanneer de Russen in Berlijn zullen zijn. Maar onthoudt dit goed : vooraleer het zoo ver is, hebt gijlie allemaal een strop om den hals. Daarvoor is er nog koord genoeg in Duitschland. Ik wil ulie zwijnen niet meer zien. » Daarop sloeg hij de deur dicht en verdween.

Horstmann was de rechterarm van de eerste Lagerarzt Baumkötter. Deze laatste was uit Münster en behoorde tot de verfoeilijke kategorie van menschen die eens katholiek

waren en uit lafheid tegenover het regiem van de eene toegeving in de andere vielen om tenslotte nog slechts een willoos werktuig te zijn in de handen van hunne oversten. Al die lafheden en de capitulaties van zijn geweten, wist hij te verbergen achter een martiaal optreden, maar af en toe werd het hem eens te sterk en in een vlaag van woede lukte het hem dan een of ander onrecht te voorkomen. Daaraan dankte hij de faam : dat hij nog zoo slecht niet was. Minister Verschuur, dien ik later leerde kennen, sloeg den nagel op den kop toen hij zegde : « Baumkütter is een misdadiger die te vechten heeft met atavistische invloeden van het Katholicisme zijner jeugd en zijner voorouders ». Hij is de verantwoordelijke man voor de vele beestigheden, die er in het hospitaal gebeurd zijn.

HEINRICH REINTJES

Een van de duistere en raadselachtige figuren, wier invloed in het hospitaal zeer groot was, heette Heinrich Reintjes. Ik had hem voor de eerste maal ontmoet in Maart 1942. Toen was hij voorman van een colonne die den hof van den Lagerführer moest gaan opkuischen tegen den uitkom. Hij is de eerste geweest die mij vlakaf durfde zeggen : « Ge moet alleen maar oppassen dat geen S.S.-man ziet dat ge niets doet ; al de rest is larie ». We hadden samen een beetje gesproken en hij vertelde in den hof, dat hij baas geweest was van Oberbayern in Antwerpen en van Alpendorp in Brussel, dat hij was vastgezet omdat hij het aanzien van Duitschland geschaad had door toe te laten dat Joden in zijn orkest speelden in het uniform van Beiersche hooglanders. Hoe weinig indruk het vertelseltje van dezen mageren hongerlijder ook op mij maakte, toch herkende ik hem onmiddellijk toen hij voor de eerste maal in zaal 65 binnenkwam. Heel dik geworden,

piekfijn gekleed, fijn gekamde haren, fijn geschoren, fijne handen en schoon geblonken schoentjes, kortom, een « schutzhäftling » om in een uitstalraam van een kleerenmagazijn te zetten ! In het kamp-noemde men die mannen « Oberhäftlinge » !

Zoohaast hij me zag, kwam hij op mij toe en was heel en al vriendelijkheid. Alhoewel ik nog geen geld had in het revier, kreeg ik onmiddelijk brief en postzegel. Hij vroeg of ik genoeg te eten had ; of ik pakjes kreeg en of hij me geen plezier kon doen met af en toe een stuk brood of wat dieetpap. Ik zei natuurlijk « ja », en we hebben er samen dikwijls goed van gegeten. Sylvain en ik en ook Ohlsen. Daar ik toch niet rooken kon, vroeg ik hem of hij te rooken had. Hij was er zeer blij mee, want hij kreeg nooit een paket en hij liet soms tweemaal per dag goede pap brengen door een klein joodje, dat samen met enkele anderen, altijd in het hospitaal bleef en als proefkonijn diende voor het onderzoeken van nieuwe medicamenten.

Ter gelegenheid van een van zijn talrijke bezoeken wist hij me toe te vertrouwen dat hij zeer goed « bevriend » was met Baumkütter en ook met een ander S.S.-man van het hospitaal, een zekeren Fabisch, een krapuul van eerste keuze. Dat leek me ietwat aangebrand, des te meer omdat na de blijken van genegenheid van Reintjes alleman zoo vriendelijk werd voor mij. Heinrich zegde me dat de Blockälteste aan hem zijn plaats te danken had, en dat ze samen met Dokter Sven in een afzonderlijke kamer logeerden en dat hij er wel zou voor gezorgd hebben, dat ik ditmaal goed behandeld werd. Deze belofte was absoluut overbodig, daar Sven een beste geneesheer was. Bij dat alles was het mij nog niet klaar wat eigenlijk bij Heinrich de beweegredenen waren om zoo vriendelijk te zijn voor mij. Maar ik zou niet lang moeten raden of zoeken. Vooralsnog liet ik hem maar begaan.

Enkelen tijd later ontving ik het bezoek van Mr. de Saint Obin, professor in de Fransche taal en letterkunde aan de Universiteit van Groningen. Ik vertelde hem geheel de geschiedenis en hij zei me : « Ge moogt er absoluut zeker van zijn dat die mensch alleen en uitsluitend gedreven wordt door angst en egoïsme. Hij tracht nu uwe vriendschap te winnen omdat hij u zonder twijfel van naam kent reeds van vóór den oorlog. Hij ziet dat het scheef loopt met Duitschland en wil van nu af reeds de paden effenen om terug naar België te kunnen komen, waar al zijn belangen hem roepen, en hij heeft u uitgekozen om zijn verdediger te zijn ». Toen ik dat gehoord had, werd me veel klaar. Van eigenlijke vriendschap was er geen spraak, het was een soort omkooperij op langen termijn, dat werd ik nu aan alles gewaar. Van zoohaast de Duitschers weer hier of daar een succesje hadden, liet hij me onverlet liggen, maar als ze aan het front weer eens een duchtige klap hadden gekregen, stond hij daar weer. Deze houding en het feit dat hij Duitscher, dus een vijand was, deed in mij het vaste besluit rijpen hem duchtig te exploiteeren om hem bij de eerste gelegenheid zonder pinken te laten vallen als een steen. En dat heb ik ook gedaan. Maar de vervaldag van de hypotheek, die hij op mijn toekomst wilde hebben, zal nooit komen. Want na mij nog geholpen te hebben tot in November 1944, werd hij vrijgelaten. Hij ging zich vestigen te Berlijn en werd slachtoffer van een van de eerste luchtraids, die na zijn bevrijding volgde.

Eerst wanneer hij weg was uit het kamp, durfde Mr. de Saint Obin mij toevertrouwen dat hij geloofde dat Reintjes een agent geweest was van de Gestapo en dat hij in de doos gedraaid werd wegens misbruik van vertrouwen en diefstal van gelden !

SIGNORET

Laat mij u even voorstellen, Mr. Signoret, chieke kroegbaas uit Marseille. Heeft in zijn leven nog niet gewerkt ; liep en sliep met alle meisjes van Marseille die hem aanstonden. Is getrouwd uit verveling. Heeft een zeer lief vrouwtje dat hij elken dag bijna bedrogen heeft. Leeft meer 's nachts dan over dag en kent de geheele pornographische litteratuur van Frankrijk van Pierre Louys tot Maurice Dekobra. Hij kent alle liedjes van Maurice Chevalier, Charles Trenet, Zarah Leander en Tino Rossi. Hij geeft er niet om dat hij hier crepeeren moet. Hij heeft een droge pleuritis met een begin van Tuberculose. « Mon Dieu, zucht hij, ik heb al plezier genoeg gehad in mijn leven ; ik heb nog niets moeten missen, want ik heb varkenskoteletten gegeten tegen vijfhonderd frank het stuk en Pernodjes gedronken van driehonderd frank. Ah, oui, zoo verdiend, zoo verteerd ! Ik zou toch nog wel eens mijn vrouwtje willen zien vóór ik sterf, maar och, zij zal ook al rap eenen trooster vinden... » en Signoret zingt « J'attendrai... » en dan « Le soleil a rendez-vous avec la lune », hij zingt « Sur les routes de France, de France et de Navarre » en tusschendoor vertelt hij een « histoire Marseillaise » dat we liggen te krinkelen van het lachen. — Ohlsen, de Noorsche zeeman, zingt ook en spreekt Signoret na om ons te amuseeren. Signoret doet nu de speaker van Radio Toulouse na : in een onophoudelijke ribambelle van geestigheden en spot met Pétain, maakt hij reclame voor borsthouders, zijden kousen, cuisinières, radioposten en zingt tusschendoor de welbekendste cabaretliedjes. Signoret is onuitputtelijk. Soms moeten we vragen om op te houden, want we kunnen niet meer lachen, 't is om krampen te krijgen. De Duitschers die daar liggen er er geen snars van verstaan, zien naar ons gelijk een koe naar een automobiel die voorbijrijdt.

« Ah, oui, mes enfants, nous sommes tous des enfants de Pétain ». 't Is daarom dat we hier zitten, want 'er is geen andere reden. Op zekeren dag was het razzia in de straten van Marseille ; ze hebben mij opgepikt en hier gebracht. Ik wacht nog steeds op den uitleg.

KERSTMIS 1943

Stilaan begint men de Kerstmisstemming gewaar te worden. De eerste Kerstmis dat er in het kamp geen honger zal zijn, want de paketten stroomen binnen. De radio-luidsprekers op het dak van het hospitaal brengen nu ernstige muziek. Eindelijk iets anders dan het eeuwig gezaag «Nach jedem Dezember, kommt wieder ein Mai ».

Staring is in den loop van de week op bezoek geweest. Hij is een Hollandsch Benediktijn en kwam vragen of we misschien wenschten te biechten. Sylvain en ik hebben beiden gebiecht en we zijn nu gereed om Onzen Lieven Heer te ontvangen.

Ons zaaltje is stemmig versierd. De Noren die al die guirlanden ontvangen in paketten uit Zweden, hadden te veel voor hun eigen barak en hebben dat allemaal gegeven voor de zieken. In den loop van den namiddag doen ze hun ronde in geheel het hospitaal en in elke zaal zingen ze enkele Noorsche Kerstliederen voor de zieken die niet kunnen opstaan. Daarna komen de Tsjechen, met een viool en een violoncelle en enkele zangers. Ze zingen toch zoo schoon « Stille nacht, heilige nacht ». Ze hebben een grooten lichtbak meegebracht in den vorm van een ster en als ze binnenkomen, wordt al het electrisch licht uitgeknipt. Indrukwekkend is hun zang. Dan komt een groep Polen, zij zingen het avondgebed van den Poolschen soldaat. Te midden van al dat gewemel in de halve duisternis, komt Staring binnen. Snel geeft hij ons twee

de Heilige Communie. Nu is het echt Kerstmis geweest. Hij wenscht ons proficiat en een Zalig Kerstfeest. Hij moet rap weg want anderen wachten nog. Maar toekomende keer met Kerstmis zullen we toch thuis zijn. Nu staat het vast. Het kan niet anders.

NAAR REVIER 5 B.

De dagen verloopen snel. Ook de genezing vordert goed en met tegenzin zie ik den dag komen dat ik zal moeten afscheid nemen van Sylvain en Ohlsen en Signoret. Nochtans, het moet, want mijn genezing is snel gegaan en nu is het weer in orde.

Heinrich Reintjes zorgt er voor dat ik niet direkt naar het kamp moet, maar eerst nog enkele weken kan gaan doorbrengen op de barak der herstellenden in Barak 5b. Hier vond ik enkele oude kennissen terug : Minister Vanderpoorten, die van hospitaal III gekomen was, professor de Saint Obin, en de Spaansche premier Largo Caballero.

Hier zaten we weer hals over kop in de « communistische Wirtschaft ». Blockälteste, blokschrijver en verpleger waren alle drie communisten en of ze zorgden voor hun kameraadjes! Minister Vanderpoorten kookte soms van verontwaardiging zoo onbeschoft werd hij door den communistischen verpleger, Salomon Karl, behandeld. Salomon was een driftmensch die alleen de partijdrift kende, alles wat niet tot de partij behoorde brutaliseerde en buitensmeet, om alleen zijn partijvrienden te behouden. Voor al de anderen was het niet veilig in zijn zaal, zelfs niet voor dokter Schinnagel, een socialist, dien hij na eindelooze chicanes en grove beleedigingen, heeft doen buitensmijten. Tegenover de S.S. heb ik nooit een grooteren platbroek en kruiper gezien dan Karl Salomon, de ter-

rorist van Revier 5b te Oraniënburg. Hij beefde zichtbaar van angst als Horstmann of Baumkütter binnenkwamen.

POLITIEKE BESPREKING

Ik heb een bed gekregen vlak neven Minister Vander poorten. Regelmatig komen daar professor de Saint Obin, Largo Caballero en een zekeren August Clement, die beweert Fransch politie-inspecteur te zijn. Met ons vijf bespreken we dikwijls den toestand en dan probeert Salomon altijd in de nabijheid te zijn. Hij wil iets opvangen, om te weten hoe die « bourgeois » over den toestand denken en over de prestaties van het Roode Leger. « Houdt ge weer ministerraad ? » vraagt Salomon spottend. « Ja, antwoordt Mr. Vanderpoorten, maar we krijgen het wel klaar zonder u ».

Clément heeft een goede landkaart « georganiseerd » uit een boek over Geopolitik, van Haushofer, en we kunnen de operaties goed volgen : Kirowograd, Nikopol en Nowgorod zijn al in Russische handen. Maar waar blijven de Engelschen en Amerikanen ? Na de inname van Pantelleria, Lampedusa, Sicilië, Corsika en Sardinië, schijnen ze vast te zitten vóór Cassino. Zouden de Engelschen landen of zouden ze niet landen en maar voort bombardeeren totdat de Duitschers het opgeven ? Van deze vraag hangt voor ons zeer veel af. We zijn nu reeds Februari 1944. Sommigen zijn optimist ! Wij werken niet meer. We blijven in het hospitaal tot het einde. Ik vertel onder vier oogen mijn plan met Heinrich Reintjes aan Mr. Vanderpoorten. « Goed gelapt », zegt hij. « Geef het hem. Ge kunt het aanzien als een afkorting op de oorlogsschade ! »

Daar heb ik gevoeld hoe simpel en hoe gemakkelijk het is « carrière » te maken als ge een « kruiwagen » of « piston » hebt. De anderen rondom u kijken verwonderd, zonder te

begrijpen. Hetzelfde wat in het burgerlijk leven gebeurt, herhaalt zich in het kamp : het gaat om kleinere dingen, om futiliteiten en prutsen, maar de intrigues en de kuiperijen zijn juist dezelfde.

VAN KALFAKTER TOT BLOCKSCHRIJVER !

Ik was slechts enkele dagen in Revier 5, toen Heinrich mij kwam opzoeken. Hij kwam aan mijn bed staan en gaf me een stuk brood. Tusschendoor vroeg hij me of ik niet gaarne kalfakter worden zou, slechts voor enkele dagen, totdat er een betere post openkwam, want kalfakter spelen was toch niets voor mij. Maar ge moet zwijgen, zegde Hein. De eenige onvoorzichtigheid, die ge doen kunt, is over dit zaakje te spreken. Wanneer Hein weg was, vertelde ik onze samenspraak aan Minister Vanderpoorten en hij zij spottend : « Ziet ge hoe plat de Duitschers reeds worden, wat gaat dat over enkele maanden zijn ? »

Den volgenden morgen kwam de Blockälteste, ook een communist, die een ongeluk had opgeloopen bij het uitgraven van tijdbommen, naar mij en zegde dat ik kalfakter kon zijn als ik wilde. Karl Salamon, de verpleger, een brieschende fanatiekeling, die me reeds had doen voelen dat ik in zijnen weg liep, was heel en al vriendelijkheid geworden. De toon van superieur misprijzen die hij ook aansloeg tegenover den socialistischen geneesheer Dokter Schinnagel en tegenover Minister Vanderpoorten, had in de betrekkingen met mij plots moeten plaats maken voor een kruiperige vriendelijkheid, die hem was opgelegd dor de vrees voor Hein, die goed stond met de eerste S.S.-doctor, Baumkütter. Toen ik één dag den dienst van kalfakter gedaan had, was het 's anderendaags opeens groote verhuis !

De schrijver van Barak 5, die reeds sedert meerdere

weken ziek te bed lag in een klein kamertje dat dienst doed als secretariaat, verhuisde naar de groote zaal met bed, tafel en kast en stoel en paperassen. Als kalfakter moest ik meehelpen aan den verhuis. Terwijl we volop aan 't sjouwen zijn, komt Hein binnen en roept mij bij zich : « Ge moet daaraan niet meer meewerken, ge zult vanaf vandaag hulpschrijver zijn ; de zieke schrijver die hier in de zaal komt liggen, weet er van. Hij zal u wel roepen en u het schrijfwerk uitleggen ». Terwijl Hein verder confereert met Sepp, de Blockälteste, sta ik toe te kijken en Karl Salomon vliegt tegen mij uit, woedend als een horzel. Hij had Hein niet gezien en wanneer deze hem doet opmerken dat hij wat vriendelijker moet zijn, weet Karl niet hoe zich te verontschuldigen, om toch maar te bewijzen dat hij niets tegen mij heeft en hij zoo maar gesproken heeft in een vlaag van ongeduld.

Wanneer de verhuis gedaan is, komt de schrijver, Karl Maliske, in zijn bed liggen en we maken kennis. Hij was een communistisch trambediende uit Breslau. Langzaam geraak ik op de hoogte van het schrijfwerk, want dat is zeer ingewikkeld. Het is met opzet ingewikkeld en langdradig gemaakt, opdat er werk genoeg zijn zou om er een « postje » van te maken.

BEZOEK VAN PISTOR

Den dag daarna komt de chef van de gevangenen die als geneesheer fungeeren, Hermann Pistor, op bezoek. Hij spreekt zeer stil met den Blockälteste Sepp, en doorzoekt de steekkaarten en de ziekenpapieren waarop de polsslag, de koorts en de toegediende medicamenten genoteerd worden. Uit onze zaal worden er vier zieken meegenomen. Dan begeeft hij zich naar de andere ziekenzaal van onze barak en daar worden er ook vier uitgezocht. Alle acht jongens die

zwak en uitgemergeld zijn. Ze worden tezamen gelegd in het kleine kamertje waar de schrijver tevoren werkte ; er komt voor hen een speciaal geneesheer met alle mogelijke instrumenten : een stethoscoop, meerdere thermometers, een apparaat voor het meten van den bloeddruk, flesschen om de urine op te vangen, pannen voor de excrementen, het braaksel en de fluimen. Op de deur komt er een opschrift : « Toegang ten strengste verboden », de patiënten krijgen om te beginnen geen eten.

Verder verloopt de dag normaal en wanneer het avond is, ben ik blij in bed te kunnen gaan, want wanneer men zoo lang gelegen heeft, is men na een dag rondloopen zeer moe en ik heb een vervelende pijn onder de beide knieschijven. Na nog een beetje babbelen over koetjes en kalfjes met Minister Vanderpoorten, slapen we beiden in.

EEN VREESELIJKE NACHT

Midden in den nacht voel ik iemand mij schudden. Half slapend half wakker, hoor ik een gehuil en gekerm van alle duivels. Wat mag dat zijn ? Ik keer me om naar Minister Vanderpoorten en ik hoor hem half luid zeggen : « Hoort ge het gehuil van de proefkonijnen niet ? Ze hebben die jongens nieuwe medicamenten toegediend of pillen gegeven. Dat doet nu zijn volle werking ». Daarom heeft Pistor er dus acht uitgehaald zonder te zeggen waarom. Dat is de uitleg van al die geheimzinnige drukte gisterenmorgen.

Het gehuil en gekerm, dat tot in onze zaal doordringt, heeft niets meer van menschelijk geluid. Het heeft iets bestiaal, maar toch gelijkt het in niets op het gehuil van beesten. Het is aanhoudend en herhaaldelijk hetzelfde : ruwe heesche schreeuwen van een mensch, die plots en in volle bewustzijn den dood voor oogen ziet. De laatste schreeuw van

een soldaat vóór dat zijn lichaam door een ontploffende bom wordt vaneengereten. Maar dat dan zonder ophouden. Akelig om aanhooren. Ik heb dien nacht niet meer geslapen.

Toen ik den volgenden morgen in het kamertje binnenkwam, lagen de zieken daar stijf en bleek en onbeweeglijk als dooden. Het zweet perelde op hun aangezicht en rond de blauwe gezwollen lippen hing er een geelachtig schuim. De geneesheer die er bij zat, zegde me : « Pillen », meer niet. Op de koortskurven kon ik zien, dat elk uur hun temperatuur en hun bloeddruk gemeten werd. Deze onmenschelijke experimenten hebben ongeveer twee en halve maand geduurd. Regelmatig kwamen er uit andere hospitaalbarakken en uit de « Muzelmanblocks » nieuwe proefkonijnen, dan eens om pillen te nemen, dan weer om inspuitingen te krijgen.

Karl Maliske vertelde me dat de jonge joden, die ondergebracht waren in Revier II, waarvan er een mij af en toe eten gebracht had, uitsluitend met dat doel in het hospitaal bleven. Toen ik dat hoorde, moest ik er meer van weten en op zekeren dag, toen ik mijn vriendje Samuel ontmoette, poogde ik hem uit te vragen. De kleine, die elf jaar oud was, was zeer voorzichtig.

« Ja, zegt hij, ik ben te Auschwitz met vader en moeder aangekomen, maar heb ze daarna niet meer gezien. Ik heb er zeer veel Joden van Antwerpen gezien. Gij komt ook van Antwerpen, nietwaar ? Ja, allen zijn gestorven. »

« En zijt ge dikwijls ziek, Samuel ? »

« Ja, zegt de jongen, ik ben gezond, maar we moeten regelmatig medicamenten innemen en dan zijn we allen ziek ».

Regelmatig kwamen Pistor en Baumkütter naar hun proeven kijken.

Men kan zich afvragen hoe het mogelijk is zulke proeven te nemen met menschen. Dat is zeer eenvoudig. Meestal

worden daarvoor lichaamszwakken genomen. De lichaamszwakte is echter zoo ver gevorderd, dat de bloedeloosheid in het hoofd ook geesteszwakte veroorzaakt en zooals ik het reeds vertelde, deze « Muzelmannen » gelooven alles, ze hebben geen greintje geestelijke weerbaarheid meer. Daarbij wordt hun de zaak zoo voorgesteld, dat ze geneesmiddelen moeten nemen om te genezen en wie niet wil genezen, wordt zoo uit het hospitaal buitengesmeten.

Maar op zekeren dag moest Pistor enkele gezonden hebben voor zijn proeven. Ik was toen al goed op de been en wanneer hij me zag, kwam hij op mij af en vroeg of ik wilde... « dat er geen gevaar mee gemoeid was » Ik heb hem onmiddellijk gevraagd of hij gek geworden was.

Regelmatig, na enkele dagen te hebben doorgebracht in het beruchte kamertje, komen de zieken terug in de groote zaal. Anderen gaan terug naar hun hospitaalblok of naar de Muzelmanbarakken, waar ze den ganschen dag zitten te droomen van den honger, zonder lectuur, zonder eenige verstrooiing of bezigheid. Een bende schimmen van menschen, mager, bleek en afgeteerd, ongeveer een tweeduizend vijfhonderd, over vier of vijf barakken verdeeld.

Wanneer bij ons enkele bedden vrij zijn, komen er tusschendoor de « patiënten » van de schoenfabriek. Ze moeten pillen nemen om af te gaan. De S.S. wil controleeren of ze geen edelsteen ingeslikt hebben. Hun excrementen worden dan onderzocht door een geneesheer.

We hebben ook zes patiënten gehad die men, zonder dat daartoe reden bestond, geopereerd heeft. Hun waterblaas werd weggenomen en vervangen door een kunstmatige waterblaas. Vijf van de zes zijn aan de operatie gestorven. De zesde, Kusmin, een Rus, was nog in het hospitaal, toen in Februari 1945 meerdere honderden zieken naar de gaskamer gestuurd werden. Hij stond ook op de lijst. Gelukkig vernam

hij het op tijd en ging hij zijn beklag doen bij Baumkütter. Toen deze vernam dat hij de eenige overlevende was van deze proefneming, mocht hij blijven leven.

OP RONDE IN HET HOSPITAAL

Als hulpschrijver had ik tamelijk veel bewegingsvrijheid in het hospitaal en in het kamp. Elken Dinsdag en Vrijdag werd er een groep « herstelden » terug naar het kamp gestuurd en kwamen er uit de andere barakken nieuwen toe die aan de beterhand waren. Dat bracht een heele boel schrijfwerk mede : het uitschrijven der vertrekkenden, het inschrijven der nieuwen, het opmaken van het appèl, het afsluiten der ziekpapieren, het afsluiten der rekeningen en het uitbetalen der saldo's aan degenen die geld hadden meegebracht.

Onnoodig te zeggen dat negen op tien van degenen die weg moesten nog ziek genoeg waren om enkele maanden in een hospitaal te liggen om er met krachtig voedsel een beetje op hun plooi te komen.

Eerst moesten de kaarten worden afgehaald uit de « Schreibstube » van het hospitaal. Hier was heer en meester een communist, die door zijn gemeene kruiperij het vertrouwen had weten te winnen van den S.S.-dokter Baumkütter. Deze gevangene, Hans Demetz, moest al het vuile werk opruimen waaraan zelfs Baumkütter zijn handen niet wilde smerig maken. Deze « éminence grise » van het hospitaal stelde de lijsten op van de zieken die ongeneesbaar waren en die naar een « sanatorium » gingen in de Lüneburger Heide. Enkele dagen later kwamen hun kleeren en andere zaken terug die ze meegenomen hadden.

Op de Schreibstube had elk gevangene een groote fiche van vier bladzijden, waarop alle inlichtingen stonden. Iets wat

de S.S. belangrijk scheen te vinden, waren de tatoeëeringen die sommige gevangenen op hun huid droegen. Ik heb er eens een gezien die bijna geen plekje wit meer op zijn lijf had. Wanneer zoo'n gevangene stierf, werd zijn huid door specialisten afgehaald, gelooid en gespannen. Van dergelijke sinistre eigenaardigheden bestond er dicht bij de pathologische afdeeling een klein muzeum. In dit laboratorium werden vele lijken opengesneden en onderzocht.

In de eerste barak was de ambulantie voor kleine gevallen en gewone verbanden. Hier moesten de patiënten van na het morgenappèl, zegge half zes, tot tien uur soms tot elf uur in weer en wind staan wachten. Vuile etterende wonden, rottend menschenvleesch, œdeme, longontsteking en koorts, griep, pleuritis, roos en siphilis, alles stond daar buiten en wanneer een S.S. voorbijkwam, klonk het commando « Mützen ab ». Wanneer dat vergeten werd moest de gansche bende sport doen.

Een weinig verder was de operatiezaal, de ziekenzalen voor de geopereerden, een Röntgenkamer en een atelier voor dentisten. Hier stonden in den loop van den morgen regelmatig kleine groepen van gevangenen, die het goud uit hun mond moesten laten wegnemen alvorens te worden omvergeschoten of in de gaskamer te verdwijnen. Ze wisten zelf niet dat ze ter dood veroordeeld waren en bedelden nog om een stukje brood, als de S.S.-bewaker den rug gekeerd had.

In Barak 2 lagen degenen met zware inwendige ziekten. In Barak 3 die met huidziekten en kleinere operaties. In Barak 4 de longzieken. In Barak 5 B de herstellenden en in Barak 5 A de diarrheezieken. In al deze barakken stonden de bedden met twee boven malkander en zoo dicht tegeneen dat het bijna onmogelijk was den vloer te zuiveren, en dat er tengevolge van de overbevolking een vuile stank in de zalen hing. Wanneer er een S.S. binnenkwam, begon hij dan ook

regelmatig te brullen van « stinkende zwijnen » en « Schweinestall » en moesten alle vensters open.

Elken Dinsdag en Vrijdag moest ik naar het kamp om de respectievelijke Blockältesten daar te gaan verwittigen dat er een zieke uit het hospitaal naar de barak terugkwam. Toen zag ik voor de eerste maal sedert vele werken, het kamp terug en wel gedurende de werktijd. Hoe waren in dien korten tijd, tengevolge van de overbevolking, de barakken vervuild tot ware stallen! Zelfs in den eersten ring waren er geen lakens meer. Die waren opgeëischt voor de S.S.-hospitalen. Alleen nog dekens, die zonder onderscheid door iedereen gebruikt worden. De ijzeren bedden waren vervangen door houten bakken en in elke kamer was er een tafel meer geplaatst. De overbevolking begint zich schromelijk te doen gevoelen. Van enkele gevangenen verneem ik dat er bijna geen handdoeken of zuivere hemden meer komen. Alles is weg!

Wanneer ik over het appèlplein ga, loop ik op een oude kennis...

HERMANN BEIER

In 1942 was hij mijn voorarbeider geweest op de Deutsche Ausrüstungswerke. Vandaar was hij weggehaald om Blockälteste te worden en later Lagerälteste. Zijn ouders waren deftige lui. Maar zoontje lief had het zich in zijn hoofd gestoken kinemabaas te worden en tweemaal had hij bedrieglijk geld geleend om zijn levensdroom te verwezenlijken. Toen kwam hij in de gevangenis en daarna als beroepsmisdadiger in het kamp. Hij was een genie in het « organiseeren » en de S.S., voor wie hij werkte, wist dat op prijs te stellen. Daarom vloog hij van het eene postje naar het andere. Zijn eenige droom was zich verdienstelijk te maken in de oogen van de S.S. om op die manier zijn vrijheid te herwinnen. Hij zocht

naar een gelegenheid om zich verdienstelijk te maken en te bewijzen dat de S.S. op hem vertrouwen kon. Zoo kon hij het weten klaar te spinnen dat de Lagerführer op zekeren dag opzoekingen deed doen naar wapens in het kamp. Zijn groote leuze was altijd « de communisten werken aan de voorbereiding van een revolutie in het kamp »! Wat er ook van zij, ik ken het fijne van deze zaak niet, zonder verwittiging werd er ook bij Beier een huiszoeking gedaan. De Lagerführer trof hem in bed met een kleinen jongen en men ontdekte bij hem juweelen die uit de schoenfabriek kwamen en... een revolver.

Meerdere malen liep daarna in het kamp het gerucht dat Hermann doodgeschoten was. Maar enkelen tijd daarna dook hij op in de strafkompagnie, waarvan hij na weinige weken de « Kommandant » geworden is!

DE STRAFKOMPAGNIE

Nu kon ik eigenlijk voor de eerste maal sedert dat ik in het kamp was, de Strafkompagnie gadeslaan. Degenen die niet ziek waren, moesten gaan werken, en ik was altijd in een buitencommando geweest. Degenen die ziek waren moesten in het hospitaal blijven.

De Strafkompagnie was in den beginne een groep gevangenen die met of zonder reden zonder veroordeeling in den dood gejaagd werden. Met een zeer klein rantsoen moesten ze den ganschen dag staan in open lucht, zonder jas, zonder muts, zonder pull-over, zonder kousen in de brandende zon, in den plassenden regen en de krakende vorst. Zeer velen zijn jammerlijk gestorven. Later moesten ze elken dag met dertig kilogram zand in een rugzak, veertig kilometer marcheeren. Rond het plein was er een gaanweg aangelegd, die bestond uit perceelen die belegd waren met asphalt, andere met mulle aarde, andere met dikke keien, aangelegde slijk- en

waterplassen in dezelfde proporties waarin men die verschillende wegbedekkingen op de groote banen vindt. Dat was zoo aangelegd om dezelfde slijtige van de schoenen te hebben als bij een echte stapmarsch op de gewone banen. De schoenen die deze gevangenen kregen waren gemaakt in ersatzstof, die moest geprobeerd worden alvorens ze werd aangekocht door de Wehrmacht. Terwijl ze marcheerden moesten ze zingen.

Hier was Hermann in zijn element. Hier kon hij den ganschen dag tegen die sukkelaars brullen als ze niet op stap gingen of niet gewillig genoeg zongen. Hier was het voor hem de gedroomde gelegenheid om blijk te geven van zijn ijver, vermits de Lagerführer regelmatig aan een der vensters van het poortgebouw kwam kijken.

VRIJWILLIGERS VOOR DE S.S.

Slechts aarzelend heeft de regeering van het Derde Rijk het aangedurfd uit de massa van mannen die opgesloten zaten in de kampen, ook te putten om de leemten in de rangen aan te vullen die ontstaan waren door de aanhoudende « Siegreiche Rückzüge » ! In den beginne werden alleen de Duitsche beroepsmisdadigers genomen, later ook de communisten. Ze vormden groepen en deden hun oefenmarschen op het appèlplein al zingende : « Wij willen strijden voor vrijheid en recht » ! Hermann was natuurlijk een van de eersten om zich aan te melden en korten tijd daarna was hij weer Kommandant van het Commando. Deze kompanieën werden onder het bevel gesteld van generaal Dirlewanger, die tegen de Serbische, Kroatische en Poolsche partisanen vocht. Deze soldaten uit de concentratiekampen konden niet overloopen, omdat de partisanen geen krijgsgevangenen maken, maar alles wat in hun handen valt omverschieten. Ze konden ook niet wegloopen, want achter hen stonden de machiengeweerschutters, die echte S.S.-mannen waren, en deze nieuwe strijders voor recht en vrijheid even genadeloos omverkogelden als de partisanen zelf !

Naarmate de nood aan manschappen grooter werd, werden de aanwervers voor de S.S. ook minder kieskeurig en werden zelfs alle middelen gebruikt om drukking uit te oefenen en het getal « vrijwilligers » te doen stijgen. Dikwijls hebben we er aan gedacht wat wel het lot mag geweest zijn van de bevolking wanneer deze horden van bandieten een dorp innamen ergens in de bergen van Servië !

Dat alles heeft Goebbels niet belet de geallieerde soldaten en generaals uit te maken voor bandieten. Het omgekeerde is de waarheid : systematisch heeft de nazi-regeering al de Duitsche misdadigers : tuchthuis- en gevangenisratten, in de vechtende eenheden aangeworven en de onmenschelijkste wreedheden doen begaan tegen de gevangen vijanden en de burgerbevolking !

Steeds dezelfde Nazi-hypocrisie. De martelstoel waarop de gevangenen in ons kamp werden vastgebonden om de vijf-en-twintig stokslagen op hun zitvlak te krijgen, prijkte te Berlijn op een anti-Russische tentoonstelling over de Bolsjewistische gruwelen !

BANGE AFWACHTING

We zijn nu Februari 1944. Reeds vier maanden gevangenis en vijf-en-twintig maanden kampleven achter den rug. De diepe inzinking van midden 1942 heb ik doorworsteld, de eerste phlebitis ook, de dubbele waterpleuritis ook. Nu begint er weer wat versch. Stilaan ontwikkelt zich over geheel mijn onderlijf een vochtig ekzema, dat me bijna belet te gaan. De geneesheer zegt dat het komt van het veel liggen in het bed en tengevolge van tekort aan vitaminen B. Maar er zijn geen

geneesmiddelen. Hoogstens een beetje talkpoeder en dan komt het nog uit de gestolen reiskoffers van de Joden van Lublin.

Mijn taak geraakt ten einde en als er niets onverwachts gebeurt, dan is Karl terug in staat binnenkort zijn werk te doen en... moet ik zoo terug naar het kamp.

Op de fronten niets bijzonders meer te vermelden. Het Westen beweegt nog niet en er wordt al fel over gediscussieerd of de geallieerden wel ooit zullen landen en niet veeleer Duitschland zoo lang en zoo geweldig bombardeeren tot het ineenstort. Maar dat zal niets helpen, want dan bouwen ze alles onder den grond en verleggen hun nijverheden naar de bezette landen. En als daar dan weer de bombardementen moeten herbeginnen, dan kunnen we nog tien jaar « zitten » en zijn we allen totaal geruïneerd als we er uit komen. De anderen denken dat er wel een landing zal plaats hebben en de meesten van hen denken in de « Deutsche Bucht » om van daaruit de Siegfriedlijn in den rug aan te vallen en recht naar het Zuiden te marcheeren, de troepen tegemoet die van Italië uit op dat oogenblik naar het Noorden zullen doorbreken om op die manier geheel het vasteland in twee deelen te snijden. De zware bombardementen op Bremen, Hamburg, Kiel, Sylt, Cuxhaven, Willemshaven schijnen ook daarop te wijzen dat er voor de komende Lente daar iets wordt voorbereid.

De Russen vertragen ook weer en Goebbels kraait reeds victorie dat het oostelijk front tot staan gebracht is.

Hoe lang nog? Hoe lang nog leven in deze vieselijke atmosfeer van wetenschappelijke moord en ziekelijk sadisme? Elken morgen voert het kleine doodenwagentje vele dooden naar de lijkenhalle. Regelmatig komen in het hospitaal groote wagens aan vol lijken van gevangenen die in de buitencommando's van uitputting bij het werk gestorven zijn. Alles wordt verbrand!

Churchill had gesproken van « het vallen der bladeren », Goebbels heeft hem uitgelachen en er dreigend aan toegevoegd: « Wij hebben gijzelaars ». Allemaal hebben we gevoeld dat hij daarmee ons bedoeld heeft!

GROOTE KUISCH IN HET REVIER

Aan tallooze kleinigheden voelt men dat de S.S. zenuwachtig wordt. Gedurig zijn er doorzoekingen van de bedden en kasten, regelmatig worden er gevangenen aangehouden en we zien ze niet meer terug, op ieder oogenblik van den dag worden de zakken der gevangenen doorzocht. Zelfs als het appèl niet uitkomt, moet het geheele kamp niet meer blijven staan op het plein. Deze verscherping van de contrôle gaat echter gepaard met een onbegrijpelijke nalatigheid in het controleeren van de paketten. Sommige S.S.-mannen pogen zich daardoor populair te maken bij de gevangenen. Het vooruitdringen der Russen vergroot hun angst, vooral voor de communisten, die nog zooveel sleutelposten in handen hebben.

Karl, de blokschrijver, heeft al eens een afstraffing gekregen van Baumkütter en enkele dagen later worden de Blockälteste Sepp en de verpleger Salomon buiten gewalst. In een ommezien was de communistische heerschappij in onze barak verdwenen.

Voor hun vriendjes hadden die opper-kameraden bedden met twee matrassen en een dubbel getal dekens gereedgesteld, vlak bij de vensters en zonder bovenbed. Al de overigen sliepen in bedden, drie boven mekaar, op zakken vol houtschafeling. Kwestie van kameraadschap en klassenlooze samenleving! Degenen die wij spottenderwijze den « adelstand » van het kamp noemden, konden toch met hun edele knoken van voorarbeider of blockälteste niet op een vulgairen zak vol houtschafeling liggen!

We kregen als blockälteste Stefan, die reeds hoofd was van Barak 5 A., de afdeeling van diarrheezieken. De schrijver van deze barak, Harri Hüttel, een communistisch kanaille van eerste keuze, had zich toen bij het onweer voelde aankomen, plots ziek verklaard. Hij lag in Block 2 als zieke en ontsnapte aldus. Intusschen had ik weer werk, want nu Karl Maliske opnieuw zijn werk deed en Stefan onze Blockälteste geworden was, was ik als vanzelf aangewezen om het schrijfwerk te gaan doen in Barak 5 A.

Hier had ik een eigen kamertje om te werken en daar ik het werk reeds zeer goed kende, ging dat zeer snel en beschikte ik over veel vrijen tijd om te lezen. Hier las ik met gespannen belangstelling « Colomba », van Prosper Merimée, een heerlijke novelle waarin zoo schoon het fijne karakter van den Engelschen gentleman geteekend is. Ik las er nog eens « Le Tartuffe », al de mystieke gedichten van Jean Racine en Corneille. Heerlijke uren, gedurende dewelke ik vergeten kon dat ik een kamp was, alhoewel vlak vóór mijn venster de elektrische pinnekensdraad liep en er een witte dooskop op een zwart plankje geschilderd, mij gedurig aangrijnsde. Daar kon men ook enkele oogenblikken vergeten het onmenschelijke lijden van die stokmagere sukkelaars die daarnevens in de ziekenzaal lagen in een atmosfeer van onverdragelijken stank. Dikwijls heb ik gezien dat Stefan een laatste poging inspande om die stervende menschenschimmen van den dood te redden door op eigen verantwoordelijkheid een inspuiting te doen van gesteriliseerd water met keukenzout. Stefan was streng, maar zeer goedhartig. In de andere barak heeft hij alles ondersteboven geworpen om die bevoorrechte behandeling van «kameraden» af te schaffen. Er kwamen overal stroozakken en twee bedden boven mekaar, en hij hield er de hand aan dat de zwaarste zieken beneden sliepen en de andere boven, of het prominente communisten waren of niet ! Maar Stefan was en

bleef in hun oogen slechts een « Poolsch zwijn » ! En de kameraden behooren immers nog tot het « Herrenvolk » ; zij waren «Reichsdeutschen» met den fieren nadruk op «Reichs», want ze wilden zich wel onderscheiden van alle andere Duitschers uit de randgebieden.

Hoe lang zal de diplomatische ziekte van Hüttel duren ? Dat is voor mij van belang, want zoolang kan ik hier dat schrijfwerk doen en mijn ekzema eenigermate verzorgen. Maar het kampleven hangt weer als een bedreiging boven mijn hoofd. We zijn nu reeds begin Maart en er komt weer wat beweging in de lucht. Elken nacht en zelfs soms op den middag zware bombardementen op Berlijn en ook op de omgeving van het kamp. Af en toe waggelt de barak van het zware afweergeschut dat in het bosch staat. Dikwijls regent het bomscherven in het kamp en zien we in de verte rookkolommen opstijgen. Telkens als er luchtalarm is, staat de brandweer klaar, een groep stoere Polen die uit Auschwitz gekomen zijn. Telkens marcheert overal de « Luftschutz » van het kamp en moeten we alleen in de barakken blijven. Af en toe, wanneer de hemel helder is, zien we de reusachtige bommenwerpers statig door het hemelblauw hun witte strepen trekken.

Op zekeren middag heeft het er in de omgeving leelijk gespannen. Meerdere vliegmachines zijn in duikvlucht naar beneden gekomen en hebben zware brisantbommen in de nabijheid geworpen, ook een massa brandbommen en in een anderen hoek van het kamp zien we vlammen en rook opstijgen. Er zijn bij ongeval enkele brandbommetjes in den uitersten Oost-hoek van het kamp gevallen en er brandt een barak. Aanstonds is het een geloop en gedraaf van pompiers en verplegers. Snel is de brand overmeesterd en de meeste gewonden kunnen zelf naar het hospitaal loopen.

't Is geen plezier als men daar zit, opgesloten als konijnen, onder de gierende vliegtuigen en het gedaver van spring-

en brandbommen en afweergschut. We zijn er weer eens met den schrik afgekomen. 't Was blijkbaar een vergissing. Ze hebben het kamp niet willen bombardeeren.

THARCISIUS' WERK

Mijn vriend Michel ligt sedert enkele dagen zwaar gewond in Revier III A. Een brandbom is op Barak 17 gevallen en de buitenzijde van zijn beide handen, evenals de geheele hoofdhuid vertoonen diepe brandwonden. Reeds is er een slachtoffer van deze vergissing der Amerikaansche bommenwerpers overleden. Michel heeft koorts en ziet er niet te best uit. De geneesheer is geen ster in zijn vak.

Door een die eten komt halen in het Revier, verneem ik dat Staring, een Hollandsch kapelaan, me wenscht te spreken in het kamp op Barak 15. Ik ga er onmiddellijk heen.

« Luister eens Flor, zegt hij, Michel wenscht te communiceeren. De portier van het Revier, die een communist is, weet dat ik priester ben en laat me niet binnen. Wilt ge hem Ons Heer dragen ? »

« Ja zeker, maar hoe ? »

« Zie, ik heb hier de Heilige Communie in een glazen buisje van aspirinetabletten. Ge leest samen maar enkele gebeden naar devotie en ge laat het partikeltje rechtstreeks in zijn mond glijden, zoodat niemand wat merkt. »

Ik neem het buisje in ontvangst en houd het in mijn zak in mijn hand. Biddend spoed ik me terug naar het Revier. Het is nog vroeg. De kalfakters zijn juist klaar met opvegen en er hangt in het zaaltje een muffe stank van zalven en drogende dweilen.

« Harry, ik heb Ons Heer bij. » Verrast en aangedaan bekijkt hij me doorheen de dikke verbandwindsels om zijn hoofd en gezicht. Getroffen in zijn vleesch en afschuwelijk

lijdend voor de goede zaak der rechtvaardigheid, prevelt hij stil mede : « Domine non sum dignus... » En dan, als de innigste wensch van mijn ziel, terwijl ik hem de communie geef, zeg ik de woorden van den priester : « Corpus domini nostri Jezu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam. Amen ».

't Is gedaan. Ik wensch hem proficiat, sta op en verdwijn, want het is beter dat de blockälteste me nu niet aantreft. Een heel koor van vreugdevogelen zingt in mijn binnenste, want ik heb een dienst kunnen bewijzen aan iemand, die mij ook geholpen heeft. Onder den neus van de nazi-beulen en communisten werkt de Kerk van Chirstus.

MET VERLOF NAAR BLOCK III

Op 28 Maart moest ik uit het hospitaal, alhoewel ik nog erg leed van het ekzema dat maar steeds erger werd. Met groote moeite kon ik gaan, zoodat ik nog tot 13 April in de barak van het kamp mocht blijven zonder werken. Daarvoor had Heinrich weer gezorgd, want zonder hem zou het niet waar geweest zijn. Ik mocht den ganschen dag op mijn bed liggen, kon mij verzorgen en boeken lezen. Maar helaas !

Den volgenden morgen stond ik op met een gezwollen gezicht. Het werd maar steeds erger. 's Avonds kon ik niet meer zien, want mijn oogen gingen niet meer open. Het was alsof ik gedurig zand in de oogen had ; uit de gezichtshuid dreinde een geelachtig vocht. Geheel mijn gezicht stond heet. Ik had de roos. Wanneer het gedaan was, herbegon het nog eens en toen de tweede maal die vuile ziekte weg was, had ik de phlebitis terug, met en steeds grooter wordende plek ekzema over geheel het onderlijf.

Deze dagen van zwaar lijden behooren tot de wreedste die ik in het kamp heb doorgebracht. Ik kon noch staan, noch

gaan. De jeukte belette me te slapen en heele nachten lag ik wakker en niettegenstaande onmenschelijke pijnen, moest ik mee appèl staan en moest ik er naartoe geleid worden omdat ik niet zien kon. Geheel mijn gezicht was ingestreken met een geelkleurig geneesmiddel (Prontosil) en ik zag er uit als een roodhuid.

Dat leven was niet meer om volhouden. Voor de verzorging van de roos en het ekzema, moest ik tweemaal naar de ambulantie en daar staan aanschuiven. Hinkend en met geweldige stuwingspijnen in het rechterbeen, vergezelde François me naar het hospitaal, maar het oogenblik kwam aldra dat ik van mijn bed in den block niet meer kon opstaan om naar het W.C. te gaan. Tegen alle opwerpingen in, moest ik weer opgenomen worden in het hospitaal.

OPNAME IN REVIER III A

Op 13 April kwam ik terug in het hospitaal, in Barak 3 A. De verpleger, een voormalig soldaat van de Légion Étrangère, was een dronkelap, die zich regelmatig zat dronk aan genever dien hij zelf stookte. Hij kon alles gebruiken omdat alles dienen kon om het noodige aan te schaffen voor de fabricatie van alcohol.

Terwijl we daar liggen met een zestigtal zieken in een kleine zaal, schijnt er weer meer activiteit in de lucht te komen. Elken middag is er alarm in de verte. We hooren de sirenen loeien door de heldere voorjaarslucht en de luchtafweer schiet er duchtig op los. De Russen nemen Odessa en Tarnopol in. Daar komt ook weer beweging.

Op 17 April, op den middag, groot luchtalarm. De sirenen loeien vervaarlijk vlak bij ons en in de verte. De Luftschutz en de pompiers van het kamp staan klaar. Er heerscht in het kamp een onheilspellende rust en stilte. Langzaam groeiend hooren we in de verte de vliegtuigen aankomen. De Flak schiet verwoed. De barakken daveren en waggelen, de bedden schudden en vensters vliegen met gerinkel van brekend glas open. De zieken zijn angstig.

Heel in de hoogte kan men de vliegtuigen als zilveren stipjes in het hemelblauw zien cirkelen. De lucht is vol gezoem. Er zijn veel meer vliegtuigen dan we zien kunnen. Plots hooren we er een in duikvlucht naar beneden komen, en nog een, en nog een. De lucht davert van de krakende ontploffingen. Niet ver van het kamp zijn er bommen gevallen. De bodem golft ; alles waggelt en davert. De eene na de andere komen die kleine stipjes naar beneden gevallen als zilveren sperwers en lossen hun bommen die krakend uiteenscheuren. De Flak blaft en weer stijgen die onheilzaaiende vogels in sierlijke vlucht in de hoogte. Heel in de verte is er een geraakt. De manschappen springen er uit en bengelen goed zichtbaar aan hun helwit valscherm in de ijle lucht. De machinegeweren ratelen heele salvo's los. De S.S. schiet op de valschermspringers die in de lucht bengelen. Al maar door branden heele ladingen zware bommen los. Met een suizend gedreun dat door merg en been gaat, komen de reusachtige bommenwerpers in duikvlucht naar beneden. Het is een gigantische luchtcaroussel van stijgende en dalende vliegmachines. Er wordt reeds gezegd dat het ditmaal op Heinkel is. Gevangenen, die den weg weten naar die fabriek waar vliegtuigen gebouwd worden en waar meerdere duizenden gevangenen werken, beweren dat het in die richting is en op dien afstand. Bijna zonder overgang wordt het plots stil. Af en toe nog een ver gedonder van de Flak die op afvliegende bommenwerpers schiet gelijk de laatste donderslagen van een onweer dat voorbij is.

Het wordt nu een helsche drukte in het Revier. Van bij Heinkel hebben ze getelefoneerd : alles is met den grond gelijk

gemaakt, meerdere bommen zijn daar het asphalt van de startbanen in de kelders gevallen, waar de gevangenen opgesloten zaten, meerdere honderden dooden, meerdere honderden gekwetsten.

De geallieerde luchtmacht heeft prachtig werk gedaan, er zal tot het einde van den oorlog geen enkel vliegtuig meer gebouwd worden. Maar hoeveel levens van onschuldigen heeft het gekost? Levens van menschen die meer dan gelijk wie in de wereld zouden gewenscht hebben zelf in een bommenwerper te zitten om den vijand te verpletteren onder de puinen en scherven.

De eerste camions vol bloedige menschenwrakken komen aan. Het menschenbloed druipt uit de wagens. Met hoopen liggen ze daar op wat stroo in hun verhakkelde en vuile zebra-uniformen : afgeschoten handen en voeten, gebroken beenen en armen, bebloede en blauw gezwollen hoofden en handen, kreunend van bovenmenschelijke pijnen, met brokken ijzer in hun lichaam, worden ze door hun medemakkers zoo voorzichtig mogelijk uit de camions geheven. Het asphalt bij den ingang is één bloedplas, de draagberries zijn rood en purper doordrenkt van het bloed. Alle geneesheeren zijn gemobiliseerd, zoowel de S.S.-dokters als de gevangenen, spannen zich in om te helpen. Dokter Horstmann, die ons allen met den strop bedreigde, staat er bleek en perplex op te kijken gelijk een kind dat zijn speelgoed gebroken heeft. De gevangen chirurgen beginnen onmiddellijk met Röntgenopnamen en met de operaties. Gansch den nacht door hebben de Fransche geneesheeren Arbeit in de Röntgenzaal ; Coudère en Gallouen in de operatiezaal getoond wat de Fransche wetenschap en oprechte kameraadschap en naastenliefde kunnen. Tot in den namiddag van den volgenden dag hebben ze zonder onderbreking geopereerd tot ze niet meer konden. Dan moesten ze enkele uren rust nemen. Maar steeds kwamen er

nog camions met kermende slachtoffers, en terug moesten ze aan het werk, de plicht van geneesheer dwong hen.

Den volgenden dag kwamen twee of drie camions met brokken menschenvleesch. Met spade en bezem werd het allemaal in groote kisten geladen en men zocht in den kelder van het lijkenhuisje naar de metalen plaatjes met de gevangenennummers, om te kunnen vaststellen wie er dood was. Van daar werd alles naar het crematorium getransporteerd om te worden verbrand samen met de afgezette beenen en armen.

Deze plotselinge overrompeling van het Revier had voor gevolg dat er plaats te weinig was. Velen moesten op den grond worden gelegd tusschen de bedden. Alle zieken, die maar eenigermate zich behelpen konden, moesten terug naar hun barak in het kamp met arbeidsverlof en konden elken dag naar de ambulantie zich komen laten verbinden. In alle barakken van het kamp werd er een omhaling gedaan van levensmiddelen en kleeren om deze slachtoffers te helpen.

TERUG NAAR BLOCK III

Hinkend kwam ik terug in mijn barak. Mijn rechterbeen was gezwollen, hard en blauwkleurig, maar het ging toch al een beetje beter tengevolge van die enkele dagen volledige rust. In de barak had ik niets te doen. Slechts tweemaal per dag, 's morgens en 's avonds, moest ik mee naar het appèlplein en gedurende geheel den dag mocht ik op mijn bed liggen en lezen.

Terwijl ik in mijn bed lig, hoor ik de strafkompagnie zingend marcheeren. Ook de partisanenbestrijders oefenen en zingen op het plein. Beier commandeert en brult dat men het boven alles uit hooren kan.

Ik vertaal uit den « Völkischer Beobachter » een verklaring van Franco, die nu openlijk en officieel beweert dat

hij nooit gemeene zaak gemaakt heeft met de asmogendheden. « Ge moet maar durven, zegt François Gimenez, wij zijn op Spaansch gebied door de Spaansche politie gevangen en aan de Gestapo uitgeleverd. En ik ben niet alleen ; zoo zijn er honderden jongens in de Duitsche concentratiekampen geraakt. »

Elken dag komen er nieuwen uit alle hoeken van Europa: Noren, Denen, Hongaren, Serviërs, Franschen, Belgen en Italianen. Er worden al veel Italiaansche legeruniformen in het kamp gedragen. Uit Oost-Polen, uit Roemenië en West-Rusland komen er ook al overgewaaid uit andere concentratiekampen. Het wordt een echte springvloed. De gevangenissen en tuchthuizen worden leeg gemaakt : gevangenen uit Sonnenburg komen aan in ons kamp. In veel barakken wordt er reeds met twee in één bed geslapen en wordt er in twee ploegen gegeten, want er is geen plaats voor allen in de barakken. De appèls, vooral 's avonds, zijn eindeloos. Van wasschen en baden komt niet veel meer in huis. Regelmatig is het luizencontrool : met lamp en vergrootglas wordt er gezocht. De zuiverheid blijft nochtans menschelijk, tenminste wat ongedierte betreft. Ik heb zelf nooit een luis gezien, zoolang ik in het kamp was.

Van 18 April tot 10 Mei 1944 bleef ik aldus in de barak, maar het werd steeds slechter met mijn been. Ik kon niet meer op en men moest mij met een draagberrie komen halen. Terug in het hospitaal, voor den vierden keer, ditmaal in Barak 3.

TERUG IN HET HOSPITAAL

Ik had wel kunnen weenen van woede, nu ik weer gansch den dag liggen moest. Dat de Stubenälteste bij het overbrengen van mijn karig bezit mij een heel pak met levens-

middelen ontstolen had, was nog zoo erg niet. Maar dat eeuwig liggen, de groote angst niet op de been te zijn bij de bevrijding, het herbeginnen van het ekzema tengevolge van de natte doeken die dag en nacht rond mijn been gewikkeld waren ; den onuitstaanbare pijnen bij de minste beweging of aanraking met de dekens.

François Gimenez kwam mij regelmatig bezoeken en bracht Fransche boeken mede. Op mijn bed las ik nog eens « Le Tartuffe », een levensbeschrijving van Lamartine, een van Don Bosco en een geschiedenis van de Fransche letterkunde, allemaal boeken die opgezonden waren door het Fransche Roode Kruis.

Boven mij ligt een Belg die, volgens zijn verhaal, gewerkt heeft voor de Intelligence Service. Hij heeft een droge pleuritis en een ernstige hartverzwakking tengevolge van de mishandelingen die hij heeft ondergaan. Daar ik nog regelmatig paketten ontving, heb ik hem veel geholpen, want hij was hongerig als een wolf.

Onze Blockälteste is de beste Duitscher dien ik ooit in het kamp ontmoet heb ; de gedienstigheid en vriendelijkheid in persoon. Hij was leider van een Katholieke Jeugdgroepeering, moest al vroeg uit Duitschland vluchten en werd mede werker van Hein Hoeben aan de Katholieke Wereldpost te Breda en aan het weekblad « Der Deutsche Weg » in Oldenzaal. Hij is een echte « sonny boy », die goede Franz Ballhorn en velen, Belgen en Hollanders vooral, hebben hem veel te danken. Nooit verloor hij zijn geduld, altijd bereid tot helpen en verzoenen. De samenwerking met den Noorschen geneesheer Ole Fossen en den Poolschen verpleger Wenzel loopt van een leien dakje.

Geheel de barak is de weerspiegeling van zijn breeden vedraagzamen geest en van zijn steeds stralenden humor. Hoe dikwijls heb ik buitenlanders hooren zeggen : « Franz is geen

Duitscher, hij kent geen minderwaardigheidsgevoel, geen nationalisme, geen onverdraagzaamheid ». Franz heeft steeds alles gedaan wat in zijn macht was om zich tegenover Belgen en Nederlanders dankbaar te toonen voor de gastvrijheid die hij jaren lang als politiek vluchteling genoot in Nederland. Ik kan niet anders dan hem hier openlijk hulde brengen voor de trouwe hulp die hij mij en vele landgenooten verschaft heeft in volle belangloosheid, louter en alleen uit schoonmenschelijkheid. Franz, laat het mij op z'n Vlaamsch zeggen, ge zijt een « chieken type », God heeft U levend uit die hel gehaald, God geve U nog veel jaren van vruchtbaar apostolaat en werk en geluk met uw vrouwke.

MINISTER TIM. VERSCHUUR

Enkele dagen na mijn opname stierf in het bed vlak vóór mij een Pool, slachtoffer van het Heinkel-bombardement. Een bomscherf in zijn been had een algemeene bloedvergiftiging veroorzaakt en de sukkelaar stierf in de afgrijselijkste pijnen. Nauwelijks was het lijk weggedragen naar de doodenhalle of er werden reeds nieuwe lakens gelegd en de volgende patiënt stond daar reeds : een dikke heer met schoonen bril. Franz Ballhorn komt hem groeten en ik hoor hem zeggen : « Dag mijnheer Verschuur ». « Dag Franz », klinkt het opgeruimd terug. Dat is dus de Hollandsche minister waarover reeds gesproken werd in heel het kamp. Hij is aangekomen uit een klein seminarie dat als interneeringskamp werd ingericht door de Duitschers. Samen met hem kwamen de gebroeders Vorrink, de leiders van de Nederlandsche Socialistische Partij, en de ingenieur van den afsluitdijk van de Zuiderzee.

Franz brengt ons in kennis en aldra blijkt dat mijnheer Verschuur heelemaal niet een stijve Hollander is. Hij kan

lachen en zoo smakelijk, zoo aanstekelijk, dat ge meelachen moet. Hij kent humor en verstaat de kunst om menschen snel te kennen. Aldra hebben we het aan den stok. Hij zegt tot Franz, naar mij wijzend, « dat is dus een van die « Belgische muiters » ? » « Ja zeker, zeg ik, en hierboven ligt er nog eentje, we zijn in de meerderheid, houd u maar stil. » « Ja maar, zegt Franz, ik ben ook een Hollander ; de Hollanders hebben mij geannexeerd, en ik heb niet geprotesteerd. »

Franz spreekt vloeiend Nederlandsch en kan goed mee « zwanzen » ! Verschuur vindt dat woord kostelijk en proest van 't lachen. Het ijs was gebroken en deze dag was het begin van een zeer warme vriendschap tusschen Verschuur en mij. We lazen dezelfde boeken, hebben veel samen gekout, speelden samen damspel en later gingen we elken avond samen wandelen.

Verschuur ontving in den beginne geen paketten en leed honger. Toen heb ik hem geholpen zoo goed als ik kon ; ook Vorrink, die in de zaal daarnevens lag met een zware pleuritis. Elken dag speelden we onze partijtjes damespel. Ik moet blijven liggen en om de beurt kwamen ook anderen spelen op het bordje dat ik gemaakt had van een Roode Kruis-doos.

Er lagen in onze zaal een paar fijne Franschen, de militaire attaché bij de internationale concessie van Shangaï, en een Fransch padvinder uit Parijs. Ze kwamen me steeds vragen om hun brieven in het Duitsch te vertalen. Vooral de brieven van dien jongen padvinder waren schoon ; bijna elken keer schreef hij aan zijn verloofde dat ze zich niets moest tekort doen om hem paketten te zenden. De jongen had nochtans honger. Hij ook mocht zijn Vaderland weerzien, maar vond bij zijn terugkeer zijn verloofde in het klooster als gasthuisnon.

Het leven gaat stilaan zijn gang. Maar het ongeduld om eens eindelijk iets beslissend te zien gebeuren, wordt steeds

grooter. De Russen hebben Sebastopol veroverd en de geallieerde bombardementen worden steeds heviger. Overal regent het bommen in Duitschland.

Op het appèlplein marcheeren de nieuwsoortige S.S.-mannen-gevangenen en zingen nog steeds « Wij willen strijden voor vrijheid en recht » en « De mensch leeft slechts eenmaal en dan niet meer ». Elken dag komen er uit de buitenkommando's Duitsche gevangenen om gekeurd te worden.

Elken morgen geeft mijnheer Verschuur mij zijn Rozenkrans, dien hij heeft weten te redden, en dan bidden we in stilte voor een spoedig einde. Nevens den minister ligt er nu een Franschman van het Tweede Bureau. Hij werd door de beulen van de Gestapo lam geslagen en kreeg een hevige geraaktheid. Hij heeft een pakje gekregen en vertelt aan Mr. Verschuur dat hetgeen in het pakje steekt, beteekent dat weldra de landing zal gebeuren. De sukkelaar heeft nog tweemaal een kleine geraaktheid gehad. Hij werd op bevel van de S.S. weggehaald op een berrie. We hebben er nooit nog iets van gehoord.

Nevens mij ligt er een Duitscher, die zich ziek houdt om niet bij de S.S. te moeten. In het zaaltje nevens ons liggen er drie gestrafte S.S.-mannen ; alle drie hebben ze een geslachtsziekte en vertellen openlijk voor ieder die het hooren kan, dat ze in Rusland er een spelletje van maakten de vrouwen en meisjes te verkrachten en ze daarna dood te schieten.

De S.S.-dokters laten zich bijna niet meer zien in de hospitaalbarakken. Eens is Horstmann nog geweest om te verkondigen dat « bed-opmaken het beste geneesmiddel is », maar nu lacht hij al zelf met zijn eigen domheid, die hij vroeger ernstig opnam.

Verschuur komt elken dag tweemaal aan mijn bed zitten.

Telkens spelen we drie partijtjes. Tusschendoor wordt er « geboomd » over alles en nog wat. Hij heeft nu ook paketten ontvangen, zoo veel en zoo rijke paketten dat hij vele landgenooten kan gaan bijstaan. Elken morgen komt de Brugsche jongen, Paecke, aan het venster en krijgt van Verschuur een boterham. Regelmatig komt ook een Hollandsche jongen « zijn deel » halen.

Op zekeren dag hebben we weer gevaarlijk luchtalarm. Alles dondert en davert. Verschuur heeft door het venster kijkend, vier honderd vijftig vliegtuigen over het kamp zien kruisen. Alle vensters moeten geopend worden, het regent scherven op het dak, alle zieken moeten uit hun bed en een deken om de schouders hangen om snel te kunnen buitenspringen als er iets op de barak valt. De meesten liggen van zenuwachtigheid te sidderen in hun bed. Velen zijn hoorbaar aan 't klappertanden.

Plots hooren we het schrille gebriesch van een vliegtuig dat boven het kamp in duikvlucht naar beneden komt. Op een tiental meter boven de daken suist het voorbij. Ik heb den piloot en de witte blinkende ster gezien. Ze worden stout, de Amerikanen. Die heeft zeker foto's genomen van het kamp. Boven in de lucht bengelen er enkele valschermspringers uit vernielde vliegtuigen ; ze drijven over het kamp in oostelijke richting. Plots is 't weer voorbij. De sirenen loeien langgerekt. « Nooit zal er een vijandelijk vliegtuig boven het rijksgebied vliegen », zegde Goering !

6 JUNI 1944 !

De dag was begonnen zooals elke dag in het hospitaal. 's Morgens moeizaam met een stok naar de waschplaats en daarna liggend in het bed mezelf scheren. Verschuur komt

zijn drie partijtjes spelen, nadat hij zijn rozenkrans gebeden heeft. De kalfakters dweilen het zaaltje en de geneesheer doet zijn ronde. Het gaat een beetje beter, maar om goed te genezen zou hij me een inspuiting moeten geven van Heparin, een Zweedsch geneesmiddel dat onvindbaar is. Dan maar blijven liggen en... lezen.

Rond elf uur komt de verpleger Wenzel met een lachend gezicht in de zaal. Hij komt bij Verschuru en bij mij en fluistert ons in het oor dat hij gelooft dat er iets gebeurt, want de S.S.-mannen zijn niet bij hun werk en zoeken koortsachtig naar landkaarten van Frankrijk. Wenzel is nog niet weg of daar staat Franz met en lachend gezicht. Verschuur reikhalst vragend? « Ja, zegt Franz, es ist soweit ». We hebben geweend van vreugde. Als bij tooverslag hebben de Westersche Mogendheden daardoor hetzelfde prestige veroverd als de Russen.

Voorzichtig worden de berichten die in de Duitsche radio doorkomen van uit de Schreibstube over geheel het hospitaal doorgegeven. Het schijnt wel dat de geallieerden reeds vasten voet hebben, want anders zouden de Duitschers er wel triomfeerend aan toevoegen dat ze alles terug in zee geworpen hebben. 's Avonds hooren we in het weermachtsbericht reeds van hevige gevechten rond Bayeux. Maar dat ligt reeds een paar kilometer van de kust ! 't Is dus wel degelijk gelukt. We kunnen het bijna niet gelooven. Op 1 October 1942 zegde Hitler nog : « Het is volkomen gelijk waar ze zich een plaats uitzoeken ; de Engelschen kunnen van geluk spreken als ze negen uur op het vasteland stand houden ». Als om strijd worden er citaten gezocht uit de bombastische redevoeringen van Hitler : « Ik heb op voorhand elke mogelijkheid berekend » zegde hij. « Hoe grooter een leugen, hoe gemakkelijker het volk ze gelooft » ! Misschien was dat eerste een van die leugens ?

ANGSTIG WACHTEN

Elke avond zien we met groot ongeduld uit naar het weermachtbericht. Boven op het dak staat een luidspreker en wanneer het avondappèl voorbij is, begint de muziek te spelen. Met groote belangstelling luisteren we naar Fritsche, die de gebeurtenissen commenteert, naar het wekelijksch artikel van Goebbels in « Das Reich », dat in de radio voorgelezen wordt, maar vooral de spreekbeurten van Generaloberst von Dittmar. In een van zijn uiteenzettingen roept hij pathetisch uit « res venit ad triarios », de laatste reserven worden in het vuur geworpen. Bij de Romeinen waren dat de veteranen, die op de derde gevechtslijn stonden, nu zijn het de kinderen van de Hitlerjugend.

De vooruitgang der Verbondenen schijnt eerder klein en traag. In de maand Juni valt, na eindelooze gevechten, de haven van Cherbourg, en Caen wordt ingenomen op 9 Juli. Het gaat drommels traag en op 15 Juni beginnen de Duitschers in hun uitzendingen van een nieuw geheimzinnig wapen te spreken waarmee ze Londen beschieten. Er zijn er enkelen die schamper de bemerking maken « ...dat de Engelschen altijd moeten op hun teenen getreden worden om vooruitgang te maken ».

HIMMLER, DE BLOEDHOND

Op een avond heeft het appèl lang geduurd. Wanneer hij gegeten heeft komt François mij een nieuw boek brengen. Hij vertelt me wat er gebeurd is. Vóór enkele weken heeft een S.S.-man een Rus betrapt die op het werk een paar binnenzolen sneed uit een ouden rugzak. Daarvan werd een rapport gestuurd naar den Lagerführer, die het rapport verder verzond naar Himmler.

Dezen avond heeft deze Rus vijftig stokslagen gekregen

op het appèlplein en daarna werd hij opgehangen, maar op het oogenblik dat de staanplank onder zijn voeten werd weggeslagen brak de strop. De Lagerführer liep op het stuiptrekkende lijk toe en schoot het een paar kogels in het hoofd. Toen moest geheel het kamp voorbij het lijk defileeren. De twee schoenzolen bengelden aan den galg.

BETERSCHAP OP KOMST

Met een stok en steunend op den verpleger, kan ik nu al een paar stappen doen tot aan de deur om een beetje op een bank te zitten in den zonneschijn. De beterschap blijft duren en ik heb het gewaagd een dag op te staan, maar het is den volgenden dag weer slechter. Blijven liggen en vochtige compressen is het eenige middel. Mijnheer Verschuur komt nog dikwijls een partijtje spelen. Het wordt een echt amusement. We spelen voor een sigaret of een stukje suiker.

Hier is het rustig en stil. Ver van het kamp worden we hier omzeggens niets gewaar van al de drukte met de oefenende S.S.-kandidaten, de Strafkompagnie en het aankomen van nieuwelingen. De barakken in het kamp steken tot barstens toe vol. Er wordt gestolen en georganiseerd dat het leven er bijna onhoudbaar geworden is.

De paketten komen stipt regelmatig aan. De leege treinen die oorlogstuig in het Westen hebben afgeladen, nemen alles mee naar Duitschland wat niet te heet of te zwaar is. De landingsoperaties hebben het getal bombardementen verminderd en het spoor gaat weer tamelijk regelmatig.

Ik ben nu blijven liggen zonder opkomen en het gaat merkelijk beter. Ik weeg nu zes en tachtig kilo en ben, behalve mijn been, volledig gezond.

Op 31 Juli worden Avranches en Granville ingenomen. Van terug in zee werpen is geen spraak meer. De Engelschen

schijnen ook op het vasteland te kunnen vechten. Wij lachen met de V-1. We meenen dat het « bluff » is en als er ergens een schotel met veel lawaai op den grond valt of iemand zeer luid zijn neus snuit, dan roept er eentje : « Pas op, dat is een V-1 » ! Een geluk voor velen dat ze de triestige werkelijkheid niet kenden.

Op 31 Juli komt Franz mij spreken en meldt me dat ik den volgenden dag terug naar Revier 5 B. zal gaan, om verder te herstellen, en dat ik daar ondertusschen het werk kan doen van blokschrijver, maar dat ik steeds te bed zal mogen gaan als ik rust noodig heb. Steunend op een stok, kan ik nu toch al een dertigtal meter gaan zonder pijn te voelen.

Van den aanslag op Hitler op 20 Juli in het Hoofdkwartier hebben we aanvankelijk slechts gehoord wat de Duitsche radio bracht. Op ons maakte de zooveelste moordpartij onder leidende Duitschers weinig indruk. Alleen voelden we in de uiteenzetting van Goebbels en de gevoelens van innige dankbaarheid voor de « Göttliche Vorsehung » die hij uitbazuinde, hoe het er gespannen had en hoe er weer gelogen werd om voor het Duitsche volk den waren toestand van zaken te verbergen. Goebbels kondigde een nieuwen oorlog aan met geheel nieuwe middelen. Ook von Dittmar sprak over een oorlog waarin het Duitsche genie het momenteele overwicht der Amerikanen, Engelschen en Russen met geheel nieuwe middelen zou breken. De Blitzkrieg met Stuka's en pantsers was een uitvinding van het Duitsche genie. De anderen hadden deze methode slechts afgekeken en overtroefden nu de Duitschers door een grootere productie. Iets nieuws had de vijand nog niet gevonden. Maar de Duitsche geleerden zouden dat overwicht der massa breken door hun genie. Wij lachten en noemden dat kletspraat.

Duitschland zocht naar het geheim der atoombom !

9

NAAR BARAK V B.

Wanneer ik op mijn nieuwen post aankwam, stond mijn voorganger vertrekkensgereed en hij was blij mij niet veel uitleg te moeten geven omdat ik het werk reeds kende. Hij maakte mij de kas van den Block over en ik teekende dat alles in orde was. Onmiddellijk kon ik met mijn werk beginnen. Ik zette mij aan de schrijftafel met mijn ziek been op een stoel. Stefan had deze barak schoon opgepoetst en korten tijd nadat ik het hospitaal verlaten had, werd hij opgeroepen in de Weermacht. Toen was Hein Montanus, die in de Schreibstube werkte, Blockälteste geworden van de twee barakken.

Hij kwam me opzoeken en zegde dat ik mocht rusten als mijn been begon pijn te doen en drukte de hoop uit dat we goed zouden kunnen samenwerken. Voor den volgenden avond noodigde hij mij uit om met hem eens nader te komen kennis maken op zijn kamertje. De verpleger was een goede jongen, die goed zijn best deed om de zieken te helpen.

Nu hing er een geheel andere atmosfeer in de zaal dan in de maand Maart, toen alles nog onder de heerschappij der communisten stond. Montanus was ook communist, maar een beschaafd mensch.

KENNISMAKING MET MONTANUS

We zitten met twee in het kleine kamertje dat terzelfdertijd dienst doet als apotheek en slaapvertrek voor Hein. We rooken een goede sigaret en wanneer ik aan Hein mijn geschiedenis verteld heb, begint hij.

« Ik ben uit Wupperthal en mijn familie woont er sedert vele tientallen jaren. In mijn jeugd was ik een echte wildvang en de traditie van de familie, die uiterst links stond, bracht mede dat ik ook in de communistische partij aanlandde. Daar

ik goed bespraakt was en een pen kon vasthouden, had ik aldra een goeden post weten te veroveren, maar kort daarna kwam Januari 1933 en als piepjong propagandist was ik bij de eerste groep die aangehouden werd. Sedertdien kwam ik nooit meer los. Ik ben sedert 1933 in het concentratiekamp, maar ik heb altijd nogal goed mijn plan kunnen trekken en nooit heeft er een S.S. tot mij gezegd : « Ihre Schmautze gefällt mir nicht » (uw snuit staat mij niet aan). In den beginne bestond de groote massa der gevangenen uit werklieden en ik kon gemakkelijk een goed postje veroveren, alhoewel de misdadigers ons ook hebben doen zweeten.

Toen ik in het kamp kwam, werd ik ondergebracht in verschillende commando's en werd tenslotte chef van den Arbeitsdienst. Ik heb toen alles gedaan wat ik kon om het lot van de dwangarbeiders eenigszins te verlichten. Maar tengevolge van kuiperijen werd ik uit dien post verwijderd en werd ik kellner in de S.S.-eetzaal. Reeds meer dan eens had de toenmalige Lagerführer mij doen verstaan, dat hij het zeer op prijs zou stellen indien ik voor hem eenige worsten meebracht uit de voorraadkamer, waarvan ik de sleutels had. Maar ik wist zeer goed dat ik de vijf-en-twintig stokslagen zou krijgen indien het uitkwam, zelfs al wist men dat het voor den Lagerführer was.

Op zekeren Zondagnamiddag hadden er een viertal S.S.-mannen bezoek van hun vrouw en ze bleven eten in de kantine. Daarom moest ik met enkele andere kellners voortwerken en moesten er bij uitzondering wachtposten rond de barak blijven staan. Toen het voor deze soldaten klaar werd dat men vergeten had hen af te lossen, klopte er een op het venster en vroeg om wat te eten. Ik ging naar de keuken, boterde voor elk een paar boterhammen met een dik stuk worst er tusschen. Wanneer we 's avonds terug door de groote poort in het kamp kwamen, ging er een van die wachtposten

zijn boterhammen aan den S.S. van dienst afgeven, met de bemerking : « ...dat Häftling N... hem dat gegeven had ». De portier lacht hem uit en zegt dat hij ze maar moet opeten. Maar de andere gaat naar den Lagerführer. Daar viel het verraad natuurlijk in goede aarde. Ik werd afgezet en werd voor belooning overgebracht naar de Strafkompagnie. « Wegens diefstal met inbraak » kreeg ik vijf-en-twintig stokslagen. Een leugenachtig rapport werd over geheel het geval naar de Gestapo gestuurd in Berlijn. Ik heb vruchteloos gepoogd door den lateren Lagerführer die papieren uit mijn dossier te doen verwijderen. Niets heeft geholpen. Toen tengevolge van de vernietiging van den stuwdam in Wupperthal, geheel mijn familie om het leven kwam : vader, moeder, verloofde, werd mij een verlof van enkele dagen geweigerd, en nu willen diezelfde deugnieten dat ik als vrijwilliger zou dienstnemen in de S.S. ! »

Hein is klaar met vertellen. De tranen staan in zijn oogen. Het is reeds laat. We moeten naar bed. Wanneer we buiten komen is alles rustig en stil. Alleen de schijnwerpers strijken over de daken der barakken waarin duizenden doodvermoeide dwangarbeiders rusten tot kwart vóór vier. Hein gaat nog even mede om spectie te houden in onze barak, geeft me een hand en wenscht « goeden nacht ». Mijn bed is vlak tegen den wand van de barak en door het venster zie ik achter de electrisch geladen prikkeldraad de wachtposten voorbijwandelen. Er is een heldere hemel. Misschien weer vliegeralarm !

NACHTCONCERT

De zieken slapen reeds allemaal en 't is stil in de zaal. Heel zachtjes ontkleed ik me en denkend aan thuis, dommel ik in. Plots schiet ik wakker. De sirenen loeien heinde en ver

door den helderen hemel. Over Sachsenhausen en Oraniënburg, nog veel verder en bijna onhoorbaar ergens boven Berlijn als een reusachtig orgelconcert, gaat het geloei, op en af. Onmiddellijk spring ik uit mijn bed en kleed me terug aan. Rond het kamp, boven de wachttorens zijn alle lichten gedoofd. Volgens de internationale wet moeten de gevangenenkampen verlicht zijn, maar de S.S. stoort zich daaraan niet. Wanneer de Engelschen dan eens een bom in het kamp laten vallen, kunnen ze spottend zeggen : « Dat hebt ge van uw vrienden » !

Nu is het muisstil overal in het kamp. In de verte hooren we even een schril gefluit. Het is de commandant van de Luftschutz die de bewakers bijeenroept om ze naar hunne respectievelijke posten te zenden. Door de duisternis marcheeren er enkelen voorbij met een spade op den schouder. Hun stappen kraken even op het grint en dan is 't weer-stil. Ergens heel in de verte, heel, heel hoog, hooren we het geronk van een jager. Het verdwijnt.

En dan, als een langzaam aanzwellend akkoord van pianissimo over forte naar fortissimo, de muziek der eskaders van de Royal Air Force. Machtig en langzaam komt ze aanzetten. De reusachtige schijnwerpers van de Flak doorkruisen den hemel. Rondom het kamp uit alle richtingen, schieten ze met bundels uit den grond en vormen boven het kamp een reusachtigen lichtkoepel van zoekende stralen. De Flak dondert in de verte, als een ver onweer. Langzaam komt het gedonder dichter. De muziek van de R.A.F. gaat onverstoord en plechtig verder, ze overstemt en dordringt het geblaf en nijdig geknal van de Flak. De lucht is vol kleine lichtjes van openscheurende flakkogels. Plots valt er een rood licht uit den hemel ; het blijft drijven boven het kamp. De Engelschen hebben het kamp gerepereerd.

Nu verwijdert zich langzaam het gedonder van de Flak

en het brommen der vliegtuigen. Boven Berlijn is de hel losgebroken. Een roode gloed is zichtbaar aan den horizon. Af en toe bliksemt er een reusachtig licht in de hoogte. De grond trilt, de vensterruiten trillen. In de verte een ononderbroken gedonder.

De Berlijners, die in 1940 de zegevierende troepen die terugkeerden uit het Westen, na de nederlaag van België en Frankrijk, gek van vreugde hebben gejubeld en die de moordenaars der Pantzerdivisionen en Stuka's onder de bloemen hebben begraven, worden nu zelf begraven onder de Engelsche bommen en de puinen hunner eigen woningen.

Wanneer de laatste eskaders naar Berlijn vliegen, komen de eerste reeds terug. De Flak schiet nog enkele keeren en in de verte hooren we het eentonige geronk van de terugkeerende bommenwerpers. Dan wordt het weer stil en na enkele minuten hooren we de eerste sireen die « einde alarm » aankondigt. Dan twee, dan drie en dan is geheel het hemelruim vol van een gigantischen jubelkreet : 't is voorbij en we leven nog ! Dan gaan de lichten rond het kamp weer aan. De wachtposten wandelen weer achter den draad. We gaan terug te bed, want morgen is 't vroeg opstaan. Zeer langen tijd is het zoo elken nacht geweest.

PRAATJE MET MINISTER VERSCHUUR

Na het avondappèl mogen de zieken die kunnen gaan, een beetje wandelen. De geneesheer heeft me elke overbodige vermoeienis afgeraden en heeft voorgeschreven dat ik gansch den dag met mijn been op een stoel moet zitten. Ik ga maar eventjes buiten, steunend op een wandelstok en dan weer binnen ! Dan komt Minister Verschuur mij opzoeken om het nieuws van den dag te bepraten. Hij vertelt ook zeer veel over zijn eigen loopbaan ; over den emancipatiestrijd der

katholieken in Nederland ; over de Nederlandsche grondwet, de parlementaire gebruiken en tradities en over de reusachtige moeilijkheden die de weerstandsbeweging ontmoet. Er zijn geen uitgestrekte bosschen in Nederland zooals in België. Het Nederlandsch karakter is niet gemaakt voor het werk in de illegaliteit, terwijl daarentegen het Belgische volk, door de les van den vorigen oorlog, een goede training heeft gehad. Ik hoor het Verschuur nog zeggen : « Man, wat ben ik jaloersch op de Belgische Verzetsbeweging ». We praten ook over de N.S.B.'ers en opeens lacht Verschuur. « Een goeie, grap, Flor ! Maar een die werkelijkheid is. In het martiale optreden van dictatoren en dictatoortjes zit er veelal een groote dosis angst voor het leven. In hun eigen oogen zijn ze niets en ze pogen de leegte van hun hoofd en hart te vullen met het gedaver van klinkende botten, het zwieren met hun armen, het groeten en commandeeren. Zoo is het met Anton Mussert, den eersten hansworst van de N.S.B. Hij had schrik voor het leven, angst om een familie te stichten en er de verantwoordelijkheid van te dragen. Dan is hij maar getrouwd met iemand die hij niet beschermen moest in het leven, maar die hem desgevallend beschermen zou ! Hij is getrouwd met zijn eigen ...tante, die veel, veel ouder is dan hij, de groote führer ! De straatbengels van Amsterdam hebben er wat op gevonden. Eentje roept plots in volle straat, op het toontje van moeder die haar jongen roep : « Toni ! » En onmiddellijk volgt van elders op straat het antwoord van den braven jongen : « Ja, Tante ? »

Verschuur raakt bijna niet uit zijn lachbui. Wanneer het zoo tegen het einde van den avond aanloopt, staat hij op en zegt me verleidend : « Kom, wandel nog een paar stapjes mede, ge moet toch wat goede lucht hebben ! » En als hij ziet dat ik aarzel, haalt hij een fijne Hollandsche sigaar boven. « Zie, zegt hij, kan ik U niet verleiden ? » En telkens als het

over sigaren ging, zij hij lachend : « 't Is de laatste, hoor ! » Langzaam, gesteund op mijn stok, ga ik een eindje met hem, en als het belt, zegt hij : « Gij een weesgegroet voor mij en ik een voor U. Afgesproken ? » Als ik binnenkom in de barak, heerscht er reeds stilte. De zieken maken zich gereed voor den nacht.

Dezen nacht ben ik wakker geworden van een schot. De kogel floot voorbij de barak. 's Morgens werd er uit den elektrische prikkeldraad een lijk gehaald : een schotwonde, met zwarte brandvlekken en met een afgrijselijk vertrokken duivelsgezicht. Heeft hij den dood gezocht of de vrijheid ? Wie zal het ooit zeggen ? Morgen zal er op het appèl één minder gemeld worden. Dat is al.

S.S.-SOUTENEURS

Reeds sedert een paar maanden loopt de « parole » in het kamp, dat er een bordeel zal komen. Buiten enkele prominenten, die beweren het nieuws te hebben van S.S.-mannen zelf, gelooft er niemand, dat zoo iets mogelijk is. Maar nu komen er reeds sedert ongeveer 18 maanden levensmiddelenpaketten aan, en geen beetje. Het eten van het kamp zelf is ook wat beter en overvloediger, zoodat zelfs degenen, die geen paketten ontvangen, ook goed aan den kost komen.

Enkele malen werden er brutale gevallen van homosexualiteit tusschen « prominenten » en Russische of Ukraïnische jongens ontdekt. Zijn de S.S. bekommerd om de zedelijkheid in het kamp of willen ze de homo-sexualiteit voor zichzelf reserveeren ? Waarom ze eigenlijk een bordeel hebben georganiseerd, zal wel steeds een raadsel blijven.

Vóór enkele weken zijn ze begonnen met op den grond van het Revier, vlak tegen de dissectiezaal en bijna boven de lijkenhalle, een kleine barak te bouwen. De « Deutsche

Ausrüstungswerke » krijgen opdracht een tiental lange sofa's te leveren. Het schijnt er toch van te zullen komen.

Op zekeren dag komen er zoo uit het kamp van Ravensbrück een tiental jonge vrouwen in het Revier te Sachsenhausen aan. Wegens ontucht werden ze opgesloten. Nu kunnen ze zich door ontucht vrijkoopen, want er werd hun beloofd, dat ze na zes maanden dienst zullen vrijgelaten worden. De nazi's, die zoo gaarne op den Bijbel schimpen en beweren dat daarin niets dan souteneursgeschiedenissen (Zuhältergeschichten) te lezen zijn, zijn nu zelf souteneurs geworden. Terwijl we naar den intocht dier meiden staan te kijken, zegt een Duitsch misdadiger al lachend : « Nu is 't in orde : goed te eten, niet werken en wijven. Als we nu iets mispikkelen worden we voor ons straf vrijgelaten uit het kamp ! » Walgelijke hond ! !

Een paar dagen later krijgen de barakhoofden opdracht, onder hun personeel na te vragen wie er een bezoek wil afleggen aan den « Sonderbau ». Dat is de officieele benaming van dit schandaal. Mijn barakhoofd heeft aan mij niets gevraagd. Vervloekte rotzakken die S.S. Ze laten geen middel ongebruikt om ons zedelijk kapot te krijgen. Eerst konden we niet gauw genoeg krepeeren. Daarna liefkozen ze ons gelijk een boer zijn varken « om de opbrengst », maar nu de lichamelijke vernietiging voorloopig is stop gezet, wordt de moreele vernietiging geïntensifieerd.

HET OORLOGSGEBEUREN

Elken avond na het appèl is het rendez-vous vóór den grooten luidspreker boven de barak. Al wat gaan kan is present. Alle vensters der barakken zijn geopend om degenen die in bed liggen ook te laten deelen in de vreugde van het nieuws, dat goed is.

Na de doorbraak in Avranches vallen in enkele dagen Rennes, Le Mans en Nantes, en landen de geallieerden in Zuid-Frankrijk ! De Duitschers melden : « Zooals we sedert meerdere dagen voorzien hadden, zijn de geallieerden geland in Zuid-Frankrijk ». Ze vergeten te melden van « hevige gevechten ». Die zullen er dus wel niet zijn. De Duitsche fiere Weermacht maakt haren « Tour de France » ! Hier en daar hoort men een onvoorzichtig commentaar bij het nieuws, een die zijn vreugde niet verbergen kan. Maar dat is onvoorzichtig. Menig gevangene heeft reeds zijn « 25 » gekregen, omdat hij luidop meende « dat het nu niet lang meer duren zou ». Dat zijn meestal nieuwelingen. De ouderen, die reeds langer in het kamp zijn, staan te luisteren met een « ijzeren » gezicht ; ze zijn zoo paraat tegen elke verklikking. Indien ge een van hen vroegt wat hij er van denkt, ge krijgt met het meest ernstige gezicht der wereld het antwoord : « 't Is toch jammer om die schoone Wehrmacht ». Naar de nationale loterij in ijzeren kruisen met heel den rimram van brillanten, zwaarden en palmen wordt er niet meer geluisterd. Dat is plaaster op een houten been. Propagandarommel !

Dan trekt alleman af, en in de zalen en kamertjes komen er van onder de matrassen en kopkussens de verboden kaartjes met de aanteekeningen hoe ver het staat. Elken dag is er vooruitgang. Maar slechts schoorvoetend geven de Nazi's het toe. Ze kunnen niet verliezen ! Het zijn slechte spelers. En daarin ligt voor ons, die in hun macht zijn, het groote gevaar. Met den dag groeit de angst nopens de ontknooping. Wat gaan ze met ons aanvangen ?

BETERSCHAP

Langzaam, zeer langzaam betert het met het been. Met een wandelstok kan ik nu reeds een vijftig meter gaan, zonder te moeten blijven staan van de pijn.

Dezen morgen ben ik naar het bureau van het Revier geweest. Vóór de dentisterie staan er een twintigtal Russen en Ukraïners. Ze zijn ter dood veroordeeld en komen daar om eventueel het goud uit hunnen mond te laten wegnemen. Vooraan bij den ingang van het Revier wordt er veemarkt gehouden. De nieuw aangekomenen staan daar spiernaakt. Ze defileeren langzaam voorbij Horstmann, die op een stoel zit met een rieten stok in de hand. Allemaal moeten ze naakt in houding staan en worden dan, na een vorschenden blik van den veeknecht Horstmann, in groepen verdeeld.

Opeens hoor ik vrouwen lachen. Ik keer me om en ginds aan de andere zijde van 't hospitaal komen er een paar meiden van het bordeel aangestapt. In gezelschap van een misdadiger, die zoowat de rol speelt van bordeelbaas, gaan ze naar den tandarts. Ze lachen met de naakte mannenfiguren die daar defileeren.

Wanneer ik terugkeer in mijn barak, is Minister Verschuur daar : of ik dezen avond niet een partijtje kom dammen ? Natuurlijk ! 's Avonds zitten we samen in den kelder van hospitaal 2, waar Verschuur een baantje gekregen heeft als archivaris. Er staan twee bedden, een tafel, twee stoelen en kasten vol met overlijdenspapieren van gestorven gevangenen. Er zijn meer dan twintigduizend doodspapieren ! ! Ik heb een dambord gemaakt en we spelen. We rooken een Karel I en onwillekeurig denk ik aan het gedicht van O. K. Van Laey « Het Schaakspel » !

AVONDWANDELINGEN

's Avonds na het appèl, wanneer het al mogelijk was te staan en te gaan, ging ik regelmatig wandelen. Dan eens met Prof. Dr de Saint Obin, dan weer met Minister Vander-Poorten of Minister Verschuur ; soms ook met een Grieksch oud-minister Nikolopoulos of met een Joodsch muziekdirec-

teur. Dan werd er gebabbeld zonder eind over letterkunde, kunst, politiek, over Griekenland en zijn kunst, over de emancipatie der Katholieken in Nederland en het communistisch gevaar na den oorlog.

De successen aan het westelijk front gaan bliksemsnel. De Anglo-Amerikanen geven aan Hitler een lesje in Blitzkrieg-voeren : Marseille, Toulon, Bordeaux, Amiens, Rouen, Dieppe, Arras en Verdun zijn reeds gevallen. Wat gaat er met ons gebeuren ? Zullen de geallieerden een pauze inleggen vóór de Siegfriedlijn of er ineens doorbreken ?

Wanneer de radio-luidspreker het weermachtbericht aankondigt, haasten we ons om bij Revier V te staan. Steeds is het nieuws goed, maar de gelijkmatige eentonigheid van het leven in het kamp, af en toe slechts verstoord door een ophangerij of een luchtalarm, werkt ophitsend op de zenuwen. Er hangt electriciteit in de lucht, ieder voelt het. Wanneer en hoe zal het onweder losbarsten ?

Er is een commissie van hoogere S.S.-mannen in het kamp aangekomen om de gevallen van diefstal en omkooperij tusschen de gevangenen en S.S.-mannen van het kamp te onderzoeken. De gevangenen, die op het oogenblik de meesters zijn in het kamp, een kliekje misdadigers van de gemeenste soort, hebben een heel net van bespieding en verraad doorheen het kamp en op alle commando's georganiseerd. En deze boeven zijn er in geslaagd de aandacht van deze commissie af te leiden en te vestigen op zoogezegde politieke samenzweringen die er zouden gesmeed zijn met het doel het kamp te overrompelen. Verklikking en verraad zijn overal aanwezig. Ieder spreekt nog alleen met zijn intiemste vrienden. Het zou werkelijk jammer zijn, na meerdere jaren van ruwen strijd om het leven, nu nog het slachtoffer te worden van beschuldigingen en er zware straffen om op te loopen.

OPHANGERIJ IN WALDCOMMANDO

's Avonds komt Mr Verschuur mij als naar gewoonte opzoeken. « Zeg, weet ge het al, Flor ? vraagt hij me met een bedrukt gezicht. Ze hebben dezen namiddag in Waldcommando twee Hollanders opgehangen. Ze werkten samen als metaalbewerkers aan eén boormachine. Bij vergissing hadden ze twee metalen platen in de machine gestoken. De boor brak ; de motor stond geblokkeerd en brandde uit. Over dat arbeidsongeval werd er door den werkmeester een bericht opgesteld aan den Lagerführer. Deze bericht verder naar Himmler en twee maanden later kwam de veroordeeling tot den strop. Ondertusschen hadden de twee Hollanders, die aan niets meer dachten, in het zelfde commando verder gewerkt.

Op zekeren dag, in den loop van den namiddag, weerklinkt het bevel dat geheel het commando moet aantreden in het bosch. Wanneer de gevangenen allen aangetreden zijn, wordt de veroordeeling voorgelezen. De galg staat reeds klaar en de twee Hollanders worden in het bijzijn van hun werkmakkers in het bosch opgehangen. De lijken worden in een kist, op den wagen, samen met de galg, terug naar het kamp gebracht en naar het crematorium vervoerd.

Op een oogenblik dat Duitschland's nederlaag zeker is, bijna een voldongen feit is, begaan deze bandieten nog zulke moorden. Wat staat er ons allen te wachten ? Onwillekeurig denken we aan de uitlating van Horstmann : « Vooraleer de Russen hier zijn, zijt ge allemaal opgehangen ; daarvoor is er nog koord genoeg in Duitschland ».

Verschuur is er diep door ontroerd. Het eenige wat men doen kan is pogen er niet aan te denken. We gaan naar den kelder waar hij werkt en we spelen een partijtje dam. Maar Verschuur is er niet bij en verliest. Wanneer ik opsta kijken we mekaar in de oogen en ik zeg hem : « Laten we dezen

avond voor die twee ongelukkigen bidden, dat is het eenige dat we voor hen doen kunnen ». Maar dat zouden nog de laatsten niet zijn.

'T KAN VERKEEREN

We hebben in onze barak een patiënt gekregen uit hospitaal III. Niemand, ook de geneesheer niet, kan zeggen wat hem eigenlijk scheelt. De meeste jongens, allen hooge nummers, kennen hem niet. Ik ken hem maar al te goed. Hij is in 1942 verpleger geweest in de ambulancie. Hij ging er groot op, dat hij boerenarbeider geweest was en het in het kamp tot verpleger gebracht had. Hij had me buitengesmeten met den wensch mij nooit meer terug te zien, omdat ik bevriend was met Fritz Müller, een katholiek verpleger. Als communist was hij ook opgesloten in Block 58, de strafblock, en door de hulp van vrienden had hij er kunnen uitgeraken en was nu in het hospitaal « ondergedoken ».

Op zekeren dag kwam hij naar mij, om te vragen om ook te kunnen koopen in de cantine. Ik merkte dat hij me niet herkende en heb hem in zijn onwetendheid gelaten.

Er loopen meerdere van die raadselachtige patiënten rond in het hospitaal, want de S.S. gaat nu te keer tegen alle bekende communisten. Dat is het gevolg van de kuiperijen der misdadigers, die nu heer en meester zijn in het kamp en die ten allen prijze zich willen verdienstelijk maken. Ze kruipen binnen in de « luchtbescherming », de « Lagerpolizei » en bezetten nu alle zoogenaamde sleutelposten. Hoe meer communisten en over het algemeen « politische » zijn kunnen verdacht maken van samenzwering en doen aanhouden, hoe liever zij het hebben. De misdadigers, die in normale omstandigheden in de gevangenis zitten, zijn hier de handhavers der

orde op hun manier. Zij zijn de regelmatige bezoekers van het bordeel en voelen zich gelukkig in het kamp. Maar ze hopen allen nog eens S.S. te worden, vooral nu de regeering dringende nood heeft aan manschappen. Wij denken: soort zoekt soort. Bandieten zoeken malkander op, of ze nu het S.S.-uniform dragen of een nummer met groenen misdadigersdriehoek er neven.

RAZZIA VOOR BLOCK 58

Dezen morgen is Hein Montanus ons niet komen groeten als naar gewoonte. Hüttel, de schrijver van Barak 5 A, waar Hein slaapt, komt vertellen dat de Lagerpolizei hem, samen met Reintjes, Balhorn en nog een vijftal verplegers, is komen aanhouden. Ze werden opgesloten in barak 58. Daar zit reeds een heele groep Blockältesten, voorarbeiders en andere gevangenen. De barak is door wachtposten met waakhonden van het overige kamp afgezonderd. Af en toe hoort men er kreten van pijn uit opstijgen. Er loopen allerlei vertelsels rond over de onmenschelijke mishandelingen. Geheel den dag moeten de gevangenen vijzen sorteeren en af en toe worden ze opgeroepen voor een ondervraging en dan is het een gehuil van alle duivels.

Verplegers hebben er een gevangene uitgehaald die meer dan honderd stokslagen gekregen had. De spieren van zijn achterste waren tot moes geslagen en in het bed moest hij op zijnen buik liggen.

Na enkele dagen keeren ze terug in het kamp, maar geen enkele wil iets lossen nopens de redenen van opsluiting. Er heerscht nu in het kamp een ware epidemie van wantrouwen en « spionitis ».

Sedert enkele weken is in het hospitaal graaf von Hardenberg opgenomen. Er wordt gefluisterd dat hij mee beschuldigd werd van deelname aan den aanslag op Hitler van 20 Juli. Hij gaat nu verplaatst worden en komt bij mij in de barak, samen met graaf von Haller, de vader van den militairen commandant van Berlijn, die wegens deelname aan den 20n Juli, opgehangen werd met een heele groep samenzweerders. Hardenberg is zeer zwak, hij heeft tweemaal een zelfmoordpoging begaan : de eerste maal wanneer hij werd aangehouden schoot hij zich twee kogels door de borstkas ; de tweede maal sneed hij met een schaar de beide slagaders over in zijn polsen en bovendien lijdt hij aan de suikerziekte.

Ik ben Hardenberg gaan afhalen in Barak 1. Met zijn rechterarm over mijn schouders gaat hij langzaam en sukkelachtig. Wanneer hij in de zaal bij mij ligt, hebben we snel kennis gemaakt en met stukken en brokken verneem ik een en ander over onzen nieuwen patiënt. Hij behoort tot het oude adellijke geslacht der Hardenberg. Een van zijn voorouders was samen met Scharnhorst, Gneisenau en von Stein grondlegger van de grootheid van Pruisen. Bij het einde van den wereldoorlog, in 1918, heeft hij zich als jongen van 17 jaar vrijwillig aangeboden voor het front. Zijn linkerarm werd afgeschoten, werd terug vastgenaaid aan zijn schouder en bengelt nu machteloos nevens zijn lijf. Gedurende dezen oorlog was hij in den staf van Generaal-Veldmaarschalk von Kluge. Maar toen von Kluge door den Sicherheitsdienst « gelikwideerd » werd, nam Hardenberg ook ontslag en trok zich terug op zijn goed in de nabijheid van Küstrin.

Over den 20n Juli heeft hij nooit iets verteld, want het onderzoek van de Gestapo was nog niet ten einde. Regelmatig werd hij geroepen en dan moest ik hem begeleiden naar het

bureel buiten het kamp waar de Gestapo zetelde. Wanneer we door de poort gaan, moet ik melden en roep tot den wachtpost : « Nummer 40981 und Graf Hardenberg « ! « Wat ? » roept de wachtpost, hier zijn geen graven, opnieuw ! » Ik roep : « Nummer 40981 und ein Häftling, vorübergehend aus dem Lager ». Dan schreeuwt de S.S. : « Vooruit varkens, die ge zijt, scheert u weg, hier zijn maar alleen zwijnen, ik zal u leeren graven ! » Hardenberg schudt het hoofd. Wanneer ik met hem binnenkom in het bureel, zegt me de Gestapoman : « Let er op dat Herdenberg goed verzorgd wordt ». Ik knik ja en verdwijn terug.

Wanneer ik twee uur later Herdenberg afhaal en met hem terug in onze barak ben, breng ik hem een schotel havermoutpap. Hij scheurt van den honger. Hardenberg krijgt wel een beetje meer eten dan de anderen, maar wat is dat voor een man van meer dan twee meter lang. Ik houd een kleine toespraak tot hem : « Zie, Herr Graf, ik doe dat niet omdat die hond van de Gestapo het gezegd heeft, maar omdat ge door uw daad bewezen hebt, dat er nog goede Duitschers zijn. Gij hebt een klein beetje goed gemaakt van al het leed dat ons door uw landgenooten aangedaan werd en daarom geef ik u havermoutpap, die ik gemaakt heb met de laatste restjes van de pakken, die mijn vrouwke mij gestuurd heeft ». Hardenberg dankt me en drukt me de hand. Ik blijf nevens hem zitten. Op zijn bed ligt de vertaling van het Nieuwe Testament en de Psalmen door Doctor Martin Luther, en ik vraag Hardenberg, mij eens te willen verklaren hoe hij een zelfmoordpoging in overeenstemming brengen kan met de christelijke moraal ? « Ach ja, zegt hij, er bestaan in onzen adelstand gewoonten waarmee zich de « liebe Herrgott » maar moet accoord verklaren » ! Wanneer ik hem er op wijs, dat geheel de crisis die het Duitsche volk nu doormaakt, in laatste instantie haren oorsprong vindt in het feit dat het volk van Sint

Bonifatius ontrouw geworden is aan het Christendom en zijn groote historische rol verspeeld heeft door Luther te volgen, zegt Hardenberg zachtjes : « Gij oordeelt daarover natuurlijk als Katholiek met de strengheid der inkwisitoren » ! « Ja, antwoord ik, zeker met de strengheid der inkwisitoren, maar ik verbrand U niet op een brandstapel en heb daarvoor ook geen lust. Gij ziet, ik help U. » « Op dat punt is er tusschen ons een afgrond », zegt Hardenberg. « Die moet verdwijnen », voeg ik er aan toe.

STUDIE

Gedurende de middaguren van 12 tot 2, wanneer alleman slaapt, studeer ik elken dag. Minister Verschuur heeft me « de Monarchia » van Dante in de vertaling van Jan Asser, geleend. Ik heb me met papier dat ik « georganiseerd » heb, een stevig schrijfboek laten maken en maak een schoone samenvatting en teeken nota's op. Daarna heb ik de « Reden an die Deutsche Nation » van Fichte doorgewerkt en er veel interessante nota's uit opgeteekend.

Op zekeren dag wijs ik Hardenberg op een tekst in de « Reden » en ik lees hem die voor. « Zie, indien Fichte dat nù schreef, zou hij zeker gevangen gezet worden of misschien wel opgehangen worden wegens « defaitisme ». Hardenberg lacht en zegt me al spottend : « Ha, ha, gij klaagt van de S.S. en ge krijgt hier de gelegenheid om het materiaal samen te brengen voor nieuw boek tegen Duitschland » ! « Niet tegen Duitschland, Herr Graf, maar wel tegen de Nazi's ».

Door een tusschenpersoon ben ik er in gelukt mijn kerkboek uit mijn valies te doen halen. Op zekeren morgen ben ik er in aan het lezen en staat plots Hüttel nevens mij. Ik had hem niet zien komen. Hij trekt een vies gezicht. Nu kan hij eenigermate vermoeden waarom ik vroeger met hem niet

wenschte te debatteeren over het communisme. Hij doet me opmerken dat ik daarmede voorzichtig moet zijn. Dat beteekent zooveel als : dat staat me niet aan, houd er maar mee op. Hij doet nu den dienst van Blockälteste en wil zijn gezag doen voelen.

Tusschendoor heb ik ook de gelegenheid karakters te bestudeeren. De donkere kronkelwegen van de misdadigers-psychologie bij den verpleger Julius Thiemann, die als provocateur optreedt voor rekening van de bizondere commissie die de gevangenen naar Block 58 stuurt. Steeds poogt hij me onvoorzichtige uitlatingen te ontlokken door in kameraadschappelijk-vertrouwelijken toon te schimpen op de schoften van de S.S.

Ik moet ook geheel den inkoop van de cantine regelen voor onze barak en het is eigenaardig na te gaan hoe de zieken nog als uitgehongerdee wolven vechten voor een stukje bedorven kaas waar de maden uitkruipen. Wanneer ergens in Berlijn een magazijn door de R.A.F. kapotgesmeten word, krijgen wij de verdorven levensmiddelen. De S.S.-Standarte had een contract met de Kindl-brouwerij om elke week een bepaald getal vaten caramelbier te koopen. Daar de meeste S.S.-mannen weg zijn, krijgen we nu ook regelmatig bier ; verder af en toe een beetje rauwe aardappelen.

Elken morgen houdt Horstmann zijn veemarkt : naakte magere spookgestalten van gevangenen die arriveerden uit andere kampen, defileeren voorbij. Ze worden gekeurd als vee. Als vee staan ze daar een ganschen tijd naakt aan te schuiven. In den laten voormiddag komen uit naburige kampen Jodinnen om het doctorsvisiet te passeeren. Magere vormlooze spookgestalten, waarin men vruchteloos naar een restje vrouwenschoonheid zoekt ; magere beenen als stekken vol zwarte plekken, de sporen van etterbuilen, kaalgeschoren koppen, magere ingevallen gezichten en vuile beenderige handen. Van

de buste blijft er niets over en ze gaan met gebogen krommen rug, een waar visioen van spookgestalten uit de hel.

Als het S.S.-wijf met de karwats, eventjes niet oplet, gaat er hier of daar dichtbij een deur open en een gevangene deelt een paar stukken brood uit. Elken dag komen er ook Poolsche, Russische en Fransche vrouwen ter verzorging. Dan liggen onze mannen op den loer om in een oogenblik, als er geen toezicht is, iets eetbaars te geven.

TRANSPORT UIT VUGT

Er is een groot transport uit het kamp van Vugt, tegen 's Hertogenbosch, aangekomen. Allemaal Hollanders en Belgen, waarvan velen reeds de verschrikkelijke reis van Breendonck naar Vugt hebben doorstaan. De meesten worden ondergebracht in de groote hallen van de Heinkel-fabrieken die buiten dienst zijn. De zieken komen in het Revier, met enkele verplegers en we zien er een echte overstrooming van Belgen: Marcel Louette (Fidelio), André Rosseeuw, Jean Verweyen, Albert Decoster, van Goedsenhoven, Victor Legros, Roland Meyers en vele anderen. Elken dag houdt Horstmann ofwel Gaberle, veemarkt tusschen Revier I en Revier II.

Reintjes, de baas van het hospitaal, spant zich in om al de Belgische geneesheeren en verplegers uit Heinkel weg te halen en te doen opnemen in het hospitaal.

Er gebeurt in die dagen een ware revolutie. Doctor Pistor, de man van de proefkonijnen, is wegens een geheimzinnige reden in ongenade gevallen bij Baumkütter. Er wordt gefezeld van trafiek in verdoovende middelen en van knapenliefde. Hij houdt zich enkelen tijd ziek en zal weldra vrijkomen als... S.S.-doctor!

Vele geneesheeren verdwijnen en worden vervangen door Belgen of Hollanders. Reintjes komt me opzoeken en zegt me: « Ziet ge wat ik allemaal doe voor de Belgen! Weldra wordt er lachend gezegd dat het hospitaal, dank aan Reintjes, een Belgische kolonie geworden is. »

Ik heb vernomen dat er in het hospitaal III een Jezuïet ligt en haast me met hem te gaan kennis maken, om eventueel wat nieuws over mijn broer te vernemen. Het was E. P. Van Oostayen. Weldra babbelden we vertrouwelijk over den toestand in België en de oorlogskansen: « Voor wanneer het einde en de bevrijding? »

Pater Van Oostayen heeft eerste-klas-werk gepresteerd. Met een kalm lachje vertelt hij, hoe dikwijls hij de Feldpolizei en de mannen van den arbeidsdienst om den tuin geleid heeft en jongens gered voor deportatie. Hoeveel onderduikers, arbeidsonwilligen en saboteurs en spionnen bij hem redding en hulp kwamen zoeken. Onze pater was in goede betrekkingen met Monseigneur Gramann, de Duitsche aalmoezenier van het prison van St-Gillis, dien ikzelf ook nog gekend had in 1941. Deze Duitsche priester verklaarde aan Pater Van Oostayen: « Ik bewonder het Belgische volk, dat zoo klein is maar zooveel groote helden telt. Ik heb zelf meer dan driehonderd terdoodveroordeelden bijgestaan in hun laatste oogenblikken. Van deze driehonderd zijn er slechts enkelen die geweigerd hebben te biechten en te communiceeren. In dat laatste oogenblik ziet men hoe diep het Christianisme in uwe volksziel vastzit. Allen hebben, alvorens te sterven, vergiffenis geschonken aan hun vijanden en zijn met bewonderenswaardige kalmte en rust, de meesten zonder blinddoek, gevallen met den kreet: « Leve België! », « Leve de Vrijheid! » of « Leve de Koning! » Ik sidder van bewondering wanneer ik er aan denk, hoe een Belg sterft voor zijn land ». Deze woorden, zooals Pater Van Oostayen ze herhaalde, hebben mij

zeer diep getroffen en ik heb ze dikwijls bij mezelf herhaald, om mezelf moed in te spreken.

Pater Van Oostayen was een heilig en dapper priester, die zonder omhaal van woorden of groote gebaren, zijn apostolaatsroeping naging en zeer veel goed deed in het kamp, zonder ook maar in het minst zich van de wijs te laten brengen door de terreur en de banbliksems van de S.S. en de misdadigers.

ANDRE ROSSEEUW

Op zekeren dag komt een geestelijke, die als patiënt in mijn zaal ligt, mij verwittigen dat een Belg op sterven ligt in Hospitaal III en ik zou goed doen er eens naartoe te gaan om eventueel zijn laatsten wil te hooren. De geneesheer en verplegers hebben hem opgegeven en kijken er niet meer naar. Wanneer ik hem eindelijk gevonden heb, ga ik naar den geneesheer en vraag hoe het er mee staat, en ik krijg als antwoord : « Hij heeft nog vier-en-twintig uur te leven ». Onbeweeglijk ligt hij daar op het lage ijzeren beddeken. Zijn gezicht blinkt van het koorstzweet en de neusgaten steken vol stof. Erbarmelijk om aanzien. Langzaam en stil vertelt hij :

« Ik ben André Rosseeuw uit Merksem. Ik ben aan de Duitschers verkocht door mijnen besten vriend, die voor dat verraad 100.000 frs kreeg. Ik reed voor de O.T. en heb achter een dubbele wand van mijn camion tweehonderd zeven en zestig geallieerde valmschermspringers naar de kust vervoerd, waar we een sector van wachtposten hadden omgekocht. Daar kwamen de Engelschen met hun stormbooten de mannen afhalen. En toen het spel ontdekt werd, zijn er meerdere soldaten van de Wehrmacht omvergeschoten. Maar mij hebben zen niet gevonden en ik kon verder doen en voerde de Engelschen dan naar het maquis in de Ardennen, vanwaar ze over het maquis van Savoyen naar Spanje en Portugal sukkelden. Daarvan hebben de Duitschers nooit iets geweten, maar mijn vriend is gaan verraden, dat ik de kostbaarheden van een synagoge verborgen bewaarde en daarvoor werd ik aangehouden en mishandeld ». De tranen biggelen over zijn koortsige wangen. « Nu ga ik sterven. Als gij terugkomt in het vaderland, zeg dan aan mijn vrouwke dat ik haar om vergiffenis vraag voor het leed, dat ik haar heb aangedaan, maar zeg er bij dat het allemaal geweest is voor ons landje ».

Ik was diep ontroerd en poogde André te troosten en hem te overtuigen dat hij niet zou sterven. Ik heb hem een zakdoek gebracht, en versche thee en koffie en klein gesneden gebakken aardappelen die ik hem in kleine stukjes met een koffielepeltje gevoederd heb, en André is er door gekomen. Enkele weken later wandelde hij reeds in het zonnetje, maar in Februari 1945 werd hij naar het kamp van Bergen-Belsen gevoerd en sedertdien heeft niemand er nog iets van vernomen.

DE EERSTE MIS

Gisteren zegde me Eerw Pater Van Oostayen, dat hij er aan denkt de H. Mis te lezen. Hosties, Missaal en een doekje, dat als altaardoek dienen kan, heeft hij reeds. Alleen wijn ontbreekt nog, maar hij is op het goede spoor om een beetje te « organiseeren » ! Ik zou moeten zorgen voor iets dat dienen kan als kelk en als ciborie.

Uit de medicijnenkast heb ik een medicijnglas weg... genomen en een schoon aluminiumdoosje, breed genoeg en niet te diep, zal als ciborie dienen. 's Avonds breng ik het naar Barak 15 bij Pater Van Oostayen. De verpleger heeft reeds gesakkerd dat hij zijn medicijnglas niet vindt, maar ik gebaar van niets.

Na 9 dagen zoeken kondigt de Pater me gedurende onze avondwandeling op het appèlplein het goede nieuws aan, dat hij wijn heeft. Onmiddellijk ga ik in den kelder van Revier II de Nederlandsche oud-minister Verschuur vinden. Hij werkt er in het archief van het hospitaal en daar zal de groote gebeurtenis moeten plaats vinden. Na enkele momenten van overleg komen we overeen voor 12 uur stipt op toekomenden Vrijdag. Verschuur zal zijn medewerker, een Joodsch muziekdirigent, onder een of ander voorwendsel wel buiten krijgen, ozodat we op het middaguur, gedurende de middagrust, wanneer de S.S. weg zijn en alles in het Revier slaapt, geheel alleen zijn.

Een moeilijkheid blijft op te lossen. Pater Van Oostayen zegt me, dat de portier, die communist is, hem kent als priester en hem nooit binnenlaat buiten de reglementaire bezoekuren, 's Zondags van 3 tot 5. Goed, ik beschik als barakschrijver over alle formulieren en schrijf hem een doctorsrecept met valsch handteeken, om naar de massage te komen in den kelder van Revier I. Maar dan moet ik daarop 11 uur schrijven want om 12 uur, wanneer wij beginnen kunnen, ligt alles stil en kan er niemand voor behandeling in het Revier. Dat is ook al niets. Pater Van Oostayen komt om 11 uur triomfant den communistischen Cerberus voorbij, verdwijnt in den kelder van Revier J, komt door een onderaardsche gang in Revier II, klimt daar weer tot op het gelijkvloers en verdwijnt tusschen Revier II en Revier III om in mijn barak Revier 5 B. te belanden, waar hij in een hoekje achter een bed verscholen zit, te wachten tot het twaalf is.

Wanneer de verpleger in de zaal roept « Mittagruhe », verdwijnt Pater Van Oostayen stilletjes naar de catacomben van Revier II. Daar wacht hem oud-minister Verschuur. Ik volg een paar minuten later. De medewerker van Verschuur wandelt met een vriend over en weer tusschen Revier I en

Revier II. In het voorbijgaan zegt hij me : « So, mein lieber Peeters, jetzt habt ihr unten euere Ruhe ». Wanneer ik beneden kom, is alles reeds gereed. De deur wordt op slot gedraaid. Wanneer er onraad is liggen beide vrienden elk in een bed — er zijn er maar twee — ik leg een biblotheekboek open nevens mij op tafel en ben aan het lezen. Nu kan de Mis beginnen.

Op een kast, waarin de overlijdenspapieren van rond de twintigduizend gevangenen martelaars opgestapeld liggen, leest onze Pater de H. Mis. Is er een schooner altaar denkbaar? Langzaam en zonder eenig teeken van overhaasting leest de Pater de misgebeden, die ik sedert drie jaren niet meer gehoord heb. Zijn kazuifel is zijn gevangenenjas met op den rug het gevangenenmerkteeken, een Andreaskruis in bruine verf. We zitten getweeën op onze knieën achter hem. Af en toe bonst mijn hart van opwinding, wanneer uit de holle verte van den onderaardschen gang het geluid van naderende voetstappen weerklinkt, maar weer uitsterft. De Consecratie nadert. Verschuur is zeer ontroerd ; tranen biggelen in zijn oogen en wanneer hij op het plechtig moment de oogen sluit, rolt er een dikke traan van zijn wangen. God is nu met ons, elke zenuwachtigheid is weg. Ik denk aan de eerste Christenen in de Catacomben. We communiceeren beiden en wanneer de mis ten einde is wordt alles snel weggeruimd. Pater Van Oostayen geeft me enkele partikels mede voor zieken, die hij vorigen Zondag de communie beloofd heeft. Ik noteer de zaal, het bednummer en den naam. Nog duizelig van het grootsche gebeuren dat wij bijwoonden, verlaten we beiden het kamertje. Pater Van Oostayen heeft in zijn doosje een zeventigtal partikels bij, waarmee hij zooveel gelukkigen maken kan. Aan de poort spreken we af voor onze avondwandeling. Ik keer terug en ga aan drie zieken ons Heer dragen.

Driemaal hebben we dat kunnen doen. Toen gebeurde

het op een avond dat de Lagerführer plots in dat kamertje binnenviel en er een groepje... kaarters ontdekte, ik geloof op Kerstmisavond. Onmiddellijk begon een onderzoek om den Schnapps en het goud te vinden. De gevangenen verzekerden bij hoog en bij laag, dat er noch Schnapps noch goud was. Maar die predikers der zuivere moraal zijn zelf zoo pervers, dat het er bij hen niet in kan, dat men kaartspeelt alleen om het plezier van te spelen. Van dan af was er « dicke Luft », zooals men in S.S.-jargon zegt en riskeerden we het niet meer.

NIEUWS UIT BERLIJN

We hebben in onze zaal een voorarbeider gekregen van een commando dat overal gaat helpen de puinen opruimen na de bombardementen. Eerst heeft hij met zijn ploeg gewerkt in Hamburg, nu werkt hij in Berlijn en hij geeft ons beschrijvingen van paniek en vernieling die aan het laatste oordeel doen denken : het eene huis over het andere gesmeten, reusachtige bommentrechters in de straten, vernielde Metro-tunnels, waterleiding, gas en electriciteit ; spoorstaven die gekromd boven de ruïnen van uitgebrande gebouwen uitsteken, geheele asphaltstraten die branden als vuurstroomen doorheen de stad, menschen die vermoeid, vuil- en hongerig zijn. Zedeloosheid op groote schaal 's nachts in de Luftschutzbunkers, bandelooze promiscuïtut van Duitsche vrouwen met buitenlandsche werklieden, miserie en ellende zonder eind en zonder naam. De R.A.F. laat de kracht van haar eskaders voelen. Elken nacht, wanneer het weer er eenigermate doorkan zijn ze daar : heele zwermen gonzende horzels, die over onze vijanden dood en verderf uitstorten. De kansen zijn gekeerd ! Maar, hebben we het laatste al gezien ? Wat zal het worden ?

NIEUWE MEESTERS, NIEUWE WETTEN

Na zeker een twintigtal keeren te hebben aangekondigd dat hij ging vrijgelaten worden, is de dag dan eindelijk gekomen. Reintjes is weg en wordt enkele dagen later in zijn functie vervangen door Georges Wiber, een Duitscher die als politiek vluchteling in Antwerpen leefde.

Montanus is nu bij de S.S., dat is een vriend minder. Hij was vriendelijk en goed voor de zieken en zijn medewerkers, zonder dubbelzinnigheden of kronkelwegen. Hij kende geen chicaneerderij. Nu komt in zijn plaats de kreupele dwerg Harri Hüttel, een Berlijnsch communist, leider van een groep nudisten. Reeds vroeger had hij eens met mij willen discussieeren over politiek en toen ik hem zegde dat het geen zin had, momelde hij, dat hij dat wel verwacht had dat een professor niet redetwisten wil met « een proleet zooals ik ». Van toen af was hij reeds bot en kibbig. Met de eerlijkheid neemt hij het zoo nauw niet. Hij houdt enkele Noren, die nog paketten krijgen uit Zweden, in het hospitaal en in ruil daarvoor paart hij natuurlijk mee van den inhoud der paketten, alhoewel hij meer te eten heeft dan hij gebruiken kan. Uit de Fransche paketten die van Zwitserland komen, langvingert hij cigaretten, koffie, « Bohnenkaffee », de afgod der Duitschers, niettegenstaande de beweringen van pseudo-doctor Ley !

Reeds herhaalde malen heeft hij me doen opmerken dat dat studeeren, waarmee ik me bezighoud, hem niet aanstaat. Enkele dagen later deugt mijn werk niet meer, alhoewel er nooit een bemerking op te maken was geweest. Herhaaldelijk komt hij om de minste prutsen reklameeren en op zijn poot spelen. Maar met een virtuositeit die weinigen hem zullen nadoen, past hij het typisch Duitsche beginsel toe van « lokken en afstooten », het systeem van « Zuckerbrot und Peitsche ».

Op zekeren dag komt hij me vinden en stelt me voor in zijn « combinatie » te komen. Ik zou de Franschen moeten gaan vinden en de cigaretten uit hun paketjes aftroggelen .. om verf te koopen, om de barak te schilderen. Hier pinkt Harri veelbeteekenend. Kategoriek heb ik geweigerd en Harri antwoord : « Goed, dan gaat het tusschen ons twee » !

HUTTEL, DE S.S.-LAKEI

Ik sprak over het geheele geval met Franz Ballhorn, die me al lachend zegde : « Ja, ja, dat is voor S.S.-Oberscharführer Fabisch dat Hüttel cigaretten ronselt ; hij poogt zijn positie van Blockälteste te verstevigen door cigaretten te leveren ». Het eenige wat ik doen kon was drommels oppassen om geen aanleiding te geven tot straffen.

Maar op den dag vóór Kerstmis gebeurde het dat ik bier verdeelde van de cantine gedurende een vliegeralarm. Plots wordt in de zaal het licht aangeknipt en nauwelijks heb ik de gelegenheid om te roepen : « Licht aus ! » of Harri staat daar en maakt een theater van alle duivels. Den volgenden dag weet Fabisch, de S.S.-dief, reeds wat er gebeurd is en na een kort verhoor, gedurende hetwelk ik me niet verdedigen mocht, wordt ik gestraft om « een week in het kamp te gaan slapen ». Dat was een straf die nieuw ingevoerd was sedert men in het kamp overal met vier in twee bedden sliep. Maar toen het er op aankwam naar het kamp te gaan, bleek het dat ik er blijven moest. Hüttel had de nieuwe Blockälteste reeds gaan opmaken en ik mocht heel eenvoudig niet meer uit de barak. De twee gevangenen die hier hadden samengewerkt, waren twee communisten, Harri Hüttel en Hans Demetz, de « éminence grise » in het hospitaal, die door Baumkütter belast werd met alle vuile karweitjes.

Het Kerstmisfeest was heel en al bedorven door deze gemeene kuiperijen. Ik ging mijn enkele boeken toevertrouwen aan Verschuur en begaf me op 3 Januari naar het kamp. De Blockälteste, ook een Duitsch communist, ontving me op een stortbui van gemeene scheldwoorden en dreigde me op transport te sturen. Dat inzicht heeft hij ook gehad, want met alle middelen heeft hij mij belet het noodige te doen om in een commando te komen. Men begon reeds degenen die geen commando hadden op transport te zenden. Maar tenslotte doet ook een Blockälteste niet meer wat hij wil met iemand die reeds drie jaren kampleven achter den rug heeft. Dat belet niet dat ik alle moeite heb moeten inspannen om te ontsnappen aan het transport naar... Bergen-Belsen, waar er zooveel gestorven zijn. We wisten toen in Oraniënburg nog niet wat er eigenlijk in Belsen gebeurde. Maar ik heb steeds als beginsel in het kamp genomen : houden wat ge hebt als het er eenigszins doorkan, want als men in dat geval verandert zijn er negen kansen op tien dat de verandering een verslechting is.

VAN 3 TOT 21 JANUARI 1945

Achttien dagen die mij een eeuw toegeschenen hebben. Juist was er een transport vertrokken en elken dag dreigde het gevaar dat er zou een begin gemaakt worden met het opmaken van een nieuwe lijst gevangenen zonder werk. Alles wat kreupel was of niet werkte moest weg. Wat geeft men er om dat in zoo'n omstandigheden de geallieerden naderen of blijven staan, wanneer elke dag voor u het onheil meebrengen kan van een transport in open beestenwagens door een vriesweer dat alles kraakt. Dat wachten was iets onuitstaanbaars.

Elken morgen gaan we staan tusschen barak 11 en 12, om bij den Arbeitseinsatz te geraken. Wanneer dit niet ge-

lukt, is het den ganschen dag gaan zitten in een koude barak om er electrische draad uit te plukken en het koper te recupereeren. En dan weer gaan aanschuiven en staan trappelen van de kou voeten en weer juist, zooals in 1942, gansch den dag hongeren.

Terwijl we daar staan te wachten, komt de aartsbandiet Maschke voorbij. Hij is bijna gekleed als een S.S., gewapend met 'n knuppel jaagt hij vier ter dood veroordeelden voor zich uit. Met den knuppel slaat hij op hun kale schedels, dat het klinkt gelijk bij het cricketspel. De slachtoffers zijn beschuldigd van diefstal gedurende luchtaanvallen. Ze werden reeds afgeranseld als kafzakken. Ze dragen drie zwarte kruisen op hun voorhoofd en beide wangen met pek geschilderd en nu gaan ze naar de gaskamer.

We hebben in ons gezelschap van « draadplukkers » een vadertje Musset. Een lange magere man, hoogleeraar in de Aardrijkskunde en deken van de faculteit van Wijsbegeerte en Letteren aan de Universiteit van Caen. Door het Amerikaansch Rood Kruis heeft hij van zijn vrouw een brief gekregen uit Parijs. Zijn huis staat nog recht, maar de Universiteit, waar al zijn studiemateriaal lag, is totaal vernield. En wezenloos staat vadertje Musset, vol treurnis om zijn boeken, voor zich uit te droomen, terwijl hij van den grooten honger de korsten opeet van zijn eigen zweren. Een weerzinwekkende ruïne.

Er is dezer dagen een transport uit het Oosten toegekomen. Enkele Duitschers waren gedurende meerdere weken zonder eten in de vreeselijkste kou opgesloten met Russen en Polen. Onderweg hebben de Polen en Russen in den wagon de Duitschers vermoord en gedeeltelijk opgegeten. Bij de aankomst van de trein heeft de Lagerführer een onderzoek doen instellen en een twintigtal van deze menscheneters der nieuwe orde werden zonder veroordeeling doodgeschoten.

De honger in het kamp wordt vreeselijk en daar er veel minder orde en tucht is, wordt er veel gestolen en gevochten. We slapen nu al met vijf in twee bedden. Het leven in de barakken is een ware hel geworden. Wanneer het avond geworden is, ga ik een dag naar Verschuur, die nog steeds archivaris is in het hospitaal, en de andere dag ga ik wandelen met Pater Van Oostayen. Dat heeft zoo geduurd tot 11 Februari.

Eindelijk heb ik geluk. We krijgen eenen anderen Blockälteste, een socialist, een waarlijk goeden man, die zich alle moeite getroost om de orde te handhaven en de gevangenen van zijn barak behulpzaam te zijn. Twee andere socialisten, de Rijksdagafgevaardigde Christian Wittrock, uit Cassel, en de chef van het personeel in de Deutsche Ausrüstungswerke, spannen samen en op 21 Januari heb ik werk. Eindelijk is de nachtmerrie van het transport weg.

TERUG IN DE D.A.W.

Na ongeveer achttien maanden sukkelen kom ik terug in de D.A.W. Intusschen is er veel gebeurd. De Russen staan nu reeds vóór Stettin, Frankfurt aan den Oder en Küstrin. Elken morgen bij het appèl, wanneer er wordt geroepen : « Mutsen... ab ! » hooren we in de verte de bevrijdingsmuziek van de Russische artillerie. Maar het gaat met tusschenpoozen en af en toe is er weer een vervelende stilte. Van uit het Westen niet veel nieuws. De bombardementen beginnen weer toe te nemen, maar de beide fronten zijn voorloopig geïmmobiliseerd.

Er komen nog regelmatig transporten uit het Oosten. Vele zieken zijn er bij. Een groep is te voet naar Oraniënburg gekomen uit een kamp in de oostelijke Karpathen. Die konden nog naar het Westen, maar als ze met ons zoo iets aan-

vangen, dan loopen we recht in de Amerikaansche linies. Evacuatie heeft voor ons, gezien ons centrale positie, geen zin! Wat dan? 't Is beter er niet over na te denken en te aanvaarden wat komt.

In de D.A.W. wordt ik aan het werk gesteld als vulcanisateur van gasmaskers. In de werkplaats hangt een walgelijke stank van vloeibare gummi, benzine en poeder. De voorarbeider is een Weensch communist, die sedert meer dan twintig jaar in Kopenhagen woont en vastgezet werd wegens illegale communistische propaganda. De commando-schrijver is een Noorsch communist. Allebei ontvangen nog brieven en paketten uit Denemarken en Zweden. Ze hebben nog een goed leven. Voor allen die aan den anderen kant van het Westelijk front wonen, heeft dat opgehouden: geen brieven meer, geen nieuws sedert Augustus van verleden jaar, en geen paketten meer uit België. Er zijn nog enkele malen paketjes gekomen van het Internationale Roode Kruis uit Zwitserland, maar er zijn er veel te weinig. 't Is slechts één druppel in den afgrond van onzen honger.

Bij het werk zit ik tusschen een landbouwer uit het Groot Hertogdom en een advokaat uit Ljubljana. Hij was rechter in een militaire rechtbank bij de partisanen van Tito. Zijn verloofde was Roode Kruis-zuster in het partisanenleger. Ze werd gevangen door de Italianen en samen met een vijftiental gewonden die ze verzorgde, in een spelonk omvergeschoten. Hij zelf werd gevangen genomen en in een Italiaansche gevangenis opgesloten. Toen Italië capituleerde, werden al die gevangenen naar Deutsche concentratiekampen overgebracht.

Op het werk gaat de tijd tamelijk snel voorbij. We praten over alles en nog wat. De advokaat vertelt over het leven en de avonturen der partisanen in Servië, in Bosnië en Herzegowina.

In het kamp is het leven treurig. We slapen nu met vijf in twee bedden. Het weer is zeer koud, bijna zoo koud als in den winter van 1941-42. Uit het Oosten komen nog immer transporten en regelmatig komen groote legervrachtwagens met bevroren gevangenen. Ze zijn op de eindelooze wegen neergevallen van uitputting en levend bevroren. Een kamion, die de wegen volgt, heeft ze allen, levende en dooden door mekaar, opgeladen. In het hospitaal tusschen barak I en II worden ze afgeladen, heele vrachten lijken en stervenden. Degenen die aan het station van Oraniënburg en in Berlijn werken, vertellen van gansche treinen met vluchtelingen uit het Oosten die daar aankomen. In open kolenwagens zijn ze vertrokken, de Baltenduitschers, de bewoners van de Rominterheide, van Gumbinnen, Eydkau, Dantzig, Koenigsberg, allemaal ouderlingen, meisjes, vrouwen, kinderen en enkele buitenlandsche arbeiders, met valiezen, mondvoorraad, kinderwagentjes. Ze zijn meerdere weken onder weg gebleven in een uiterst strenge koude. Velen zijn bevroren, velen dood of doodelijk ziek, geheel versteven. Sommige wagons bevatten nog slechts lijken en alles is in een vreedzamen slaap bedekt onder een dikke laag sneeuw. Wanneer de deuren worden opengeschoven, rollen de lijken op de kade.

Het crematorium van het kamp werkt dag en nacht. De buitencommando's die ten Oosten van Berlijn werken, komen het een na het andere binnen. De bevolking stijgt aanhoudend en elken dag vertrekken er transporten verder naar het Westen door de bijtende kou, bijna zonder ravitailleering. Bij het zien van al die transportmiserie wordt de vraag nopens onze eigen toekomst steeds een meer beklemmend raadsel. Wat gaan die beulen met ons doen?

Op een avond staat het appèlplein bijna vol nieuwen. Het zijn Hongaren, waaronder veel Joden, en ze komen te voet uit Budapest. Ze vertellen dat er velen onder weg zijn

gevallen en afgemaakt werden. Uitgeput en mager staan ze daar met kapotgeloopen voeten; velen leggen zich op den besneeuwden grond te slapen. Ze zullen nog tien kilometer moeten gaan om te worden ondergebracht in de fabriekshallen van Heinkel.

FEBRUARI 1945

Maand van de afschuwelijkste massamoorderij in Duitschland. Alles wat niet marcheeren, maar toch nog reizen kan en geen werk heeft, moet weg! Elken dag worden in de verschillende commando's gevangenen afgedankt. Allen worden op bijzondere lijsten opgeteekend en opgesloten in bijzondere barakken. Bijna elken dag vertrekken groote groepen van twee- of drieduizend man. Ze hebben een oude doos bij met enkele kleine prutsen in. Ze hebben een schotel, een lepel en een deken. Enkele uitzonderingen zijn er 's nachts in geslaagd uit die isoleerbarakken te vluchten. Onder deze gelukkigen bevond zich de populaire ruitenwasscher van het kamp, de Hollander Louis Aerts.

Elken dag staat daar een transport van kreupelen, arbejdsloozen, muzelmannen, arbeidsonwilligen en onnoozelaars die denken dat ze naar de Amerikanen gaan. Uren staan ze in sneeuw en vorst met een deken over het hoofd gelijk oude vrouwkes. Met vijf tegelijk krijgen ze elk een brood en verlaten het kamp door de groote met het opschrift: « Arbeit macht Frei ».

Geheel de Barak 15, waar de priesters en dominees wonen, die niet werken; een deel van het hospitaalpersoneel met bijna alle patiënten van hospitaal 5 B. moeten weg. Onder hen bevinden zich Minister Vanderpoorten, Minister

Verschuur, Minister Nikolopoulos, Prof. de Saint Obin, Albert Decoster, Jean Verweyen, Abraham Van Dalen, pastoor Vincke, onderpastoor Piérard, de secretaris van den bisschop van Roermond, en vele andere goede vrienden. Allen weten dat de reis zeer hard zal zijn, maar niemand, ook niet degenen die achterblijven, weet dat het leven in het kamp van Bergen-Bilsen zoo vreeselijk zal zijn.

Er is ook een razzia geweest onder de bekende communisten. De S.S. wil ze liefst zoo ver mogelijk van het Russische front wegvoeren, en Harri Hüttel, de Blockälteste die mij juist op tijd uit het hospitaal buitenwierp, om met de zieken niet op transport te moeten, moet nu zelf mee. Ik heb dat slechts enkele dagen na zijn vertrek vernomen van Graaf Hardenberg, aan wien ik elken dag den tekst van het weermachtbericht breng. De Graaf vertelt me dat Oberscharführer Fabisch den rugzak van Hüttel doorzocht heeft, alvorens hem te laten gaan. Daarin bevonden zich rond de 800 Fransche sigaretten, die Hüttel uit de pakjes gestolen had. Hüttel kreeg een paar goeie oorvegen van Fabisch en deze behield de sigaretten voor zich zelf! De Graaf glimlacht en zegt me: « Ge ziet, Herr Professor, eerlijk duurt niet alleen het langst, maar is zelfs een goede manier om er levend uit te komen. Waart gij nog in het hospitaal geweest, ze hadden u zeker op de transportlijst gezet, en nu is het omgekeerde gebeurd. Wie een put graaft voor een ander... »

Ook de Noren gaan weg, samen met de Denen. Het Zweedsche Roode Kruis stuurt camions en officieren om het transport te doen. De autobussen behooren tot het modernste type met centrale verwarming, comfortabele zetels en breede spiegelruiten. Elke gevangene krijgt een paket mee op de reis. De begeleidende Zweedsche officieren groeten de S.S. niet. Ze zijn stug en ongenaakbaar. Een glimp uit het andere leven

is doorgedrongen. Een sterke arm heeft een groep veroordeelden uit deze hel verlost en onder degenen, die de gelukkige Noren en Denen hebben zien weggaan, loopt onmiddellijk het gerucht dat ook de Franschen, Belgen en Hollanders zullen gehaald worden.

Er komt nu toch in het kamp een zekere opluchting. Er is meer plaats, ieder heeft zijn bed weer en na het afschuwelijke spektakel van vertrekkende en aankomende transporten komt er weer een betrekkelijke rust terug in het kamp. Maar niet voor langen tijd. Want geleidelijk worden nu de voedselrantsoenen verminderd, zoodat we de laatste vier weken kampleven nog slechts 90 gram brood en nauwelijks een liter beetensoep (rutabagas) per 24 uur krijgen.

De honger wordt een ware obsessie in het kamp. Alle vrienden vermageren met den dag. Velen worden in enkele weken tijds terug « muzelman ». Velen loopen rond in het kamp met de oogen steeds naar den grond gericht, zoekend gelijk straathonden naar iets eetbaars. Rond een afvalhoop vol bederf en onuitstaanbare stank, achter de keuken, spelen zich soms walgelijke tooneelen af. De hongerlijders tegen de met ossenpezen bewapende S.S. en voorarbeiders, bestormen den afvalhoop. En als er een een handvol van die stinkende rotheid bemachtigd heeft, bergt hij dat weg in zijn broekzag gelijk een goudzoeker die een schat wegsteekt. Hun holle oogen branden van de hongerkoorts : het zijn waanzinnigen, die in den dollen kamp om het leven hun eigen dood vreten. Knuppels en ossenpezen baten niet. Als de bewakers een groepje achtervolgen, doet een andere groep een aanval op den mesthoop en ze sleuren de vuiligheid van rottende koolbladeren en bietenschillen in natte slierten achter zich. Best is, niet veel daar voorbij te wandelen, want een kwade slag is gauw gegeven.

SCHRIJVER EN PREDIKANT

Na het vertrek der Noren is het postje van commandoschrijver onbezet en ik spreek met den voorarbeider daarover. Hij antwoordt me dat hij ook aan mij gedacht had en spreekt er over met den werkmeester. Het komt in orde. Ik heb van geheel het commando het laagste gevangenennummer, meer dan drie jaar kampleven achter den rug en als de voorarbeider mij aan den werkmeester voorstelt, bekijkt hij mij alsof hij vragen wilde : hoe is zoo iets mogelijk ?

Ik word nu secretaris van het commando. Zeer gemakkelijk en weinig werk. Het grootste deel van den dag slentert de werkmeester doorheen de andere werkhuizen en als mijn werk af is kan ik studeeren. Het schrijfwerk voor het commando doe ik in aanwezigheid van den werkmeester. Als hij weg is, haal ik de « Geschichtsphilosophie » van Hegel, uit mijn schuif en studeer. Ik maak er een overzichtelijke samenvatting van en teeken zinnen op die me bijzonder treffen. Goebbels heeft in « Das Reich » eens een artikel geschreven onder den titel « Der Führer ». Vele zinnen zijn bijna letterlijk geletterdiefd uit Hegel's geschiedenisphilosophie ! Wanneer ik aan den voorarbeider, die een ontwikkeld communist is, deze uittreksels laat lezen, staat hij verstomd hoe een philosoof als Hegel, die door de Marxisten zoo vereerd wordt, zulke « Nazi-literatuur » geschreven heeft. Ik blijf met hem toch goed kameraad. Een Wiener is nu eenmaal toch geen fanatiekeling zooals de verdomde Pruis.

Wanneer de voorarbeider ook weg is, haal ik tusschen de voering van mijn vest mijn « Manuale Christianum » uit om het evangelie van den dag te lezen. Daarvan maak ik een samenvatting, want nu al de priesters weg zijn, heb ik mijn gewone wandelvrienden Van Oostayen en Verschuur niet meer, en een Franschman, die wist dat ik het Nieuw Testa-

ment had, kwam me vragen om voor enkele Kajotters en Katholieke werklieden regelmatig een kleine toespraak te houden. Elken Zondagnamiddag en soms ook op weekdag-avonden, ga ik met enkelen wandelen die elk een cel te leiden hebben en die op hun beurt het sermoentje herhalen voor drie andere katholieke gevangenen.

DIE JUDEN SIND UNSER UNGLÜCK

Op zekeren dag heeft de werkmeester uit louter verveling het kaartenbakje gegrepen waarin de volledige « gevangenenidentiteit » opgeteekend is van allen die in ons commando werken, en plots keert hij zich naar mij en vraagt : « Is er hier een Jood in het commando ? » Ik antwoord : « Ja, sedert zeven dagen. » « Roep hem eens hier. » Ik ga den Jood halen, die vóór den werkmeester in houding gaat staan. De angst staat in zijn oogen te lezen. Nu ontspint zich volgende samenspraak :

— Zijt gij Jood ?

— Jawel, werkmeester.

— Van waar zijt gij afkomstig ?

— Uit Czernowitz in Roemenië, werkmeester.

— Hoe oud zijt gij ?

— Acht en dertig jaar, werkmeester.

— Hoeveel leven er in Europa nog van de uwen ?

De Jood wordt zenuwachtig, de vraag is een beetje onduidelijk gesteld en hij kent den werkmeester niet.

— Ik heb in Lublin gezien dat de S.S. mijn vader, mijn moeder, schoonmoeder en schoonvader, mijn vrouw en mijn drie kinderen, mijn zuster en twee schoonbroers in de gaskamer brachten. Ik wilde mee in de gaskamer gaan, maar een S.S.-man heeft me vastgegrepen en geschreeuwd : « Gij niet,

Joodsch varken, gij kunt nog werken », en zoo ben ik de eenige die overblijft.

— Hebt ge hier goed werk ?

— Ja, werkmeester.

— Ziet ge wel, als ge u goed gedraagt, wordt ge door ons goed behandelt. Trap het af !

De Jood slaat de hakken tegeneen en gaat terug naar zijn werktafel.

WEER ONRUST

In het kamp gaat het er nu toe als in een duivenkot. Nooit komt men nog tot rust. Vier- vijf maal worden we in andere groepen ingedeeld en naar andere barakken gebracht. Steeds opnieuw nieuwe gezichten en andere buren aan tafel en in de slaapzaal. Er wordt gestolen dat men niets nog mag laten liggen. Ik geloof niet dat het kamp zal geëvacueerd worden, maar heb toch al mijn voorzorgen genomen. Een goed paar schoenen heb ik «georganiseerd», een paar reservekousen, een onderbroek, een hemd, windels om wonden te verbinden, vaseline, een doosje balsem en een pakje pillen tegen buikloop, zijn met enkele boeken en mijn kleeren geheel mijn bezit. Gedurende de nacht steek ik alles onder mijn kopkussen. Mijn pennemes is gestolen en een zakmes, dat ik mij had aangeschaft, heeft de S.S. afgenomen. Op alle commando's wordt er een valsch alarm van evacuatie gegeven om de gevangenen te doen buitenkomen met alles wat ze in hoeken en kanten verborgen hebben. Gedurende het lijfonderzoek is een andere groep S.S.-mannen bezig de werkplaatsen te doorzoeken. Mijn kerkboek heb ik ergens onder het zand weggestoken. De S.S. zoekt naar wapens, maar neemt alles af wat niet toegelaten is of wat ze zelf kunnen gebruiken. In de barakken van het kamp eveneens algemeene door-

zoeking. Is dat de voorbereiding voor de evacuatie of voor de uitlevering van het kamp? Wie weet het?

Het gerucht loopt rond dat de « Deutsche Ausrüstungswerke » van Buchenwald door een bombardement vernield werden. Er komt bevel van de algemeene centrale van alle D.A.W. overal de machines in de barakken van het kamp te plaatsen en de gevangenen onder te brengen in de werkhuizen van D.A.W. De Nazi's hebben liever dat wij doodgebombardeerd worden, dan dat hun machines vernield worden. Maar 't is reeds te laat. De barakken in het kamp hebben alle een houten vloer en de schurken hebben geen cement meer om er de machines vast te zetten.

Het weer wordt stilaan beter en de bombardementen worden weer heviger. Bijna elken avond moeten we in de barak blijven. Er zijn enkele honderden paketten van het Canadeesche Roode Kruis aangekomen. Ze dragen geen vermelding van nationaliteit en geen namen. De aanhoudende verplaatsingen in de barakken beletten het opstellen van lijsten. We zullen er nooit iets van zien.

Na een van de bombardementen op Oraniënburg is de electrische stroom onderbroken en we keeren reeds tegen vijf uur terug in het kamp. We moeten voorbij de goal van het voetbalveld defileeren. Ze hebben er eenen in opgehangen met vóór hem een plakkaat: « Ik ben een dief! » Zijn magere vingers met lange vuile nagels, staan als de klauwen van een roofdier en uit zijn mond loopt er zeever over zijn jas. Op het hoofd vertoont het lijk builen en bloedvlekken, sporen van de mishandelingen. Hij heeft in den strijd voor het leven den dood gevonden.

We hooren elken morgen duidelijk het kanon uit het Oosten. Als de Russen nog een sprong doen zijn ze Berlijn voorbij en zijn wij bevrijd. Amerikaansche pantserspitsen staan vóór Maagdenburg.

VROUWEN IN HET KAMP

Gedurende drie uur was de hel losgebroken boven Oraniënburg en omgeving. De gevangenen zijn zeer bang en de chef van de D.A.W. moet ze met den revolver terug in de schuilplaatsen jagen. Dat zijn kelders waar hout, teer, benzine en olie opgestapeld liggen! De eskaders van de R.A.F. doorkruisen de blauwe lucht in alle richtingen. We zien hoe ze hun reusachtige torpedo's lossen. Heel de atmosmeer dreunt gedurende het vallen. Op een oorverdoovend gefluit volgt een reusachtige knal die de aarde en de muren doet beven. De Flak schiet verwoed, maar zonder succes.

Overal regent het kleine en groote bomscherven. De lucht is doorstreept met witte pluimen die langzaam in het ijle verzwinden. Het eene eskader volgt het andere en wanneer eindelijk in de verte het einde-alarm signaal weerklinkt als een langgerekte kreet van pijn, regent het over ons nog wolken kalkstof en gaan er over het kamp en de D.A.W. groote zwarte rookzuilen uit de brandende omgeving. Weer is de electrische stroom onderbroken en we keeren terug in het kamp, waar we tot tegen den avond blijven rondwandelen. In de verte is er een rosse brandgloed aan den horizon.

Het bombardement was in hoofdzaak gericht op het station van Oraniënburg, de ijzergieterij van Kaiser en de fabrieken van Auer, waar talrijke vrouwen uit het kamp van Ravensbrück werkten aan de fabricatie van gasmaskers. Met groepjes komen de vrouwen binnen. De Lagerführer van het vrouwenkamp had bevel gegeven dat ze zich zouden verspreiden in de bosschen en daar er van geheel de fabriek en het kamp niets bruikbaars meer overbleef, kwamen de vrouwen naar ons kamp. Enkele barakken werden in allerhaast geruimd om onderdak te verschaffen. Er waren veel dooden. De gewonde vrouwen worden ondergebracht in de half leege Barak 5 B.

Terwijl ik op de binnenkomende groepjes vrouwen sta te kijken, marcheert er een kolonne jongetjes voorbij, allen van beneden de 10 jaar. Ik had ze nog niet gezien in het kamp. Ze zingen en gaan op stap. Hoop der toekomst !

BOMBARDEMENT OP KLINKER

Elken dag en elken nacht hebben we nu luchtalarm. 's Morgens komen de vliegtuigen gewoonlijk opzetten rond half elf. Dan duurt het tot kort na twaalf. In den loop van den namiddag begint het concert gewoonlijk rond halfdrie en duurt tot vier uur, half vijf. In den loop van den nacht is er meestal alarm van zoohaast de duisternis gevallen is tot rond twee uur, half drie van den morgen. De enkele gevangenen die nog met opruimingscommando's naar Berlijn gaan, vertellen over de toestanden aldaar dingen die bijna niet te gelooven zijn.

Maar ook in het kamp is het leven een ware hel. Sedert ongeveer veertien dagen is er geen water meer. We kunnen ons niet wasschen, ook kleeren en kousen worden niet meer gewasschen. De closetten zijn gesloten en buiten dienst gesteld omdat er geen water is. Nevens elke barak is er een put gegraven en de gevangenen moeten maar op een stok zitten om hun behoefte te doen. Weldra hangt er over geheel het kamp een onuitstaanbare stank. We kunnen noch schotel, noch lepel wasschen. Geruchten doen de ronde dat de S.S. een poging doet om de typhus te doen uitbreken.

Er is geen electrische stroom meer en er worden kaarsjes « georganiseerd », maar nauwelijks hebben we ze 's avonds ontstoken om een paar lijnen te lezen, of daar loeit de sirene reeds. Rond het kamp wordt er geschreeuwd : « Licht aus ! » Alle kaarsjes worden uitgeblazen en in de duisternis

blijft er niets anders te doen dan te bed te gaan : rusten voor de vermoeienissen die misschien nog komen. De gevangenen die dienst doen als Luftschutz, onder leiding van den bandiet Maschke, patrouilleeren door het kamp en ranselen hier of daar een sukkelaar af, die per ongeluk te laat op « straat » loopt.

De hemel is helder. Het zal dit jaar een vroege zomer zijn. De activiteit in de lucht houdt van geheel den nacht niet op. We hebben dien nacht niet veel geslapen. De luchtafweer is fel verzwakt de laatste dagen. Gevangenen die in het arsenaal van de Adolf Hitler-Standarte werken, hebben reeds verteld dat de luchtafweerkanonnen naar het front gestuurd werden om dienst te doen als pantzerafweer. De ontreddering neemt stilaan overal de bovenhand en met al onze miserie is het kamp, in vergelijking met daarbuiten, nog een oasis van orde en tucht. Enkele keeren is het geen appèl geweest, maar weldra is alles weer terug in orde. De honger wordt verschrikkelijk.

Zooals naar gewoonte gingen we dien dag naar het werk. 's Morgens kregen we een halve liter afgekookte witte kool. Daarmee moest het gaan tot den middag. In den loop van den morgen hadden we enkele malen in de verte luchtalarm gehoord. De schrik zat er reeds in en de sirenen werken verduiveld op de zenuwen, die reeds door ondervoeding zoo ellendig verzwakt zijn. Over den middag gaan we niet meer in het kamp, er is toch niets te eten. Degenen die hun schijfje brood van den vorigen avond bewaard hebben, zitten het nu op te snoepen gedurende de korte rustpauze. De anderen liggen in de zon of leunen tegen den muur. Zooals bijna elken middag, komt Louis Kiebooms mij opzoeken en we wandelen, samen met den voorarbeider, of rooken een sigaret. Wanneer het signaal weerklinkt gaan we allen weer aan het werk.

Zou er vandaag geen alarm zijn? We hebben er schrik van, maar we kunnen het moeilijk missen, zoo'n duchtig alarm dat alles kraakt en schudt. Rond half drie huilen de sirenen over geheel de streek: de sirenen boven de kazerne der S.S., de sirenen in Oraniënburg en Sachsenhausen en nog veel verder, nauwelijks hoorbaar door de heldere voorjaarslucht. Wanneer dat jammerlijk gehuil ophoudt valt er een doodsche stilte in, men hoort de droge bladeren over het zand ritselen en verder in een andere werkplaats schreeuwt een S.S. dat we in den kelder moeten.

Stil komen ze aanzoemen, altijd groeiend, altijd sterker. De lucht is nu vol geronk, alles trilt mede: de wanden, de grond, de aarde, alles bromt en trilt. Onze zenuwen zijn tot scheurens toe gespannen, maar we zien niets. Plots roept er een: « Zie ginds! » Allen kijken op, en in de richting Oraniënburg, maar veel verder wemelt het van metalen stipjes. Ze keeren en komen en gaan gelijk een vlucht duiven op zoek naar de til. 't Is schoon om zien. Hier en daar rosse vlekjes van flakbommen die openbarsten. Ze naderen, maar kruisen in alle richtingen. Opeens lost er een een reusachtige witte colonne naar beneden; alles davert en dreunt. 't Is alsof er nevens ons een sneltrein voorbijdondert. Plots een gigantische ontploffing, alles schudt. En dan nog strepen en gedreun en ontploffingen zonder ophouden. De aarde schudt. Alleman loopt buiten. Fel gebouwde muren trillen gelijk theatercoulissen; de ruiten rammelen kapot op den grond, de vensters worden door een onzichtbare hand opengedrukt.

De eskaders kruisen nu rond het kamp. We kunnen duidelijk het commandovliegtuig van elk eskader onderscheiden: reusachtige metalen vogels, bijna wazig doorzichtbaar in de felle lucht. We zien hoe ze hun reusachtige torpedo's lossen. De aarde schokt onder de luchttrillingen en de ontploffingen. We liggen allen op den grond; velen bijten van

razenden schrik in het gras of het zand. En almaardoor regent het bommen in de omgeving. Boven de muren zien we de wrakstukken van kapotgeslagen woningen en barakken de lucht in vliegen en in sierlijken boog terug naar beneden vallen. Stofwolken en rook drijven over het kamp en de D.A.W., zoodat alles enkele oogenblikken zwart is. Nu is het alsof de aarde met reusachtige hamers gesmeed wordt, de eene zware klop na den andere, maar geen ontploffingen. Daartusschen het akelige gefluit van groote torpedovormige ketels die op halve hoogte tusschen het vliegtuig en de aarde uiteenspringen en een regen van kleine brandbommen doen neerkomen. Weer waaien er zwarte rookwolken over ons. Het brandsignaal weerklinkt. De auto van de pompiers van het kamp rijdt voorbij.

Stilaan neemt de orkaan in geweld af. De vliegtuigen zoemen in de verte. We hooren het gekraak van brandende gebouwen en barakken. Plots wordt deze betrekkelijke stilte door een geweldigen knal onderbroken, en nog een, en nog een. De Amerikanen hebben overal tijdbommen uitgeworpen. Nog drie dagen lang zullen ze overal in de omgeving losbarsten en elk opruimingswerk onmogelijk maken. Wanneer in de verte het uitstervende geronk van de vliegtuigen verzwindt, wordt er in het kamp gebeld. In D.A.W. wordt er geroepen: « Aantreden! » We gaan terug in het kamp. Er kan toch niet gewerkt worden, want er is geen stroom meer. Wanneer we daar aankomen, vernemen we dat de granatengieterij van het Klinkercommando, de mandenmakerij van D.A.W., waar ik vroeger nog gewerkt had, totaal vernield zijn. Ik ontmoet mijn Franschen vriend, den militairen attaché van de internationale concessie van Shangaï, die op Klinker werkte. Allen die overbleven zijn teruggekomen naar het hoofdkamp. Degenen die in de bosschen gevlucht waren, zijn er levend afgekomen, maar allen die tusschen de stapels

klinkersteenen of in kelders hun heil hadden gezocht, zijn ellendig omgekomen. Er staat niets meer recht. Er zijn meerdere honderden dooden en gewonden onder de gevangenen.

Er zijn ook een paar brandbommetjes in het kamp gevallen en drie magazijnbarakken zijn afgebrand, maar er werd niemand geraakt. Ook een groot gedeelte van de schoenfabriek is afgebrand en er zijn enkele gekwetsten onder de gevangenen die er werkten. We zijn er weer eens met den schrik van af.

MOORDERIJ ONDER DE ZIEKEN

Het is nu verboden in het hospitaal binnen te komen. Vele zieken die het eenigszins kunnen, verlaten het hospitaal want het is er niet veilig. Elken dag worden er lijsten opgemaakt van zoogezegd ongeneesbaren, die op transport moeten. Deze ongelukkigen pakken hun armzalig boeltje bijeen, kleeden zich, nemen deel aan hun « laatste appèl », waar ze allen met naam en nummer opgeroepen worden. Men heeft hun wijsgemaakt dat ze zullen getransporteerd worden naar een sanatorium in de Lüneburger Heide. Ze worden in een auto gestopt en naar de gaskamer gebracht. Dat alles gebeurt in de grootste geheimzinnigheid om geen « scènes » te hebben of geen weerstand te verwekken. Maar alleman weet waar ze heengaan : zij zijn de menschelijke afval uit het kamp. Het Derde Rijk wil hun geen eten meer geven, wil hen ook niet achterlaten in de handen van den vijand. Geen sporen van hun misdaden mogen door buitenstaanders gezien worden.

Al de dossiers van de « Politische Abteilung » gaan in de vlammen op. Al de overlijdenspapieren van de vele duizenden dooden, waaraan Verschuur en Schwartz zooveel gewerkt hebben, worden uit de schabben en kasten weggehaald en verbrand in den oven der centrale verwarming van het hospitaal. Bijna geheel de afdeeling der Tbc. wordt uitgemoord en uit alle andere afdeelingen worden er patiënten meegenomen naar de gaskamer. Deze operaties worden gewoonlijk doorgevoerd gedurende den arbeidstijd. Dan is er bijna niemand in het kamp en alleman werkt. Niemand zal ooit kunnen zeggen hoeveel gevangenen er zoo vermoord werden. Sommigen beweren negen honderd, anderen zeggen zes honderd. Eén persoon zou het misschien kunnen weten : de Duitsche gevangene misdadiger die werkte in het crematorium en die zoowel de zieken als degenen die te veel wisten, na den verstikkingsdood in het crematorium verbrand heeft.

Kusmin, de jonge Rus, die een kunstmatige waterblaas had, vernam dat hij ook op de lijst stond voor de gaskamer. Hij is gaan weenen bij den S.S.-doktor Baumkütter, om te mogen blijven leven. Toen heeft Baumkütter tot zijn communistischen lakei, Hans Demetz, gezegd : « Zet deze op een « goede » transportlijst ». Was dat niet een bekentenis dat deze Duitsche communist samenwerkte met den Nazi-moordenaar Baumkütter ?

BOMBARDEMENT OP DE S.S.-SIEDLUNG

Onze ooren tuiten nog van het aanhoudend knallen der tijdbommen. Gedurende elken nacht is het nu vliegeralarm. De Engelschen en Amerikanen bombardeeren blijkbaar vóór de Russische linies om de Russen den opmarsch te vergemakkelijken. Elken morgen een alarm en elken namiddag weer. Het houdt niet meer op. Tusschen twee bombardementen in, kondigt de speaker van Radio Berlijn aan : « Over het Rijksgebied bevindt zich geen vijandelijk vliegtuig ». Wat heeft dat te beteekenen wanneer de drie vierden van het rijksgebied in handen zijn van de geallieerden, wanneer dezen op het rijksgebied reeds vliegpleinen hebben van waar ze vertrek-

ken om dat rompje Duitschland dat nog overblijft, te vernielen?

Het is rond half drie. Het uur der spoken! Plots zijn de Amerikanen daar. Terwijl de eerste bommen in de omgeving van het kamp neerkomen, gaat het vliegeralarm, verzwakt en slechts hier en daar. Opeens is de wijde hemel vol gedreun, in de verte en dichtbij regenen de bommen neer. Overal witte strepen aan den blauwen hemel. Een groot eskader komt in de verte aangevlogen, kalm en zeker komt het recht op ons af. Nu is het de beurt aan D.A.W. Vlak vóór dat ze boven ons hoofd zijn, laat het commandovliegtuig de eerste bom los. Een scherpe witte streep door de blauwte. Gedurende het vallen van de bom schokt en dreunt alles. Rakelings gaat ze in een sierlijken boog over de D.A.W. weg en ontploft aan den anderen kant van de straat. Steenen, balken en gruis worden de lucht ingejaagd. Brokken ijzer en steen, met een regen van kalk en aarde vallen rondom ons. Dan is de hel boven ons losgebroken. De andere vliegtuigen, allemaal viermotorige bommenwerpers, lossen nu hun bommenlast. Alle spieren en zenuwen trillen, de ooren tuiten, van benauwenis kunt ge niet meer ademenen. We liggen allen tegen den grond, die deint. Fonteinen van puin schieten de lucht in en komen weer neer. Heele zwermen van brandbommen komen met een eigenaardig gefluit naar beneden. Enkele brokken aluminium van de torpedovormige ketels met brandbommetjes vliegen door de lucht. En doorheen dat alles het eigenaardig gezang van de zilverpapierlinten die ze uitwerpen om de dedectie van de Duitschers op een dwaalspoor te brengen.

Zoo heeft het ongeveer drie en een half uur geduurd. Dan werd er einde-alarm gegeven. Wij moesten onze spullen gaan halen in de werkplaatsen. 't Was de laatste maal dat we de plaats van onzen dwangarbeid zouden betreden. Wanneer we in het kamp komen, is het alweer voor-alarm. Van de gevangenen der buitencommando's vernemen we dat Waldcommando, bestaande uit een hondertal werkplaatsbarakken, en geheel de S.S.-Siedlung van Sachsenhausen afbranden. Over den muur kunnen we zien dat al de pannen van het dak van het huisje van Schuschnig weggeslagen zijn. In geheel het kamp hangt er een zware stank van brand en stof. De hemel is ros-rood gekleurd. We gaan naar het einde. Dat was in het kamp van Sachsenhausen-Oraniënburg den 20sten April, verjaardig van den Führer! Onze avondsoep komt later dan de andere dagen. De keuken heeft haar werk moeten onderbreken. Wat zal de dag van morgen brengen?

De Führer zegde eens: « Geef mij vier jaren tijd en gij zult Duitschland niet meer erkennen »!

21 APRIL 1945

Het is al licht als ik wakker word door het lawaai in de slaapzaal en op de straat. Ik hoor er eenen zeggen dat het kamp geëvacueerd wordt. Er is niet gebeld om ons te wekken en het is veel later dan anders. Ik stap op en kleed me zonder wasschen. Er is geen eten. Buiten, waar een echte motregen valt, verneem ik dat het kamp inderdaad geëvacueerd wordt. Vóór de poort staan groote groepen aangetreden. Ze krijgen per man een brood. De Polen moeten eerst weg. Maar het afmarcheeren duurt eindeloos lang. Ik wil een paar vrienden opzoeken in het hospitaal, maar de toegang is versperd. Er staan in S.S.-uniform gekleede en met geweer bewapende misdadigers en andere gevangenen op wacht. Ik herken meerdere Blockältesten. Rond de keuken, de proviandkamer en de effektenbarak spelen zich woeste tooneelen af. Uitgehongerde gevangenen overvallen den broodwagen die van de keuken naar de poort rijdt, anderen pogen de oplettendheid van de

wachtposten te verschalken en in het proviandmagazijn binnen te dringen ; anderen willen uit de effekten een paar lederschoenen bemachtigen om beter te kunnen gaan. Er wordt geschoten, er vallen dooden. Een Rus die een brood wilde stelen, wordt gevat en door twee Blockführers met knuppelslagen en geweerkolfstooten naar de uitgangspoort gejaagd waar de Lagerführer staat. Stokslagen regent het op zijn kop en overal waar het treft. Bloed loopt van zijn gezicht. Er liggen enkele lijken rond de keuken. Duitschers hebben de barak van de paketten geplunderd in den nacht en hebben bijna alles opgesmuld, samen met de vrouwen van Block 59.

In de barak worden de laatste sigaretten verdeeld en de laatste Machorka-tabak. Daarna moeten alle Duitschers aantreden om te vertrekken. Zoodra onze Blockälteste en Stubenälteste weg zijn, overvallen de Russen hunne kasten en plunderen en vernielen alles : linnen, schotels, postpapier, postzegels en haarcrême ligt allemaal dooreen op den vloer. De hof van het kamp wordt geplunderd en weldra staan er in alle barakken keteltjes met aardappelen en groenten te koken. Buiten staan er duizenden in den motregen te wachten. Ook de vrouwen zijn uit hun barakken gekomen en loopen nu vrij rond op het appèlplein. Ik ontmoet er twee uit Brussel.

Er wordt geroepen dat het nu de beurt is der Belgen. Maar wanneer we daar komen, blijkt het dat meeste Belgen reeds weg zijn en we staan met enkele Vlamingen in een groep Fransche bandieten van de onderwereld van Marseille en Parijs. Mijn enkele boeken heb ik achtergelaten in mijn kast, maar drie cahiers met nota's heb ik mee. We krijgen elk een brood en voor vier een bus vleesch en rond half vier marcheeren we door de poort.

Een laatste maal keer ik me om naar dit oord van vervloeking : op de barakken prijken nog juist als in 1942 de woorden : « Es gibt einen Weg in die Freiheit ». Een van

de mijlpalen van dien weg was « liefde tot het vaderland ». En inderdaad, 't is de liefde tot alles wat het vaderland was en inhield die den weg naar de vrijheid gebaand heeft : liefde tot mijn kleine familie, liefde voor de studie, liefde voor het onderwijs, liefde voor de vrijheid op alle gebied. Een laatste maal grijnst ons het sinistre « Arbeit macht Frei » in het gezicht en we staan op het asphaltplein tusschen de twee poorten. Wanneer de colonne voltallig is, wordt er afgemarcheerd over den weg waar ik in 1942 van uitputting gevallen ben. We zijn enkele Antwerpenaars samen : Alfred Somville, Louis Kiebooms, Frans Robberecht en ik.

Wanneer we voorbij de S.S.-Siedlung Sachsenhausen marcheeren, kunnen we vaststellen wat het werk der R.A.F. is geweest : zoo ver men zien kan overal bommentrechters en leeggebrande huizen. We zwenken links af, gaan voorbij het Engelsch kamp en het huisje van Schuschnig, door Sachsenhausen, voorbij de neergebrande mandenmakerij en overal op de wegen rollen er boerenwagens, huifkarren, fietsen en kinderwagentjes zwaar bepakt. Hier en daar een führer van de O.T. of het Deutsche Arbeitsfront, die het hazenpad kiest voor de Russen. Terwijl we marcheeren kan ik, zonder gezien te worden, met een Duitsche vluchtende vrouw spreken. Ze vertelt dat de Russen doorgebroken zijn bij den eersten stoot en dat Wriezen, Müncheberg en Eberswalde reeds gevallen zijn.

De regen heeft opgehouden en nu waait er een lichte wind die de kleeren wat doet drogen. 't Is donker geworden en we marcheeren nog altijd door. Overal rond ons vluchtende burgers en soldaten, juist zooals in Frankrijk 1940, maar het gaat trager, want er rijden geen auto's. Rond middernacht maken we halt bij een groote hoeve. We kunnen op de natte steenen van het binnenhof slapen. Eerst nog een beetje brood gegeten. We hebben de andere Belgen nu teruggevonden.

Morgen zullen we samen marcheeren. We zijn nu in Herzsprung, een klein boerengehucht. De geïmproviseerde S.S.-mannen worden door de beroeps-S.S. aangesnauwd als snotjongens omdat er enkele gevangenen zich verborgen hebben onder eenen wagen, om zich tegen eventueelen nachtregen te beschermen. Weldra dommelen we in. Met z'n vier liggen we dicht tegeneen om het warmer te hebben. We slapen! Nog even hoor ik den wind door de boomen zwiepen en dan tot morgen vroeg.

MOORDENAARS BIJ HUN WERK (22 April)

Om half vijf worden we gewekt door de S.S., die schreeuwen : « Aufstehen ! » Langzaam komt er leven in die vormelooze hoopen van slapende gevangenen. Enkelen staan reeds op en rekken zich. Nu juist, als we eerst voelen hoe doodmoe we zijn, moeten we weer op de baan. Onmiddelijk de dekens samenrollen, want er valt weer regen en dan aantreden en op de baan. De koele morgenregen maakt ons verder wakker. Er waait een hevige wind die den regen in ons gezicht zweept. Op een wegwijzer lezen we Neu-Ruppin 29 Km. Zouden we vandaag tot daar gaan?

Rond negen uur maken we een korte pauze om een stukje brood te knabbelen. Maar we moeten oppassen. Wanneer zullen we nog eens iets te eten krijgen. Enkele minuten later klinkt weer het hatelijke : « Aufstehen ! » We krabbelen recht met moeite. Velen zijn reeds zeer moe en zwak. De hongerkuur van de laatste weken in het kamp heeft zeer veel krachten weggenomen. Er vallen er twee neer. We durven haast niet kijken, want helpen gaat toch niet. Wanneer de colonne voorbij is, vallen die twee in handen van de achterwacht, en we hooren de S.S. vloeken en tieren dat ze moeten opstaan en verder gaan. Maar niets helpt. Ze

schijnen reeds gehypnotiseerd door een visioen van eeuwige rust, waar niet meer moet gemarcheerd worden. Een S.S.-man met breed lidteeken over zijn gezicht, rood van woede, schopt en tiert en richt zijn mitrailette op den ouden sukkelaar. Een paar schoten weerklinken. Hij heeft de eeuwige rust. De andere, plots aangegrepen door een wilden angst, krabbelt recht en loopt weer mee. Een Ukraïner met en spade, maakt gauw een put nevens de baan en... 't is afgeloopen. Een eind verder liggen er nevens de baan een achttal lijken in gestreept uniform en verder in het bosch ook nog enkele. Hier is reeds een andere colonne voorbijgegaan. Dat zijn de bloedige sporen die ze achterlaat.

We komen aan in Alt-Ruppin en marcheeren door de stad te midden van een vluchtend leger naar Bethunow, een klein plaatske in de nabijheid. Bij den ingang van het dorp moeten we ongeveer een uur staan wachten. Dan komt ten slotte bericht dat alles vol is en dat we elders moeten zoeken naar een gelegenheid om te rusten. Enkele Hitlerjongens sleepen met pantserfausten. Al de kleine bruggetjes zijn ondermijnd en langs de baan zijn er overal panstersperren gebouwd van boomstammen.

Wij moeten terug. Ik heb een vervelende pijn onder de knieschijven, mijn kleine rugzak weegt loodzwaar en mijn rug brandt. 't Is niet meer mogelijk. Een doos waarin ik de enkele schrijfboeken draag, moet ik wegwerpen. We keeren nu terug naar Neu-Ruppin. Het kerkhof en het vliegplein zijn zwaar gebombardeerd, alle huizen in de omgeving zijn kapotgeslagen en grafkruisjes en treurwilgen liggen met kransen en gebroken zuilen op een wilden hoop.

Het begint weer te regenen. Links van ons op het vliegplein liggen de wrakken van vele vliegtuigen, spoorwagens en hallen. Aan de rechterhand langs den zoom van het woud stonden er eens vliegtuigen opgesteld, maar nu liggen er nog

slechts uitgebrande wrakstukken. Dat spektakel doet nog goed aan het hart. Dat was een meesterwerk van de R.A.F. Onze colonne sukkelt langzaam verder. Velen blijven achter, maar worden rusteloos door de S.S.-wachten opgejaagd. Enkele schoten knallen tegen den rand van het bosch. Weer dooden. Uit de andere richting komt er een Wehrmachtscamion. Een Franschman, die vóór mij marcheert, werpt zich onder de wielen. Weer een doode. De chauffeur stopt, trekt het lijk van onder de wielen, lacht even en rijdt verder.

Nu heeft deze wilde regenvlaag opgehouden; het zonnetje probeert zijn kans, maar het is reeds laat. We marcheeren nu over een eenzamen zandweg, nog altijd langs het vliegplein. Altijd maar verder, verder, verder... Wanneer de geheele colonne bijna niet meer vordert, wordt er eindelijk halt gemaakt. We zijn in Herzberg, een klein vlekje temidden van de bosschen. We mogen ons op den natten bodem leggen.

Louis heeft van zijn voeten geklaagd. Wanneer ik zijn schoenen uittrek, zie ik dat zijn beide kousen van bloed doortrokken zijn. Al het vel is van de zool van zijn twee voeten weggeloopen en het zit samengeschrompeld tusschen de teenen. Met boorvaseline wasch ik de wonden uit, daarna komt er Peruaansche balsem op en een goede windel, dan zuivere kousen en pantoffels. Nu kunnen we weer een brokje brood verorberen en dan slapen. In den nacht wordt er dikwijls geschoten. Is het maar bangmakerij of worden er gevangenen doodgeschoten? We weten het niet. We slapen verder. Wat God bewaart, is goed bewaard.

't Is vandaag Zondag geweest. We hebben er niets van gezien. Het was een verschrikkelijke dag.

MAANDAG 23 APRIL

Bij den halfdonkeren staan we reeds op. De koude van de natgeregende dekens en kleeren heeft ons gewekt. In het

bosch wordt er weer geschoten. We zien geen S.S.-mannen en er wordt verteld dat ze weggevlucht zijn. Maar weldra staan de slavendrijvers daar en weer gaan we op weg. Het belooft een schoone dag te worden. Nu zullen we niet door den regen, maar door den dorst gekweld worden. Links en rechts van de baan liggen lijken in gestreepte uniform. Dat zijn onze wegwijzers.

De dorpen liggen ver van malkander verwijderd. We zijn reeds doorgehongerd, honger voelen we niet meer, maar dorst is een marteling. We gaan nu met gebogen ruggen onder de brandende zon, we letten op de steentjes die op de baan liggen om niet te struikelen. Van het landschap zien we niets. Nu en dan een geweerknal, die het einde van een der onzen beteekent. Overal langs de baan liggen er bloedenden lijken in gestreepte uniform. De knieën knikken, de ooren suisen en het zonnelicht steekt pijnlijk in de oogen. De colonne kruipt. De S.S.-mannen achteraan beginnen met geweerkolf er onder te stompen en te schelden, maar het tempo vertraagt nog. Het is als een stilzwijgende overeenkomst maar in werkelijkheid is het uiterste uitputting.

Vandaag niet gegeten. Tegen den avond komen we aan in Freystein en we worden ondergebracht in een schuur waar reeds zooveel volk in zit, dat we ons op onze hukken moeten zetten om te slapen. Maar we hebben geen wiegen noodig. Nadat ik een slok water ben gaan halen om mijn mond te spoelen, hurk ik neer en het duurt geen twee minuten vooraleer we slapen. Doodmoe en uitgeput. Hoe lang nog? De laatste round is zwaar. Zullen we het halen?

DINSDAG 24 APRIL

's Morgens vroeg gaan we weer op stap. Niets te eten. Langzaam wordt het warm en achteraan de colonne begint

weer de schieterij. Aanhoudend worden er gevangenen neergeknald en het tempo van onze marche is traag. Over de hobbelige en stofferige binnenwegen sukkelen we verder in de richting van Wittstock. Niet alleen de gevangenen, maar ook de S.S.-bewakers zijn doodop. Deze laatsten geven toe aan hun slaapnood en we worden in een klein dorpje, Liebesthal, bij een reusachtige schuur van een riddergoed gebracht. Hier zullen we mogen rusten. In den loop van den avond krijgt elk drie gekookte pellkartoffels. Dat is geheel ons dagrantsoen.

Het gerucht doet de ronde dat we voorloopig hier zullen blijven. De zieken worden afgezonderd in een karrekot. Een die aardappelen wil gaan halen uit een andere schuur, wordt neergeschoten. Tegen den avond aan gloeit er aan den gezichteinder een rosse gloed en we hooren doffe slagen in de verte. Er is ergens luchtalarm. Vliegtuigen scheren in razende vlucht over ons weg.

De nacht gaat rustig voorbij. Als we den volgenden morgen wakker worden, kunnen we op het stroo blijven liggen. We hebben weer buiten geslapen want in de schuur was geen plaats meer.

WOENSDAG 25 APRIL

De S.S.-bewakers deelen ons mede, dat ze voor geen eten kunnen zorgen, maar ze zullen ons helpen om wat aardappelen te « organiseeren ». Geheel den dag blijven we daar liggen. Ik heb de voeten van Louis nog eens opnieuw verbonden. Alles wat we meehebben aan kostbare voorwerpen, geld, kleeren, uurwerken, vulpennen en dergelijke dingen, wordt samengelegd om patatten te koopen. In den namiddag krijgt ieder weer drie aardappelen, dat is ons gansche dagrantsoen.

Tegen den avond weerklinkt weer plots het bevel : « Weiter marschieren ! » Het begint te donkeren als we terug op weg gaan. Langzaam kruipt de colonne verder. We bereiken eindelijk Wittstock, dat geheel in duisternis gehuld is. Hier en daar loopt een soldaat met een meiske. En nog maar steeds verder en steeds het brullen van de S.S.-mannen achter ons. De menschen vermoeden niet wat wij al meegemaakt hebben. Ze loopen haastig voorbij om al die miserie die daar voorbijstrompelt, niet te moeten aanzien.

Wanneer we door Wittstock zijn, slaan we links af en verder wordt er gemarcheerd. Door weiden en heidevlakten en bosschen. Op de meest afgelegen plekjes zijn er kleine lazaretten van de Wehrmacht ingericht. Er is geen hoekje meer in Duitschland, dat ongebruikt gebleven is. En altijd maar verder. We zijn hier in een echte wildernis, want de weg waarover we gaan is zelfs niet gebaand. Geen spoor van menschen. Het is reeds donker en af en toe lichten de S.S.-mannen langs de strompelende colonne met hun zaklampen.

Plots valt er nevens mij een Franschman, een oud mannetje. Een S.S. brult me aan : « Hé lange, pak hem op, anders moet ik hem kapotschieten ». « Ja, maar niet alleen » anwoord ik hem terug. De S.S. duidt nog een anderen Belg aan en met twee helpen we hem recht. Het Franschmanneke weent en vraagt dat we hem zouden laten liggen. Hij wil niet meer mee. De S.S. roept : « Kom, kom, nog een kilometer en dan kunt ge slapen ». Zwijmelend hebben we hem meegesleurd. Terwijl we gaan, zeg ik tot den sukkelaar : « Hebt ge geen vrouw of kinderen ? » « Ja, ik heb een vrouw en twee groote kinderen ». « Ge zijt al zoolang in het kamp, ge hebt nummer 60.000 en nu zoudt ge u door die bloedhonden op het laatste oogenblik laten neerschieten. Waar zijn uw gedachten ? » « Ja, merci », kreunt de sukkelaar.

Rond 2 uur van den nacht bereiken we een groot bosch.

dat geheel afgespannen is door S.S.-posten. Overal liggen er onder de boomen hoopjes gevangenen te slapen. Enkelen slenteren nog rond op zoek naar een goede ligplaats. We draaien den Franschman in een deken en leggen hem ergens bij een boom. Wij richten ons ook in voor den nacht. Met vier dicht bijeen, leggen we ons op een bed van dennennaalden. Alles wat er na die tocht overblijft van het kamp van Sachsenhausen is hier samen in het bosch van Beelow. We zijn doodmoe en uitgehongerd, onze zenuwen zijn ten uiterste gespannen, maar de slaap brengt opbeuring. We waren de laatste groep die dien nacht aankwam.

DONDERDAG 26 APRIL

Den anderen dag worden we gewekt door het gedreun van voetstappen. Er komen nog nieuwe colonnen binnen. Het is koud en er moet vuur gemaakt worden. Overal branden er reeds kleine houtvuurtjes en het groote bosch gelijkt op een waren heksensabbat, een Jamboree van magere vervuilde spoken die hun loome beenen met moeite kunnen voortsleepen.

Gisteren heb ik een stuk « Deutsche Allgemeine Zeitung » kunnen bemachtigen met het Wehrmachtbericht van 25 April. Ten Noord-Westen van Oraniënburg wordt er hevig gevochten op den noordelijken oever van het kanaal van Ruppin.

Het loopt naar zijn einde toe, maar zullen wij den wedloop tegen den dood halen? Niets te eten, niets te drinken. Rillend van kou en nat van den morgendauw, heel en al stijf en verkleund, staan we daar rond het vuurtje te trappelen. In het midden van het bosch hebben ze een keuken gebouwd, zakken met bloem en eenige groote stukken spek. Maar wat heeft dat te beteekenen voor rond de 30.000 uit-

gehongerde dompelaars die hier samen zijn? Na veel lawaai en getier komt het eindelijk zoover dat er iets zal verdeeld worden. We krijgen elk een soeplepel bloem en een teerling spek, alles samen misschien 15 gram.

Nu nog enkele kilometer ver loopen naar een vuil beekje om er water te halen. Ik ga er heen met Louis. In de koude morgenlucht en onder een regenvlaag hebben we met zeep onze voeten, handen en aangezicht gewasschen. Ik heb het verband aan Louis zijn voeten vernieuwd en dan keeren we terug tusschen de postenketen, over den vochtigen gladden boschweg. Elk heeft een schoteltje water mee en een tak voor het vuur. Louis heeft nog wat zout en we komen met onze vier rantsoenen een schoteltje soep. De dag gaat verder voorbij met angstig uitkijken naar nieuws dat er niet is en reeds vroeg leggen we ons te slapen.

VRIJDAG 27 APRIL

We zijn reeds vroeg wakker, maar niet de eersten, want daar rijdt reeds een stootwagen voorbij volgeladen met lijken. Ze worden met kleeren en al in een groot massagraf geworpen. Driemaal heb ik dien dag dezen triestigen wagen zien voorbijrijden, telkens volgeladen met gevangenen die op den grond liggend, ingeslapen waren voor altijd.

Tegen den middag krijgen we weer elk een soeplepel meel en een kilogram corned beaf voor honderd man. Eindelooze discussies en schimppartijen tusschen de zenuwachtige uitgehongerde dompelaars ontspinnen zich over de verdeeling der rantsoenen. We zijn nu zoo zwak en uitgeput dat het een bijna onmogelijke onderneming wordt nog water te halen. Het begint te deemsteren tusschen de boomen. Enkele vliegtuigen scheren over het bosch. Overal branden er nog vuurtjes tusschen de boomstammen. Loom van uitputting maken we

ook onze slaapplaats gereed voor den nacht. Hoe gaat dat hier eindigen: langzame hongerdood, massaterechtstelling, opstand?

Wanneer we reeds half ingedommeld zijn, gaat er plots een luid geschreeuw op in de richting van den veldweg langs waar we hier aangekomen zijn. Ik sta op en zie doorheen de boomen drie groote witte camions langzaam voorbijrijden. Nu gaat er een wild gejuich op dat onder de boomen weergalmt een aanzwelt tot een reusachtig koor: 30.000 uitgehongerden schreeuwen juichend hun vreugde uit. Door de vuurlijn zijn ze gekomen om ons te helpen. Het is een betooging van solidariteit tot in den dood. Wanneer de wagens een eind verder afgeladen zijn, wordt er onmiddellijk verdeeld. We bekomen twee paketjes, een Canadeesch en een Amerikaansch, voor dertien man. Voor ons groepje van dertien moet ik verdeelen: elk doosje, elk blikje, elk pakje in dertien deelen. Dertien ongeduldigen staan daar op te kijken en loeren naar de Russen en Ukraïners, die met duistere plannen rond de verdeelende groepjes sluipen. Zij bekomen niets, want Rusland is niet aangesloten bij het Internationale Roode Kruis. Hier en daar ontstaan er opstootjes en vechtpartijen met de Russen. Een die zich te dicht bij ons groepje waagt, krijgt een knuppel op zijn kop. De strijd om het leven kent geen genade.

ZATERDAG 28 APRIL

Eerste spektakel dat we bijwonen: enkele stootkarren volgeladen met lijken worden naar het massagraf getransporteerd. Ze zijn gisteravond ingeslapen en lagen dezen morgen dood en stijf onder hun deken. Voor hen kwam de hulp te laat. Er zijn meerdere honderen gevangenen gestorven dezen nacht.

We hebben nu toch iets om te eten dezen morgen en met een paar aardappelen, wat vleesch en melkpoeder, maken we een soep. Daarna een Amerikaansche sigaret. Rond twee uur in den namiddag bekomen we weer een pak voor drie man. Een gedelegeerde uit Zwitserland in een prachtigen leeren mantel gaat van groep tot groep. Hij komt controleeren of we de paketten werkelijk krijgen. We spreken met hem en we vernemen dat voortaan de zieken niet meer zullen doodgeschoten worden. Ze zullen in groepjes bijeen blijven liggen en op camions van het Roode Kruis naar hospitalen gevoerd worden. Het Roode Kruis zal onze colonne blijven volgen en ons blijven helpen. Dat is een ware verlossing. We voelen ons reeds uit den greep van de S.S.-duivels.

ZONDAG 29 APRIL

's Morgens wordt er geroepen: « Aufstehen! » Er wordt vandaag verder gemarcheerd. In den nacht hebben we weer vliegtuigen en het kanon gehoord. Zijn het de Russen of de Amerikanen. Maar iets zegt ons dat nu de laatste round begint. Stijf van kou staan we op. De eersten verlaten het bosch reeds. Wij zijn de laatsten. Enkele groepjes, onder leiding van S.S.-mannen, doorzoeken het bosch en brengen de laatste lijken naar het massagraf.

We gaan in gelederen van vijf man en elk gelid bekomt nog een pak. Daaraan hebben we hard te sleuren en elk draagt het om de beurt. De zieken werden aan den rand van het bosch bijeengebracht en enkele oogenblikken later suisen er vier camions met de onzen voorbij. Achteraan zit er een Antwerpsche jongen op die ons tot weerziens toeroept. Gedurende den tocht mogen we nu af en toe in de grachten langs den weg rusten. Terwijl we marcheeren, rijden er zware legercamions voorbij. Soldaten werpen een strooibriefje uit.

De titel is : « Der Rächer » (de Wreker). Het blaadje geeft den tekst van het weermachtbericht dat we sedert enkele dagen niet meer vernamen. « In den heldhaftigen strijd voor het behoud van de stad Berlijn toont zich nog eens voor geheel de wereld de heftigheid van den oorlog van het Duitsche volk tegen het Bolsjewisme. Onze troepen hebben het Elbefront den rug toegekeerd en vallen nu de Russische belegeraars die Berlijn omsingelen, in den rug aan. De legers in Italië hebben zich teruggetrokken achter de Po » !

Dat legerbericht werkt als een zweepslag, maar Goebbels voegt er zijn eigen legerbericht aan toe. Hij spoort de Duitschers nog steeds aan tot strijden om de Mongolenhorden uit Duitschland buiten te werpen en vlak daarneven een vermaning van Churchill, die de geallieerde troepen « op hun hoede stelt voor een te vroege overwinningsroes » !

We marcheeren gansch den dag in de brandende zon. Tegen den avond maakt onze colonne halt. Op een tweehonderd meter van de baan zullen we slapen. Gedurende den nacht regenen we mestnat. We kunnen weer het kanon hooren.

MAANDAG 30 APRIL

's Morgens vroeg opstaan en onmiddellijk op de baan. We trekken door Meyenburg waar overal met boomstammen tankversperringen opgebouwd zijn. De zon brandt en de dorst en het stof van de baan zijn een ware martelie. De zieken en uitgeputten worden nu niet meer doodgeschoten. Ze blijven heel eenvoudig met groepjes langs de baan liggen. Indien het Roode Kruis hen vindt, zijn ze misschien gered, anders sterven ze zeker toekomenden nacht.

Heel den dag was de baan vol convooien van vluchtende legertroepen: camions, paardenwagens, auto's, tanks, geschut, alles vol bezet met soldaten, kinderen, vrouwen, grijsaards. Weer hebben we heel den dag niets te eten bekomen. Louis heeft enkele patatten en worteltjes « georganiseerd » bij een boer waar hij om water geweest is. Dat is alles. 's Avonds leggen we ons weer doodaf in een weide. We zijn zwart van 't stof en het zweet dat van ons gezicht leekt, trekt witte lijnen over onze kaken.

DINSDAG 1 MEI

Weer vroeg opstaan, doorkleumd van de nachtelijke koude en nat van den morgendauw. Heel den dag hebben we zwijmelend en draaierig in het hoofd verder gemarcheerd als redelooze dieren. Langs de banen liggen er hoopen zieken en stervenden. We komen door het stadje Parchim. En weer gaat de tocht verder zonder verpoozing.

Wanneer we 's avonds laat op een open plaats in het bosch aankomen, kunnen we ons weer neerleggen zonder iets te eten. Om ons wat te warmen ga ik hout sprokkelen. Een vriend uit het hospitaal heeft gedurende den tocht netels en pisbloemen getrokken en kookt daarmee een soepje. Niemand heeft nog iets eetbaars. Louis is weer om water gegaan. Er is daar rond een put vol wortelen bij een boer, een gevecht in regel losgebroken. Louis, die er ook enkele worteltjes wilde van meebrengen, is hals over kop tusschen de anderen in dien put gevallen en keert terug met zijn broekzakken vol wortelen.

Kort nadat we ons hebben neergelegd om te slapen, hooren we weer geronk en er verschijnen drie witte gestalten van camions in het halfduister. Hoerah, nu zijn we gered ! We moeten weer in lange rijen aantreden en voorbij de camions defileeren, waar ons elk een klein paketje wordt ter hand gesteld onder controle van een Zwitser. Vliegtuigen

kruisen boven het bosch. Wij leggen ons terug op den grond en slapen. Het loopt naar zijn einde, men voelt het aan veel kleinigheden.

WOENSDAG 2 MEI

We gaan vroeg op weg. Waarom of waarhen weten we nog niet. Na een korten tocht houden we stil bij een groote hoeve waar de colonneführer voor sigaretten en chocolade zooveel aardappelen koopt, dat we er elk ongeveer twee kilo bekomen. We kunnen daar ondertusschen een beetje eten uit het paketje van gisteren. Als alles klaar is wordt de weide gezuiverd van doozen en blikjes. We marcheeren verder.

Ergens onderweg staan de twee Lagerführers Höhn en Kolb nevens een kleine auto, die tot boven volgepakt is. Een moment bekruipt me de lust om eens te vragen of ze nog geen lust gevoelen om te bidden! Een eind verder bij een beek, mogen we rusten en hebben we gelegenheid om aardappelen te koken. Dan snel marcheeren we verder in de richting Schwerin. We komen in een klein dorp en blijven weer staan. We leggen ons tegen de muren en hagen. In de verte knetteren de mitrailleuzen en hooren we het gefluit van vliegmachines die in duikvlucht naar beneden komen om de banen te mitrailleeren.

Wanneer we een eind verder over de baan komen, beleven we daar een spektakel van verwoesting, zooals we er nog geen zagen. Karren, paarden, camions, tanks, boomen, alles ligt uitgebrand langs de baan. In het asphalt zijn putten gebrand en geschoten. De telefoondraden hangen in trossen aan de palen.

Degenen die vóór ons zijn, hebben uit de doode paarden reeds brokken vleesch weggesneden en op de bloedige plekken

in die rompen wemelt het van vliegen en andere insecten. De baan is versperd door de vele wagens die nog verder bollen en elk oogenblik dreigt er een nieuw alarm, dat ook voor ons zou kunnen doodelijk zijn. De vliegers zijn niet uit de lucht. Van krijgsgevangenen die ergens aan een hoeve onzen voorbijtocht staan af te kijken, vernemen we dat de Amerikanen niet ver meer zijn.

We slaan nu links een zijweg in en door de velden komen we na een uitputtenden tocht van nog ongeveer anderhalf uur door een klein dorpje, Zappel in Mecklenburg. Na nog een beetje eten leggen we ons onder de boomen op de helling van een heuvel. Heel den nacht door weerklinken er in de verte nijdige ontploffingen. Later zouden we vernemen dat het de Duitschers waren die hun eigen veldgeschut vernielden.

DONDERDAG 3 MEI

Reeds van 's morgens vroeg heerscht er in ons klein campement, dat er uitziet als een tooneel uit Robin Hood, een opgeruimde stemming. Korten tijd daarna wordt er aan de groepsleiders door den colonneführer medegedeeld dat de Amerikanen in Schwerin, Ludwigslust en Crivitz waren. Had hij geweten dat de Russen in Crivitz waren, dan had hij ons zeker nog onmiddellijk meegesleept naar Schwerin. Maar hij was gerust en meende dat de wegen te overvol waren met vluchtelingen en dat we bijgevolg beter deden hier te blijven, om hier ons in orde over te geven aan de Amerikanen.

In den namiddag loopt het gerucht dat Hitler, Goebbels en Frick zelfmoord hebben gepleegd. Berlijn is in Russische handen en we kunnen aannemen dat de oorlog zoo goed als voorbij is. Van de Amerikanen zien we niets. Tegen den

avond loopt het gerucht dat we weer verder zullen moeten marcheeren, want we riskeeren hier in de handen van de Russen te vallen. En ge begrijpt, voegt de colonneführer er aan toe, dat wij daarvoor geen lust hebben.

Dan heb ik voor de eerste maal sedert de 44 maand dat ik die lieden ken, gehoord dat er ons « gevraagd » werd of we nog verder wilden gaan om samen op het Amerikaansch gebied in Schwerin den nacht door te brengen. Den eersten keer dat de S.S. ons iets vroeg, was het antwoord dan ook een kategorieke weigering. Het was ons toch volkomen eens of we verlost werden door Engelschen, Amerikanen of Russen.

Ik wilde dien nacht in een schuur gaan slapen in het dorp, maar drie keeren werd ik er door een S.S. buitengejaagd. We moesten in het bosch slapen. Enkele S.S.-mannen hadden blijkbaar opdracht bij ons te blijven tot we sliepen. Den anderen morgen waren ze allen verdwenen.

VRIJDAG 4 MEI : DE VRIJHEID !

Als we wakker worden stellen we vast dat alle S.S.-mannen verdwenen zijn. Onze beulen zijn weggeloopen naar de Amerikanen in Schwerin.

We zijn vrij, vrij, vrij ! Na 44 maand dwang en terreur eindelijk geen S.S.-kruipdieren meer, geen commando's, geen marcheeren. Een nieuwe wereld zonder S.S. !

Hoe hadden we ons de bevrijding heel anders voorgesteld : een jubelen en juichen. Maar neen, het is alsof we schrik hebben om blij te zijn. We zijn uitgeput en stil, we zouden de onmetelijke vreugde-in-ons willen vertellen aan de boomen opdat ze ook zwijgzaam in onze vreugde zouden deelen. Voor echt diepe gevoelens zijn er geen woorden. Maar ik moet toch iets zeggen en grijp naar mijn kerkboek,

dat ik doorheen al den slameur gered heb, het eenige van wat ik in Januari 1942 bij mij had en dat ik heb kunnen redden.

Te Deum Laudamus !

Wij loven en danken U, Heer, omdat ge ons onberedeneerd vertrouwen niet beschaamd hebt. Wij hebben geloofd en gehoopt tegen alle menschelijke berekeningen in. Gij hebt het nationaal-socialistische monster van moord, leugen, bedrog en sadisme vernietigd.

Wij danken U om het leven dat gij ons schonkt en dat nu weer een zegen is. De zon schijnt en de morgenstralen vallen door het bladerdak gelijk door de gekleurde ramen van een kathedraal waarin ons dankgebed opstijgt naar den Heer der Heirscharen.

DE EERSTE VRIJE DAAD

Een afgezant wordt naar Crivitz gestuurd om zich in verbinding te stellen met de Russen. Wanneer hij na enkele uren terugkeert, is hij drager van een rooden armband. Hij heeft eten en sigaretten bij en de belofte dat de Russische commandant zich in verbinding stellen zal met zijn Amerikaanschen collega in Schwerin om te zorgen voor onze repatrieering.

Een beetje later komt de eerste Russische officier per auto voorbij. Hij heft een hoera aan op de Belgische en Fransche partisanen.

Er zijn reeds meerdere groepen vertrokken naar Crivitz, maar de Belgen besluiten samen te blijven en luitenant Dubucq, samen met Xaxier Relecom, de communistische volksvertegenwoordiger, neemt de leiding van onze colonne. We gaan op weg naar Crivitz. Overal steken witte en roode vlaggen uit. Onderweg ontmoeten we een Russisch convooi

dat van Crivitz komt en optrekt naar Zappel. De Russische soldaten zijn alle jonge, gezonde en welgevoede kerels, met hun vest vol decoraties. Ze rijden te paard en op wagens in wilden draf door de velden. Overal langs de baan liggen uitrustingsstukken van het Duitsche leger. Crivitz steekt vol pantzerwagens, kanonnen, paarden, lastauto's, soldaten en moto's. De soldaten groeten vriendelijk en wij juichen ze ook toe. De uniformen en wapens der soldaten zien er vuil en versleten uit. Hun geweren en mitrailletten hebben dienst gedaan, dat ziet men. Er zijn onder hen alle Aziatische typen, uitdagend-gezond en bruingebrand. Ze verdeelen brood, melk en sigaretten. Ze laten de angstige burgerbevolking onverlet en houden zich maar bezig met het kuischen van hun laarzen, wapens en kleeren, het voorbereiden van eten en het onderzoeken van de Duitsche camions, die daar achtergebleven zijn.

TOCHT DOOR CRIVITZ

Wanneer we voorbij de eerste huizen can Crivitz zijn, houdt geheel de colonne plots halt. We staan vóór de villa waar de Russische commandant zijn intrek genomen heeft. Er is iemand gaan inlichtingen nemen over wat er ons te doen staat. Het wachten duurt oneindig lang en weldra zitten de meesten op een dorpel, op den grond of een naphtebus en steeds laat het antwoord maar op zich wachten. Wanneer we eindelijk ingelicht worden is het een algemeene ontgoocheling. We zouden naar Goldberg moeten marcheeren, dat 31 kilometers ten Oosten van Crivitz ligt. Gaan onze geallieerden met ons nu hetzelfde spelletje beginnen als de S.S.?

We marcheeren door Crivitz en herhaaldelijk wordt er op aangedrongen dat we in rij zouden blijven en meemarcheeren. In de stad is het een spektakel van verwoesting en plundering dat men niet beschrijven kan : alle winkels en

private woningen worden leeggeplunderd en wat ze niet kunnen meedragen, wordt meedoogenloos tegen den grond stuk geworpen. Wanneer we voorbij het stadje zijn, worden we langzaam meegetroond door den grooten stroom van vluchtelingen die zich naar het Oosten begeeft. Enkelen van de onzen hebben ook reeds hun deel aan buit bemachtigd. Er loopt daar een met een helm van de Wehrmacht vol marmelade ; een andere heeft een brood, een stuk worst of spek. Ze zijn met de Russen in de huizen gaan verbroederen op de kosten der Duitschers !

We bemerken aan den rand van het bosch meerdere batterijen van reusachtig Russisch veldgeschut, dreigend naar het Westen gericht. Enkele minuten verder wordt er rustpauze gehouden. Overal in de grachten langs de baan en in het bosch ligt het vol uitrustingsstukken, uitgebrande auto's, stafkaarten, gasmaskers en kapotte conservenbussen. We zetten ons in de gracht langs de baan, terwijl de eindelooze stoet van terugkeerende vluchtelingen almaardoor naar het Oosten trekt. Russische soldaten amuseeren zich met fietsen, maar ze kunnen beter te paard rijden. Het zijn prachtige ruiters, maar sukkelachtige fietsers, want ze hebben heel de breedte van de baan noodig. Soms moeten we wegspringen om niet te worden aangereden.

We hebben nog geen officieele mededeeling nopens wat er ons te doen staat en we hebben geen eten, want in de zorgeloosheid en ontspanning die op het moment onzer bevrijding volgde, hebben we alles wat we nog hadden aan patattenvoorraad, laten liggen in het bosch. Er komt een met een rooden band om den arm een korte toespraak houden om ons uit te leggen dat we nog ongeveer vijf kilometer zullen moeten gaan en dat we niet weten kunnen hoe we daar dan den nacht zullen doorbrengen. We zitten met ons vier bijeen. Alfred is in slaap gevallen. We besluiten niet verder naar

het Oosten mee te gaan, maar hier te blijven rusten en dan terug te keeren naar Crivitz om daar te overnachten. Twee principes staan voor ons vast : niet meer marcheeren en... in een bed slapen. Niets kan ons daarvan afbrengen.

Wanneer we goed gerust hebben, vatten we den terugtocht naar Crivitz aan, en als we in de stad komen is de plundering nog steeds in vollen gang. Ik bemerk een kruidenierswinkel en door het venster kunnen we zien dat er geplunderd wordt. Ik ga binnen en tref er onder de plunderaars nog een jongen Rus, die ik kende uit het kamp. Aanstonds begin ik mij rugzak vol te laden met spagetti, vanillesuiker, blokjes Maggisoep en enkele andere prutsen die er nog te vinden zijn. Maar er is niet veel meer. Achter, in de keuken, bakken de Russen van ons kamp den eenen eierkoek na den andere en op het vuur staat een groote pot water met een kieken erin. Een Russisch officier komt binnen en maakt zich woedend, blijkbaar omdat er geplunderd wordt. Maar de jonge concentrationnairs brengen hem aan het verstand, dat ze honger hebben. Ik hoor meerdere malen het woordje « Cholodny », dat beteekent honger in het Russisch. Wij muizen er vandoor met onzen buit. We zullen van avond goed eten. Eindelijk iets anders !

We slenteren verder, en aan den hoek van een klein straatje zie ik een tabakwinkel. Maar de voordeur is muurvast gesloten. Nochtans is er reeds geplunderd geweest, want alles staat daar dooreen gesmeten. Langs het achterdeurke in het zijstraatje, geraak ik binnen, maar er is niets anders meer te vinden dan leege sigarenkisten uit het uitstalraam. Geen enkele sigaret. Boven hoor ik voetstappen. Ik klim de trap op en tref er een paar Russen aan die bezig zijn hun bed gereed te maken voor den nacht. Dan klim ik op een ladder naar den zolder en hier ligt de buit. Twee groote balen tabakblaren. Ik trek er een paar bussels uit, steek ze in mijn rugzak en

daal dan weer naar beneden, waar de anderen ongeduldig staan te wachten.

In het straatje kloppen we aan de deur van een lage werkmanswoning en na een paar minuten wachten komt er een oude vrouw opendoen met een kleintje op haren arm en een ander dat aan haren rok hangt. Ze beeft van angst, maar we stellen ze gerust dat ze van ons niets te vreezen heeft als we er mogen slapen en als ze voor ons eten kookt. We mogen binnen en werpen al onze vracht op den grond. Het is lang geleden dat we nog op een stoel gezeten hebben. Er wordt voor ons spagetti gekookt met vanille en een andere pot spagetti met vleesch.

Ondertusschen begin ik alvast de tabakblaren te snijden en in afwachting kunnen we nu al een heerlijk pijpje echte tabak rooken. Voor de eerste maal sedert vier jaar eet ik met een vork uit een bord, er is zelfs een wit tafellaken. Al de kleine prutsen en bibelots die op de kast en den schoorsteen staan, doen ons bijna lachen. Is me dat een leven. Voor den eerste keer sedert 44 maand een avondmaal zonder gejaagdheid, zonder onrust over den dag van morgen, niet gerantsoeneerd, overvloedig, warm en goed toebereid. Ik geloof dat we elk zes teljooren leeggemaakt hebben. En dan volgde in deze rustige huiskamer in de halve duisternis de eerste vrije avond. De teljooren worden weggehaald en aschbakken op tafel gezet. Louis trakteert met een paar Amerikaansche sigaretten en daarna stijgen in deze rustige stilte de rookwolkjes uit mijn klein pijpje, dat ik nog won op de laatste tombola in vredestijd met Kerstmis 1939, dat meeging naar het Zuiden van Frankrijk en daarna in de gevangenis van St-Gillis, mee op transport en mee in het kamp. We rooken en er is stilte in het kamertje, want elk is met zijn gedachten bezig. Er zal vanavond niet gebeld worden om naar bed te gaan. Als vrije mannen zullen we nu gaan slapen als het ons belieft en niet-

tegenstaande onze groote vermoeienis, blijven we op tot middernacht.

Er zijn ons nog eenige Russen komen lastig vallen. Ze waren op zoek naar uurwerken, ringen, sterken drank en... vrouwen. Maar als ze onze uniformen zien, maken ze nog al gewillig rechtsomkeer.

Voor den eersten keer sedert 44 maanden slaap ik in een bed. Hadden ze nevens mij een kanon afgevuurd, ik geloof dat het me niet zou gestoord hebben.

ZATERDAG 5 MEI: WE RUSTEN UIT

Den volgenden morgen ontwaak ik rond tien uur. We hadden eerst gedacht vandaag een poging te doen om tot bij de Amerikanen in Schwerin te geraken. Maar Alfred en Frans zijn ziek, Louis heeft nog kapotte voeten. Zal er ginder al iets georganiseerd zijn, is er daar reeds transport en indien we dan toch moeten wachten, zullen we daar wellicht terug in een kamp moeten terwijl we hier geheel vrij zijn. We besluiten enkele dagen te wachten. Maar dan moet er voor eten gezorgd worden, want die menschen bij wie we wonen, hebben letterlijk niets. Met twee zieken en een die niet gaan kan, ben ik als overblijvende vierde aangewezen om de kwestie van de ravitailleering op te lossen.

Gisteren hadden we bemerkt dat de Russen bezig waren een groot magazijn van stoffen en kleergoed leeg te halen en ik ga eens op verkenning aan den anderen kant van de straat. Door een breede inrijpoort kom ik op de achterkoer en in den kelder. Hier liggen allemaal dingen die we gebruiken kunnen. Verder in het magazijn is er een wervelstorm van kapotgesmeten ruiten, schrijf- en rekenmachines, telefoonapparaten, gebroken étalagepoppen en verscheurde classeurs. In het directeursbureel spelen straatjongens-oorlog en werpen met

kartonnen doozen. Na dezen verkenningstocht ga ik terug naar beneden. Door een raam kruip ik in den voorraadkelder en een Russisch soldaat die daar op de achterkoer staat, steekt me een handje toe om een kist vol oplegpotten door het venster te tillen. Roode bieten, erwten, worteltjes en bloemkool in weckpotten, waren de eerste buit. Wanneer ik daarmee thuis kom, aan den overkant van de straat, gaat er een algemeen gelach op. Het vrouwke zegt: « Ja, ja, de Nazibonzen hadden nog alles en wij leden honger ». Daarna haal ik een officierskist vol ajuinen.

In een leegstaande woning heb ik een kindervoituur gezien. Al de prullen zijn er rap uitgeworpen en nu ga ik enkele keeren cokes en briketten en brandhout halen. In een hoek heb ik nog een zakje met tien kilo bloem ontdekt, dat gaat ook mee, want er is nergens brood te vinden. Wanneer ik met al dien rijkdom binnenkom, slaat het oude moederke haar handen ineen en roept: « Hier is Sint Niklaas » !

Achter den hoek is er een groot hotel. Daar heerscht dezelfde wanorde en vernieling. De wijnkelder is leeg. De Russen hebben er thee gedronken uit champagneglazen en de overblijfsels van hun feestmaal liggen op de tafels en op den grond. In de slaapkamer van den baas raap ik van den grond een tiental handdoeken op. Die kunnen ook dienen, want we hebben niets om ons te wasschen. Wanneer ik met dat alles terug kom, staat het oude vrouwtje te weenen. Twee Russen hebben haar eenige gans komen halen ! Ze heeft nog zes kiekens en om die niet kijt te spelen wil ik ze aanstonds dood doen. Ik snij ze den kop af en zij doet het overige werk. Morgen zullen we bouillonsoep en kiekenvleesch met appelmoes eten !

Verder hebben we ons vandaag eens goed gewasschen. Het is schoon weer en we staan daar op het kleine achterplaatsje. Bij het afdrogen rolt de vuiligheid onder den hand-

doek nog van mijn vel. Dat wasschen is een heele verkwikking. Vandaag hebben we ook nog het bezoek gehad van een Pool die een kostuum en een paar schoenen gestolen heeft. In een oogwenk was hij binnen en buiten.

Zonder onderbreking bijna moeten we de eenen Rus na den anderen buitenwerpen. Onze uniformen van gevangenen zijn voor hen wel een zekere hindernis om tot plunderen over te gaan, maar ze doorloopen het huis en trekken alle laden open op zoek naar schnapps, uurwerken en ringen. Meer dan eens hebben we vóór dronken Russische soldaten met geladen revolver gestaan. Wat willen die kerels van ons of van deze arme sukkels? Al wat ze brullen is: « Frauen, Germanski kaput, Krieg kaput, na domoe (naar huis » ! — Dezen morgen heb ik er een zien voorbijkomen in toeristenkostuum en een buishoed op zijn hoofd.

Tegen den avond wordt het eten op tafel gebracht en we snakken naar rust. In volle rust een pijpje kunnen rooken, maar gedurig weer zijn er Russen op zoek naar meiskes en juweelen. Deze hondenmanieren beginnen ons te walgen. Wanneer we reeds rusten, hooren we af en toe in de verte nog schieten of een zingenden dronkelap die door de straat laveert. Gedurende den nacht moeten er zich wel onverkwikkelijke tooneelen afspelen, want dezen morgen liep het gerucht rond over meerdere zelfmoorden en ik heb op een stootwagen drie lijken zien wegvoeren: een man die, na zijn vrouw en zijn dochter te hebben doodgeschoten, zelfmoord pleegde.

ZONDAG 6 MEI: DEINDE PHILOSOPHARE

Voor de eerstkomende dagen zijn we van levensmiddelen voorzien. Maar een mensch leeft niet van brood alleen. Op mijn strooptochten doorheen de geplunderde huizen, heb ik allerhande dingen gevonden, die dienen kunnen: de boeken

van Alja Rachmanowa; een boek van Goebbels en van Rosenberg; een cahier en potlooden in de vertrekken van het N.S. Mecklenburger Volksblatt. Al die dingen lagen daar wild dooreen gesmeten op den grond. Nu heb ik lectuur genoeg en schrijfgerief en vandaag begin ik aan het opteekenen van de nota's die eens dit verhaal zouden worden.

Vandaag ook nog wat hout en kolen aangehaald, maar 't is Zondag en we doen niet meer dan hetgeen hoogst noodig is. Als ik terugkeer, staat het morgenmaal klaar, en dan zet ik me aan 't schrijven. Van Mis hooren is hier natuurlijk geen spraak. Er is hier alleen een protestantsch geestelijke en in vredestijd kwam er elken Zondag een katholiek priester uit Schwerin mis lezen in een privaat huis, voor de enkele katholieken van het stadje. Het huis heeft een bom gekregen en een heiligenbeeldje kijkt door den gescheurden gevel op straat.

MAANDAG 7 MEI

We hebben geen brood meer en ook geen meel. Na wat rondloopen van den eenen bakkerswinkel naar den andere, ontmoet ik een Franschman die me mededeelt dat er meel te bekomen is aan het station. Aanstonds ga ik er heen, maar een Russisch soldaat doet me verstaan dat geheel het magazijn in beslag genomen is voor het leger. Dat is tegenslag. Buiten bij de poort liggen er twee opengescheurde zakken rogge. Aanstonds haal ik naald en garen boven om de scheuren dicht te naaien. Zoo heb ik meer dan honderd kilo rogge naar huis gebracht. De anderen kunnen wel malen. Maar om te bakken is er nog brandhout noodig. Met de kindervoituur trek ik er op uit en ben nog twee, drie maal heen en weer gereden om hout en aardappelen. Bij het station heb ik een Russisch verbindingsofficier ontmoet in gezelschap van Amerikaansche officieren. Er wordt mij medegedeeld dat de Belgen over Odessa

zullen gerepatrieerd worden. Dat is een minder aangenaam vooruitzicht.

Na dezen zwaren arbeid leg ik me op een sofa met het boek van Alja Rachmanowa : « Liefde, Tcheka en dood ». Alfred en Frans zijn naar het hospitaal om geneesmiddelen. Louis doet de wasch. Weldra ben ik met mijn boek ingedut. Het is warm en de lichaamszwakte doet zich sterk voelen. Wanneer Alfred en Frans thuis komen wordt er gegeten en we gaan slapen.

DINSDAG 8 MEI

Vandaag ben ik gaan wandelen en heb weer den Russischen verbindingsofficier ontmoet. Hij heeft me een brood bezorgd. Terwijl ik verder slenter, genietend van het vrije bewegen, kom ik in een geplunderde villa. In de woonkamer staat een bibliotheek die onaangeroerd is, al het overige ligt in vuile wanorde dooreen. Ik trek de deur van de kast open en tot mijne groote verbazing zitten er in de boekenkast een konijn en een hen. Om te beletten dat hun buit gestolen wordt, hadden de Russen hem weggeborgen in de boekenkast. Vlak daarneven is er een garage en autowerkplaats. De Duitschers hebben er bij hun vlucht alle olie en benzine die ze niet konden meenemen, uitgegoten. Daarna heeft de garage als paardenstal gediend en nu dient ze als magazijn voor alles wat de Russen in de villa niet gebruiken kunnen. Het ligt daar allemaal op een hoop. Een prachtig gesculpteerd bibliotheekmeubel met boeken en al ligt er omgekanteld met gebroken ruitjes in de vuiligheid.

Er wordt verteld dat nu de wapenstilstand gesloten is : Duitschland kapituleert zonder voorwaarden, alhoewel Hitler gezegd had « Niemals werde ich kapitulieren » ! Indien Duitschland echter geslagen werd, zou Hitler niet meer leven

op dat oogenblik. Dat was de eenige troost dien hij in dat geval kon geven aan het volk en het is waarschijnlijk de eerste maal in zijn leven, dat hij woord gehouden heeft.

De krachten beginnen terug te komen en hier langer blijven dan noodig is staat me absoluut niet aan. We hebben reeds meer dan eens gepoogd om met een groep Franschen over de demarcatielijn te gaan, maar telkens is het mislukt.

WOENSDAG 9 MEI

Het ongeduld om op te trekken wordt steeds grooter. Maar hoe ? Ik heb gezien hoe twee groote colonnen Belgen en Hollanders, die reeds dagen gewacht hadden aan de demarcatielijn, onder geleide van gewapende Kozakkenruiters terug naar het Oosten gedreven werden. Terwijl ik rondslenter moet ik tot mijn groot ongenoegen vaststellen dat er nog slechts hier en daar een gestreepte zebra-uniform rondloopt. We zijn reeds bij de laatsten.

Een vliegtuig cirkelt boven de stad en werpt pamfletten uit, waarop de tekst gedrukt is van de kapitulatieoorkonde. Voor Duitschland hebben Keitel, Friedeburg en Stumph onderteekend ; voor de geallieerden Shukow, Tedder, Spaats en Delattre de Tassigny. Op een aanplakbord is de Russische soldatengazet aangeplakt, de « Stars and Stripes » van het Roode Leger. Het is een mannekensblad waarop met teekeningen het nieuws van de laatste gebeurtenissen verteld wordt. Zouden dan toch zooveel Russische soldaten niet kunnen lezen ?

Uit het gebouw van het Mecklemburger Volksblatt heb ik nog kolen, hout, aardappelen, papier en handdoeken meegebracht. Een vitamienenrijke (!) raapkool, universeel voedsel der nieuwe orde, heb ik laten liggen.

VRIJDAG 11 MEI

Louis doet wanhopige pogingen om een uitweg naar Schwerin te ontdekken, maar het loopt allemaal mis. Vandaag heb ik gedurende ongeveer een uur gesproken met een meisje van twintig jaar. Ze was als vluchtelinge uit Hamburg naar Crivitz gekomen. In twee dagen was ze dertien maal door de Russische soldaten verkracht geworden, vertelde ze.

ZATERDAG 12 MEI

We hebben geen vleesch meer, maar ik heb ergens in den hof van een villa twee lammeren zien loopen. Ik ga er heen en met de hulp van een Tjechisch gevangene kunnen we het beestje slachten en villen. Ik geef aan mijn helper een bil en steek heel het beest in een zak. Triomf als ik thuis kwam. Jammer was het weer snel opgegeten. Louis en Alfred hebben zich daarna naar het hospitaal begeven en zijn op hun terugtocht in een villa binnengegaan. Louis brengt me een geschenk mee, een boek natuurlijk : « De man zonder geweten », van Max Kretzer !

Op 13 en 14 Mei gebeurt er niets meldenswaardigs.

Ik wilde het tweede lammetje gaan halen, maar de Russen waren er mee weg ! En ze hadden gevraagd wie het andere lam meegenomen had, want ze hadden die twee beestjes al van elders weggehaald !

We hebben nu vastgesteld dat er regelmatig convooien van Fransche krijgsgevangenen voorbij het meer van Crivitz trekken over de groote baan naar Schwerin. Er is daar door de Russen een cantine onder de boomen ingericht en er wordt goede vleeschsoep, brood en thee opgediend. We zijn er meer dan eens gaan eten. De Fransche soldaten laten een groot

deel van hun bagage daar achter, omdat er voor groote pakken en kisten toch geen plaats is op de camions waarop ze verder zullen reizen. Paarden en wagens blijven daar achter, in het bezit van de Russen, die natuurlijk door de repatrieering van de Franschen niet gaarne een goed deel oorlogsbuit zien overgaan naar de Amerikanen.

Af en toe gaan we naar de plaats waar de convooien voorbijtrekken. Ik ga wandelen om niet steeds die lastige Russen te moeten afwijzen. Een heeft mijn ijzeren sleutelkettinkje uit mijn broekzak getrokken en wil het uurwerk hebben dat er, naar zijn meening, heeft aangehangen. Ik antwoord hem : « Ge hebt pech, mijn goeie vriend, de S.S. heeft mijn uurwerk al gestolen ». Als hij een goeie neus gehad heeft kon hij snuiven.

Wanneer ik naar het Crivitzermeer wandel, zit er langs de baan een jonge moeder, vermoeid en vuil van de reis. Nevens haar een kindervoituurke waarin, nevens al de spullen, nog nauwelijks plaats is voor het kleine wichtje. Ze zit daar met het kleintje op haar schoot in het stof van de baan en bekijkt elken man die voorbij komt met angstige oogen. Ze geeft het kleintje de borst en knabbelt aan een stuk hard, zwart brood. Om bij te weenen.

Ik kwam juist terug van de plaats waar de Franschen kampeeren en had daar melkpoeder, suiker en beschuiten gekregen, alles uit Amerikaansche Roode Kruis-paketten. Ik spreek de vrouw in het Duitsch aan. Ze heeft heel den dag gegaan, het voituurke voortduwend, en ze moet nu nog meer dan honderd kilometer gaan naar het Oosten. Ze weet niet waar haar man is. Hij was soldaat. Diep lijden en vermoeienis staan op haar bleek gelaat. In een pannetje, dat aan haar voituurke hing, heb ik water gehaald en heb haar gesuikerde melk en de beschuiten gegeven die ik op zak had. Gulzig dronk ze wel een heelen liter melk en ze eet al de gesuikerde

beschuiten op. « God zal het u loonen », prevelt ze. Ik ga nog een pannetje water halen om melk te maken. « God zal het u loonen ». Ze staat op, legt het kleintje terug in het wagentje. Ik wensch haar veel geluk en goede reis en weg is ze, verder over de stofferige baan.

Ik keer terug naar de halteplaats, waar de Franschen bezig zijn met inpakken. Ze zijn allemaal in goede stemming, want ze zijn op weg naar huis. Weldra ben ik in gesprek met een jong Fransch officier en ik leg hem onzen toestand uit. Hij wil een briefje meenemen naar België voor mijn familie en ik schrijf eenige woorden op een stuk papier, dat hij op zak steekt. Drie weken na mijn thuiskomst is het briefje in Duffel aangekomen ! Van alle kanten ben ik omringd door soldaten die vragen of ik niets kan gebruiken van hetgeen zij moeten achterlaten. Ik ben geladen als een muildier, met een heelen kruidenierswinkel thuisgekomen : kaas, vleesch, comed beaf, suiker, melk, cacao, koffie, thee, beschuiten, smeerkaas, alles samen wel een veertig kilo eetwaren.

Op 15 en 16 Mei niets bijzonders te melden. Elken dag ga ik de Franschen gadeslaan die verder optrekken naar Schwerin. En wij blijven hier ellendig hangen. Maar de rust heeft toch goed gedaan.

Op 17 Mei ontmoet ik Peter Dick en Paul Koch, die van Schwerin komen en op weg zijn naar Berlijn. Drie jaar was ik samen met hen in dezelfde barak. Ze vertellen dat ze de begrafenis bijgewoond hebben van rond de driehonderd gevangenen van Oraniënburg, die in de bosschen rond Schwerin, enkele uren vóór de bevrijding door de S.S.-bewakers werden neergekogeld. Er was een bevel van Himmler dat niemand in de handen van den vijand mocht vallen en dat alles op het laatste oogenblik moest uitgemoord worden. Onze bewakers hadden waarschijnlijk te groote haast om bij de Amerikanen te komen. Ze vertellen dat onze twee Lagerführers Kolb en Höhn in de gevangenis van Schwerin zitten en dat de aartsbandiet Maschke en de Blockälteste van Block 9 aldaar op straat gelyncht werden.

DONDERDAG 17 MEI

Het oude vrouwtje hoort ons niet gaarne spreken van vertrekken, want ze heeft angst voor de Russen en wij zijn tot nu toe haar beschermers geweest. Het woord « Schutzhäftling » heeft een nieuwe beteekenis gekregen. Wij worden niet meer beschermd tegen de volkswoede, zooals Goebbels het zegde, we zijn zelf beschermers geworden.

Louis en Frans timmeren aan een wagentje om onze rugzakken, dekens en mondvoorraad op te laden, en op Vrijdag 18 Mei verlaten we het nummer 1 van de Maurerstrasse in Crivitz. We gaan slapen in een villa vlak tegen de plaats waar de convooien stoppen, om bij de eerste gelegenheid met de Franschen mee te gaan. Ik heb de « B » van Belg op mijn jas weggesneden en vervangen door een « F ». Ik ben Franschman. Heel den namiddag hebben we daar in een villa gezeten en gewacht. Rond 8 uur worden Alfred en Frans het wachten beu en keeren terug naar Crivitz. De duisternis begin te vallen. Louis en ik zijn bij de pakken gebleven. Louis wil blijven tot den volgenden dag. Mij zit de reiskoorts als in het bloed, en ik kan niet slapen. Ik lig door het venster en kijk naar het spel der sterren in de rimpels van den waterspiegel aan den overkant der straat.

Uit de verte komt een convooi aangereden. Ik ga kijken, maar 't is niets. De camions laden niemand op. Ze gaan uit de Amerikaansche zone Russische krijgsgevangenen halen. Ietwat later weer een convooi. Ditmaal Franschen. Ze stappen af om iets te drinken, maar er is geen plaats meer op de wagens en na een korte pauze vertrekken ze verder. Zou

het er niet meer van komen? Rond half twaalf komt er weer een convooi van een dertigtal camions voorbij. De soldaten stappen af om hun beenen eens uit te rekken en een slokje warme thee te drinken. Ik knoop een gesprek aan met een Franschen kapitein en deze zegt mij te wachten tot al zijn mannen op den camion zijn. Dan moet ik vragen om mee te rijden en dat zal wel gaan. Ik ga snel afscheid nemen van Louis.

Er wordt geroepen « en voiture ». Een wild gejoel en gejuich stijgt op onder de soldaten. Ik kan mee! Op het laatste oogenblik klauter ik op den camion. In de donkerte van den nacht onder de boomen wordt er gezongen en gejubeld. Plots een schok en we zijn vertrokken!

RITT IN DIE FREIHEIT.

In den nacht tusschen 17 en 18 Mei is de rit naar de vrijheid begonnen. Het is ijzig koud boven op den open wagen die met duizelingwekkende vaart rijdt. De Russische chauffeurs die ons voeren, kennen hun beroep. Ze zijn als 't ware met hun machine vergroeid. Links en rechts van de baan in de bosschen branden er nog vele kampvuren van vluchtelingen, die onder weg zijn en niet verder kunnen. Donkere spookgestalten bewegen in den rossen vuurschijn en kijken een oogenblik de voorbijvliegende colonne van vrachtwagens na. De chauffeurs hebben al een honderdtal keeren denzelfden afstand afgelegd en ze kennen elken put, elken steen, elke wending van de baan. Zonder de snelheid te verminderen nemen ze den scherpsten draai. We zwiepen van links naar rechts in den wagen en opeens is er meer plaats voor de inzittenden. 't Is alsof we door het schudden dichter bijeengetast staan.

De wagens vertragen. We stoppen en een Russisch soldaat met een mitraillette aan den schouder, komt even kijken. Enkele oogenblikken later rijden we onder een grooten roodgekleurden triomfboog met de vanen der geallieerden en roode lampjes versierd. Enkele meters verder rollen we traag over een kanaalbrug en... we zijn bij de Amerikanen. Een stormachtig gejuich gaat op in alle camions en de Amerikaansche soldaten groeten vriendelijk. Dan rollen we verder door den nacht. Overal langs de baan staan er Jeeps, overal is er licht aan de vensters.

In Schwerin stoppen we vóór de reusachtige kazerne van de S.S., het moordenaarshol van de Gestapo. We stappen af en klimmen over de breede trappen tot boven op zolder. Moe zijn we en honger hebben we ook. Ik zet me op den grond met mijn rug tegen een keper. De emotie is nog te hevig om nu reeds direkt te slapen en het doet goed zoo eenige oogenblikken rustig zitten mijmeren op dien grooten zolder, waar hier en daar kaarsjes en zaklampen branden. Twee, drie Franschen vragen of ik niets te eten heb. Ik heb werkelijk niets, buiten een droog stuk brood. Ze gaan nog koffie maken en ik krijg mijn deel. Wat doet dat goed een warme dronk na dien rit door den kouden nacht. Ik krijg ook wat kaas en marmelade. Ze zijn nog goed voorzien, en ook een sigaret! Dan slapen. Op den naakten houtvloer met mijn hoofd op mijn valies. De nacht was snel voorbij.

ZATERDAG 19 MEI

Om vijf uur ben ik wakker. Al de anderen slapen nog. Eerst ga ik mij wasschen en scheren. Dan wordt er gegeten. Rond half elf worden er paketjes uitgedeeld. Ik bekom ook mijn deel, want de Franschen zijn nog ruimschoots voorzien van alles. Om elf uur, wanneer al de Franschen reeds op

de camions zitten, kan ik er ook nog bij en we vertrekken. Amerikaansche negers, die in hun lachende snoet een rij hagelwitte tanden laten zien, slenteren langs de wagens. Het zijn onze chauffeurs.

In wilden rit vliegen we naar de kazerne van Hagenow. Hier is het een leven van alle duivels: Polen, Russen, Italianen, Belgen, Hollanders, Franschen, krijgsgevangenen, arbeiders, vrouwen en kinderen, alles krioelt er door mekaar. Hier moet ik de Franschen verlaten en mij laten opschrijven bij de Belgische politieke gevangenen. Elk krijgt een portie brood met confituur en margarine. Gelegenheid tot koken en « organiseeren » is er meer dan genoeg. Dat is hier geen moeilijke kunst meer zooals in het kamp.

Dezen nacht heb ik slecht geslapen, veel miserie gehad van hevige krampen in mijn twee beenen.

20 MEI: SINXEN

Heden morgen voor de eerste maal sedert drie en een half jaar heb ik een mis gehoord in normale voorwaarden. De cinemazaal van de vliegeniersschool is omgevormd tot een kapel en een Poolsch priester leest de mis. Na de mis gaat alleman aanschuiven om de middagsoep te bekomen. Dat warm eten doet goed aan de maag en ingewanden en ik ga een tweede maal aanschuiven. Duitsche krijgsgevangenen doen de keuken en den afwasch. Bij het eten moeten we staan, alleen voor vrouwen en kinderen is er zitgelegenheid. De bediening van zoo een massa hongerigen gaat vlug en ordelijk. Echt Amerikaansch.

Vier S.S.-Blockführers, een voorarbeider en een paar Blockältesten werden hier, terwijl de Amerikaansche soldaten er stonden op te kijken, halfdood geranseld door de concen-

trationnairs. Ze zitten nu opgesloten in de gevangenis van de vliegeniersschool.

Rond vier uur in den namiddag worden de politieke gevangenen en de krijgsgevangenen opgeroepen. Er wordt verder gereden. We schuiven aan over een langen weg die naar het vliegplein voert waar de camions wachten. De Belgen blijven samen en we vullen ongeveer een geheelen camion. We rijden in duizelingwekkende vaart doorheen landerijen, door vernielde dorpen en steden, over noodbruggen en straten die in allerhaast hersteld zijn. Het weer is prachtig. Ergens in een vernield dorp wordt er mis gelezen in open lucht. Er staan enkele Amerikaansche soldaten die bidden. De verwoestingen aan alle kanten zijn vreeselijk. Allemaal puin, dat wij zouden moeten opruimen. Nu zullen de Duitschers het zelf moeten doen.

Rond zeven uur in den avond komen we in Lüneburg aan en na een beetje toeren door de stad belanden we in de kazerne. Na een zeer sommaire « ontluizing » kunnen we verder. Allemaal samen blijven en zooveel mogelijk in een vleugel op één verdieping van de kazerne logeeren. Voor onze groep ga ik eten halen: brood, kaas, confituur, soep en koffie. We slapen heerlijk.

21 MEI: LUNEBURG-SULINGEN

We zijn vroeg wakker. Wasschen en scheren en eten en kleeden wordt allemaal gedaan in « blitzkriegstijl ». De camions wachten al. We rijden weer. Ons achterste en de rug doet pijn van het schokken. Het regent. De dekzeilen worden over de open wagens gespreid. We stoppen langs de baan en mogen gaan schuilen in de huizen en de hoeven. Wanneer de regen voorbij is blijven we nog wat uitrusten. De Amerikanen hebben voor ons frissche melk gecomman-

deerd. Eindelijk kunnen we verder. Een Duitsche vrouw uit een van de huisjes maakt luid misbaar omdat een Poolsche haar schoenen heeft meegepakt, alsof de Duitschers in Polen nooit iets hadden gestolen! De Amerikanen verstaan de Duitsche niet. De M.P. geeft signaal O.K. verder rijden.

Tegen den avond komen we in Sulingen. Hier zijn we bij de Engelschen. Als chef de groupe krijg ik een kaartje: convoy S, groupe 2, elf man. Daarmee moet ik voor het groepje de levensmiddelen afhalen uit de cantine: soep, brood, margarine, chocolade en beschuiten.

We brengen den nacht door op het stroo in een schuur. Laat in den avond ontmoet ik twee Franschen die van Oraniënburg naar Bergen-Belsen geëvacueerd werden. Ze vertellen dat Minister Vanderpoorten, Nikolopoulos, Pastoor Vincke en Abbé Piérard en Staring en de geneesheeren Coudère en Gallouen aldaar gestorven zijn aan de typhus. Van de 48 priesters die uit Oraniënburg weggingen, leven er nog 5. Bij die dooden had ik ook kunnen zijn. Een goede Engelbewaarder heeft me beschermd.

We leggen ons te rusten. Heerlijk warm en zacht in dat mollige stroo. Buiten regent het en het monotone getik van de druppels klinkt nu weer aangenaam in onze ooren, nu we in de droogte liggen.

22 MEI: SULINGEN-RHEINE

Eindeloos eentonige reis. We zijn gebroken van vermoeienis als we 's avonds op de koer van de kazerne aankomen. Een Belgisch officier, die speciaal belast is met de ontvangst van de politieke gevangenen, begeleidt ons. We krijgen van een juffrouw elk een pakje tabak. Enkele oogenblikken voordien werd er een vermomde S.S.-man aangehouden. Hij had een volle valies met pakjes goede tabak bij. Hij kreeg een goed pak slagen en werd opgesloten.

Daarna gaan wij naar de desinfectie en de controol. Als dat afgeloopen is, komt de officier ons afhalen en brengt ons naar de eetzaal. We bekomen er goede boonensoep, brood, melk en we hebben daarna geslapen als prinsen op de bloote planken.

23 MEI: NA 44 MAANDEN!

Wanneer we 's morgens wakker worden, deelt de Belgische officier ons mede, dat we misschien per vliegtuig naar huis zullen vliegen. Dat schijnt ons toe als iets onmogelijks... of zijn de sprookjes nu opeens werkelijkheid geworden? Wij die gewoon waren steeds laatst en slechtst bediend te worden, hoe is dat mogelijk?

We kunnen het niet gelooven, totdat het bevel komt ons in te deelen in groepen van zeven en twintig man. Schoone Roode Kruis-wagens van het Engelsch leger komen op het kazerneplein gerold. We stappen in de camions. Zetten ons op de zachte lederen kussens en we rijden naar het vliegplein.

Elke auto stopt neven een vliegtuig. Er zijn er een twintigtal: groote tweemotorige troepentransportvliegtuigen. Een van de R.A.F. komt ons helpen uitstappen, draagt onze rugzakken en kartonnen doozen (de valies van den Schutzhäftling) en we zitten in het vliegtuig. Het is er warm, want van den vroegen morgen brandt de zon reeds op deze metalen rompen. De schroeven worden in gang gezet en geheel het vliegtuig dreunt en davert. Dan opeens een oorverdoovend geluid. We rijden naar de startbaan. Met een en dertig man zijn we: zeven en twintig zebra's, twee piloten, een marconist en een mekanieker en daarbij ons reisgoed.

Weer zetten de schroeven aan, we rijden, we rijden met duizelingwekkende vaart en dan scheren we over de startbaan. Los van den Duitschen bodem, in een vliegtuig van de R.A.F., onze angst van vóór een maand. En steeds hooger en hooger, alles wat we onder ons zien is klein als speelgoed : koetjes, huisjes, menschjes, kerkjes en dorpjes. Geheel het landschap is bezaaid met bommentrechters. Er komt een wolk vóór de zon en het begint te regenen, beneden blinkt en glimt alles. Wij klimmen en klimmen aanhoudend. Plots schijnt de zon weer. We zijn boven de wolken en nu kunnen we van de aarde niets meer zien, maar de zon omtoovert de wolken tot en sneeuwlandschap uit het schoonste sprookje.

Wanneer we over de wolk weg zijn, dalen we weer en nu zien we beneden ons de gehavende steden van het Ruhrgebied, stomme getuigen voor de eeuwige waarheid « dat hoogmoed komt vóór den val ». Beneden ons, spoorwegen en rivieren en een stroom ; we dalen een beetje en vliegen nog steeds in razende snelheid ; links en rechts enkele vliegtuigen van dezelfde formatie.

We dalen ; het is alsof de bodem omhoog komt, want van dalen voelen we niets. En dan scheren we over daken van een stadje en plots zien we dicht bij ons boomen en gras. Nu eerst kunnen we vaststellen met welke snelheid een vliegtuig zich voortbeweegt. Dan opeens een harde stoot, en nog een. We raken bodem ! Is het een tusschenlanding en moeten we verder per spoor ?

Oh neen ! We staan op het vliegveld van Nijvel ! Nevens elk vliegtuig komt er een camion, wij er op en naar de cantine. Het Engelsche en Belgische Roode Kruis zorgen voor warmen drank, een hapje brood met ham en een pakje sigaretten en dan begint de triomftocht van Nijvel tot in Ukkel, het repatrieeringscentrum. Hier, contrôle door den

Veiligheidsdienst, eerste medisch onderzoek, geld heb ik niet in te wisselen, ik bekom een pakje van het Roode Kruis, honderd frank en een reisticket.

Eindelijk is er een tram voor het Noordstation. De tramontvanger wil geen geld van mij. Ik heb op straat nog nooit zooveel beziens gehad, alleman spreekt me aan. Waarom moesten die vervloekte Nazi's ons nog in zebra-uniform laten gaan ?

Eindelijk Duffel. Mijn hart bonst van aandoening en geluk als ik met mijn zware valies langs de lange Statiestraat stap. Een onbekende wil mijn valies meenemen en thuis gaan verwittigen. Een weerzien dat ik niet beschrijven kan.

Enkele oogenblikken later kan ik mijn vrouwke omarmen op dezelfde plaats waar ze mij op 26 September 1941, toen de Gestapo mij kwam halen, zegde : « Florent, ik wensch maar ééne zaak : doe uw plicht ». Toen heeft ze geen traan gelaten ; nu weent ze van geluk. Een V-bom had onze woning grootendeels vernield ; maar mijn boeken zijn gered en met Gods zegen en de hulp van mijn vrouwke bouwen we nu een nieuwe toekomst en gaat na dat bloedig intermezzo de strijd voor de goede zaak verder : voor Kerk en Vaderland.

EINDE

Gedrukt op de persen van de Drukkerij Maurice Van Haver Heistraat, 103 St-Niklaas ten jare 1946.

